

**CUMHURİYET TÜRKİYESİ'NDE
KUR'AN KURLARI**

© Eserin Her Türü Basım Hakkı Anlaşılmalı Olarak
Ensar Neşriyat'a Aittir.

E-ISBN: 978-605-72730-2-4
Sertifika No: 50201

Kitabın Adı:
Cumhuriyet Türkiyesi'nde Kur'an Kursları

Yazarı
Meryem Karataş

Yayın Koordinatörü
Hulusi YİĞİT

Tasarım
Rümeysa DOĞAN

Yayın
Ağustos 2023

İletişim
Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.
Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sok. No: 7 Eyüpsultan / İstanbul
Tel: (0212) 491 19 03 - 04 Faks: (0212) 438 42 04
www.ensarnesriyat.com.tr siparis@ensarnesriyat.com.tr

Cumhuriyet Türkiye'sinde Kur'an Kursları

ÖNSÖZ

Kur'an kursları, Cumhuriyet tarihi boyunca kesintiye uğramadan varlığını koruyan tek din eğitimi kurumudur. Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olarak eğitim öğretim faaliyetlerini sürdüren bu kurslar Kur'an okuma, Kur'an'ın anlamını öğrenme, hafızlık yapma ve din eğitimi alma niyeti ile eğitim ve öğretimini devam ettirmek isteyenlerin başvurdukları mekânlardır.

Eğitim öğretim faaliyetlerine başladığı ilk yıllardan farklı olarak günümüzde yaygın din eğitimi hüviyetini kazanan Kur'an kursları, toplumdaki her yaştan bireye ulaşabilme avantajına sahiptir. Bu bağlamda araştırma, Kur'an kurslarının açıldığı günden bu zamana kadar geçirdiği eğitim hareketlerini ele almaktadır. Eğitim hareketleri kavramıyla öğretim müfredatları ve programları, öğretim maksadıyla kullanılan materyallerin içerikleri, Kur'an kursu öğrencileri ve hedef kitlede meydana gelen değişimler kastedilmektedir.

Doktora tezinin gözden geçirilmiş hali olan bu çalışma giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Girişte konuyla ilgili genel bir bakış açısı oluşturulduktan sonra ilk bölümde yaygın din eğitimi kurumu olarak Kur'an kursları, önemi ve kursların tarihçesi ele alınmıştır. İkinci bölümde müfredatlar; amaç, yaklaşım, din ve ahlak anlayışı açısından incelenirken; üçüncü bölümde kullanılan materyaller, materyallerin hangi aralıklarla ve ne ölçüde değişikliğe uğradığı aktarılmaya çalışılmış ve dördüncü bölümde Kur'an kurslarındaki beşeri unsurunu oluşturan öğrencilerdeki ve hedef kitledeki değişimler incelenmiştir. Eğitimin uygulayıcıları olan öğrencilerin eğitim durumları, nitelikleri, göreve kabul şartlarıyla birlikte hedef kitlenin sayısal değerleri, eğitim durumları ve toplumdaki algıları araştırmanın kapsamı dâhilindedir.

Bu araştırmanın ortaya çıkmasında çalışmalarına yön veren, görüş ve katkılarını esirgemeyen tez danışmanım sayın Prof. Dr. Yıldız KIZILABDULLAH'a, yine tez danışmanlığımı yapıp teşvik ve destekleriyle ufkumu açan sayın Prof. Dr. Cemal TOSUN'a, kıymetli zamanı-

nı ayırarak değerli katkılarıyla araştırmaya yön veren sayın Prof. Dr. Recai DOĞAN'a, doktora ders döneminde olgunlaşıp yetişmemize katkıda bulunan sayın Prof. Dr. Mualla SELÇUK'a, tez izleme komitesinde yer alan, pozitif bakış açısıyla çalışmaya canlılık kazandıran sayın Doç. Dr. Rabiye ÇETİN'e müteşekkirim. Ayrıca araştırmanın içerik ve planlanmasında değerli görüşlerine başvurduğum Prof. Dr. Ramazan BUYRUKÇU'ya, Prof. Dr. Ahmet KOÇ'a, Prof. Dr. M. şevki AYDIN'a, ilk dönem Kur'an kursu hocalarından rahmetli Ömer AKÖZ'le ilgili bilgi ve belgeleri benimle paylaşan Ahmet KAZOKOĐLU'na da şükranlarımı sunuyorum. Son bir teşekkürü de dualarıyla yanımda olan annem ve babam, araştırma sürecinde her türlü fedakârlığı gösteren eşim ve beraber geçireceğimiz zamandan feragat eden sevgili çocuklarım Furkan Berk ve Muhammed Mert hak etmektedir.

Meryem KARATAş

2023-Sakarya

İÇİNDEKİLER

Önsöz	7
Giriş	8
Bölüm I: Kur'an Kursları	
1. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Yaygın Din Eğitimi	15
2. Kur'an Kurslarının Tarihçesine Genel Bir Bakış	17
3. Kur'an Kurslarında Eğitim ve Öğretim	21
Bölüm II: Müfredatlarda Değişim	
1. Amaçla İlgili Değişimler	27
2. Eğitim Yaklaşımıyla İlgili Değişimler	64
3. Din Anlayışıyla İlgili Değişimler	122
4. Ahlak Anlayışıyla İlgili Değişimler	180
Bölüm III: Materyallerde Değişim	
1. Yavrularımıza Din Dersleri	219
2. Benim Dinim	224
3. Din Dersleri	225
4. Gençlere Din Kılavuzu	227
5. Kur'an Kurslarına Yardımcı Ders Kitabı ve Elifba	228
6. Kur'an Kursları İçin İtikad İbadet Ahlak	229
7. Dini Bilgiler Ders Kitabı	231
8. İncamım, İbadetim, Peygamberim, Ahlakım	236
9. Dinim İslam Temel Bilgiler	242
Bölüm IV: Öğretici ve Hedef Kitlede Değişim	
1. Öğreticilerde Değişim	251
2. Hedef Kitlede Değişim	297
Sonuç	321
Kaynakça	328

KISALTMALAR

BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
CHP Kurultayı	: Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayı
Çev.	: Çeviren
DEM	: Değerler Eğitimi Merkezi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
HÜFD	: Hacettepe Üniversitesi Fakültesi Dergisi
H.Ü. Yayınları	: Hacettepe Üniversitesi Yayınları
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
KPSS	: Kamu Personeli Seçme Sınavı
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MŞÜ Yayınları	: Muş Üniversitesi Yayınları
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
MÜİFD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
M. Ü. İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
S.	: Sayı
SÜİFD	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
PDR	: Psikolojik Danışma Rehberlik
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDV Yayınları	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü

GİRİŞ

Yaygın din eğitimi örgün din eğitiminden çok daha eski bir tarihe sahiptir. Allah'ın öğütlerini insanlara iletmekle görevli olan tüm peygamberler yaygın din eğitiminin ilk uygulayıcılarıdır. Bu nedenle bu eğitimin tarihi peygamberlerin tarihiyle başlatılabilir.

İslam açısından bakıldığında yaygın din eğitiminin önemi hemen fark edilmektedir. "Beşikten mezara kadar ilim"¹ ifadesinde vücut bulan yaygın din eğitimi herkesin eğitim ve öğretime katılmasını gerekli kılmakta hatta bu durum ilim öğrenmenin farz olduğu düsturuna kadar gitmektedir.

Yaygın din eğitimi yapan kurumlarda gerçekleştirilen din eğitim ve öğretiminin temel unsurunu Kur'an öğretimi oluşturmaktadır. Bu öğretim mahreç ve tecvid kuralları dikkate alınarak yapılan öğretimden, Kur'an'ın verdiği mesajın anlaşılmasına kadar geniş bir yelpazeyi içine almaktadır. İslam'ın temel kaynağı olarak Kur'an-ı Kerim'in okunması, ezberlenmesi, ayetlerinin açıklanması Kur'an eğitimi ve öğretimi kapsamındadır. Hz. Muhammed'in, Kur'an'ı öğrenen ve öğretenleri en hayırlı olarak nitelendirmesi Kur'an öğretimine olan ilgiyi arttırmıştır.² Tilavetle başlayan Kur'an öğretimi kıraat ilmi ile devam etmiştir. Arapça bilmeyen, Arap olmayan toplulukların İslam'ı kabul

1 Ahmet Hamdi Akseki, *İslam: Fitri Tabii ve Umumi Bir Dindir*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1966, s. 314.

2 Bkz. Buhari, "Fedâilü'l-Kur'an", 21; Ebu Davut, "Vitr", 14.

etmesiyle konu farklı bir boyut kazanmıştır. Aslında bu öğretim ile bir takım tecvid kuralları çerçevesinde Kur'an-ı Kerim'in okutulmasının yanı sıra Kur'an'ın mesajının anlaşılması da hedeflenmektedir.³

Hız Muhammed döneminde, öğretimin belirli kurumlarla sınırlandırılmadığı bilinmektedir.⁴ Eğitimin kurumsallaşmasıyla beraber İslam tarihinde farklı yaygın din eğitimi kurumları ortaya çıkmıştır. Küttablar, kitapçı dükkânları, ulema evleri, badiye, kütüphaneler, tekkeler, vakıflar bunlardan bazılarıdır.⁵ Selçuklu ve Osmanlı Devletleri dönemlerinde bu kurumlara kahvehaneler, ev sohbetleri, ahilik teşkilatı gibi eklemeler olmuştur. Osmanlı'nın son dönemlerindeki süreli yayınlarda yaygın eğitimin bir parçası olarak görülebilir.⁶

Osmanlı Devleti'nden sonra Cumhuriyet'te Diyanet İşleri Başkanlığı, yaygın din eğitimi kurumu olarak tarih içinde görevini ifa etmeye çalışmıştır. Kur'an kursları ise Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olarak eğitim öğretim faaliyetlerini sürdüren bir kurumdur. 3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı "Şer'iyye ve Evkâf ve Erkânı Harbiye Vekâletlerinin İlgasına Dair"⁷ kanununun 1. maddesi ile birlikte dini kurumların idaresi Diyanet İşleri Başkanlığı'na verilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın anayasal görevi olan (22. 06. 1965 tarih ve 633 sayılı kanun) "toplumu din konusunda aydınlatma" işini gerçekleştirdiği, Cumhuriyet tarihi boyunca kesintiye uğramadan varlığını koruyan en önemli yaygın din eğitimi kurumu da Kur'an kursları olmuştur.

1925 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olarak dokuz tane dar'ul-huffâz açılmıştır.⁸ Uzun süre kurs ve öğrenci sayısında çok fazla

3 Cahit Baltacı, "Türk Eğitim Sisteminde Kur'an Kurslarının Yeri", *Kur'an Kurslarında Eğitim Öğretim ve Verimlilik*, İstanbul 2000, s. 15.

4 Mehmet Bulut, "Yaygın Din Eğitimi", *Diyanet İlmî Dergi*, C. 29, S. 3, Ankara 1993, s. 4.

5 Daha fazla bilgi için bkz. Ahmed Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, (Çev. Ali Yardım), Damla Yayınevi, İstanbul 1998.

6 Recai Doğan, "Yaygın Din Eğitiminin Neliği", *Din Eğitimi*, (Editörler: Recai Doğan, Remziye Ege), Grafiker Yayınları, Ankara 2013, s. 289.

7 *Düstur*, III. Tertip, C. 5, s. 665, Tevhid-i Tedrisat Kanunu 3 Mart 1924 tarihinde TBMM tarafından kabul edilmiş, 6 Mart 1924 tarihinde Resmi Gazete' de 430 sayılı kanun olarak yayınlanıp yürürlüğe girmiştir.

8 Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, Dem Yayınları, İstanbul 2014, s. 457.

değişiklik olmayan Kur'an kursları için bazı tarihler kırılma noktalarını oluşturmuştur. 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile birlikte toplam dokuz tane olan dar'ul-huffaz sayısı, 1946'da çok partili hayata geçiş ile birlikte artmıştır. 1965'te de Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Kanunu çıkarılarak Kur'an kurslarının gelişimi hızlandırılmıştır. Bahsi geçen yıla kadar yaygın din eğitimi kurumu olma özelliğine sahip olmayan Başkanlık ve dolayısı ile Kur'an kurslarının hedef kitlesi ve çalışma sahası 1965 tarihi itibarıyla genişlemiştir. 1971 yılında Kur'an Kursları Yönetmeliği hazırlanmış, kursların var olan amaçlarına İslam'ın inanç, ibadet ve ahlak esasları konusunda öğrenenleri aydınlatmak eklenmiştir. 1980'li yıllar, kursların sayılarının arttığı yıllardır. Bu süreç temel eğitimin kesintisiz ve zorunlu olduğu 1997 yılına kadar devam etmiştir.⁹ Sayısal düşüşün yaşandığı bu tarihten sonraki dönemde özellikle Kur'an kurslarındaki paydaşlarla ilgili algının etkilendiği var sayılmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kur'an kurslarını yeniden yapılandırma çalışmalarının olduğu 2005 ve 2012 yılları, kurslar açısından önemli değişikliklerin gerçekleştiği dönemlerdir.

Örgün din eğitiminden farklı olarak toplumun farklı yaş düzeylerindeki bireylere ulaşabilmesi, sayısal olarak ilk dönemlerde yetersizliğinden bahsedilse bile süreklilik arz etmesi ve dinin birleştirici özelliğinin vurgulandığı bir kurum olması Kur'an kurslarının din eğitimi tarihindeki önemini artırmaktadır. Cumhuriyet'le yaşıt olan kurumun eğitim felsefesinde meydana gelen değişikliklerin neler olduğu, sebepleri, topluma olan yansımaları doğru anlaşıldığı takdirde Kur'an kurslarının günümüzdeki fonksiyonu, değişim ve gelişimi çok daha iyi anlaşılacaktır.

Cumhuriyet'in din eğitim ve öğretimine karşı bakış açısı devlete bağlı olarak kurumsal sorumlulukları olan Kur'an kurslarında eğitim öğretim hareketlerini doğrudan etkileyen unsur olmuştur. Tarihsel sürecin doğru okunmasının, yaygın din eğitimine olan katkıları düşünüldüğünde araştırmamızın temel problematiği Kur'an kurslarında

9 Ahmet Koç, "Kur'an Kurslarında Din Eğitimi", Din Eğitimi, (Editörler: Mustafa Köylü, Nurullah Altaş), Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2012, s. 353-354.

meydana gelen eğitim hareketlerinin neler olduğu, bu hareketlerin oluşumunda etkili olan faktörlerin tespiti üzerine kurulmuştur. "Cumhuriyet dönemi Kur'an kursu müfredat ve öğretim programlarının eğitim yaklaşımı, din ve ahlak anlayışı açısından geçirdiği değişimler nelerdir? Kur'an kursu öğreticilerinin ve hedef kitlenin yıllar içinde geçirdiği niteliksel ve niceliksel farklılaşmaları nelerdir?" soruları çalışmanın ele aldığı temel problemlerdir.

Tarihte yaşanan süreçlerin farkında olmak bugüne ışık tutacaktır. Şimdiye kadar nelerin yapıldığı ve neden yapıldığı soruları Kur'an kurslarındaki mevcut yapıyı anlamak ve yaşanan süreci analiz etmek için doğru bir yaklaşımdır. Özetle din eğitim öğretiminin önemli bir ayağı olan Kur'an kurslarındaki sürecin ve tarihte kurslarda yaşanan değişikliklerin, algı değişiminin, eğitim öğretim hareketlerinin günümüze olan yansımalarının iyi okunmasının kurumun gelişimine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Şimdiye kadar Kur'an kurslarında yaşanan eğitim öğretim hareketlerini talimatnameler, müfredatlar, öğretim programları, yönetmelik ve yönergeler temel alınarak yapılan bir çalışma söz konusu değildir. Araştırmada yer alan her bir başlık kendi içinde müstakil bir araştırma konusu olabilecek durumdadır. Bu açıdan araştırmanın konuya ilgi duyanlar tarafından hareket noktası kabul edilip geliştirilmesi mümkündür.

BÖLÜM I: KUR'AN KURSLARI

1. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Yaygın Din Eğitimi

Cumhuriyet tarihinde yaygın din eğitiminin en önemli kurumu olarak Diyanet İşleri Başkanlığı gösterilebilir. 3 Mart 1924 tarihli 429 sayılı Şer'iyeye ve Evkaf ve Erkânı Harbiye Vekâletlerinin İlgasına Dair¹⁰ isimli kanunun 1. maddesine göre dinî kuruluşların idaresi Diyanet İşleri Reisliği'ne verilmiştir: "Türkiye Cumhuriyetinde muamelât-ı nasa dair ahkâmın teşrî ve infazı Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Onun teşkil ettiği hükümete ait olup, dîn-i mübîn-i İslâmın bundan maada itikadad ve ibadeta dair bütün ahkâm ve mesâilinin tedviri ve müessesat-ı diniyenin idaresi için Cumhuriyetin makarrında bir (Di-

10 Saruhan mebusu Vasıf (Çınar) ve arkadaşlarının meclise sundukları Tevhid-i Tedrisatın gerekçelerinin aktarıldığı yasa tasarısı şu şekildedir: Yüksek Başkanlığa "Bir Devletin genel eğitim ve kültür politikasında, milletin duygu ve düşünce bakımından birliğini sağlamak için öğretim birliği en doğru, en bilimsel, en çağdaş ve her yerde yaraları ve güzellikleri görülmüş bir ilkedir. 1255 (1839) Gülhane Fermanı'ndan sonra açılan Tanzimat Dönemi'nde, yıkılmış Osmanlı Saltanatı öğretim birliğine başlamak istemişse de bunu başaramamış ve aksine bu konuda bir ikilik bile meydana gelmiştir. Bu ikilik eğitim ve öğretim birliği açısından birçok zararlı sonuçlar doğurdu. Bir millet bireyleri ancak bir eğitim görebilir, iki türlü eğitim bir ülkede iki türlü insan yetiştirir. Bu ise duygu ve düşünce birliği ile dayanışma amaçlarını tamamen yok eder. Kanun teklifimizin kabulü durumunda Türkiye Cumhuriyeti'nde bütün bilim (irfan) kurumlarının bağlı olacakları tek makam Milli Eğitim Bakanlığı olacaktır. Böylece bütün okullarda bundan böyle Cumhuriyet'in irfan politikasından sorumlu ve öğretimimizi duygu ve düşünce birliği çerçevesinde iletmeyle görevli olan Milli Eğitim Bakanlığı, olumlu ve birleşik bir eğitim politikasını uygulayacaktır. Teklifimizin bugün hemen ve ivedilikle görüşülerek kanunlaşmasını yüksek heyetten rica ederiz." Daha fazla bilgi için bkz. Reşat Genç, Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar (3 Mart 1924 Tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998.

yanet İşleri Reisliği) makamı tesis edilmiştir.”¹¹ Bu kanunla beraber yaygın din eğitiminde farklı bir döneme girilmiştir, yalnız “müessesatı diniyenin idaresi için tesis edildiği” ifade edilen Diyanet İşleri Reisliğinin ne teşkilat yapısı ne de kadroları kanunda yer almıştır. Bu durum konuyla ilgili sağlıklı bilgilere ulaşmayı zorlaştırmakla beraber Diyanet İşleri Reisliği’nde yürütülen eğitim hizmetlerinin neliğiyle ilgili bilgilere ulaşmaya mani değildir.¹²

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın teşkilatlanma sürecinin yavaş ilerlediği hukukî süreçten anlaşılmaktadır. 22.06.1935 tarihli 2800 sayılı Diyanet İşleri Reisliği Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun Diyanet İşleri Başkanlığı ile ilgili hazırlanan ilk teşkilat kanunudur. Bu kanun, teşkilat yapısının, merkez ve taşra görevlilerinin tayin usullerinin belirlendiği teşkilat kanunu olma özelliğine sahiptir.¹³ 29.04.1950 tarihli 5634 sayılı kanun ile birlikte kurumun adı artık Diyanet İşleri Başkanlığı’dır.¹⁴ Adı geçen kanundan önce ismi Diyanet İşleri Reisliği olarak kabul edilmekteydi.¹⁵ Ayrıca bahsi geçen kanunun önemli bir değişikliği beraberinde getirdiği görülmektedir. 1931 yılında Evkaf Umum Müdürlüğüne devredilmiş olan cami ve mescitlerin Diyanet teşkilatına bağlanma kararı bu kanunla birlikte alınmıştır.¹⁶ 1961 Anayasası’nın 154. maddesiyle beraber Diyanet İşleri Başkanlığı’nın özel kanunda gösterilen görevleri yerine getirmesi gerektiği ifade edil-

11 BCA, 03.03.1924, (051 V05), 2134, Bahsi geçen 429 nolu kanun sadece Şer’iye ve Evkaf Vekaletini ortadan kaldırmamış aynı zamanda Erkanı Harbiye-i Umumiye Vekaleti’nide ortadan kaldırmıştır. Hem dinin hem de ordunun siyasetle olan bağı kesilmeye çalışılmıştır. Ancak yaklaşık bir yıl sonra Maarif Vekaleti’ne devredilen askeri okullar önce Müdafaa-yı Milliye Vekaleti’ne (Milli Savunma Bakanlığına) daha sonra ise Genelkurmay Başkanlığı’na bağlanmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. İsmail Kara, Şeyhendifinin Rüyasındaki Türkiye, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998, s. 170-171.

12 DİB, Eğitim Hizmetleri, (1924-1997), s. 4.

13 Düstur, III. Tertip, C. 16, s. 1501-1504.

14 Düstur, III. Tertip, C. 31, s. 1950-1957.

15 3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı kanununun 1. maddesinde “...Diyanet İşleri Reisliği makamı tesis edilmiştir.” ifadesi kullanılmıştır.

16 Kemaleddin Taş, Türk Toplumunun Diyanet İşleri Başkanlığı’na Bakışı, (İstanbul Örneği), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001, s. 83-87.

miştir.¹⁷ 1965 tarihli 633 sayılı kanunla¹⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kuruluş ve görevleri hakkında değişikliğe gidilmiş, kurumun günümüzdeki teşkilatlanma yapısının temelleri atılmıştır. "İslam Dini'nin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek üzere Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur." madde- siyle kurumun görev sınırları çizilmiştir. "Din konusunda toplumu aydınlatmak" ifadesi laik Türkiye Cumhuriyeti'nde Diyanet İşleri Başkanlığı'nı yaygın din eğitiminden sorumlu en önemli kurum haline getirmiştir. Son olarak 1982 Anayasası'nın 136. maddesiyle "Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, lâiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasî görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir."¹⁹ ilkesi benimsenmiştir.

2. Kur'an Kurslarının Tarihçesine Genel Bir Bakış

İslam Dininin kutsal metnini ezberlemek, öğrenmek, anlamadığı zaman sormak Kur'an eğitiminin bir parçası olarak başlamış ve devam etmiştir. Müslümanların kutsal kitaplarını okumaları, onunla amel etmeleri dini bir görev olarak görüldüğü için eğitimin merkezi de Kur'an olarak kabul edilmiştir. İslam tarihi boyunca Kur'an öğretimi her zaman ilk sırayı almıştır. Tilavetle başlayan Kur'an öğretimi kıraat ilmi ile devam etmiştir. Her devirde Kur'an öğretiminin sürmesi konuya verilen değerle ilgilidir.²⁰

Hicretten önce evlerde yapılan Kur'an öğretimi,²¹ hicret sonrasında Mescid-i Nebi merkezli sürdürülmüştür.²² Mescid-i Nebi'nin bölümlerinden biri kabul edilebilecek olan Suffa bizzat Hz. Muhammed'in ders verdiği bir eğitim öğretim mekânı olarak tarihteki yerini almıştır. Baş-

17 1961 Anayasası, <http://www.anayasa.gen.tr/1961ay.htm>, (01.12.2017).

18 <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.633.pdf>, (03.01.2018).

19 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, <http://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm>, (15.02.2018).

20 Baltacı, "Türk Eğitim Sisteminde Kur'an Kurslarının Yeri", s. 15.

21 Beyza Bilgin, Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi, Yeni Çizgi Yayınları, Ankara 1995, s. 23.

22 Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, s. 73.

langıçta okuma-yazma ve Kur'an öğretimi yapılan Suffa'daki Kur'an öğretiminin niteliğiyle ilgili olarak Hamidullah, Kur'an-ı Kerim derslerinin ibadetlerin yerine getirilmesi için birkaç surenin ezberlenmesi, ahenkli seslerle okunup tilavet edilmesi ve ayet metinlerinin açıklanıp tefsir edilmesi şeklinde ilerlediğini aktarmaktadır. Ayrıca Hamidullah'a göre hareke ve duraklara dikkat etmeden Kur'an okunmasını ya da mekanik bir vazifeyi yerine getiriyormuş gibi Kur'an'ın hızlı okunmasını düzeltmeye çalışmak da Suffa'daki Kur'an öğretiminin bir parçasıydı.²³

Kur'an öğretimi için dar'ul-kurra ismiyle bilinen Mahreme b. Nevfel'in evi eğitim merkezi olarak kullanılmıştır.²⁴ Sonraki dönemlerde *küttab* adı verilen öğretim yerlerinden de bahsedilmektedir. Küttablarda Kur'an öğretimi yapıldığını kabul edenlere karşın, Ahmed Çelebi aslında küttablarda okuma yazma öğretilendiğini, Kur'an'ı ise çocukların babalarından, yakınlarından ya da ailenin özel olarak görevlendirdiği hocalarından öğrendiğini delillendirmeye çalışmıştır.²⁵ Halifeler döneminde ise valiler ya da onların görevlendirdiği kişiler tarafından Kur'an öğretimi yürütülmüştür.²⁶

Hicri II. asrın başlarından itibaren Kur'an öğretimi alanında farklı gelişmeler yaşanmış, Kur'an'ın farklı usullere göre okunması kurraları ortaya çıkarmıştır. Mekke'de Abdullah b. Kesir, Medine'de Nafi b. Abdurrahman, Şam'da İbn-i Amir gibi kimselerin etrafında oluşan halkalarda kıraat ilmi okutulmuştur.²⁷

Kur'an eğitim ve öğretimi tüm İslam devletlerinde de devam etmiştir. Değişik isimlendirmeler olsa bile Müslümanların dini bir görev olarak kabul edilen Kur'an öğretimine ayrı bir önem verdiklerini belirtmek

23 Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, (Çev. Salih Tuğ), İrfan Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 768-769.

24 Nebi Bozkurt, "Darülkurra", DİA, C. 8, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 543.

25 Daha fazla bilgi için bkz. Ahmed Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, (Çev. Ali Yardım), Damla Yayınevi, İstanbul 1998, s. 25-29.

26 Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 770-772.

27 Ziya Kazıcı, Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi, M.Ü. İFAV Yayınları, İstanbul 2012, s. 72.

gerekir. Selçuklularda Kur'an öğretilen bu merkezlere dar'ul-huffaz adı verilirken Osmanlılar döneminde dar'ul-kurra ismi kullanılmıştır.²⁸

Kur'an kurslarının yaygın din eğitimi içerisindeki yerine geçmeden önce, Osmanlılardaki Kur'an eğitimine göz atmanın konunun anlaşılması açısından faydalı olacağı düşünülmektedir. Osmanlılarda Kur'an öğretimi evlerde, tekke ve medreselerde devam etmiştir. Kur'an okulu olarak adlandırılabilir küttab, Kur'an'ın baştan sona okunduğu, çalışan öğrencilerin ise Kur'an-ı Kerim'i ezberlediği kurumlar olmuştur. Osmanlılarda Kur'an öğretiminin genelde Kur'an-ı Kerim'i güzel okumanın üzerine yoğunlaştığını da ayrıca belirtmek gerekir.²⁹

Osmanlılarda cami hizmetlileri dar'ul-kurralardan yetişen kişilerden oluşurdu. Sıbyan mektebini bitiren en alt seviyedeki dar'ul-kurrada hıfzını tamamlayarak daha yüksek seviyedeki dar'ul-kurraya devam ederdi. Bu kurumlar camilerin içinde ya da camilere yakın mekânlarda eğitim verirlerdi, başlarında o dönemin en iyi Kur'an okuyanları olur ve bu kimseler şeyhül-kurra olarak isimlendirilirlerdi.³⁰

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde II. Meşrutiyet ile başlayan eğitim odaklı tartışmalar, Cumhuriyet dönemindeki eğitimin şeklini değiştirmiştir.³¹ Yıllarca dini bir karaktere sahip olan, Tanzimat'tan sonra ise batıdan etkilenen eğitim sisteminde, sistemin belirleyicisi kabul edilebilecek olan din, bu fonksiyonunu (medreseler dışında) kaybetmiş ve Osmanlı Devleti'nin eğitim paradigması ikileme düşmüştür. Yaşanan değişim rüzgârları, din öğretimi olmayan seküler okulların kurulmasına zemin hazırlamıştır.

28 Kazıcı, "Bir Eğitim Kurumu Olarak Dar'ul Kurra", Kur'an Kurslarında Eğitim Öğretim ve Verimlilik Sempozyumu, İstanbul 2000, s. 34; M. Şevki Aydın, Bir Din Eğitimi Kurumu Olarak Kur'an Kursu isimli eserinde, Kur'an kurslarının Cumhuriyet'e özgü kurumlar olduğunu ifade ederek, dar'ul-huffaz ya da dar'ul-kurra gibi kurumların devamı gibi algılanmaması gerektiğini ifade etmiştir.

29 Mehmet Korkmaz, "Kur'an Kurslarında Din Eğitimi", Din Eğitimi, s. 366.

30 Kazıcı, Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi, s. 91-92.

31 Fatma Çapçioğlu, Osmanlı Son Dönemi Din Eğitimi Tartışmaları ve Cumhuriyete Yansımaları (Örgün ve Yaygın Eğitim Çerçevesinde), s. 7.

Cumhuriyet'in ilanıyla beraber siyasi, idari, hukuki anlamda yaşanan değişimlerden eğitim de nasibini almıştır. Özellikle din eğitimi, dolaylı olarak da Kur'an öğretimi noktasında yeni bir döneme girilmiş ve 3 Mart 1924 tarihinde 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılmıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile beraber getirilen düzenlemeler şu şekildedir:

"Md. 1. Ülkedeki tüm bilim ve öğretim kurumları Maarif Vekâletine bağlanmıştır.

Md. 2. Şer'îye ve Evkaf Vekâleti ya da özel vakıflarınca idare edilen tüm medrese ve mektepler, Maarif Vekâletine bağlanmıştır.

Md. 3. Şer'îye ve Evkaf Vekâleti bütçesinde mekteplere ve medreselere ayrılan para, Maarif bütçesine geçirilecektir.

Md. 4. Maarif Vekâleti, yüksek din uzmanları yetiştirmek için Darülfünunda bir İlahiyat Fakültesi, imam ve hatip yetiştirmek için de ayrı mektepler açacaktır."³²

Tevhid-i Tedrisat Kanunu aslında, medreselerin kapatılmasıyla ilgili bir madde hükmü taşımamaktadır. Ancak teklifi veren milletvekillerinden Hüseyin Vasıf Çınar Maarif Vekili olarak atanmış ve kendisi ilgili makamlara telgraf göndererek söz konusu kanunun ikinci maddesi gereği medreseleri kapatmıştır.³³

Böylece 1924 tarihi, Kur'an öğretiminde dönüm noktası kabul edilmiştir. Diyanet İşleri Başkanı Rifat Börekçi'nin, dar'ul-huffazların ihtisas kurumu olmasıyla ilgili ısrarları sonucunda Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlanarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.³⁴ 2 Nisan 1925 tarihinde de huffaz muallimleri yetiştirmek üzere dokuz dar'ul-huffazın eğitime başladığı kabul edilmektedir.³⁵ Eğitim sistemi içinde 1933'den 1949'a kadar din eğitimi yapabilen tek kurum olarak Kur'an kursları kalmıştır.³⁶ Bu durum kursların tarihsel önemini ve rolünü arttırmıştır.

32 Yahya Akyüz, Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi, Alfa Yayınları, İstanbul 2001, s. 299.

33 BCA, 23. 03. 1340 (1924), (051. 3. 27. 1), (Zeki Salih Zengin, "Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Hazırlanmasından Sonraki İlk Dönemde Uygulanışı ve Din Eğitimi", Dini Araştırmalar, Mayıs- Ağustos 2002, C. 5, S. 13, s. 84'den naklen).

34 Bayraktar, "Hafızlık Eğitiminin Geleneksel Yöntemleri ve Kur'an Kursları", X. Kur'an Sempozyumu Kur'an ve Eğitimi, (12-13 Mayıs 2007), Fecr Yayınları, Ankara 2008, s. 134.

35 Huffaz muallimleri ifadesi o dönemde Kur'an kurslarında verilen eğitimin Kur'an ezberletme odaklı başladığını göstermektedir.

36 İrfan Başkurt, "İslam Eğitiminde Kur'an Öğretimi ve Kur'an Kursları", DEM Dergisi, S. 1, s. 4-5; Aydın, Bir Din Eğitimi Kurumu Olarak Kur'an Kursu, s. 7.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun amacı, eğitimde birlik sağlamak ve din eğitimi de dâhil tüm kurumları tek çatı altında toplamaktır. Yalnız uzun yıllar, Kur'an kursları dışında din eğitim ve öğretimi veren bir kurumdan bahsetmek mümkün olmamıştır.³⁷ Kur'an kursları ise nitelik ve nicelik olarak beklentileri karşılayacak özelliklerde olmadığı için, Kur'an eğitim ve öğretimi de sağlıklı olarak yürütülememiştir. Bu süreçte özellikle aileler kendi imkânlarıyla çocuklarına Kur'an öğretmeye çalışmışlardır.³⁸ 1950'li yıllardan itibaren çok partili hayata geçişin etkileriyle Kur'an kurslarının sayısı artmıştır.³⁹ 1997 yılına gelindiğinde ise Kur'an kurslarına kabulde 8 yıllık ilköğretim mezunu olmak ön şartı getirilmiştir. 2000-2001 öğretim yılı kurs ve öğrenci sayısının en az olduğu yıllardır. 2005 yılı Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kur'an kurslarını yeniden yapılandırma çalışmalarının başlangıcı sayılabilir.

Günümüzde ise Kur'an kursları sürekli açık olan kurslar, hafızlık eğitiminin gerçekleştirildiği kurslar ve Yaz Kur'an kursları gibi sadece belirli dönemlerde açık olanlar şeklinde farklı uygulamalara sahiptir.⁴⁰

3. Kur'an Kurslarında Eğitim ve Öğretim

Günümüzde Kur'an kurslarındaki eğitim ve öğretim yüzünden okumak, inanç, ibadet, ahlak eğitimi ve hafızlık yapmak şeklinde ikiye ayrılmaktadır.⁴¹ Bu faaliyetlerden yüzünden okuma süresi bir yıl olarak belirlenmiştir. Yüzünden okumanın amacına ulaşabilmesi için tecvit bilgileri, mahreç çalışmaları, tashih-i huruf gibi uygulamalar yapılmaktadır. İslam'ın inanç, ibadet ve ahlaka dair bilgilerinin aktarımı da eğitimin içindedir.

37 Daha fazla bilgi için bkz. Cahit Baltacı, "Cumhuriyet Döneminde Kur'an Kursları", Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, S. 6, İstanbul 1999.

38 Buyrukçu, Kurumsal Değişim ve Gelişim Boyutlarıyla Türkiye'de Mesleki Din Eğitim-Öğretimi, Fakülte Kitabevi, Isparta 2007, s. 137.

39 Gotthard Jaschke, Yeni Türkiye'de İslamlık, çev. Hayrullah Örs, Bilgi Yayınevi, Ankara 1972, s. 76.

40 Âdem Korukçu, Davut Işıkoğlan, "Yaz Kur'an Kurslarında Uygulanan Kur Sistemiyle İlgili Öğreticilerin Görüşleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma", e-Şarkiyat İlimi Araştırmalar Dergisi, C. 8, S. 1, Nisan 2016, s. 15.

41 Mehmet Altunkaya, "Din Eğitiminde Kur'an Kursları", II. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (23-27 Kasım 1998), Ankara 2003, s. 474.

Kurslarda yapılan hafızlık eğitimi ise 24 ay gibi daha uzun bir süreyi kapsamakta ve ulaşılmak istenen hedef olarak yüzünden okuma programından farklı amaçlar içermektedir.⁴² Araştırmanın sınırları dâhilinde olmadığı için hafızlık eğitim programı ayrıca ele alınmamıştır.

2000'li yıllardan itibaren kurslardaki eğitim öğretim faaliyetlerinde birtakım değişiklikler yapılmaya çalışılmıştır. 20042'te "Yüzünden Okuyanlar İçin Kur'an Kursları Öğretim Programı", 2005 yılında "Yaz Kur'an Kursları Programları", 2010 yılında "Hafızlık Eğitim Programı"; 2010 ve 2011 yıllarında ise pilot uygulama yapılan yerler için "Kur'an Kursları Öğretim Programı" gibi çalışmalar Kur'an kurslarının son yıllarda farklı programlar geliştirerek öğretim kalitesini artırma çabaları olarak görülebilir. Ayrıca 2013 yılından itibaren uygulamaya konulan "4-6 Yaş Kur'an Kursları", DİB'in İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programı kapsamında gerçekleştirdiği faaliyetlerdir. Yine 2013 yılında tamamlanmış olan "Türk İşaret Dili Dini Kavramlar Sözlüğü" Kredi ve Yurtlar Genel Müdürlüğü ile Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü arasında imzalanan protokol neticesinde yurtlardaki öğrenci ve üniversite personeline yönelik olarak arzu edenlerin din eğitimi alabilmesi son yıllardaki değişikliklerdendir. Bazı illerde Psikolojik Danışma ve Rehberlik uzmanlarının Kur'an kurslarında görevlendirilmeleri ise öğrencilere yönelik rehberlik ve psikolojik danışmanlık hizmeti sağlamıştır.⁴³

Kur'an-ı Kerim'i yüzünden okuma ve temel dini bilgiler dersi verilen kurslar okulların eğitim ve öğretime açık olduğu aylarda devam etmektedir. Kur'an-ı Kerim'i Yüzünden Okuma Programı olarak adlandırılan kursların süresi 32 haftadır. 8 ay devam eden kurs sonunda, kurs bitirme belgesi verilmektedir. Haftada 18 saat Kur'an-ı Kerim, 3 saat ibadet, 1 saat siyer, 1 saat ahlak ve 1 saat itikat olmak üzere toplam 24 saat ders vardır.

Diyanet İşleri Başkanlığı son dönemlerde, kurslardaki verimliliği artırmak ve daha fazla bireye ulaşmak için çalışmalar yapmaktadır.

42 DİB, Hafızlık Eğitim Programı, 2010; Bozkurt, "Hafız", DİA, C. 15, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 74. Arapça'da "korumak, ezberlemek" manasındaki hıfz kökünden türemiş bir sıfat olan hâfız (çoğulu huffâz) sözlükte "koruyan, ezberleyen" anlamına gelmektedir. Kur'an'ın tamamını ezberleyene ise hâfız denilmektedir.

43 Daha fazla bilgi için bkz. DİB, Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü, <https://egitimhizmetleri.diyaret.gov.tr/>, (11.12.2017).

“Kur'an Kurslarında Hizmet Çeşitliliği Projesi” adı altında hazırlanan yenilikler pilot bölge seçilen yerlerde uygulamaya konulmuştur. Yeni uygulama ile birlikte kurslar birbirini izleyen dört döneme ayrılmaktadır. Her dönem kendi içinde değerlendirilip 9 haftadan oluşmaktadır. Haftalık toplam 18 saat ders vardır. Ayrıca bu uygulama haftalık 6 saat ek öğretim programı ile isteyen kursiyerlerin kendi seviyelerine göre katılabilecekleri bir çalışmayı da getirmiştir. Temel öğretim programı ile beraber açılabilirdiği gibi bağımsız kurs olarak da açılabilir. ⁴⁴

Yaz Kur'an kursları ise yönetmeliğe göre yaygın din eğitiminde farklı yaşlardaki hedef kitleye ulaşabilmek amacıyla hem Kur'an kurslarında hem de camilerde yapılan din eğitimi faaliyetidir. “Okulların tatil olduğu zamanlarda, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcilerinin talebine bağlı olarak Kur'an-ı Kerim'i ve mealini öğrenmeleri, dini bilgilerini geliştirmeleri, dini içerikli sosyal ve kültürel etkinliklerden yararlanmaları amacıyla Kur'an kurslarında, camilerde ve müftülüklerce uygun görülecek yerlerde mülki amirin onayı ile Yaz Kur'an kursları açılır.” ⁴⁵

Ayrıca 2012 yılından itibaren tüm ülkede uygulanmaya başlanılan İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları yaşanan teknolojik gelişmeler, öğrenci vasfındaki değişiklikler, yetişkin öğrenimiyle ilgili bilimsel verilerdeki imkânların artması, hayat boyu öğrenme gibi kavramların hayatımıza girmesiyle birlikte önem kazanmış, kurslardaki öğretim etkinlikleri programlı hale getirilmiştir. Bu programla beraber Kur'an kurslarından günlük işlerinden dolayı yararlanamayan bireylere ulaşmak, yaygın din eğitimini yaygınlaştırmak amaç edinilmiştir. Konu merkezli anlayışın aksine öğrenen ve problem merkezli yaklaşımı merkeze alan, bireysel farklılıklara dayalı ölçme ve değerlendirme yapabilen, ilgi ve ihtiyaçlar doğrultusunda program değişikliklerini benimseyen çerçeve esnek öğretim programı anlayışı benimsenmiştir. ⁴⁶

44 Koç, “Kur'an Kurslarında Din Eğitimi”, s. 359.

45 DİB, *Kur'an Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği*, 2012, Madde 25.

46 Daha fazla bilgi için bkz. DİB, *İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları (Yüziünden Okuyanlar İçin)*, Ankara 2012.

BÖLÜM II: MÜFREDATLARDA DEĞİŞİM

Her ülkenin geleceğini belirleyecek olan bireyleri eğitirken bir eğitim felsefesine sahip olması kaçınılmazdır. Eğitim ise dönemin şartları ve anlayışına göre değişebilmektedir. Dünyada eğitim paradigması değiştikçe, ülkelerde uygulanan öğretim programlarının da -eş zamanlı olmasa bile- değiştiği görülmektedir. Bu bölümde Kur'an kursu müfredatları amaçlar, eğitim yaklaşımları, din ve ahlak anlayışları açısından ele alınmıştır.

1. Amaçla İlgili Değişimler

Sözlükte “ulaşılacak istenilen sonuç, maksat” anlamına gelen⁴⁷ amaç, eğitim açısından “Bir öğrencinin planlanmış ve tertiplenmiş yaşantılar sayesinde kazanması kararlaştırılan davranış değişikliği veya davranış olarak ifade edilmeye elverişli olan bir özellik”⁴⁸ şeklinde tanımlanabilir. Hedefler eğitim programının temel öğelerinden biridir.⁴⁹

Eğitimin, bireyi ve toplumu geleceğe taşıması ve bireyi geliştirmesi için öncelikle amaçlarının ortaya konulması gerekir. Eğitimde amaçların ortaya konulmasında üç türden bahsedilebilir. Birincisi uzak amaçlardır. Bunlar, anayasa ve yasalarda belirtilen bir ülkenin eğitim

47 *Güncel Türkçe Sözlük*, “Amaç” (Erişim 11 Mart 2019).

48 Selahattin Ertürk, *Eğitimde Program Değişikliği*, H. Ü. Yayınları, Ankara 1972, s. 26.

49 Bu bölümde hedef ve amaç aynı anlamda kullanılmıştır. Değerlendirilen belgenin kelime literatürü dışına çıkmamak için gayret gösterilmiş, bu nedenle farklı başlıklarda hedef kelimesi kullanılırken, başka bir başlıkta amaç kelimesi belgenin kullanım durumuna göre tercih edilmiştir.

felsefesini yansıtır. İkincisi, uzak hedeflere bağlı olarak yetişmesi istenen ideal insan tipinin niteliklerini oluşturmak olarak kabul edilen genel amaçlardır. Üçüncüsü de özel amaçlardır. Bunlar bir dersin sınırları içinde öğrenciye kazandırılmak istenen özellik ve davranışlardır.⁵⁰ Özel amaçların genel amaçlarla, genel amaçların uzak amaçlarla bağlantılı olması gerekmektedir.

Kur'an kursları için yaygın din eğitimi kurumu olarak anayasa ve kanunlara göre uzak amaçlar çerçevesinde genel ve özel amaçlar belirlenmiştir. Kur'an kurslarındaki müfredatların amaçlarıyla ilgili değişiklikler, bizlere kurumun kendi içindeki değişimini, eğitim hareketliliğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Genel anlamda bir ülkede uygulanacak eğitimle ilgili amaçlar belirlenirken o ülkenin yetiştirmek istediği bireylere kazandırmak istediği temel becerilerin, alışkanlıkların, değerlerin neler olduğunun iyi tespit edilmesi gerekir. Nasıl bir birey yetiştirilmek istendiği ve bireylerde hangi özelliklerin geliştirilmesi beklendiği hedef cümleler oluşturulurken göz önünde bulundurulur. Hedef kitlenin özelliklerini, beklentilerini, ilgi ve ihtiyaçlarını ülkenin eğitim politikasını göz önünde bulundurmadan eğitim programı hazırlamak, eğitimin amaçlarını belirlemek mümkün değildir.

Özel anlamda ise kültürü belirleyen en önemli unsurlardan biri olarak toplumun büyük bir bölümünün kabul ettiği dinin öğrenilme ve öğretilme ihtiyacı, dinin temel amaçlarından biridir. Bireyin başka dinleri öğrenebilmesi için önce kendi dininin özelliklerini bilmesi önemlidir. Ayrıca devletin örgün ve yaygın din eğitimi kapsamında verdiği eğitimi kontrol etme, hurafelerden, taassuptan uzak ve hoşgörü kapsamında eğitim verme şansı vardır.

Örgün ve yaygın din eğitimi programı tasarlama süreci öncesinde birtakım kararlar vermeyi gerektirir. İçinde yaşanan toplumun önem verdiği değerlerin, toplumu oluşturan bireylerin özelliklerinin, gelecekte

50 Melike Yiğit Koyunkaya, *Eğitimin Amaçları ve İşlevleri*, s. 19, <http://docplayer.biz.tr/24030118-Egitimin-amaclari-ve-islevleri-yrd-doc-dr-melike-yigit-koyunkaya.html>, (09.01.2019).

oluşturulmak istenen toplumun önceliklerinin tespit edilmesi amaçlanmalıdır.⁵¹ Yaygın din eğitimi kurumlarından olan Kur'an kurslarının da öğretim programı oluşturulurken bireylerin ve içinde yaşanılan toplumun ihtiyaçlarının belirlenmiş olması önemlidir. Yetiştirilmek istenen kimsenin bireysel özellikleri, ilgi ve ihtiyaçları bazen bu eğitimin amacını değiştirebilirken bazen de toplumun sosyal, siyasal, dini ve kültürel özellikleri eğitimin amacında değişikliklere yol açmaktadır.⁵²

1. 1. 2000 Öncesi Kur'an Kurslarında Değişimler

Kur'an kurslarının genelde eğitimin özelde din eğitiminin amaçlarına ulaşmada kullandığı yol, uzun bir süre müfredat olmaksızın özel talimatlar yoluyla devam etmiştir. 17.10.1971 tarihinde "Kur'an Kursları Yönetmeliği" çıkarılarak eğitim öğretim faaliyetleri bu şekilde düzenlenmiştir. Bu nedenle ilk yıllar için, müstakil bir müfredattan bahsetmek mümkün değildir. Kur'an kurslarındaki eğitimin çerçevesini belirleyen, hedeflerini, konu dağılımını aktaran Kur'an kursları müfredatı ilk olarak 1976 yılında uygulamaya konulmuştur.⁵³ Bu dönemden önce müfredat kavramından bahsetmek mümkün gözükmemektedir. 1979 yılında ikinci müfredat,⁵⁴ 1985 yılında ise üçüncü müfredat uygulamaya konulmuştur. 1990 yılında Kur'an Kursları Yönetmeliği düzenlenmiştir. Eğitim öğretim faaliyetleri 1997 itibariyle bu yönetmeliğe göre devam etmiştir.⁵⁵ 2000'li yıllarda Kur'an kurslarında müfredat değiştirme çabaları başlamış, 2004 ve 2012 yıllarında ise öğretim

51 Recai Doğan, "1980'e Kadar Türkiye'de Din Öğretimi Program Anlayışları", *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar*, (28-30 Mart 2001), Ankara 2004, s. 611-612.

52 Öcal, *Din Eğitim ve Öğretiminde Metodlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013, s. 6.

53 Elimizde bulunan müfredat 1975 tarihi baskılıdır. Ancak uygulamaya geçtiği yıl 1976 olarak belirtilmiştir.

54 Elimizde bulunan Kur'an kursları müfredatının birinde tarih belirtilmemiştir. Ancak 1975 yılından farklı olarak ünite dağılımı yapması sonraki bir döneme ait müfredat olduğunu göstermektedir. Bu müfredatın 1979 yılı müfredatı olduğu düşünülmektedir ve bu şekilde ele alınmıştır.

55 Komisyon, *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı Tarihçe, Teşkilat, Hizmet ve Faaliyetler (1924-1997)*, DİB Yayınları, Ankara 1999, s. 649.

programları hazırlanmıştır. Bu nedenle Kur'an kurslarının amaçlarına ulaşabilmek için özel talimatlar, yönetmelikler, genelgeler, kanun değişiklikleri incelenmiştir. Örgün din eğitimiyle ilgili hedeflerin bile ilk dönemlerde birkaç cümleden ibaret olması, yaygın din eğitiminde yazılı amaçların bulunmamasını açıklamaktadır. Kur'an kurslarındaki eğitim resmî olarak 1924 yılında başlamasına rağmen eğitim-öğretim faaliyetleri 1940 yılında tek sayfalık özel bir talimatla düzenlenmiştir. Genç Cumhuriyetin ilk yıllarda din eğitimiyle ilgili ciddi atılımlar yapmaması, Kur'an kurslarıyla ilgili olarak değil müfredat, özel talimatların dahi onlarca yıl sonra hazırlanması, bireysel çabaların var olduğu ilk yıllarla ilgili olarak geniş bilgilere ulaşmayı engellemektedir.

Bu açıdan 1924 yılında örgün eğitimdeki din dersi için belirlenen amacın konuya dair ipuçları içerdiği düşünülmektedir. Eğitim ve öğretime başlanılan ilk yıllarda 1924 tarihindeki İlk Mektepler Müfredat Programı'nda din dersinin amacı olarak belirlenen cümleler şu şekildedir: "Kur'an-ı Kerim elifbası gösterildikten sonra Kur'an-ı Kerim tedrisine başlanacak ve Amme cüzüne devam olunacaktır. Muallim bu derslerde münasebet düştükçe Hz. Peygamberin menakıbı seniyyesini izhar ederek İslam muhabbetini çocukların kalbinde yaşatacak."⁵⁶ Yaygın eğitimin örgün eğitimden bağımsız olmadığı düşünülerek bahsi geçen dönemin din dersinin amaçlarının doktriner⁵⁷ bir din öğretimi anlayışıyla oluşturulması yaygın din eğitiminin de aynı bakış açısıyla oluşturulduğunu akla getirmektedir.

3 Mart 1924 tarihli kanunda Şer'îye ve Evkaf Vekâletlerinin İlgasına Dair hükümlerin yanı sıra Diyanet İşleri Reisliğinin kurulmasıyla ilgili maddeler yer almıştır. "...Dini mübini İslam'ın bundan maada itikadat ve ibadeta dair bütün ahkâm ve mesalihinin tedviri..." cümlesi Diyanet İşleri Reisliğinin dolayısıyla Kur'an kurslarının itikat ve ibadetle ilgili sorumluluklarının olduğu anlamına gelmektedir. 1943 yılından önceki dönemle ilgili herhangi bir özel talimata sahip olmadığımız için hem örgün

56 Nurullah Altaş, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2001, s. 2.

57 Doktriner din öğretimi tek bir din ya da mezhebin öğretiminin yapıldığı din eğitimidir.

eğitimdeki amaç cümleleri, hem de kanunda ifadesini bulan görev sınırları bahsi geçen dönemdeki amaçları anlamamız açısından önemlidir.

1943 yılında Kur'an Öğretici Kursu Hakkında Özel Talimat ismiyle yayınlanan, toplam dokuz maddelik belgenin bazı cümleleri kursların amaçları hakkında fikir vermektedir. İlk maddede, Kur'an öğrencilerinin tayin olma nedeni, "Kur'an-ı Kerim'in namazda ve ibadetlerimizde kendisine mahsus kıraati ve tecvit üzere doğru okunmasının temini..." olarak belirtilmiştir. Görüldüğü kadarıyla Kur'an-ı Kerim'in kurallarına riayet ederek okutulması amaç olarak belirlenmiştir. Aynı talimatın beşinci maddesinde ise "Öğreticilerin -görevleri-...ilk tahsil çağını bitirmiş olanlardan arzu edenlerin Kur'an-ı Kerim'e mahsus olan usul ve kaideler veçhile kıraatini öğretmek ve ezberlemek isteyenlerin ezberlerindeki sahife ve cüzleri dinlemekten ibarettir."⁵⁸ cümlesiyle kursların amaçlarının sınırları çizilmiştir.

1959 yılındaki özel talimatın ise alt başlıklara sahip olduğu, öğretmenler, hedef kitle, sınavlar ve ders programıyla ilgili ayrıntılı bilgilerin metinde yer aldığı görülmektedir. Bu durum kursların işleyişleri hakkında daha somut bilgilere ulaşmamıza sebep olmuştur. İlk başlık "Kur'an Öğretim Kurslarının Açılması ve Gayesi" olarak belirlenmiştir. Başlıkta en az ilk tahsilini bitiren ve ilkokulla ilgisi bulunmayanların arasından, arzu edenlere, Kur'an öğretilmesinin amaçlandığı ifade edilmiştir. Kursun açılabilmesi için belirlenen şartlar içinde, en az yirmi öğrenciyi içine alabilecek büyüklükte, sağlık şartlarına uygun bir yerin temin edilmiş olması ve kurs için lazım olan sıra ve tedarik malzemesinin tedarik edilmiş olması da vardır.⁵⁹ Kuruluşunun üzerinden otuz yıldan fazla bir süre geçen Kur'an kurslarının amaç olarak sadece "arzu edenlere Kur'an öğretilmesi" cümlesini benimsemiş olması, aradan geçen süreye rağmen kurumda, çok fazla bir değişimin yaşanmadığının göstergesidir.

Özel talimatlar dışında, Milli Eğitim Bakanlığı'nın, din eğitiminde yaşanan sorunların konuşulması için oluşturduğu komisyonun,

58 *Diyanet İşleri Reisliği Kur'an Öğretici Kursu Hakkında Özel Talimat*, 19.07.1943, s. 1.

59 *Diyanet İşleri Reisliği Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, Alkan Matbaası, Ankara 1959, s. 1.

21 Kasım 1963'te hazırladığı rapor da araştırma için kaynak teşkil etmektedir. Raporda "Kur'an kurslarının, isteyen vatandaşa, Kur'an'ı yüzünden okutmak veya hıfzettesini sağlamaktan ibaret olan gayesi içinde işleminin sağlanması, eğitim ve sağlık esaslarına aykırı şartlardan kurtarılması... ittifakla karar verilmiştir." ifadeleri geçer.⁶⁰ Raporda Kur'an kurslarının amacının, isteyen bireylere, Kur'an'ı yüzünden okutmak ya da ezberletmek olarak belirlendiği görülmektedir. Dönemin şartları içerisinde ilk belki de tek amacın Kur'an'ın okunması, ezberletilmesi oluşu, Kur'an kurslarına dar kapsamlı bir bakış açısının devam ettiğini göstermektedir. Hâlbuki dinin, Türk toplumu üzerinde önemli bir etkisi ve yaptırım gücü vardır. Toplumun her kesimindeki bireye ulaşabilen kursların, ahlak ve değer öğretiminde öncülük yapması ve programlarının bu duruma göre hazırlanması, dönemin özel şartları içinde eğitime önemli bir katkı sağlayabilirdi. Raporda "...eğitim ve sağlık esaslarına aykırı şartlardan kurtarılması..." diye bahsedilen Kur'an kurslarının -en azından bir kısmının- eğitim için gerekli fiziki imkânlarla sahip olmadığı, hatta sağlık şartlarına uygun olmayan yerlerin Kur'an kursu olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Din eğitimiyle ilgili hazırlanan rapordan iki yıl sonra, Diyanet İşleri Başkanlığı 1965 yılında yeniden Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı hazırlamıştır.⁶¹ Talimatnamenin başında Kur'an kurslarının açılma nedeni olarak "...Kur'an-ı Kerim'in ve icap ettirdiği dini malumatın öğretimi" gösterilmiştir. 1. madde de Kur'an kurslarının tanımı yapılmıştır: "Kur'an kursları, İslam dininin mukaddes kitabı olan Kur'an-ı Azim'in asıl harf ve kaideleriyle yüzünden okutulduğu, hafız yetiştirildiği, dinin temel bilgilerinin verildiği ve ahlak kaidelerinin öğretildiği bir ilim mahallidir." Yapılan tanımın bir önceki talimattan ayrıldığı önemli noktalar bulunmaktadır. Dinin temel bilgilerinin ve-

60 MEB, *Tebliğler Dergisi*, 1281, 25.XI.1963.

61 Özel talimatlara ulaştığımız İzzet Tosun tarafından derlenen Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri (1924-1997) kitabında 1959 talimatnamesinin aynısı 1965'de görülmektedir. Bu konuda bir yanlışlığı olduğu düşünülmektedir. Çünkü sonraki sayfalarda devam eden talimatnamede imzası bulunan müftülerin çalışma yıllarına bakılmış ve 1965 talimatnamesinin 1959 ile aynı olmadığı görülmüştür.

rilmesinden kursların tarihinde ilk defa bahsedilmektedir. Dinin temel bilgilerinden bahsedilmesi, Kur'an öğretimi dışında din eğitimiyle ilgili ilmihal bilgilerinin de aktarılmak istendiğini akla getirmektedir. 1959 yılındaki özel talimatta, Kur'an kurslarının tek amacı olarak Kur'an-ı Kerim öğretilmesi belirlenmişken, 1965'de buna ek olarak "İman ve İslam esaslarının mufassalan (ayrıntılı) öğretmek suretiyle dini bilgilerle Müslümanları mücehhez kılmak." cümlesi eklenmiştir. İman ve İslam şartlarından bahsedilmesi, akla klasik ilmihal eğitimini getirmektedir. Aslında ilmihal eğitimi, Arap olmayan toplulukların İslam'ı seçmesiyle başlamıştır. İbadetlerin sağlıklı bir şekilde yerine getirilmesi, dinin pratik hayata yansıtılma çabaları, beraberinde ilmihal eğitimini getirmiştir. 1950'lerden sonra bu alanda yazılan "Cep İlmihali, Namaz Hocası, Askere Din Kitabı, Müslüman Çocuğun Din Kitabı" gibi farklı kitapları görmek mümkündür. Bu kaynaklar, İslam ve iman esaslarından bahseden, dinin ibadetle ilgili kurallarının pratik alana yansımalarını bilgi düzeyinde ele alan kitaplardır.⁶² İlmihal eğitiminin, bahsi geçen tarihten sonra Kur'an kurslarında, önemli bir alana sahip olduğu hem amaçlardan hem de ders konularının dağılımından anlaşılmaktadır.

Ayrıca Kur'an kurslarından, ahlak kaidelerinin öğretildiği ilim mahalli olarak bahsedilmesi de ahlak eğitiminin başlangıcı sayılabilir. 1965 yılına kadar ahlak eğitim kurumu olarak görülmeyen kurslar, belirtilen tarihten günümüze kadar ahlak ve değer eğitimi yapan eğitim kurumları haline gelmiştir.

Bu değişiklik, 633 sayılı kanunla birlikte sağlanmış gözükmektedir. 1965 tarih ve 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'un birinci maddesi şu şekildedir: "İslam dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek üzere; Başbakanlık'a bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur." Kanun maddesi, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görev sınırlarını oldukça açık ve

62 Namık Kemal Okumuş, "İlmihâl Dindarlığının Ahlâk Algısı Ya Da "Ahlâklı İnsan" Tasavvurumuzun Geleneksel Kaynakları Üzerine Bazı Tespitler", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 14, s. 262.

net biçimde belirlemiştir. Başkanlık, İslam dininin inanç, ibadet ve ahlakla ilgili işlerini yürütmekle toplumu din konusunda aydınlatmakla ve ibadet yerlerini yönetmekle sorumludur. Aslında kanunun hükümet teklifinde "ahlak" kelimesi yoktur. Kelimeyi kanuna ekleyen geçici komisyondur ve Mecliste tartışmalara yol açmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nun, toplumu dinî ahlak noktasında aydınlatmasının laik devletle bağdaşmayacağını, milli değerlere ters düştüğünü ifade edenler olmuştur. 1947 CHP Kurultayı'nda da benzer tartışmaların olduğu görülmektedir. Dinin, özellikle de İslam ahlakının ön plana çıkarılmasıyla ilgili konuların görüşülmesi aslında "Komünizm tehlikesine" karşı alınan bir tedbir olarak düşünülmekteydi.⁶³ İhtiyaçların değişikliklerin kökeni olduğunu varsayarsak toplumun uğradığı ahlakî erezyon için, Başkanlığın ve Kur'an kurslarının çözüm noktası olarak görüldüğü düşünülmektedir.⁶⁴ 1965 yılından önce Diyanet İşleri Başkanlığı'na verilen iki temel görev vardı: İslam dininin ibadet ve inançla ilgili işlerini yürütmek. Ahlakla ilgili işlerin yürütülmesi görevi 1965 yılından sonra doğrudan Diyanet İşleri Başkanlığı'na, dolaylı olarak da Kur'an kurslarına verilmiştir. Hem amaçların hem de derslerin içeriğinin 1970'li yıllardan sonra ahlakla ilgili hedef kazanımlar eklenerek değiştiği görülmektedir.

1970 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı, yeni bir Kur'an-ı Kerim Kursları Özel Talimatı hazırlamıştır. İlk madde de talimatın, 633 sayılı kanuna göre hazırlanan yönetmelik yürürlüğe girinceye kadar uygulanacağı belirtilmiş ve geçici bir talimat olduğuna dikkat çekilmiştir. Kur'an kurslarının gayesinin ne olduğu dört maddede açıkça belirlenmiştir: Arzu edenlere Kur'an-ı Kerim okumasını öğretmek, Kur'an-ı Kerim'i ezberlemek isteyenlere usulüne göre ezberletmek, itikat, ibadet ve ahlakla ilgili dini bilgiler vermek, Kur'an ilimleri ile ilgili tecvid, aşere-takrib-tayyibe gibi konularda ihtisas yapmalarını sağlamak. Bir önceki talimatnamede kursların gayesi olarak sadece, Kur'an öğretmekten ve iman İslam esaslarının öğretilmesinden bahsedilmişti. Daha

63 *CHP Yedinci Kurultay Tutanağı*, Ankara 1948, s. 448-454.

64 Kara, "Din ile Devlet Arasında Sıkışmış Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı", *MÜİFD*, S. 18, s. 40.

önce de vurgulandığı gibi Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görev sınırları içinde ahlakın yer alıp almaması gerektiği tartışmalara neden olmuştur ve 1970 yılındaki özel talimata kadar Kur'an kurslarının ahlak eğitimi veren, değer kazandırmaya çalışan bir kurum olarak görülmediği anlaşılmaktadır. Bu tarihten sonra ise kursların amaçlarında ahlakla ilgili dini bilgiler vermek şeklinde maddeler yer aldığı gibi, müstakil bir ders olarak ahlak dersi de kurslarda verilmeye başlanmıştır.

1971 yılı Kur'an Kursları Yönetmeliği'nin 1. bölümü "Gaye ve Kuruluş" başlıklarından oluşmaktadır.⁶⁵ Kur'an-ı Kerim'in kurallara uygun olarak okutulmasıyla ilgili ilk amaçtan sonra "Öğretilen Metinlerin Meallerini de Okutmak"⁶⁶ başlığı önceki yıllara göre farklılık arz etmektedir. Takip edilecek meallerle ilgili sınırlama da getirilmiş, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kararlaştırdığı meallerin takip edilmesi istenmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulduğu dönemlerde, ilk meal çalışmaları yaptırılan kurum olduğu göz önünde bulundurulursa Kur'an kurslarındaki eğitim öğretim süreci boyunca sure ve duaların meallerinin okutulmasını, kurumun çok daha önce gündeme getirmiş olması beklenirdi.

Büyük Millet Meclisi'nin 1925 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nda bir bilimsel bölüm (Daire-i İlmiye) kurulması için bütçe ayırdığı bilinmektedir. Bu bölümün öncelikli amacının, Kur'an-ı Kerim'in çevrilmesi olduğu belirtilmelidir.⁶⁷ Kurumun, maddî ve manevî desteklediği Kur'an-ı Kerim'in mealinin yapılması fikrini amaçlarına ve derslerin içeriğine yansıtmadığı görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'in meal çalışmalarını başlatan kurumun, eğitim ve öğretime başladığı ilk günden itibaren ne amaçlarda ne de okutulacak derslerle ilgili ayrıntılarda meal okumanın üzerinde durduğu görülmemiştir. Kursların ilk yıllarda sadece Kur'an-ı Kerim'in okutulmasını öğretme mantığı üzerine kurulu bir bakış açısına sahip olması bir sebep olarak düşünülebilir. 1971 yılı yönetmeliğinde belirtilen gayeler, 1970 yılı özel talimatında belirlenen gayelerle benzerlik arz etmektedir. Sade-

65 DİB, *Kur'an Kursları Yönetmeliği*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1971, s. 3.

66 DİB, *Kur'an Kursları Yönetmeliği*, 1971, s. 3.

67 Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamlik*, s. 59.

ce yönetmelikte "ibadetleri ve bunlarla ilgili dua metin ve anlamlarını öğretmek ve okutmak" maddesinin önceki yıllardan farklı olarak eklendiği görülmektedir. İbadetlerle ilgili metinler ifadesi ile namaz surelerinin ve meallerinin okutulmasının, öğretilmesinin amaçlandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca 1971 yönetmeliği ile birlikte kurslar dini bilgilerin verilmesinin de amaçlandığı eğitim mekânları haline gelmiştir.

Buraya kadar Kur'an kurslarının amaçları ile ilgili meydana gelen değişiklikleri özel talimatlar, genelgeler ve yönetmeliklerden aktarmaya çalıştık. Bundan sonraki değerlendirmeler ise önce Kur'an kursları müfredatlarından, sonraki dönemler için de öğretim programları üzerinden yapılmıştır.

Kur'an kurslarıyla ilgili 1975 yılında ilk defa oluşturulan müfredatta, genel amaçlardan bahsetmek mümkün değildir. Derslerin kendi içinde amaçlarının belirlendiği ve bu amaçların alt başlıklarında "açıklamalar" adı altında maddeler tespit edildiği görülmektedir. Haftalık ders saat dağılımı da Kur'an-ı Kerim 18, itikat 2, ibadet 2, siyer ve ahlak 2 saat şeklindedir. Kur'an-ı Kerim dersi için üç amaç belirlenmiştir:

1-Kur'an-ı Kerim'in kendi kurallarına göre doğru okunmasını öğretmek,

2-Öğrencilerin ilgi, istidat ve kabiliyetlerinin anlaşılmasına imkân hazırlamak,

3-Öğrencilerin ileride seçecekleri meslek ile ibadet için gerekli olan sure, ayet ve duaları ezberlemelerini sağlamak.⁶⁸

İlk madde, özel talimatlar döneminden itibaren, Kur'an kurslarının genel amaçlarında ifade edilen hedef cümledir. Kur'an dersi ile ilgili amaçlardan üçüncü madde de söylenen "ileride seçecekleri meslek" ifadesi ise bu kurslardan mezun olanlardan büyük bir kısmının din eğitimiyle alakalı bir mesleği devam ettirme durumunda gerekli ezberlerin yapılmasının sağlandığını gösterir.

Aynı yılın müfredatında, haftada iki saat olarak belirlenen itikat dersinin iki temel amacı şu şekilde maddeleştirilmiştir:

68 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı (Yüziünden Okuyanlar İçin)*, Ankara 1975, s. 5.

1-Kur'an kurslarında okuyan öğrencilere, İslam dininin inanç ilkelerini kavratmak.

2-Dinin itikat konularını, olumlu bir şekilde açıklamak ve bu konularda ikna edebilme yeteneğini sağlamak.⁶⁹

Öğrencilerin, inançla ilgili ilkeleri kavramaları ve bununla birlikte kabul ettikleri sistemi aktarabilecek ikna kabiliyetine sahip olmaları, dersin sonunda amaçlanmıştır. Kur'an kurslarının verdiği eğitimle sadece birey ve toplumu din konusunda aydınlatma görevini değil, dinin temel esaslarını aktaracak bireyler yetiştirmeyi hedeflediği görülmektedir. Bireyin, başkalarını ikna edebilmesi için önce kendisinin ikna olması gerekir. Bu nedenle, itikat dersiyle ilgili belirlenen amaçları gerçekleştirebilmek için, öğrencilerin itikatla ilgili konuları içselleştirmesi, çevresindekileri de ikna edecek kabiliyetlere sahip olması gerekmektedir. Ayrıca hem Kur'an dersinin, hem de itikat dersinin amaçlarında kullanılan eğitim dili incelendiğinde "öğretmek, hazırlamak, kavratmak, açıklamak..." gibi kelimeler göze çarpmaktadır. Müfredatta, öğretmen merkezli hedef cümlelerin kullanıldığı, hatta itikat konularında ikna yeteneğinin kazandırılmasından bahsedilmesiyle doktriner bir eğitimden daha öte tebliğ vasfının kazandırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

1975 yılı müfredatında, haftada iki saat olarak okutulan ibadet dersinin ise üç özel amacı belirlenmiştir:

1-İslam dininin ibadet esaslarını topluca tanıtmak.

2-Gerekli olan ibadet bilgilerini kazandırmak.

3-İbadet gibi, temizliğin, düzenli ve dürüst yaşayışın, iyilikseverliğin, güven duygusunun ahlak ve fazilet esaslarının dinimizin tabii sonuçları olduğunu öğrencilere benimsetmek.⁷⁰

İbadet dersi için belirlenen "tanıtmak, bilgi kazandırmak ya da benimsetmek" kelimeleri geçerli bir değerlendirme yapabilmek

69 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 11.

70 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 19.

için gözlenebilir özelliklere sahip değildir. Ayrıca amaç cümleleri belirlenirken kolaydan zora doğru bir sıralama da yapılmamıştır.

Dersin amaçlarından olan ilk iki madde, İslam dininin ibadet anlayışıyla ilgili bilgilendirme içermektedir. Öğrencilere, ders ile ilgili bilgi kazandırma hedefi konulmuştur. Üçüncü amaç ise ders içerisinde genel olarak kazandırılmak istenen bazı değerlere vurgu yapmaktadır. Temizlik, düzenli ve dürüst yaşayış, iyilikseverlik, güven gibi değerlerden sonra, ahlak ve fazilet gibi genel kavramların İslam dininin doğal sonucu olduğunu ifade eden son amaç, bilgiden ziyade tutum kazandırmaya yöneliktir. Amaçlara ulaşabilmek için oluşturulan açıklamalardan bazıları, kursların hedeflerine ışık tutacak şekildedir.

“Bazı öğrencilerin, çevreden getirebilecekleri yanlış bilgi ve telkinler düzeltilmelidir.”⁷¹ cümlesi, Kur'an kurslarının toplumda yer alan bidat ve hurafelere karşı tedbiri elden bırakmadığını, öğrencilerini her fırsatta bu konuda uyardığını göstermektedir. Aslında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ve dolayısıyla da Kur'an kurslarının kurulduğu günden itibaren değişmeyen temel felsefelerinden biri, toplumda yerleşmiş olan bidat ve hurafelere karşı açtığı savaş olmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, kurslar vasıtasıyla batıl inançlarla ilgili halk eğitimine önem verdiği görülmektedir. Dinlerin yaşandığı dönemlere bakıldığında, her dönemde batıl inançların birey ve toplumları etkisi altına aldığı bilinmektedir. İslam dininin özüne aykırı olan hurafeler konusunda, halkın bilinç düzeyini arttırmaya çalışmak, Kur'an kurslarının amaçlarından biri olarak belirlenmiştir.

“İbadetlerin; Allah'a karşı saygı, sevgi ve şükran duygularının neticesi olduğu belirtilmeli, yine ibadetin, kişinin sağlığına, toplumun yardımlaşma ve dayanışmasına, fert ve toplum ilişkilerinin düzenli bir şekilde yürütülmesine yarayan, insanı fazilete sevk eden davranış ve hareketleri de kazandırdığı belirtilmelidir.”⁷² Öğrencilerin ibadetleri içselleştirebilmesi, ibadetlerin önemine olan inançlarından geçer. Yukarı-

71 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 19.

72 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 19.

da belirlenen amaçla, ibadetlerin bireysel ve toplumsal faydaları üzerinde durulmuştur. Özellikle ibadete pragmatik yaklaşılmışından, sıradan bir alışkanlık olarak görülmesinden ziyade yaratıcıya karşı olan sevginin bir neticesi olarak anlaşılması, dersin sonunda ulaşılmak istenen amaçtır.

Müfredatta son olarak ele alınan ders, siyer ve ahlak başlığı altındadır. Hem siyer dersi için hem de ahlak dersi için haftada 1 ders saati belirlenmiştir ve amaçlar da şu şekildedir:

1-Peygamberimiz Hz. Muhammed'in yaşayışını, çeşitli alanlardaki düşünce ve görüşlerini tanıtmak, onun üstün insanlık vasıflarını öğrencilere öğretmek.

2-Ayet ve hadislere dayalı olarak, İslam ahlakının temel ilkelerini öğretmek ve benimsetmek.⁷³

İlk belirlenen amaçta, Hz. Muhammed'in yaşayışından ve üstün insanlık vasıflarından bahsedilmiştir ki bu bize Hz. Muhammed'in insani yönü ve örnek alınabilirliğini hatırlatmaktadır. Peygamberlik görevinden ziyade, O'nun rol model olabileceği özellikleri vurgulanmıştır. Diğer amaçlarda olduğu gibi, "öğretmek, benimsetmek" kelimeleri, öğretmen merkezli anlayışı yansıtan eylemlerdir. Bilgi düzeyinde de olsa Hz. Muhammed'in insani yönünün aktarılması hedef cümlesinin altını çizmek gerekmektedir.

Ahlak dersinin amacı ise Kur'an ve sünnet merkezli eğitim anlayışıyla ifade edilmiştir. İslam ahlakının temel ilkelerinden bahsediliyor olması, normatif bir ahlak anlayışını göstermektedir.⁷⁴ Ayrıca ahlak dersi gibi duyuşsal öğrenme yönü yüksek olan bir dersin amaçları belirlenirken, sadece bilişsel öğrenme oluşturmaya çalışmak yeterli bir bakış açısını yansıtmamaktadır.

Siyer ve ahlak dersleriyle ilgili belirlenen amaçlardan sonra, açıklamalar bölümü eklenmiştir. Örneğin "Peygamberimizin hayatı ile ilgili konular işlenirken, daima onun üstün ve örnek şahsiyeti, bu konu-

73 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 27.

74 Normatif ahlak; insanların eylemlerinin normlar tarafından belirlendiğine vurgu yapan, yapılması istenen davranışların üzerinde duran, kural koyucu etiğe verilen isimdir.

larda esas olarak ele alınacak..."⁷⁵ cümlesi, siyer dersinde ulaşılmaması istenen hedeflerde, Hz. Muhammed'in örnekliğinin hareket noktası kabul edildiğini göstermektedir.

"Ahlakla ilgili ayet ve hadisler incelenirken öğrencilerin günlük yaşantıları ve yaş ortalamaları göz önünde bulundurulacak, imkân nispetinde ahlaki değerlerin yaşanması yolunda gerekli gayret gösterilecektir."⁷⁶ Öğrencilerin yaş ortalamalarının, Kur'an kurslarında birbirinden farklı olması, öğreticilerin eğitim öğretim sürecinde işini zorlaştıran bir özelliğe sahiptir. Ahlakla ilgili ayet ve hadislerin aktarımında yaş ve gelişim özelliklerine dikkat edilmesi öğrenciye görelilik ilkesini hatırlatmaktadır. Ayrıca öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarının tespit edilmesi, ahlakla ilgili kazanımların belirlenmesi için ilk adım olarak kabul edilebilir. Cümlenin ikinci bölümü olan "ahlaki değerlerin yaşanması" cümlesi, ahlak eğitiminde sadece bilgi verilmesini değil, öğrenilenlerin davranışa dönüştürülmesinin hedeflendiği anlamına gelir.

"...Öğreticiler kronolojiye uymakla beraber, dersi... Peygamberimizin hayatını yaşarcasına canlı ve 'mekarim'i ahlak'ı telkin edici bir şekilde verecektir."⁷⁷ Mekarim'i ahlak, Hz. Muhammed'in ahlakına ve O'nun sünnetine ittiba etmek anlamında kullanılan bir terimdir. Öğreticilerden kronolojiye dikkat etmeleri yanında, siyer dersini tarih dersi görüntüsünden kurtaracak bir ders anlatımı istenmiştir. Örgün ve yaygın din eğitiminde siyer dersi anlatılırken, kronolojik sıranın takip edilmesi önemlidir, ancak dersin içeriği tarihsel bilgiden ziyade, örneklik oluşturacak ve değer aktaracak nitelikte olmalıdır. 1975 yılı Kur'an kursu müfredatında ele alınan son özel amaçlar da siyer ve ahlak dersiyle ilgilidir.

Kur'an kursları tarihinde ikinci olarak hazırlanan müfredat, 1979 tarihlidir. Bu müfredatta daha önceki müfredatlarla karşılaştırmalı olarak hedef cümleleri ele alınmıştır. Amaçlarla ilgili bir karşılaştırma yapmadan önce, ders saatlerinin haftalık olarak dağılımında, bir ön-

75 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 27.

76 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 27.

77 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 27.

ceki müfredata göre değişiklikler olduğunu belirtmek gerekir. Daha önce 18 saat olan Kur'an-ı Kerim dersi, 15 saate düşürülmüş; buna karşın haftada 2 saat olan ibadet dersi 4 saate, siyer ve ahlak dersi ise 3 saate çıkarılmıştır. Müfredatın bir öncekinden farklı olarak "Kur'an Kurslarının Amaçları" ile başladığını görmek mümkündür. Genel olarak bahsedilen amaçlar iki başlık altında toplanmıştır.

1-Kur'an-ı Kerim'i usulüne uygun olarak okutmak, ezberletmek, bazı sure, ayet ve duaların meallerini öğretmek.

2-İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esaslarıyla ilgili konularda bilgi vermek.⁷⁸ Her iki amacın da 1970 yılındaki Kur'an kursları özel talimatında dile getirilen amaçlarla aynı olduğunu belirtmek gerekir. Müfredatta alt başlık olarak belirlenen amaçlara ulaşabilmek için, uyulması gereken esaslar belirlenmiştir.

İlk amacın Kur'an-ı Kerim ile ilgili olması, Kur'an kurslarının temel hedefinin ne olduğunu bizlere tekrar hatırlatmaktadır. Öğrenenlerin, usulüne uygun Kur'an okumayı öğrenmeleri, bazı sure ve duaların meallerini ezberlemeleri, önemli bir süre gerektirmektedir. Derslerin saat ve konu dağılımı da bunu göstermektedir.

İkinci maddede ise Diyanet İşleri Başkanlığı'na 1965 yılında verilmiş olan görev sınırları hatırlatılmaktadır.⁷⁹ İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili öğrenenlere bilgi aktarımı yapılması amaçlardandır.

Amaçların aktarımından sonra, hedeflere ulaşılması için dikkat edilecek hususlar "Açıklamalar" başlığı altında verilmiştir. Genel olarak kurs öğreticilerinin, eğitim-öğretim sürecinde dikkat etmeleri gerekenler maddeleştirilmiştir.

Amaçlara ulaşabilmek için yapılan açıklamalardan ilki "Eğitim ve öğretim esnasında, Devletimizin laiklik ilkesi daima göz önün-

78 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, Ankara 1979, s. 3.

79 1965 tarih 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanunun birinci maddesi şu şekildedir: "İslam dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek üzere; Başbakanlık'a bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur." Konuyla ilgili tartışmalar için bkz. İsmail Kara, "Din ile Devlet Arasında Sıkışmış Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı", *MÜİFD*, S. 18, s. 40.

de bulundurulacak ve hiçbir zaman vicdan ve düşünce özgürlüğü zedelenmeyecektir.”⁸⁰ şeklindedir. Devletin laiklik ilkesine vurgu yapılması kurslardaki eğitim ve öğretimin, devletin temel ilkelerinin sınırları içinde kalınması için bir hatırlatma niteliğindedir. Hem anayasada hem de Türk Milli Eğitimin temel ilkelerinde ifadesini bulan cümleler,⁸¹ Kur'an kursu müfredatında tekrar dile getirilmiştir. Önceki müfredatların amaçlarında laiklik vurgusu söz konusu değildir. Buradan hareketle Anayasanın, “Eğitim ve öğretim, Atatürk ilke, inkılapları doğrultusunda (...) yapılır.” şeklindeki maddesi, yaygın din eğitimi kurumlarından olan Kur'an kursları müfredatının amaçlarında vurgulanmıştır denilebilir. Vicdan ve düşünce özgürlüğünün zedelenmemesi gerektiği de Kur'an kurslarının amaçlarından biridir. Düşünce özgürlüğü, farklılıklara saygı gösterme, hoşgörü gibi kavramları hatırlatan bu madde eğitim öğretim esnasında yerine getirilmesi gereken bir ilke olarak belirlenmiştir. Kurslarda farklı düşünenlere karşı ön yargı oluşturmayan, herkesin saygı çerçevesinde düşündüğünü aktarmaya hakkı olduğunu bilen, onları ötekileştirmeyen kişilerin yetiştirilmesi amaçlanmış gözükmektedir.

Yukarıda aktarılan genel amaçların dışında, her bir ders için ayrı amaçlar belirlenmiş; bu amaçların alt başlıklarında da açıklamalar yer almıştır. İlk ele alınan amaçlar, Kur'an-ı Kerim dersi için belirlenen özel amaçlardır. Bir önceki müfredattan farklı olarak müstakil bir maddeden ziyade, cümleler üzerinde bazı ekleme ve çıkarmalar söz konusudur. “Öğrencilerin, Kur'an-ı Kerim'i okuma ve ezberleme konusundaki kabiliyetlerinin anlaşılmasına imkân hazırlamak.”⁸² şeklinde ifade edilen maddeyle bir önceki müfredatta açık olmayan bir nokta açıklığa kavuşturulmuştur. Öğrencilerin, hangi konuda kabiliyetlerinin anlaşılması gerektiği 1975 yılı müfredatında sınırları çizilmemişken bu programda sınırlandırma yapılmıştır. Önemli değişikliklerden bir diğeri ise üçüncü madde de olmuştur. 1975 yılı müfredatında “öğrencilerin ileride seçecekleri meslek için...” sure ve

80 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 3.

81 *Milli Eğitim Temel Kanunu*, 1739, 14.06.1973, Madde 12.

82 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 7.

ayet ezberlenmesini amaçlanmışken 1979 yılında bu ifade kaldırılmıştır. Sure ve duaların ezberlenme amacı olarak sadece ibadetlerin yapılması gösterilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla kursların, öğrencilerin seçecekleri meslekle ilgili yaptığı vurgu bahse konu olan müfredatta yer almamıştır. Bu durum önemli bir değişiklik olarak görülebilir.

Müfredatta ikinci olarak ele alınan ders, itikat dersidir. Dersin iki özel amacı vardır. Bir önceki müfredat olan 1975 yılında da aynı iki amacın belirlendiği görülmektedir. Aralarındaki tek fark, söz konusu müfredatta yapılan "...itikat konularını olumlu ve ilmi bir şekilde açıklamak..."⁸³ şeklindeki eklemedir. İnançla ilgili konuların, ilmi bir şekilde açıklanması istenmiştir. Sağlamaştırmak, kesin karar vermek, tasdik etmek manasında "akd" kökünden türeyen itikat⁸⁴ dini konularla ilgili inançları içermektedir. İtikat konularının ilmi olarak açıklanmasından kasıt, zannımca ilahiyat ilimleri çerçevesinde yapılan açıklamalar olmalıdır.

Haftada üç ders saati olarak okutulan siyer ve ahlak dersinde Hz. Muhammed'in hayatı ve ahlaki merkeze alınmıştır. Kur'an kurslarında aktarılmaya çalışılan değer ve ahlaki ilkeler, okutulan diğer derslerin içeriğinde de bulunmaktadır. Özellikle ibadet dersinin amaçlarında temizlik, iyilikseverlik, güven ve dürüstlük gibi değerlerin ibadetlerle bağlantısının kurulmuş olması kursların içeriğinin ahlak eğitiminden bağımsız olmadığına bir göstergesidir.

1975 yılı siyer ve ahlak dersi amaçlarıyla bu müfredattaki amaçların aralarında birkaç ifade farklılığı söz konusudur. 1975 yılı müfredatında, ilk maddede Hz. Muhammed'in "düşünce ve görüşlerini tanıtmak" ifadesi yer alırken söz konusu müfredatta bu cümle, "söz ve davranışlarını tanıtmak" şeklinde değiştirilmiştir. Bahsi geçen değişiklikle beraber, incelenen müfredatta, Hz. Muhammed'in örneğinin daha da somutlaştırılmaya çalışıldığı ifade edilebilir.

Ahlak dersi ile ilgili belirlenen amaçta kullanılan "Hz. Peygamberin yaşayışından örnekler vermek..."⁸⁵ cümlesi, siyer ve ahlak dersleri

83 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 17.

84 Mustafa Sinanoğlu, "İman", *DİA*, C. 22, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 212.

85 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 31.

arasında bağ kurmaya yönelik bir çabadır. Ahlak dersinde öğrenenlere rol model olarak Hz. Muhammed'in gösterilmek istendiği anlaşılmaktadır.

16.08.1984 yılında "Kur'an Kursları" konulu hazırlanan genelge ile de Kur'an kursları yönetmeliği hazırlanana kadar, kursların eğitim öğretim, yönetim işlerinin düzenlenmesi amaçlanmıştır. Genelgenin 36. maddesi, Kur'an kurslarındaki bir yeniliğe dikkat çekmektedir. Kurstaki öğrencilerin genel kültürlerini arttırmak ve geliştirmek amacıyla, müftülüğün uygun gördüğü konu ve program dâhilinde sosyal ve kültürel kol faaliyetleri yapılması istenmiştir. Kuruluşundan bu yana, Kur'an-ı Kerim'i usulüne uygun öğretmeyi ana hedef olarak belirlediği görülen kursların, farklı bir alanla ilgili olarak ilk defa açılım yaptığı görülmektedir.⁸⁶

Kur'an kursları için hazırlanan bir diğer müfredat 1985 tarihlidir. Din İşleri Yüksek Kurulu'nun 15.03.1985 gün ve 27 sayılı kararı ile uygun görülen müfredat, Diyanet İşleri Başkanlığı Din Eğitimi Dairesi Başkanlığı Program Geliştirme Şubesi Müdürlüğü tarafından belirlenen "Kur'an Kursları Müfredatı (Yüzünden Okuyanlar İçin)" ibaresiyle Ankara'da 1985 yılında basılmıştır.

1979 yılı müfredatıyla olan benzerliklerinin çok fazla olması nedeniyle tüm amaçlar ve değerlendirmeler tekrar dile getirilmemiş, aralarında olan farklar karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Kursların genel amaçlarında herhangi bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Açıklamalarda ise 1979 yılında "Eğitim ve öğretim esnasında Devletimizin laiklik ilkesi daima göz önünde bulundurulacak..." cümlesi varken, araştırmaya konu olan müfredatta daha genel bir ifade kullanılmıştır: "...Devletimizin temel ilkeleri daima göz önünde bulundurulacak..." açıklaması, laiklik ilkesini de içine alacak şekilde genişletilmiştir.⁸⁷

Söz konusu programın ibadet dersiyle ilgili hedef cümlelerinin açıklamasında, ibadetlerin uygulamalı olarak öğretilmesi tekrar dile getirilmiştir. İbadetle ilgili konuların uygulamalı olması, dikkat çeken

86 DİB, *Genelge No: 38, "Kur'an Kursları"*, 16.08.1984, s. 8.

87 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı (Yüzünden Okuyanlar İçin)*, Ankara 1985.

ayrıntılardan birisidir. Yeri gelmişken bu durumun, 1982 Anayasası'nın 24. maddesiyle bağlantılı olduğunu hatırlatmak gerekir. "...Din ve ahlak eğitim ve öğretimi devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerinde kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır..."⁸⁸ Devletin gözetim ve denetimi altında yapılması gereken din eğitim ve öğretimini zorunlu ve seçmeli olarak ikiye ayırmak mümkündür. Öğretim kurumlarında zorunlu olarak okutulan din kültürü derslerinde, ibadetlerin uygulamalı öğretilmesi mümkün değildir. Anayasanın isteğe bağlı olarak ifade ettiği eğitim kurumları ise Kur'an kursları olarak görülebilir ve müfredatta da ifade edildiği gibi, ibadet dersleri uygulamalı olarak öğretilir.

1982 Anayasası'nın 136. maddesiyle de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurum olarak görevlerini yerine getirirken hangi amaçlar doğrultusunda hareket etmesi gerektiği belirlenmiştir: "Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasî görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir."⁸⁹ cümlesi benimsenmiştir. Başkanlığın, Türk Milli Eğitiminin temel ilkelerinden olan laiklik ilkesi doğrultusunda hareket etmesi istenmiş, diğer eğitim kurumları gibi yaygın din eğitimi görevini yerine getiren Başkanlık bünyesindeki kurumların da milletin bütünlüğünü amaçlaması beklenmiştir. Kur'an kurslarındaki amaçların da anayasanın bu maddesiyle uyum içinde belirlendiğini, aynı vurguların özel amaçlarda da yer aldığını belirtmek gerekir. Böylece Diyanet İşleri Başkanlığı'nın dolaylı olarak da Kur'an kurslarının tüm siyasî görüş ve düşüncelerden uzak kalması anayasa maddeleriyle güvence altına alınmıştır.

16.11.1990 gün ve 20697 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursları Yönetmeliği'ne dayanılarak çıkarılan Kur'an Kursları Yönergesi bizlere, kursların aç-

88 T.C. Anayasası, Madde 24.

89 T.C. Anayasası, Madde 136.

lı, eğitim öğretim, yönetim işleri hakkında bilgi veren bir belge olma özelliğindedir. Yönergede, seçmeli derslerin kaç saat olacağı, öğretmen temini konusunda da Milli Eğitim Müdürlüğü ile işbirliği yapılması, belirlenen noktalar arasındadır. Ayrıca Kur'an kurslarında seçmeli derslerin okutulması için gerekli şartlar hazırlanamadığı takdirde, bu derslerin verilemeyeceği ifade edilmiştir.⁹⁰ Kur'an kurslarında okutulması ön görülen seçmeli derslerden bazıları ise şunlardır: Türkçe, tarih, coğrafya, güreş, yüzme, tenis, model uçak-gemi yapımı, el sanatları, terzilik, yiyecek hazırlama ve pişirme teknikleri, hasta ve yaşlılara bakım, refakat, radyo TV tamirciliği, sıva, badana boyacılık vb. Bu şekilde liste uzayıp gitmektedir. Birbirinden oldukça farklı seçmeli dersler hazırlandığı görülmektedir. Yaygın din eğitimi kurumu olarak Kur'an kursları için belirlenen seçmeli derslerin ne kadarının seçildiği, hangilerinin uygulanabildiği bizim araştırma sınırlarımızın dışında kalmaktadır.

16.11.1990 tarih ve 20697 sayılı Kur'an Kursları Yönetmeliği'nin bazı maddeleri değiştirilmiştir. Yönetmeliğin 27. maddesi, ders saatlerinin dağılımı ile ilgilidir. 16.11.1990 gün itibariyle yürürlüğe giren yönetmelikte, seçmeli derslerle ilgili bilgiler verilmiş ve sonradan 6 saatlik seçmeli ders daha getirilmiştir. Yukarıda bahsi geçen seçmeli derslerin aynılarının devam edip etmediği belirtilmemiştir. Ancak öğretim programlarında seçmeli derslerin bulunması, devletin belirlediği sınırların dışında, bireysel tercihlerin göz önünde bulundurulduğu, hedef kitlenin ilgi ve ihtiyaçlarının önemsendiği anlamına gelir. Bu nedenle seçmeli derslerin, öğretim programına dâhil edilmesi, kursların yetiştirmek istediği bireylerle ilgili sınırlarını genişletmesi olarak değerlendirilmelidir. Seçmeli derslerin belirlenmesinde çevrenin şartları, ihtiyaçlar ve öğrencilerin temini gibi faktörlerin göz önünde bulundurulması istenmiştir. Seçmeli derslerin uygulanmasında güçlükler yaşanan kurslarda, sadece zorunlu derslerin okutulması yeterli görülmüştür. Yukarıda bahsedilen değişiklikler 25.01.1995 gün ve 22186 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.⁹¹

90 DİB, *Kur'an Kursları Yönergesi*, 1990.

91 DİB, *Kur'an Kursları Yönetmeliğinin Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik*, 25.01.1995, 22186 Sayılı Resmi Gazete.

1. 2. 2000 Sonrası Kur'an Kurslarında Değişimler

Kursların çalışma şartları 17.10.1971 tarihli Kur'an Kursları Yönetmeliği ile belirlenmişti. 16.11.1990 gün ve 20697 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an kursları Yönetmeliği'nden sonra, 3 Mart 2000 tarihli Resmi Gazete 23982 sayısıyla yayımlanan Diyanet İşleri Başkanlığı Kuran Kursları ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği'nde⁹² ise Kur'an kurslarının amacı şu şekilde tanımlanmıştır:

Madde 5-"Kur'an kurslarının amacı, nitelikleri uygun olan vatandaşlara;

a) Kur'an-ı Kerim'i usulüne uygun olarak, yüzünden okumayı öğretmek,

b) Kur'an-ı Kerim'i doğru bir şekilde okumayı sağlayıcı bilgileri (tecvid, tashih-i huruf ve talim) uygulamalı olarak öğretmek,

c) İbadetler için gerekli sure, ayet ve duaları doğru olarak ezberletmek ve bunların meallerini öğretmek,

d) Hafızlık yaptırmak,

e) İslam Dini'nin inanç, ibadet ve ahlak esasları ile Peygamberimizin hayatı ve örnek ahlakı (sireti) hakkında bilgiler vermek,

f) Dini içerikli sosyal ve kültürel etkinlikler düzenlemektir."⁹³ 2012 yılıyla beraber sosyal ve kültürel etkinlikler düzenlenmesi, kursların faaliyet alanı içinde düşünülmüştür. Kursların, bahsi geçen tarihten itibaren kültürel faaliyetlere önem verdiği, kurs dışındaki bireylere ulaşabilmek için farklı bir araç kullanmak istediği anlaşılmaktadır. 2012 yılındaki Kur'an Kursları Yönetmeliği ile "Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasını sağlamak" maddesi de amaçlara eklenmiştir.

Yukarıda ifade edilen amaçlar incelendiğinde amaç cümlelerinin "öğretmek, bilgiler vermek" şeklinde ifade edildiği görülmektedir. Eğitim biliminde meydana gelen gelişme ve değişimleri önemseydiğini belir-

92 Vahdettin Akgün, "Kur'an Kursları ve Halkın Kur'an Kurslarından Beklentileri", (Bildiri), *Kur'an Kurslarında Eğitim Öğretim ve Verimlilik (Sempozyum)*, İstanbul 2000, s. 190.

93 Son madde 07.04.2012 tarihli 28257 tarihli düzenlemeyle Kur'an Kursları Yönetmeliği ile eklenmiştir.

ten Diyanet İşleri Başkanlığı'nun, öğretmen merkezli kavramları kullanmaya devam etmesi, istenilen değişimin tüm alanlarda yakalanamadığını göstermektedir. 2012 Kur'an Kursları Yönetmeliği ile birlikte eklenen "Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasını sağlamak" cümlesinde genel bir ifade kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasından kastın ne olduğu konusunda farklı fikirler öne sürülebilir. Artık Kur'an kursları, sadece Kur'an-ı Kerim'in yüzünden okumanın öğretildiği bir kurum olmaktan çıkmış, Kur'an'ın mesajının, içeriğinin, birey ve topluma bakışının aktarıldığı bir yer haline gelmiştir. Ancak kullanılan "sağlamak" ifadesi yine, öğrencilere büyük bir rol biçmekte, hedef kitleyi arka planda bırakmakta ve öğretmenin merkezde olduğu eğitimi devam ettirmektedir.

Din İşleri Yüksek Kurulu'nun 02.09.2004 tarih ve 148 sayılı, 24.09.2004 tarih ve 165 sayılı kararları ile Kur'an kurslarında uygulanması uygun görülen 2004 yılı Kur'an kursları öğretim programı önceki yıllarla karşılaştırıldığında bir takım farklılıklara sahiptir.

1985 yılı müfredatı örnek bir ders dağıtım programı ile başlayan, genel başlıklardan oluşan bir içeriğe sahipken 2004 yılı programı üç bölümden oluşmaktadır. Önsöz ve içindekilerden sonra, birinci bölüm gerekçe, öğretim programının genel yaklaşımı, programın genel amaçları, öğrenme-öğretme süreçlerinde uyulması gereken ilkelerden oluşurken ikinci bölüm derslerin öğretim programlarını, üçüncü bölüm ise öğretimi planlama, düzenleme ve örnek ders işlenişleri başlıklarını içermektedir.

Öğretim programının önsözü, dönemin Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali Bardakoğlu tarafından kaleme alınmıştır. Aslında önsözde verilen ipuçları iyi okunduğunda müfredatın dayandığı ilkeler ve varsa tutum değişikliği daha iyi anlaşılacaktır. Bardakoğlu tarafından din eğitiminin birey ve toplumun hayatında huzur, mutluluk, sevgi, saygı, barış, hoşgörünün kaynağı, birlik ve beraberliğin dinamiği olduğu vurgulanmıştır. Bardakoğlu'nun dikkat çeken açıklamalarından biri, dinin doğru yorumlanmasının gerektiği ve bunu gerçekleştirmek için de dinin kaynağından, asliyetine uygun öğrenilmesinin lüzumlu olduğudur. Kur'an kurslarının gayesi önsözde aktarıldıktan sonra,

din eğitimi ve öğretiminin etkin ve verimli hale getirilmesi için yapılması gereken çalışmalar dile getirilmiştir.⁹⁴

Kurslarda takip edilen programın, çağdaş bilimsel program geliştirme anlayışına uygun olarak geliştirilmesi ve iyi bir eğitimin temelini, iyi bir programa dayandığına yapılan vurgu önemli bir farklılık olarak karşımızda durmaktadır. Ek olarak, program geliştirilenin bir süreç olduğu hatırlatılarak alandan elde edilen verilere göre programın yeniden ele alınacağına belirtilmesi daha önceki Kur'an kursu programlarına göre bir farklılıktır. Program geliştirme komisyonunun içinde, alanla ilgili araştırmaları bulunan akademisyenler ve Kur'an kursu öğreticilerinin bulunduğu da ifade edilmiştir. Yalnız komisyonda yer alan görevlilerin, akademisyenlerin, öğreticilerin kimliklerinin verilmemiş olması, bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Sonuçta program hazırlamak gibi önemli ve zor bir görevi üstlenen bireylerin, alanlarının uzmanı olduklarında bir şüphe yoktur ancak genel teamülün bu yönde olması nedeniyle, komisyonun belirtilmesinin geri dönütlerde muhatap bulabilmek açısından gerekli olduğu düşünülmektedir.

Gerekçe bölümünde Kur'an kursları, yetişkinlerin dini öğrenmelerinin gerçekleştiği öğretim merkezleri olarak tanımlanmıştır. Dini öğrenme, bir tek dini geleneğin öğretildiği, dinin prensiplerinin hayata geçirilmesinin ve dinle olan bağın güçlendirilmesinin amaçlanması açısından önemlidir. Kur'an kursları, öğretim programı hazırlanırken bireyleri daha dindar hale getirmek hedefinde olan dini öğrenmenin gerçekleştiği kurumlar olmuştur. Kurslar vasıtasıyla bireylerin, İslam'ın inanç esasları, dini pratikler, ahlaki prensipler hakkında bilgi sahibi olmalarının, dua ve sureleri ezberleme, Hz. Peygamber'in hayatından davranış modelleri çıkarma, Kur'an okumayı öğrenerek meal okuma alışkanlığı kazanmalarının sağlanması söz konusudur. Kur'an kurslarını bireylerin sorunlarının çözümünde destek sağlama maksadıyla bilişsel, duyuşsal ve psikomotor davranışların kazandırılmasındaki rolünün biçilmiş olması da programın hazırlanmasında eğitim bilimi terimleri

94 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı (Yüzünden Okuyanlar İçin)*, Ankara 2004.

nin kullanıldığı izlenimi uyandırmaktadır. Kur'an kurslarının amaçlarının belirtildiği bölüm, aynı zamanda kursların kurum olarak görev ve sorumluluklarının sınırlarının belirlendiği bir özelliğe sahiptir. Kur'an-ı Kerim'i yüzünden okumayı öğretme ve temel dini bilgileri vermenin ilk başta zikredilmiş olması, temel amacın ne olduğunu bizlere göstermektedir. Ayrıca kurum olarak topluma yaptığı katkılar, bazı değerlerin altının çizilmesiyle ifade edilmiştir. "Kur'an kursları hedef kitlesine..... milli birlik ve beraberliği kazandırıcı, sevgi, saygı ve dostluk bağlarını güçlendirici, vatan, millet, bayrak, sancak, şehitlik, gazilik gibi milli değerleri kazandırıcı, bir arada yaşama ve sorumluluk bilinci oluşmasına katkıda bulunan kurumlardır."⁹⁵ Bir arada yaşama ve sorumluluk kavramlarının diğer öğretim programlarından farklı olarak 2004 yılında zikredilmiş olması, farklı bazı değerlere vurgu olarak görülebilir. Milli birliği vurgulayan kavramların 2004 programında yeniden vurgulanmış olması hedeflerin hem dini hem de milli olduğunu göstermektedir.

Programın genel amaçları dokuz maddede toplanmaktadır. Bu amaçların aktarılması, sonraki bölümlerde incelediğimiz derslerin öğretim programlarının ve ders işleniş örneklerinin, birbirleriyle uyumunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

"Kur'an Kursu Öğretim Programının amacı, Türk Milli Eğitiminin genel amaçları ve temel ilkelerine uygun olarak öğrenenlerin;

1-İslam dininin değerlerini, insan hayatına anlam kazandıran unsurlardan biri olarak fark ettirmek,

2-Öğrendiği değerlerden yardım alarak kendi çözümlerini üretebilmelerini sağlamak,

3-İslam dininin Allah-insan, insan-insan ve insan-tabiat ilişkilerini düzenleyen boyutunu fark ettirmek,

4-İbadetler ile ilgili bilgilerini davranışa dönüştürmek,

5-İslam'ın temel kaynağı Kur'an'ı, Arapça metninden doğru ve usulüne uygun okuyabilmelerini sağlamak,

95 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programları (Pilot Uygulama)*, Ankara 2011, s. 1.

6-İbadetleri ve toplum içinde gerçekleşen dini törenleri yerine getirebilecek yeterlikte, Kur'an ezberine sahip olabilmelerini sağlamak,

7-Kur'an mealinden okuma alışkanlığı kazanabilmelerini ve ondan, yaşanan hayata ilişkin prensipler çıkarabilmelerini gerçekleştirmek,

8-Hz. Muhammed'in yaşantısından değerler üretebilmelerini gerçekleştirmek,

9-Kültürler arası etkileşimin hızlandığı günümüzde, barış kültürünün geliştirilebilmesi ve hoşgörü ortamının oluşturulmasında İslam dininin değerlerini yorumlayarak katkıda bulunabilmelerine yardımcı olmaktadır."⁹⁶

Genel amaçlar incelendiğinde değerlerin birden fazla madde de geçtiği anlaşılmaktadır. Özel olarak bahsi geçen değerlerden ziyade, İslam dininin değerlerinin bireyin yaşamına olan katkısı, öğrendiği değerleri problemlerinin çözümünde kullanabilmeleri, Hz. Muhammed'in hayatından değerler üretebilmeleri gibi öğrenen ve problem merkezli bir anlayışın benimsendiği görülmektedir. Öğrenen artık pasif bir alıcı konumunda değildir, sorunlarını çözerken değerlerin öneminin farkında olan ve onları kullanabilen aktif bir birey olarak göze çarpmaktadır. Değerlerin teorik yönünden ziyade, pratik yönüne yapılan vurgu da dikkat çekmektedir.

İbadetlerini yapabilecek kadar Kur'an ezberine sahip olmak ve ibadet ile ilgili bilgilerini davranışa dönüştürmek, öğrenilenlerin pratik yönünün güçlenmesini sağlamaktadır. Bilişsel öğrenmenin yanı sıra, davranışsal öğrenmenin göz önünde bulundurulduğu anlaşılmaktadır. Kur'an'ın, Arapça metninden doğru okunmasının yanı sıra, meal okuma alışkanlığının kazandırılması, Kur'an kurslarında farklı bir bakış açısının oluşturulmaya çalışıldığını göstergesidir. İslam dininin barış kültürüne ve hoşgörü ortamına yapacağı katkının farkında olmak, küreselleşmenin getirdiği problemlerin çözümüne katkı sunmayı amaçlıyor görünmektedir. Son yıllarda özellikle farklı kültürleri bir arada tutmaya çalışan ülkelerde uygulanmaya çalışılan barış eğitiminin, yaygın din eğitimi kurumlarını da etkilediği akla gelmektedir.

96 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 3.

Yukarıda aktarılanlara ek olarak genel amaçlarda Kur'an kurslarında okutulan tüm derslerin göz önünde bulundurulduğu da anlaşılmaktadır. İbadet dersiyle ilgili 4, 6; ahlak dersiyle ilgili 1, 2 ve 9; Kur'an-ı Kerim dersiyle ilgili olarak da 5 ve 7. amaç maddeleri belirlenmiştir. 3. madde itikat öğrenme alanına yönelik iken 8. madde hem siyer hem de ahlak dersi öğrenme alanına dönük amaçlar içermektedir. Ayrıca amaç cümleleri bilişsel, duyuşsal ve devinişsel öğrenme alanlarına yöneliktir.

Genel amaçlardan sonra 2004 yılı öğretim programında, her ders için genel amaçlar, öğrenci kazanımları, uygulamayla ilgili genel açıklamalar, üniteler ve açılımları başlıkları vardır. Kur'an-ı Kerim dersi için belirlenen genel amaçlar başlığı altında altı madde vardır.

- 1-Kur'an-ı Kerim'in indiriliş sürecini ve temel özelliklerini kavrama,
- 2-Kur'an-ı Kerim'i doğru ve güzel okuma,
- 3-Okuduğu ve ezberlediği dua ve surelerin mealiyle verilmek istenen mesajı kavrama,
- 4-İnsanın ahlaki davranışlarını olumlu etkileme niteliğine sahip ayet metinlerinin mealleriyle verilmek istenen mesajları kavrama,
- 5-Kur'an-ı Kerim'e saygının anlamı ve boyutu,
- 6- Kur'an-ı Kerim'i okuma ve ezberlemeye ilgili olma.⁹⁷

Dersin özel amaçlarında dikkat çeken en önemli mesaj, sadece Kur'an-ı Kerim'in güzel okunması değil, ayet metinlerinin, ezberlenen sure ve duaların meallerinin ve meallerle birlikte verilmek istenen mesajın kavranmasının sağlanmasıdır. Ayrıca seçilen ayet metinlerinin, bireysel ahlaka katkı sağlayacak mesajlardan oluşmasına dikkat edilmesi, eğitimde faydacılığa yöneliktir. Kur'an-ı Kerim'e saygının anlamı ve boyutuyla ilgili amaç, toplumda kutsal kitaba olan şekilsel saygıyla ilgili olmasa gerektir. Zaten toplumda yerleşmiş olan bir dav-

⁹⁷ Kur'an-ı Kerim dersinin amaçlarından biri olarak belirlenen cümle ile öğrenenlerde dersin içeriği olan Kur'an okuma ve ezberlemeye karşı ilgi uyandırmayı hedeflediği anlaşılmaktadır. Daha açık ve net ifadelerin kullanılması hem öğrencilere hem de paydaşlara kolaylık sağlayabilirdi.

ranışı kazandırmaktan ziyade, Kur'an-ı Kerim'e olan saygının farklı boyutlarının aktarılmaya çalışıldığı düşünülmektedir.

Bahsi geçen dersin Kur'an-ı Kerim olması, belirlenen amaçların devinişsel ağırlıklı olması gerektiği yönünde bir beklenti oluşturmaktadır. Ancak özel amaçlar incelendiği zaman, bilişsel öğrenme ağırlıklı amaçların seçildiği anlaşılmaktadır. 5. ve 6. amaç maddeleri ise duyuşsal alana göre hazırlanmıştır. Ayrıca genel ve özel amaçlar arasında benzerlikler söz konusudur.

İtikat dersi ise haftada bir saat olarak okutulması belirlenen bir derstir. Giriş bölümünde itikat dersinin, dinin teorik anlatımı olduğu ifade edilmiştir. Bu dersin amacının ve kazanımlarının neler olduğu aktarılmıştır. Ayrıca girişte itikat dersinin, toplumda dinin yanlış anlaşılmasından kaynaklanan sorunları ortadan kaldırmak için, öğrencilere, Kur'an'ı temel alarak dinle ilgili konularda kendi çözümlerini üretebilmelerini sağlamaya yönelik bilgi aktarımını amaçladığından bahsedilmiştir. Programın genel ve özel amaçlarında, aynı önemli noktaya değinilmiştir. Öğrenenlerin sadece bilgiyi alan değil, bilgiye ulaşabilen, değer üretebilen, sorunlara çözüm bulabilen bireyler olarak yetiştirilmesi amaçlanmıştır ve bu Kur'an kursları için önemli bir değişikliktir. Çünkü artık din eğitimi, inananlarına hazır çözümler sunan bir anlayışı değil, öğrendiklerinden hareketle kendi problemlerine çözüm üreten bireyler yetiştirmeyi amaçlayan bir bakış açısını kabul etmektedir. Dersin genel amaçları ise şunlardır:

- 1-İslam, Müslüman, iman ve inanma kavramlarını tanıma,
- 2-Dinin özünde iyilik, güzellik ve doğruluk olduğunu kavrama,
- 3-İslam dininin inanç esaslarını kavrama,
- 4-İnsanı özgür ve sorumlu bir varlık olarak tanıma,
- 5-İslam'ın iman anlayışını kavrama,
- 6-İnanç alanındaki çeşitliliğin farkında olma,
- 7-Olaylara ve olgulara Kur'an çerçevesinden bakma alışkanlığı kazanma,

8-Dinin, bireyin kendini gerçekleştirme için önemli bir araç olduğunu kavrama.⁹⁸

Önceki yıllarda itikat dersi amaçlarının sınırlı bir şekilde ifade edildiği görülmektedir. Dersin inanç esaslarında "kavratma" ifadesi kullanılırken 2004 yılında aynı madde "kavrama" olarak değiştirilmiştir. Hedef davranışlar öğretmen merkezli olarak ifade edilmemiş, önsözde de belirtildiği gibi programda çağdaş bilimsel program geliştirme anlayışına uygun olarak, öğrenci merkezli eğitimi amaçlayan ifadeler kullanılmıştır. İnanç alanındaki çeşitliliğin farkında olunmasının istenmesi, farklı yorum ve fikirlere karşı hoşgörü eğitiminin ilk adımı olarak görülebilir. Olaylara Kur'an çerçevesinden bakılması isteği, Kur'an merkezli bir eğitime; dinin bireyin kendini gerçekleştirmesine olan katkısının dile getirilmesi ise bireysel dindarlığa vurgu yapmaktadır. Önceki yıllarda, hedef kitlenin inanç konularında ikna kabiliyeti kazanmasının amaçlanması, toplumsal dindarlığa bir katkı olarak görülürken sonraki yıllarda, inancın bireye olan katkısı ön plana çıkarılmıştır. Dinin bireysel dindarlığa olan katkısı, içsel gelişime etkisi son dönemlerde daha fazla dile getirilmektedir.⁹⁹ Dinin emir ve yasaklarının bireye dönük olan yüzünün Kur'an kurslarının da gündeminde olduğu anlaşılmaktadır.

Dersin genel amaçları içinde hedef davranışlar tanıma, kavrama, farkında olma ve alışkanlık kazanmadan oluşmaktadır. Bu durum, hedef alanlarından bilişsel öğrenmenin bilgi ve kavrama basamağındaki kazanımları içermektedir. Sadece itikat dersinin 7. maddesi olan "Olaylara ve olgulara Kur'an çerçevesinden bakma alışkanlığı kazanma." amaç cümlesi duyuşsal öğrenme alanına aittir.

İbadet dersi ise haftada üç saattir. Programın giriş bölümünde eylemlerin, imanun bir parçası olarak görülmediği ancak imanla amel arasında sıkı bir ilişki bulunduğuna dikkat çekilmiştir. 1975 yılı

98 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 16-17.

99 Daha fazla bilgi için bkz; Ali Ayten, "Din ve Sağlık: Bireysel Dindarlık, Sağlık Davranışları ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 13, S. 13, 2013; Hasan Kayıklık, "Bireysel Dindarlığın Psikolojik Kaynakları", *Dini Araştırmalar*, Mayıs-Ağustos 2002, C. 5, S. 13.

müfredatında bu konuyla ilgili bir bilgiye rastlanmazken 1985 yılı müfredatının genel amaçlarıyla ilgili açıklamalarında "İnanç ve davranış bütünlüğünün önemi her vesile ile belirtilecektir."¹⁰⁰ cümlesi yer almıştır. Böylece insanın eylemlerinin (ameller), imanın parçası olarak kabul edilmediği ilk defa dile getirilmiştir. Ancak bu konudaki yanlış anlamaların önüne geçmek için, "İman amele dönüşmedikçe, gerçek anlam ve işlevini kazanamaz."¹⁰¹ cümlesiyle de orta yol bulunmaya çalışılmıştır. Giriş bölümünde dersin teorik yönüyle beraber, pratik yönünün olduğu da belirtilmiştir. Uygulama alanı olarak camiler ön plana çıkarılmıştır. İbadet ders programıyla ilgili önemli olabilecek bir değişimin, ibadet kavramına yüklenen anlam olduğu söylenebilir. İbadetin bilinen anlamından çok daha geniş bir kullanım alanına sahip olduğu dile getirilmiştir. İslam açısından olumlu olan tüm davranışların ibadetle ilgili olduğu bu hususun öğrencilere kazandırılması gerektiği zikredilmiştir. Öğrenenlere, doğru bilgi kaynaklarının tanıtılması ve gerektiğinde öğrenenlerin bu kaynaklara nasıl ulaşacaklarını bilmesi, Kur'an kursları öğretim programı için önemli bir yeniliktir. Artık öğreticiler bilgiyi aktaran değil, bilgiye nasıl ve ne şekilde ulaşılacağına rehberlik eden birer birey konumundadır.

İbadet dersinin genel amaçları olarak belirlenen maddeler şunlardır:

- 1-İbadet kavramını tanıma,
- 2-İbadet çeşitlerini sınıflama,
- 3-İbadetlerin insan hayatını düzenlemedeki rolünü yorumlama,
- 4-İbadetleri yerine getirebilecek şekilde gündelik hayatını düzenleme,
- 5-İbadetleri amacına uygun ve düzenli olarak yapma.¹⁰²

Dersin genel amaçlarından biri olan bireyin "ibadet kavramını tanıması" bilişsel öğrenme alanından bilgi aşamasına; "İbadetlerin insan hayatını düzenlemedeki rolünü yorumlama"sı ise kavrama aşamasına aittir. Amaçlardan son iki madde ise dersin pratik alanıyla ilgilidir. Gündelik hayatın ibadetlere göre düzenlenmesi duyuşsal alana; ibadetlerin düzenli

100 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1985, s. 5.

101 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 22.

102 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 22.

yapılmasıyla ilgili amaç da devinişsel alana aittir. Öğrenenlerin, ibadetleri yerine getirecek şekilde hayatını düzenlemesi ve amacına uygun olarak ibadetleri düzenli olarak yapması, diğer ders amaçlarından farklı olarak öğrenilenlerin teorik hayattan pratik hayata geçişini sağlamaya yöneliktir.

Haftada bir saat olarak belirlenen ahlak dersi, yaygın din eğitiminde değer aktarımının merkezi olarak kabul edilir. Öğretim programının giriş bölümüne bakıldığında, önce ahlakın tanımının yapıldığı görülmektedir. Toplumların sahip oldukları ahlak öğretilerinin farklı temelleri olabileceği hatırlatıldıktan sonra, dinin, ahlak kurallarının temellen-dirilmesinde ilk sırayı aldığı belirtilmiştir. İslam dininin amaçlarından birinin de bireyin mutluluğunu sağlamak olduğu aktarılmış ve mutluluğa giden yollardan biri olarak da ahlaki değerlere vurgu yapılmıştır. Giriş bölümünde, önceki yıllardan farklı olarak değerler sisteminden ve değerlerin kaynaklarından bahsedilmiştir. "Değer" kavramının son yıllardaki yükselişi, yaygın din eğitimi de etkilemiş gözükmektedir. Ahlak dersi öğretim programında, İslam dininin ahlaki öğretilerinin belli bir bütünlük içinde verildiği belirtilmiştir. Sonrasında ise değerlerin, kaynaklarla ilişkisinin ve değerlerin arka planının içeriğe dâhil edildiği, bu durumun da değerlerin içselleştirilmesine katkı sağladığı aktarılmıştır. Giriş bölümünden sonra, diğer derslerde olduğu gibi, önce genel amaçlar sonra da öğrenci kazanımları ele alınmıştır.

Ahlak dersi genel amaçları ise şu şekilde belirlenmiştir:

- 1-Ahlakla ilgili kavramları tanıma,
- 2-Ahlaka olan ihtiyacı yorumlama,
- 3-İslam ahlakının kaynaklarını sınıflama,
- 4-İslam'ın ahlaka verdiği önemi analiz etme,
- 5-İslam ahlakındaki sevgi prensibinin farkında olma,
- 6-İslam ahlakındaki hakları kavrama,
- 7-Görev ve sorumlulukları gerçekleştirme,
- 8-Ahlaki değerleri yaşamında davranışa dönüştürmeye istekli olma.¹⁰³

103 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 30.

Ahlak dersinin genel amaçları incelendiği zaman önceki yıllardan farklı olarak oldukça ayrıntılı amaçların tespit edildiği fark edilmektedir. Ağırlıklı olarak bilişsel öğrenme alanıyla ilgili kazanımlar vardır. Belirlenen ilk amaç, bilgi aşamasıyla ilgili iken yorumlama ifadesi, kavrama aşamasıyla bağlantılıdır. Amaçların bir kısmında ise bilişsel öğrenme alanının analiz aşamasıyla ilgili ifadeler kullanılmıştır. Görev ve sorumluluklarını gerçekleştirme amacı ise öğrenilenlerin, davranış boyutuyla ilgilidir. Ahlak dersi gibi sadece teorik alanda kalmaması gereken bir dersin genel amaçlarında, daha fazla pratik alanı içeren maddeler olmalı mıydı sorusu, bu noktada akla gelmektedir. Bireyin ahlak gelişiminde, onun yaşadığı kültürün özelliklerini, örf ve adetlerini içselleştirmiş olması, ahlaki gelişimin sağlandığının bir göstergesi olarak görülmektedir. Genel amaçların son maddesi olan "Ahlaki değerleri yaşamında davranışa dönüştürmeye istekli olma." maddesi, pratik alana yönelik değerlendirme çabası olarak görülebilir ve madde de duyuşsal alana yönelik ifadeler kullanılmıştır. Genel amaçlar içinde yer alan "İslam ahlakında sevgi prensibinin farkında olma." maddesi, ahlak dersi öğretim programında sevgi kavramına önem verildiğinin bir göstergesidir.

Siyer dersi, haftada bir ders saati olarak belirlenmiştir. Hz. Muhammed'in hayatının anlatıldığı dersin, bireyin ahlaki gelişimiyle de bağlantısı kurulmuştur. Kur'an-ı Kerim'in model olarak aktardığı Hz. Muhammed'in hayatını öğrenmenin, O'nu örnek almak için kaçınılmaz olduğu giriş bölümünde ifade edilmiştir. Girişten sonra ise genel amaçlar belirlenmiştir:

1-Hz. Muhammed'in vahiy gelmeden önceki hayatını ve özelliklerini kavrama,

2-Hz. Muhammed'in vahiyle birlikte başlayan peygamberlik görevinin niteliğini, vahiy ve tarihsel olaylar ilişkisi içerisinde açıklama,

3-Hz. Muhammed'in İslamiyet'i insanlara ulaştırmada izlediği yöntemleri tarihsel bağlamı içerisinde değerlendirme,

4-Hz. Muhammed'in hayatı ile ilgili bilgileri edinirken kişiliğini örnek alma,

5-Hz. Muhammed'in İslam dinindeki konumunu kavrama.¹⁰⁴

Amaçlarda kullanılan ifadeler bilişsel öğrenme ağırlıklı bir bakış açısını göstermektedir. Sadece “Hz. Muhammed’in... kişiliğini örnek alma” cümlesi duyuşsal öğrenme alanına göre düzenlenmiştir. Giriş bölümünde nakledilen Hz. Muhammed’in hayatını öğrenmenin, O’nun örnek alınmasıyla sonuçlanacağı arzusuna belirlenen amaçlarla ulaşılması zordur. Bilişsel öğrenme alanında kalan amaç davranışlar “örneklik oluşturma” açısından yeterli değildir.

Hz. Muhammed’in peygamberlik görevinin niteliği, İslam’ı insanlara ulaştırırken izlediği yöntemleri tarihsel bağlam içinde değerlendirilmiştir. Olayların aktarımında tarihsel bağlamın göz önünde bulundurulmaması, İslam tarihinde yaşanan bazı olayların ve izlenen yöntemlerin yanlış değerlendirilmesine yol açabilmiştir. Kur’an kurslarının önceki müfredatlarında, bazı olayların “tarihsel bağlam” içinde ele alınmasıyla ilgili herhangi bir uyarının ya da cümlenin kullanılmaması, genel amaçlarda yer alan tarihsel bağlamı önemli kılmaktadır.

Aslında belirlenen amaçlarda önemli bir bakış açısı değişikliği vardır. İslam tarihinde Hz. Muhammed’in yaşadığı dönemi anlamak ve örnek almak için yıllar içerisinde bir düşünce sistemi oluşturulmuştur. Ancak modern düşünce sistemiyle beraber farklı bir bakış açısının geliştirildiğini de belirtmek gerekir. Bu bakış açılarından biri de tarihselciliktir. Olayları değerlendirirken içinde doğdukları tarihsel durumları ve tarihsel koşulları göz önünde bulundurarak, anlam açıklaması yapılması gerektiğini savunan yaklaşıma tarihselcilik adı verilir.¹⁰⁵ Bahsi geçen öğretim programında, siyer dersi için belirlenen amaçlarda tarihsel bir bakış açısı görülmektedir. Hz. Muhammed’in peygamberlik görevinin niteliğini, İslam’ı anlatırken izlediği yöntemlerin tarihsel bağlam içinde değerlendirilmesinin istenmesi, Kur’an kurslarında önemli bir algı değişikliğini göstermektedir.

105 Ahmet Cevzici, *Felsefe Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2014, s. 415.

2007 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan genelgenin 45. maddesi de kursların amaçlarını dile getirmiştir. “Başkanlığımız; toplumu din konusunda aydınlatmak için görsel ve yazılı yayımlardan faydalandığı gibi, önemli birer yaygın din eğitim kurumu olan Kur'an kursları vasıtasıyla da arzu eden vatandaşlarımıza Kur'an-ı Kerim'i usûlüne uygun olarak yüzünden okumayı öğretmekte, yine isteyenlere hafızlık yaptırmakta, ibadetler için gerekli olan âyet, sûre ve duâları doğru olarak öğretmekte, İslâm dininin inanç, ibadet ve ahlâk esasları ile Peygamberimizin hayatı ve örnek ahlâkı hakkında bilgiler vermektedir.”¹⁰⁶ Amaçların önceki yıllardan farkı bulunmadığı, 2004 yılı Kur'an Kursları Öğretim Programında da benzer cümlelerin maddeler halinde kursların amaçları olarak belirlendiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁷ Yaygın eğitimin isteğe bağlı olan, zorunlu olmayan yönü “arzu eden vatandaşlarımıza” cümlesiyle ifade edilmektedir. Başkanlığın toplumu din konusunda aydınlatma görevi vurgulanarak, Kur'an kurslarının önemli bir yaygın din eğitim kurumu olduğu hatırlatılmıştır.

Din İşleri Yüksek Kurulu'nun 02.09.2010 tarihli 2010/81 nolu kararıyla uygun görüldüğü belirtilen öğretim programı 2011 yılında uygulanmaya başlanmıştır.¹⁰⁸

Öğretim programı; programın genel amaçlarından, temel öğretim programları uygulama esaslarından, temel öğretim programlarından, ek öğretim programlarından ve uygulama esaslarından oluşmaktadır.

Programın giriş bölümünde en dikkat çeken nokta 2004 yılı giriş bölümüyle -birkaç küçük değişiklik dışında- aynı cümlelerin ve gerekçelerin aktarılmış olmasıdır. Bu açıdan Kur'an kurslarındaki öğretim etkinliklerinin dayandığı bilimsel gerekçelerin tekrar ele alınmasına gerek görülmemiştir.

106 *Diyanet İşleri Başkanlığı Genelgesi*, 2007, s. 30.

107 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004.

108 Dönem ve Kur Esasına Dayalı Temel Öğretim Programı 2010-2011 eğitim-öğretim yılında pilot olarak seçilen Ankara, Düzce, İstanbul, İzmir, Kayseri, Rize, Tekirdağ ve Van illerinde uygulamaya konulmuştur.

Gerekçe bölümünde “Kur'an kurslarında hizmet çeşitliliği” projesinin sebepleri aktarılmaktadır. Mesai saatleri içinde, Kur'an kurslarına gelemeyen kamuda ya da özel sektörde çalışan bireylerin, Kur'an ve dini bilgileri öğrenmesi amacıyla iş hayatından sonra kurslarda eğitime devam etmesini sağlamak aktarılan sebeplerden biridir. Kırsal kesimde, kış mevsiminin bitişiyile birlikte işgücüne ihtiyaç duyan aileler, kurslara devam etmemektedir. Kur'an kurslarının öğrenen profili genel olarak yetişkin ev hanımlarından oluşmaktadır. Ekim ayından mayıs ayına kadar kursa sürekli devamın sağlanamaması, Kur'an kurslarında hizmet çeşitliliği projesinin gerekçeleri arasındadır.¹⁰⁹ Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı'nun bilgilendirme ve değerlendirme toplantılarında dile getirilen hususlar, sahil bölgelerindeki yerleşim yerlerindeki personelin dile getirdiği problemler, iç denetim birimi tarafından yapılan anket ve araştırmalar sonucunda 2010-2011 eğitim öğretim yılında pilot il ve ilçelerde uygulanmak üzere programın esasları belirlenmiştir.

2011 yılı programının genel amaçlarında, herhangi bir değişiklik olmamıştır. Daha önceki sayfalarda genel amaçlarda değerlendirmeler yapıldığı için burada tekrar edilmemiştir.

2012 yılında hazırlanan İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları, 28.08.2012 tarihi itibarıyla uygulamaya konulmuştur. İçindekiler bölümünde programın gerekçesi, temel yaklaşımı, genel amaçları, temel öğretim programlarının uygulama esasları, hafızlık eğitimi ve ek öğretim programları uygulama esasları ele alınmıştır. Hafızlık eğitimi araştırmanın sınırları dışında kaldığı için bu bölümle ilgili olarak belirlenen uygulama esasları ayrıca değerlendirilmemiştir. Programın genel amaçlarında herhangi bir değişiklik olmaması nedeniyle 2004 ve 2011 yılı öğretim program amaçlarında belirlenen ilkeler devam etmiştir. Derslerin işlenişleri ve içerikleriyle ilgili meydana gelen değişiklikler, sonraki bölümlerde ele alınmıştır.

109 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programları (Pilot Uygulama)*, 2011, s. 6.

1. 3. Genel Değerlendirme

Kur'an kurslarındaki eğitim öğretim sürecinin ilk günden beri değişmeyen hedef cümlelerinden biri, Kur'an-ı Kerim'in namaz ve ibadetlerde kendine mahsus kıraat ve tecvit ile okutulması ya da ezberletilmesinin sağlanmasıdır. Kursların, ismiyle bağlantılı olarak temel amacının Kur'an'ın öğretilmesi olduğu, 1965'e kadar kurumun amacında önemli bir değişiklik olmadığı anlaşılmaktadır. Yaygın din eğitim kurumu olması nedeniyle arzu edenlere verilen eğitimin sınırlarında zamanla genişleme meydana gelmiştir. 1965 Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatında dini malumatın öğretiminden ilk defa bahsedilmiştir. "İman ve İslam esaslarının mufassalan (ayrıntılı) öğretmek suretiyle dini bilgilerle Müslümanları mücehhez kılmak." cümlesi eğitim öğretimdeki amaçları genişletmiştir.¹¹⁰ 1965 tarih 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanunla birlikte ise Başkanlığın görevleri arasına "ahlak esasları" eklenmiştir.¹¹¹ Böylece Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ve dolayısıyla kursların görev alanına ahlak eğitimi dâhil edilmiştir. 1970 yılı özel talimatıyla birlikte itikat, ibadet ve ahlakla ilgili dini bilgiler vermek şeklinde amaç genişlemesi yaşanmıştır.¹¹² Kur'an kurslarındaki ilk müfredat olan 1975 yılı müfredatının ders amaçlarında, kurs öğrencilerini gelecekteki mesleğe hazırlamaktan bahsedilmektedir ki bu durum mesleki alt yapının oluşturulmasıyla ilgilidir.¹¹³ 1979 müfredatında ise öğrencilere yönelik mesleki eğitimle ilgili amaç cümleleri yer almamıştır.

2004 Kur'an Kursları Öğretim Programı uzun bir aradan sonra Kur'an kurslarının eğitim-öğretim sürecine katkıda bulunan en

110 DİB, *Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, Ogun Kardeşler Matbaası, Ankara 1965, s. 1.

111 *Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun*, 22.06.1965, s. 1.

112 DİB, *Kur'an-ı Kerim Kursları Özel Talimatı*, Baylan Basımevi, Ankara 1970, s. 1.

113 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 5.

detaylı belge olma özelliğinin yanı sıra müfredatlardan farklı olarak öğretim programı kavramının sınırları çerçevesinde hazırlanmıştır. Programın genel amaçları, Kur'an kurslarının hedeflerindeki değişimi yansıtmaktadır. Öğrenenlerin İslam dininin değerlerini içselleştirip problemlerinin çözümünde kullanmaları, Hz. Muhammed'in hayatından değerler üretebilmeleri kursların amaçlarında olan değişimleri göstermekte, değerler eğitimi gibi son yıllarda eğitimin gündemi ni meşgul eden değişikliklerin de takip edildiğini kanıtlamaktadır.¹¹⁴ Barış kültürü ve hoşgörü ortamının oluşturulmasına İslam dininin katkısından bahsedilmesi kültürel çeşitliliğe uyum sağlama çabasıdır. Derslerin özel amaçlarında -barış kültürü kavramıyla uyumlu olarak inanç çeşitliliğinin farkında olan bireyler yetiştirmek hedeflenmiştir. Öğretim programının amaçları içindeki önemli değişikliklerden biri de siyer dersiyile ilgilidir. Hz. Muhammed'in hem peygamberlik görevinin niteliğinin hem de İslam'ı insanlara ulaştırmada izlediği yöntemlerin tarihsel bağlamı içinde açıklanması ve değerlendirilmesinin istenmesi tarihsel bakış açısının ürünüdür. Bu açıdan 2000 sonrasında hazırlanan öğretim programlarının amaçlarında kullanılan dil ve içerik bilimsel bir bakış açısını yansıtmaktadır.¹¹⁵

Kur'an kurslarının içerikle ilgili amaç değişikliklerinin yanı sıra kurumsal kimliği ile ilgili değişimler de yaşanmıştır. Kur'an kursları uzun bir dönem yaygın din eğitim alanına eleman yetiştirmeye çalışmışken bir süre sonra yaygın din eğitiminin yapıldığı kurum haline gelmiştir. Bu durum kurumun hedef kitlesini, öğretim programlarını, öğretici niteliklerini de kendi içinde etkilemiştir.

114 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı (Yüzünden Okuyanlar İçin)*, 2004, s. 3.

115 Öğretim programının Kur'an Kursları Program Geliştirme Komisyonu tarafından oluşturulduğu giriş bölümünde belirtilmiştir. Komisyonca Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez teşkilatından görevliler, Kur'an kursu öğreticileri ve akademisyenlerin yer aldığı aktarılacak merkez, alan ve bilimsel desteğin bir arada düşünüldüğü öğretim programında yer alan bilgilendir.

Tablo 1: Amaçla İlgili Değişim Tablosu

	Kur'an'ın Okutulması	Kur'an'ın Ezberletilmesi	Dini Malumatın Öğretimi	Ahlak Kavramlarının Öğretimi	Mesleki Bilgi Vermek	Sure, Dua, Ayetlerin Ezberletilmesi	Sure, Dua, Ayet Meallerinin Öğretilmesi	Değer Oluşturan Yeti Kazandırma
1943 Kur'an Öğretici Kursu Hakkında Özel Talimat	✓	✓						
1959 Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı	✓	✓						
1965 Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı	✓	✓	✓	✓				
1970 Kur'an-ı Kerim Kursları Özel Talimatı	✓	✓	✓	✓				
1975 Kur'an Kursları Müfredatı	✓		✓	✓	✓	✓		
1979 Kur'an Kursları Müfredatı	✓	✓	✓	✓			✓	
1985 Kur'an Kursları Müfredatı	✓	✓	✓	✓			✓	
2004 Kur'an Kursları Öğretim Programı	✓		✓	✓		✓	✓	✓
2011 Kur'an Kursları Öğretim Programı	✓		✓	✓		✓	✓	✓
2012 İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları	✓		✓	✓		✓	✓	✓

2. Eğitim Yaklaşımıyla İlgili Değişimler

Yaklaşım, "bir sorunu ele alma ve ona bakış biçimi" olarak tanımlanır.¹¹⁶ Bir konuya yönelik olarak geliştirilecek tutum manasını ifade eden yaklaşım kavramı son dönemlerde eğitim biliminde de kullanılmaktadır.¹¹⁷ Yöntemle benzerlik arz etse de yöntemi de içine alan, eğitimde kullanılan yöntem ve tekniklerin, araç gereçlerin belirlenmesindeki tutumu sınırlandıran daha genel bir bakışı ifade etmektedir. Yaklaşım biçiminin hem hedef kitlenin özelliklerine ve ihtiyaçlarına göre şekillenmesi hem de toplumun kültürel kodlarına uygun olması gerekir.

Din öğretiminde diğer ilim dallarında kullanılan yaklaşımların yanı sıra mezhebi -doktriner- din öğretimi, mezhep merkezli dinlerarası açılımlı din öğretimi, mezheplerüstü, mezheplerarası, dinlerarası, fenomenolojik din öğretim yaklaşımları da vardır.¹¹⁸ Kur'an kurslarının müfredatları yaklaşım açısından incelenirken sadece temel yaklaşımlar değil din eğitim biliminin yaklaşımları da göz önünde bulundurulmuştur.

Din eğitiminin nasıl verilmesi gerektiği ile ilgili farklı toplumlar da değişik uygulamalar görmek mümkündür. Toplumların tarihi birikimleri, inanç yapıları, inanılan dinin özellikleri ve amacı, yapılan din eğitiminin yaklaşım biçimlerini belirlemektedir. Örgün eğitim açısından din öğretiminde geleneksel yaklaşımların dışında son dönemlerde yeni yaklaşımların uygulanmaya çalışıldığı bilinmektedir. Tek bir dinin merkeze alındığı, farklı inançlardan ziyade bir dinin üstünlüğünün olduğu toplumlarda mezhebe dayalı din öğretimi yapılırken; çok kültürlü ve çok inançlı toplumların oluşmasıyla beraber mezhebe bağlı olmayan din öğretimi uygulanmaya başlanmıştır.

Farklı özellikler taşıyan toplumlarda din eğitimiyle ilgili değişik uygulamalar yapılması olağandır. Hangi yaklaşım uygulanırsa uygulansın din eğitim ve öğretiminin özel yapısından kaynaklanan ortak bir çıkış noktası olmak zorundadır. Öncelikle dersin öğrenciye uyması

116 Güncel Türkçe Sözlük, "Yaklaşım" (Erişim 5 Mayıs 2019).

117 Şükrü Keyifli, *Yaygın Din Eğitiminde Yeni Yaklaşımlar*, İlahiyat Yayınları, Ankara 2013, s. 87.

118 Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, PEGEM A Yayınları, Ankara 2001, s. 132-138.

temel kabul edilmeli başka bir deyişle planlama yapılırken öğrenciden hareket edilmelidir. Dinin insan için gönderildiği ön kabulüyle beraber bireye hangi yöntem ve tekniklerle ulaşmak mümkün oluyorsa ya da onun anlamasını hangi yaklaşım kolaylaştırıyorsa onun kullanılması dini bir sorumluluktur.¹¹⁹

Son dönemlerde özellikle çok kültürlü toplumların ortaya çıkışıyla beraber hem bireysel hem toplumsal yönü olan dinin nasıl ve hangi model esas alınarak öğretileceği konusunda yapılan çalışmaların örgün eğitimdeki müfredatlara yansıdığı görülmektedir. Dinlerarası, fenomenolojik, sorgulayıcı, yapılandırmacı, beyin temelli öğrenme gibi birçok model geliştirilmiştir. Bu noktada yaygın din eğitiminin örgün din eğitiminden farklı özellikler taşıdığı bilinmekle beraber örgün din eğitimindeki değişikliklerin İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak ilkeleriyle ilgili bilişsel, duyuşsal davranışlar kazandırmaya çalışan Kur'an kurslarının yaklaşım biçimlerini ne ölçüde etkilediği cevap bekleyen sorulardandır. Örgün din eğitiminde verilen eğitimin bilgi düzeyinde kalması sorun teşkil etmezken -hatta bazen bilgi düzeyinde kalması zorunlu iken- Kur'an kursları bilişsel temelli öğrenmeler dışında davranışsal ve duyuşsal öğrenmeleri de göz önünde bulundurmamak durumundadır. Genel olarak din bilgisi vermeyi amaçlayan, inanılan dini aktarmak, dindar birey yetiştirmek gibi bir gayeye sahip olan Kur'an kursları bazı değerleri kazandırmakta da önemli bir rol üstlenebilmektedir.¹²⁰

2. 1. 2000 Öncesi Kur'an Kurslarında Değişimler

Kur'an kurslarının ilk dönemlerine ait yazılı belgelerin bulunmayışı o dönemdeki farklı belgelere yönelmeyi, bu bilgiler üzerinden yorum yapmayı zorunlu kılmıştır.

Örneğin Cumhuriyetin ilk yıllarında Atatürk'ün eğitimle ilgili cümleleri dönemin eğitime olan genel bakış açısını yansıtmaktadır: "Eğitim ve öğretimde uygulanacak yöntem bilgiyi insan için bir

119 Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, s. 2.

120 Aydın, *Bir Din Eğitimi Kurumu Olarak Kur'an Kursu*, s. 31.

süs, bir baskı aracı yahut uygar bir zevkten çok, maddi yaklaşımda başarıyı sağlayan uygulamalı ve kullanılabilir bir araç haline getirmek olmalıdır.”¹²¹ Araştırmamızın daha önceki bölümlerinde dile getirildiği gibi Kur'an kurslarının kendi içinde personel yetiştirme isteği açıktır. Böyle bir bakış açısı pragmatik bir yaklaşım olarak görülebilir. Yine aynı dönemde Atatürk'ün, eğitimin dini mi milli mi olması gerektiğiyle alakalı dönemin rektör ve dekanlarıyla yaptığı görüşmeler ve konuşmalar eğitimin genel felsefesi ve bu felsefeye dayalı olarak oluşturulacak yaklaşımların anlaşılması açısından önemlidir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yeni kurulan devletin genel eğitim felsefesi noktasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Eğitimin dini olması gerektiğini düşünenler olduğu gibi milli bir eğitimi savunanlar da olmuştur. Görünen o ki yapılan tartışmalar neticesinde eğitimin milli olması gerektiği sonucuna varılmıştır.¹²² Ülkenin laik ve milli bir eğitim anlayışına sahip olması, yaygın din eğitimi kurumu olarak devlete bağlı eğitim öğretim faaliyetlerini sürdüren Kur'an kurslarında yapılan eğitimi ve eğitim yaklaşımlarını etkilemiştir.

Dönemin mevcut Kur'an kurslarının kurum içi eleman yetiştirme isteği pragmatik bakış açısını yansıtırken tek bir dinle ilgili eğitim öğretim verme eğilimi de genel yaklaşım açısından kursları doktriner din öğretimine yöneltmiştir. İnançları kuvvetli bireyler yetiştirmek bu yaklaşımın ana hedefini oluşturmaktadır. Açıldığı ilk günden itibaren amacının merkezine “Kur'an-ı Kerim'i usulüne uygun olarak öğretmek.” cümlesini yerleştiren bir kurumun kutsal metinlerden yola çıkmayarak bir eğitim öğretim gerçekleştirme mümkün gözükmemektedir. Doktriner öğretimle ilgili yapılan eleştiriler özellikle çok kültürlü topluma geçişle birlikte oluşmuştur. Ancak Kur'an kursları kendi içindeki hedef kitlede -din açısından- çok kültürlü bir özellik taşımamaktadır.

121 Hıfzı Doğan, “Cumhuriyet Döneminde Ortaöğretim Programlarının Şekillenmesinde Etkili Olan Görüşler”, 75. *Yılda Eğitim*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 201.

122 Daha fazla bilgi için bkz. Hasan Hüseyin Ceylan, *Din-Devlet İlişkileri*, Risale Yayınları, İstanbul 1991, s. 138.

Devletin bir kurumu olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olan Kur'an kurslarının amaçlarını, yaklaşımını belirlerken devletin genel eğitim felsefesinin dışına çıkması zaten olası değildir. Yukarıda da ifade edildiği gibi kursların faaliyete geçtiği ilk yıllarla ilgili fikir edinmek için örgün din eğitiminden de hareket edilmiştir. Örgün eğitimde din dersi ile ilgili olarak "Kur'an-ı Kerim elifbasının gösterilmesi, Kur'an-ı Kerim öğretimine devam edilmesi ve yeri, zamanı gelince öğretmenin Hz. Peygamberin hayat hikâyesinden bahsederek çocukların kalplerinde İslam sevgisini yaşatması." cümleleri dikkat çekicidir. Örgün din eğitimine kıyaslayarak ele aldığımız Kur'an kurslarında da geleneksel öğretim yöntemlerinin kullanıldığı, davranışsal amaçlardan ziyade teorik öğrenmenin gerçekleştirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Geçmişten gelen bilgi ve değerleri aktarmayı kabul eden, bu nedenle de konu merkezli bir bakış açısına sahip olan din dersinde "Çocukların kalplerinde İslam sevgisinin yaşatılmasının" istenmesi İslam dininin çocuklara benimsetilmesi düşüncesini göstermektedir.

1943 tarihli Kur'an Öğretici Kursu Hakkında ismi verilen özel talimatta kurs öğretmenlerinin "...arzu edenlerin Kur'an-ı Kerim'e mahsus olan usul ve kaideler veçhile kıraatini öğretmek ve ezberlemek isteyenlerin ezberlerindeki sahife ve cüzleri dinlemek..." şeklinde görevleri belirlenmiştir. "Öğretmek" kelimesi öğretmen merkezli bir yaklaşımı göstermektedir. Öğretmen öğrencilere bilgiyi aktaran kaynak durumunda, öğrenciler ise pasif alıcı konumundadır ve bu durum, yapılan eğitimin davranışçı yaklaşıma sahip olduğunu göstermektedir. "Ezberlemek isteyenlerin ezberlerindeki sahife ve cüzleri dinlemek"¹²³ ise öğretmenler için belirlenen diğer bir sorumluluğu göstermektedir. Kur'an öğretiminin ezber olmadan devam etmesi mümkün değildir. Bu nedenle ezberlenen sayfeleri dinlemek ezberci bir bakış açısından ziyade Kur'an öğretiminin değişmez bir parçasıdır.

1940'lı yılların sonunda din eğitimiyle ilgili olarak yaşanan tartışmalar örgün din eğitimi ve ahlak eğitimi ekseninde devam etmiştir. Din

123 *Diyanet İşleri Reisliği Kur'an Öğretici Kursu Hakkında Özel Talimat*, 19.07.1943, s. 1.

eğitimini laiklik prensibiyle bağdaştırmaya çalışan devletin siyasi organlarında yaşanan tartışmalar, toplumda meydana gelen bazı ihtiyaçlardan ortaya çıkmıştır.¹²⁴ Örgün eğitimde yaşanan tartışmaların ve varılan sonuçların Diyanet İşleri Başkanlığı başta olmak üzere Kur'an kurslarındaki öğretici ve öğrenci vasfını da etkilediğini akıllardan çıkarmamak gerekmektedir. Ayrıca 1946 yılı siyasetçilerin din ve ahlak eğitimi konusunda iki farklı noktaya temas ettiği yıl olmuştur. Gençlerin anne ve babalarına karşı tavır ve davranışlarının saygısızlık boyutuna ulaştığını ifade eden ahlaki bir endişenin yanında ülkede yayılmaya başlayan komünizm tehlikesine karşı siyasi endişe boyutu gündeme getirilmiştir.¹²⁵

Din eğitimi konusunu ilk defa meclis gündemine 1947 yılına ait bütçe müzakerelerinde söz alan Bursa milletvekili Muhiddin Baha Pars getirmiştir. Pars, yeni solcu dinlerin ortaya çıktığını özellikle dinlerin ahlaki kısmına olan ihtiyacın önemli olduğunu belirtmiştir.¹²⁶ 1940'lı yılların ikinci yarısını din eğitimi ve öğretimiyle ilgili isteklerin arttığı yıllar olarak değerlendirebiliriz. Anladığımız kadarıyla devlet eliyle verilen din eğitiminin yeterli olmadığı görülmüş, özellikle gençler arasında yayılan farklı görüşlere karşı din ve ahlak eğitimi yoluyla tedbir alınmak istenmiştir. Dinin kendi içinde güçlü bir ahlak sistemini barındırması bazı vekiller tarafından dile getirilmiştir.

1947 CHP Kurultayı'nda konuşan Kocaeli delegesi Yusuf Ziya Kösemen'in sözleri Tevhid-i Tedrisat'ın uygulama şeklini anlamak açısından önemlidir: "Arkadaşlar! Bilirsiniz ki 1924 tarihinde 430 numaralı Tevhid-i Tedrisat Kanunu meydana çıkmıştır; bugün dahi o kanun meridir. Bu kanuna göre dini tedrisat, dini müessesat ile birlikte Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmiştir. Bu kanuna göre bakanlığın vatandaşın dini ve ahlaki terbiyesi ile meşgul olması lazımdır. Fakat laiklik umdemize bir halel gelmesin diye bu mühim vazife ihmal edilmiştir."¹²⁷

124 Daha fazla bilgi için bkz. Tahsin Banguoğlu, *Kendimize Geleceğiz*, Derya Dağıtım, İstanbul 1984.

125 Mehmet Şanver, "TBMM Tutanaklarına Göre Türkiye'de Din Eğitimi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, 1996, s. 336.

126 Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, s. 126-127.

127 *CHP Yedinci Kurultay Tutanağı*, Ankara 1948, s. 462.

Farklı milletvekillerinin dile getirdiği ortak noktalardan birinin yetişen neslin ahlakî zaafı olduğu anlaşılmaktadır. Din eğitiminin ahlak eğitimine katkı yapacağı varsayılmaktadır. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulduğu günden itibaren yeterli hareket alanına sahip olmadığı, bu nedenle de kendini geliştiremediği ifade edilmektedir. Sosyal ahlakî geliştirici bir yaklaşımla din ve ahlak eğitimi verilmesi, toplumdaki ihtiyaçları giderici bir bakış açısıyla özgün ve yaygın din eğitiminde değişiklikler istenmesi söz konusudur.

Yukarıda aktarılan bilgilerin yanında 18 Aralık 1950 tarihinde Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki'nin, din eğitimiyle ilgili hazırladığı rapor yine yaygın din eğitiminin durumuyla ilgili önemli ipuçları vermektedir. Rapor hem geçmişini hem de içinde bulunulan yılları değerlendirmesi açısından oldukça dikkat çekicidir. Akseki'nin, Diyanet İşleri Başkanlığı'nda farklı kademelerde uzun yıllar hizmet verdiği düşünülürse kurumun içinden biri olarak yaptığı tespitler önem kazanmaktadır. Rapor "Din Tedrisatı ve Dini Müesseseler Hakkında Bir Rapor" adıyla yayınlanmıştır. O'nun 18.12.1950 tarihli olarak Menderes'e sunduğu "Din Tedrisatı ve Dini Müesseseler" başlıklı raporda "Yıllardır çocuklarımız hakiki bir din ve ahlak terbiyesinden mahrum olarak içi bomboş ve herhangi bir menfi tesiri kabule müsait bir halde yetişmektedir..... Çocuklarımıza gerek mekteplerde gerek başka vasıta ile yıllardır din ve ahlak aleyhinde söylenebilecek ne varsa hepsi söylenmiş, telkin edilmiş ve kıpkızıl bir dinsiz olmaları¹²⁸ için her şey yapılmıştır..."¹²⁹ demiştir.

Yirmi altı yıldan beri çocukların hakiki bir din ve ahlak terbiyesinden mahrum büyüdüklerini belirten Akseki, ayrıca çocukların ve gençlerin bazı mezhep ve tarikatların kötü etkilerinden kurtulmaları için çareler düşünülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bahsi geçen yıllarda Kur'an kurslarında verilen din ve ahlak eğitiminin bu endişe-

128 Akseki'nin kullandığı ifadeyle dönemin "komünizm tehlikesine" gönderme yapması, siyaset ve din adamlarının aynı yıllarda aynı tehditten bahsettikleri ve çözüm olarak da din ve ahlak eğitimi gördükleri anlaşılmaktadır.

129 Ahmet Hamdi Akseki, "Din Tedrisatı ve Dini Müesseseler Hakkında Bir Rapor", *Sebilürreşad*, C. 5, S. 102, 1951, s. 19.

ler doğrultusunda oluştuğu söylenmelidir. Raporda başkan 3 Mart 1924 tarihli kanuna da değinmektedir. "Sonradan 3 Mart 1340 tarihli ve 429 sayılı kanunla Şer'îye Vekâleti ilga edildiği halde dini müesseselere yine dokunulmamış ve Şer'îye Vekâleti yerine Diyanet İşleri Başkanlığı tesis, din müesseseleri de güya memleketteki bütün ilim müesseseleri arasında bir vahdet sağlamak gayesiyle, Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmiştir. Hâlbuki maksadın başka olduğu sonradan anlaşılmıştır." şeklinde kanunu yorumlamıştır.¹³⁰ Kanunla beraber dini işlerin tedvirinin, cami ve mescitleri idare etmenin Diyanet İşleri Başkanlığı'na verildiğini söyleyerek, kuruma din adamları, müftüler, vaizler yetiştirme görevini yerine getirmesi gereken Milli Eğitim Bakanlığı'na sitem etmektedir. Kurulduğu günden beri Diyanet İşleri Başkanlığı'nın farklı kademelerinde görev almış, kurumun içinden biri olarak Akseki'nin 1950 yılında yayınladığı raporunda Kur'an kurslarının da dâhil olduğu Başkanlık kurumlarının görevlerini tam olarak yerine getiremediği ifade edilmiştir. Bu şekilde bir algının olduğu kurumda bilimsel yöntem ve tekniklerin kullanıldığını, eğitim bilimindeki değişiklikleri takip eden yaklaşımlara göre eğitim öğretim sürecinin planlandığını düşünmek gerçekçi olmayacaktır.

Kur'an kurslarındaki eğitim öğretim faaliyetleri özel talimatlarla düzenlenmeye devam edilmiştir. 1959 Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı'nda verilecek derslerin programının ya Maarif Müdürü ya memuru ya da müftü ile Kur'an öğreticisi tarafından tespit edileceği belirtilmiştir. Diyanet İşleri Reisliğinin Maarif Vekâleti ile olan işbirliğinin devam ettiği, örgün eğitimin yaygın din eğitimiyle ilgili kararlara müdahil olduğu görülmektedir. Dönemin özelliği gereği merkezî bir eğitim anlayışının bulunduğu, ders programları başlığı altında öğretim programlarının esnek bir yapıya sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Kıraat başlığı altında yapılan açıklamada "1353 sayılı Kanununun 9. maddesine göre kurslarda Türkçe ifadeli Arap harfleri ile yazılmış herhangi bir kitap, alfabe ve tecvit kitabı bulundurulamayacağı gibi, Türkçe ifadeli Arap harfleri ile not da tutulamayacaktır." cümleleri yer

130 Akseki, "Din Tedrisatı ve Dini Müesseseler Hakkında Bir Rapor", *Sebilürreşad*, C. 5, S. 102, 1951, s. 19.

almaktadır.¹³¹ Osmanlı Devleti'nin yıkılışından sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde harf inkılabının Kur'an kurslarındaki eğitime olan etkisi halen devam etmektedir. Türkçe ifadeli Arap harfleriyle Osmanlıca kastedilmektedir. Kuruluşundan itibaren milli bir eğitim anlayışına sahip olan Cumhuriyet'in uzun yıllar sonra bile Osmanlıcanın kullanımıyla ilgili hassasiyeti devam etmektedir.

1959 yılı özel talimatında itikat ve ibadet derslerinin nasıl işlenmesi gerektiğiyle ilgili ayrıntılı bilgiler mevcut değildir. Sadece talimatnamedeki ders programının alt başlıklarından biri "İtikadat ve ibadeta dair haftada bir defa müftüler veya vaizler tarafından mev'ize verilir."¹³² şeklindedir. İtikat ve ibadet derslerinin vaaz şeklinde aktarılması yaygın din eğitimi kurumu olarak Kur'an kurslarındaki eğitimin 1950'li yıllarda dahi herhangi bir eğitim felsefesine dayanmaktan ziyade geleneksel öğüt ve nasihatleri temel aldığını göstermektedir. Bu dersleri verecek görevliler olarak da müftü ve vaizlerin seçilmesi derslerin camilerde vaazlar şeklinde devam ettiğini, öğretimin öğretmeni merkeze alan, öğrenenin pasif sadece alıcı konumunda olduğu bir öğretim yaklaşımıyla sürdürülmek istendiğini anlatmaktadır.

1961 yılında dönemin Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı olan Sadettin Evrin'in hazırladığı rapor Kur'an kurslarına, kurumun içinden nasıl bakıldığını göstermektedir. Evrin; Kur'an kurslarında verilen din eğitimi ele alan raporunda, ülkede faaliyet gösteren binlerce kursun medreselerden daha ilkel durumlarda eğitim verdiğinden bahsetmektedir. Bazı ortaokul binalarının pazar günü ve tatil aylarında Kur'an öğretimi için kullanılması öneriler arasındadır.¹³³ Faaliyete başlamasının üzerinden neredeyse kırk yıl geçen Kur'an kurslarının bazılarının medreselerden bile daha ilkel şartlarda eğitim öğretim yapmaya çalışması, okul binalarının kullanımının teklif edilmesi, henüz fiziki şartlarla ilgili durumun bile çözülemediğinin habercisidir. Bu açıdan Kur'an kurslarında dönemin tek-

131 *Diyanet İşleri Reisliği Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1959, s. 4.

132 *Diyanet İşleri Reisliği Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1959, s. 4.

133 *Din ile İlgili Eğitim ve Öğretim Komitesi Raporu*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1961, s. 23-24.

nolojisine uygun öğretim materyallerinin kullanıldığını, farklı yöntem ve tekniklerin, öğretim yaklaşımlarının kursların gündeminde olduğunu söylemek bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde zordur.

1965 Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı'nda ise kursların tarifi yapılmıştır. Kur'an kursları "...dinin temel bilgilerinin verildiği ve ahlak kaidelerinin öğretildiği bir ilim mahalli" olarak tanımlanmıştır.¹³⁴ Bilgilerin verilmesi ve ahlak kurallarının öğretilmesi dışarıdan uyarıcıların verilmesiyle beraber öğrenmenin gerçekleşeceğine olan inancı hatırlatmaktadır. Öğretmenin merkezde olduğu, nesnel bir bakış açısını yansıtmaktadır. Aynı zamanda kurs devreleri aktarılırken "öğretmek, ezberletmek, ezberlettirilmesi, yazdırmak" gibi dışarıdan uyarıcıların kullanılacağını gösteren ifadeler talimatnamede kullanılmaya devam etmiştir. Talimatnamenin 8. maddesinde "Kur'an kurslarında dersler, İslami prensiplere riayet edilerek okutulur..."¹³⁵ cümlesi derslerin okutulmasıyla ilgili bir ilke ortaya koymuştur. "İslami prensipler" ifadesiyle kastedilenin ne olduğu çok açık olmasa da eğitim öğretim açısından bakıldığında doktriner bir yaklaşımın benimsendiği anlaşılmaktadır.

1970 Kur'an Kursları Özel Talimatı'ndaki gaye başlığında kursların amaçları maddeler halinde ifade edilmiştir. "...Kur'an-ı Kerim okumasını usulüne göre öğretmek, usulüne göre ezberletmek"¹³⁶ şeklinde ifade edilen amaç cümlelerindeki "usulüne uygun" ifadesi tecvit kurallarına riayet edilerek okunma şeklinde anlaşılabilir. Belirlenen amaçlardan biri "...itikad, ibadet ve ahlakla ilgili dini bilgileri vermek"¹³⁷ tir. Bilgi vermek bilişsel yaklaşımı göstermektedir. Burada bilgide meydana gelen değişimin davranışa dönüşmesi beklenmektedir. Ahlakla ilgili dini bilgiler verilmesinin amaçlanması ise dini merkezli bir ahlak anlayışını göstermektedir. Kur'an kurslarındaki eğitimin genel amacı göz önünde bulundurulduğunda ahlak yaklaşımının

134 DİB, *Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1965, s. 1.

135 DİB, *Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1965, s. 2.

136 DİB, *Kur'an-ı Kerim Kursları Özel Talimatı*, 1970, s. 1.

137 DİB, *Kur'an-ı Kerim Kursları Özel Talimatı*, 1970, s. 1.

din merkezli olması olağandır. Ahlak öğretiminde bireylere tarihten verilen örneklerin günümüz dünyasıyla bağlantısını kurmak hayata yakınlık ilkesini göz önünde bulundurmak ve öğretimin davranışsal boyutuna katkı sağlamak anlamındadır.

Yüzünden okuma kurslarında "Kur'an-ı Kerim öğretilir, talim ettirilir, tashih-i huruf öğretilir, dini bilgiler verilir."¹³⁸ hedefleri belirlenmiştir. Kur'an öğretiminin bir yere kadar öğretmen merkezli olması konunun içeriği bakımından anlaşılabilir bir durumdur. Ancak Kur'an öğretiminin sadece "usulüne uygun okutmak" gibi dar bir çerçeveye hapsedilmesi Kur'an'ın neden öğrenilmesi gerektiği, içeriğinin ve mesajının ne olduğu, gönderiliş amacı gibi hayatın içinde bireylere yardım edecek noktaların gözden kaçırıldığı hissini uyandırmaktadır. "Zaruri dini bilgiler verilir" amacı önceki yıllar gibi ilmihal bilgi aktarımına yönelik hedeflerin devam etmesi demektir. "Peygamberimizin örnek ahlakı ve dinimizin ahlak esasları hakkında toplu bilgiler verilir."¹³⁹ cümlesi ise yukarıda dile getirilen ahlak eğitim yaklaşımıyla paralellik göstermektedir. Toplu bilgiler verilmesi ise bilişsel yaklaşımın kabul edildiğinin habercisi gibidir.

1971 yılındaki Kur'an Kursları Yönetmeliği'nde aktarılan bilgilerde kurslardaki öğretim yaklaşımlarına dair ipucu vermektedir. Yönetmelikte yüzünden okuma eğitimiyle beraber meal okutulmasından da bahsedilmiştir.¹⁴⁰ Bu da öğretim yaklaşımı noktasında bireyi önceleyen bir değişiklik anlamındadır. Eğitim öğretim sürecine kutsal metnin meallerinin eklenmiş olması insan merkezli bir bakış açısını göstermekte, bireysel dindarlığa yapılacak bir katkı olarak algılanmaktadır. Kur'an dersiyle ilgili olarak üzerinde durulan bir nokta da yeteri kadar tecvid ve tashih-i huruf öğretilmesi olarak belirlenmiştir. Öğrencilerin inanç, ibadet ve ahlak esasları noktasında aydınlatılması, Hz. Muhammed'in hayatı hakkında tarihi gerçeklere uygun özlü bilgilerin verilmesi de prensip olarak kabul edilmiştir. "Öğretilmesi, ay-

138 DİB, *Kur'an-ı Kerim Kursları Özel Talimatı*, 1970, s. 5.

139 DİB, *Kur'an-ı Kerim Kursları Özel Talimatı*, 1970, s. 5.

140 DİB, *Kur'an Kursları Yönetmeliği*, 1971, s. 3.

dınlatılması, bilgi verilmesi" ifadeleri öğretmen merkezli bir anlayışı yansıtmaktadır. Öğrenciyi bilgi verilmesi, aydınlatılması ve öğretilmesi gereken pasif bireyler olarak gören öğretmen merkezli yaklaşımda öğretmen konuşan, izlenen, bilen, aktaran konumundadır. Siyer dersi için ise "tarihi gerçeklere uygunluk" gibi bir ifadenin kullanılmış olması rivayet aktarımında seçici olduğunu göstermektedir. İslamiyet öncesi ve sonrası dönemin dersin kapsamı içine girdiği düşünülürse uzun bir tarihsel süreci içine alan siyer dersinde bilişsel kazanımlar ağırlıklı olduğu için daha çok bilişsel yaklaşım söz konusudur. Genel olarak özel talimatlarda yer alan amaç cümleleri ne öğretim sorusu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Dışsal pekiştirici ve güdülerin önemli olduğu görülmektedir. Dışsal bir çevre oluşturulması davranışçı yaklaşımı göstermektedir. Dışarıdan verilecek uyarılarla istenilen davranışların oluşturulmaya çalışıldığı, öğreticilerin hedef kitleye yönelik "ne öğretim" sorusuyla kendilerini merkeze aldıkları görülmektedir.

Özel talimatların dışında yönetmeliklerde aktarılan amaçlar da öğretim yaklaşımları noktasında yorum yapabilmeye imkân vermektedir. 1971 yılı Kur'an Kursları yönetmeliğinin 1. maddesinde yönetmeliğin, Milli Eğitim Bakanlığı ile işbirliği yapılarak hazırlandığı ifade edilmiştir. Önceki yıllardan farklı olarak Kur'an kurslarının amaçları içinde "...öğretilen metinlerin meallerini de okutmak..."¹⁴¹ cümlesi yer almaktadır. Bu cümle Kur'an öğretiminin yıllardan beri süregelen geleneksel bakışının değiştiğinin göstergesi olarak kabul edilebilir. Metnin öğretilmesi dışında meallerin okutulması Kur'an'ın anlaşılmasına verilen önemle ilgilidir. Belki de bu durum Kur'an öğretiminde paradigma değişimi olarak görülecek kadar önemlidir. Uzun yıllar boyunca resmi olarak Kur'an eğitim ve öğretimini yürüten tek kurum olan Kur'an kurslarının, Kur'an öğretimini sadece Arapça okunuşuyla ilgili kuralların aktarılması olarak anlayan bakış açısının değişme zamanı gelmiş, hatta geçmiştir. Konuyla ilgili olarak Mahir İz'in cümleleri manidardır: "Manasını anlamadan Kur'an'ı

141 DİB, *Kur'an Kursları Yönetmeliği*, 1971, s. 3.

ezberlemek, Diyanet İşleri teşkilatının himayesinde cehli himaye ve Kur'an'ı dünya menfaatine alet etmeyi tecviz etmek demektir."¹⁴²

Kur'an-ı Kerim dersinin okutulmasıyla ilgili yaşanan değişimler beraber kurslarda okutulacak meallerle ilgili olarak da bir sınırlama olduğu belirtilmelidir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nca kararlaştırılan meallerin takibi istenmiştir. Bu durum Diyanet'in merkezîyetçi bakış açısı ile ilgilidir. Farklı meallerin kullanımının bu şekilde sınırlandırıldığı görülmektedir. "İbadetlerle ilgili dua metin ve anlamlarını öğretmek ve okutmak."¹⁴³ hedef cümlesi de yukarıda ifade edilen meallerin okutulmasıyla aynı doğrultudaki bir bakış açısını göstermektedir. "...İnanç, ibadet ve ahlak esaslarıyla ilgili olarak kursa katılanları aydınlatmak." cümlesi ile "Kur'an'ın doğru bir şekilde okumayı sağlayıcı bilgilerin uygulamalı olarak öğretilmesi."¹⁴⁴ cümlesi de öğretmen ve konu merkezli bir yaklaşımla ilgilidir. Aslında Kur'an öğretiminin uygulamalı olarak öğretilmesi geleneksel Kur'an öğretiminin bir parçasıdır. Ancak hedeflerde açık ve net olarak uygulamalı öğretimden önceki yıllarda bahsedilmemiştir. Bu da amaç cümlesinin bilişsel yaklaşımın uygulama aşamasına yönelik olarak hazırlandığının bir göstergesidir.

"Yüzünden Okuma" başlığında yer alan öğretim ilkeleri ise şu şekildedir: "Meallerin okutulması, namaz sure ve dualarının mealleri ile manalarının okutulması"¹⁴⁵ metin ve anlam ilişkisini önemseyen bir yaklaşımın gereğidir. Yüzünden okumayla ilgili olarak belirlenen öğretim ilkelerinden sonuncusu "Peygamberimizin hayatı hakkında tarihi gerçeklere uygun olarak özlü bilgiler verilir."¹⁴⁶ şeklinde belirlenmiştir ki bu bizlere rivayet noktasında seçiciliği hatırlatmaktadır. İslam tarihi içinde Hz. Muhammed'in hayatıyla ilgili aktarılan bilgilerin O'nun insani yönünden çok, mistik özellikler taşıyan öğeler içer-

142 Mahir İz, *Din ve Cemiyet*, Med Yayınları, İstanbul 1979, s. 106.

143 DİB, *Kur'an Kursları Yönetmeliği*, 1971, s. 3.

144 DİB, *Kur'an Kursları Yönetmeliği*, 1971, s. 3.

145 DİB, *Kur'an Kursları Yönetmeliği*, 1971, s. 6.

146 DİB, *Kur'an Kursları Yönetmeliği*, 1971, s. 6.

mesi hayata yakınlık ilkesine uygun bir bakış açısı değildir. Bu açıdan Kur'an kurslarının tarihe bakışının efsane kültürünü barındıran öğelerden ziyade gerçekçi bilgiler taşıyan özellikler içermesi önemli görülmektedir. Bilgi verilmesi ise yine bilişsel yaklaşımın ifadesidir.

1975 yılında uygulamaya geçilen Kur'an Kursları Müfredatı ise "müfredat" kavramının anlamına uygun düşecek şekilde sadece işlenecek konuların başlıklarını içermektedir. Sonraki dönemlerde ortaya çıkan eğitim programları ise tüm eğitim programları unsurlarına yer veren bir özelliktir. Programın hedefleri, içeriği, öğretim uygulamaları ve değerlendirme ölçütleri eğitim programlarının içeriğinde yer alır.¹⁴⁷

1979 müfredatında "Ders konuları, öğrencilerin genel kültür seviyeleri ve pedagojik gelişmeleri göz önünde bulundurularak; sevdirci, düşündürücü ve ikna edici bir şekilde işlenecektir."¹⁴⁸ cümlesi yer almaktadır. Öğrencilerin genel kültür seviyelerinin ve pedagojik gelişmelerinin göz önünde bulundurulması gerektiği bu açıklama da ifade edilmektedir. Bu durum öğrenciye görelilik ilkesi ile ilişkilidir. Öğrencilerin fizyolojik, psikolojik özelliklerinin farklı olduğundan hareketle her bireyin aynı gelişim seviyesinde olmadığı vurgulanan öğretim ilkesi, farklı yaşlardan bireylere ulaşan Kur'an kursları için önemli bir ayrıntı olarak görülmektedir. Geleneksel yöntemlerden oldukça farklı bir özellik taşıyan ilkenin bahsi geçen yıllarda kurslarda uygulanıp uygulanmadığı, bu konunun denetiminin nasıl yapıldığı konusunda bir bilgidен bahsedilememektedir. Ancak müfredatta kendisine yer bulmuş olması programı hazırlayan kurumun bu konudaki bilimsel gelişmeleri önemsediyini göstermektedir.

Kur'an kurslarının amaçlarıyla ilgili diğer bir açıklama ise "Dini bilgilerin, milli birlik ve beraberliği sağlayıcı, karşılıklı sevgi, saygı, kardeşlik, arkadaşlık ve dostluk bağlarını güçlendirici, vatan, millet, bayrak, sancak, şehitlik ve gazilik gibi yüce kavramları sevdirci ve

147 Mehmet Zeki Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, Nobel Yayınları, Ankara 2015, s. 532.

148 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 3.

benimsetici bir tarzda verilmesine özen gösterilecektir.”¹⁴⁹ şeklindedir. Kurslarda verilen dini bilgilerin bütünleştirici, vatan, millet, bayrak, sancak gibi kavramları sevdirci tarzda verilmesinin istenmesi büyük bir ihtimalle yaşanan siyasi çalkantıların toplum üzerindeki etkisini azaltmaya yönelik bir tedbir olarak görülebilir.

Aynı açıklama cümlesinde dini bilgilerin aktarılması esnasında bazı değerlerin vurgulandığı da görülmektedir. Bu değerler sevgi, saygı, kardeşlik, arkadaşlık ve dostluktur. Bu değerleri benimsetici tarzda bir eğitim verilmesi istenmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla son dönemlerde değerler eğitimi olarak adlandırılan -eğitim tarihinde farklı isimlerle anılmış olsa bile- ahlaki vurgular 1979 müfredatının genel amaçlarında kendine yer bulmuştur. 2011-2012 eğitim öğretim yılından itibaren “Değerler Eğitimi” adıyla her yıl farklı değerler eğitim-öğretim sürecine dâhil edilirken yıllar öncesinde hazırlanan Kur'an kursları müfredatında değerlerin zikredilmiş olması ahlak eğitimi açısından -o dönem için- ciddi bir adım olarak görülmektedir.

1985 yılında hazırlanan müfredat ise çizelge halinde derslerin haftalık dağılımını, kursların genel amaçlarından ve daha sonrada öğrencilerin amaçlara ulaşabilmeleri için belirlenen esaslardan oluşmaktadır. Bu açıklamalardan ders esnasında hangi yöntem ve tekniklerin kullanılacağı ve materyal seçiminde hangi hususlara dikkat edileceği anlaşılmaktadır. 1985 yılı müfredatındaki genel amaçlarla bir önceki müfredatın amaçları aynı olduğu için tekrar ele alınmamıştır.

Müfredatın açıklamalarında dikkat çeken iki farklı durum söz konusudur. İlki 1979 yılında “Eğitim ve öğretim esnasında Devletimizin laiklik ilkesi daima göz önünde bulundurulacak...”¹⁵⁰ cümlesine ilk madde olarak vurgu yapılmışken araştırmaya konu olan müfredatta “laiklik

149 1982 Temel Eğitim Din ve Ahlak Bilgisi Programında da özellikle laiklik ile vicdan ve düşünce özgürlüğü ilkelerine vurgu yapılmıştır. Milli birlik ve beraberliği kazandırma amacıyla vatan, millet, bayrak gibi değerlerin kazandırılması da temel ilkeler arasındadır. Daha fazla bilgi için bkz. MEB, *Tebliğler Dergisi*, 29.03.1982, s. 155-156.

150 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 3, “Eğitim öğretim esnasında devletimizin laiklik ilkesi daima göz önünde bulundurulacak ve hiçbir zaman vicdan ve düşünce özgürlüğü zedelenmeyecektir.”

ilkesi" kullanılmadan daha genel bir bakış açısıyla "devletimizin temel ilkeleri"nin¹⁵¹ eğitim öğretim esnasında göz önünde bulundurmasının istenmesi vurgulanmıştır. Bu değişiklik devletin dayandığı tek bir ilkeye yapılan vurgunun daha genel bir yaklaşımla ele alınmasıdır. Farklardan bir diğeri, önceki müfredatta "Hz. Muhammed'in hayatı ile ilgili konular işlenirken..." diye başlayan açıklama cümlesinin 1985 müfredatında "Peygamber Efendimizin hayatı ile ilgili konular işlenirken..."¹⁵² şeklinde değiştirilmesidir. Doktriner bir bakış açısına sahip olan Kur'an kurslarında İslam dininin peygamberi için "Peygamber Efendimiz" ifadesinin kullanılması kendi içinde daha tutarlıdır. 1979 yılı müfredatında ise "Hz. Muhammed" ifadesi kullanılmıştır. Son olarak dikkat çekilmesi gereken nokta bir önceki müfredatta "aklı ve ilmi esas alan" bir din olarak İslam dininden bahsedilirken, araştırmaya konu olan müfredatta "akıl ve ilimle çatışmayan" bir din olarak İslam'ın nitelendirilmesidir. Akıl ve ilmi esas almakla akıl ve ilimle çatışmamak farklı bakış açılarıdır. Söz konusu müfredatta İslam dininin bilimle uzlaşmacı olan, aynı doğrultuda ilerleyen yapısına vurgu yapılmaya çalışılmıştır. Toplumda din ve bilim çatışmasının varlığına inanan bir kitlenin mevcudiyeti de bu cümleden anlaşılmaktadır.

1985 yılına ait Kur'an kursları müfredatına bakıldığında dikkat çeken en önemli özellik öğretmen merkezli bir yaklaşımın kabul edilmiş olmasıdır. Hem kursun genel amaçlarında hem de derslerin özel olarak hazırlanan açıklamalarında kullanılan dil "öğretmek, ezberlemelerini sağlamak, kavratmak, bilgi vermek..." şeklinde düzenlenmiştir. Bahsi geçen dönemde örgün eğitim kurumlarında hazırlanan müfredatların da öğretmen merkezli bir yaklaşımla hazırlandığını hatırlatmak yerinde olacaktır. Geleneksel bir yaklaşıma sahip olan Kur'an kurslarında verilen eğitimin genelde "bilme ve kavrama" düzeyinde bir anlayışa sahip olduğu görülmektedir. Ezberci bir bakış açısı ve teorik öğrenme ağırlıklı olan bu yaklaşımın bireysel dindarlığa ya da bireyin dini yaşamındaki sorunlarına katkı sağlaması olası değildir.

151 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1985, s. 6.

152 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1985, s. 33.

1975 yılı müfredatında genel amaçlar yer almamış ve her ders için özel amaçlar oluşturulmuştur. Müfredat, yaklaşım açısından incelirken her bir dersin özel amaçları çerçevesinde ele alınmıştır.

Müfredatta Kur'an-ı Kerim dersi için belirlenen ilk amaç; "Kur'an-ı Kerim'in... doğru okunmasını öğretmek."tir.¹⁵³ Kurulduğu ilk yıldan itibaren Kur'an kurslarının temel amacının bu cümle etrafında döndüğü bilinmektedir. "Öğretmek" kelimesi öğretmen ve konu merkezli bir yaklaşımı gösterirken, ikinci amaç olarak belirlenen "Öğrencilerin ilgi, istidat ve kabiliyetlerinin anlaşılmasına imkân hazırlamak."¹⁵⁴ cümlesi öğrencilerin bireysel farklılıklarını önceleyen bir bakış açısına sahiptir. Her bireyin ilgi ve kabiliyetlerinin anlaşılması ve öğrenme ortamının bu doğrultuda düzenlenmesi başarıyı arttırıcı faktörlerden biridir. 1979 müfredatında da Kur'an'ın okutulması ve ezberletilmesi amacı devam etmiştir.¹⁵⁵

1975 müfredatında son amaç "Öğrencilerin ileride seçecekleri meslek ile ibadet için gerekli olan sure, ayet ve duaları ezberlemelerini sağlamaktır."¹⁵⁶ Dile getirilen amaç, Kur'an kurslarının öğrencilerinin dini eğitimle ilgili mesleklere devam etmeleri halinde onlara gerekli alt yapıyı sağladıklarını göstermektedir.

Yukarıda dile getirilen amaçlara ulaşabilmek için nasıl bir yol izlenmesi gerektiği, hangi yöntem ve tekniklerin kullanılacağı müfredatların açıklamalar bölümünde belirtilmiştir.

Konuyla ilgili ilk açıklama "Başlangıçta Kur'an harfleri.....öğrenciye uygulamalı bir şekilde öğretilmelidir."¹⁵⁷ şeklindedir. Yukarıdaki cümle ile öğrencilerden Kur'an öğretiminde temel metotlardan olan harf talimi yaptırması istenmiştir. Uygulama yapılmasının istenmesi teorik ayrıntılara girmeden en basit haliyle harflerin öğretilmesidir. Ayrıca bu cümle parçadan bütüne doğru bir eğitim yaklaşımının sonucudur.

153 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 5.

154 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 5.

155 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 3, "...okutmak, ezberletmek, bazı sure, ayet ve duaların meallerini öğretmek"tir.

156 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 5.

157 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 5.

"...Öğrenciler arasında sıra takip etmeksizin metin okutturulmalı, böylece bir öğrenci okur iken diğerlerinin de metni takibi sağlanmalıdır."¹⁵⁸ maddesiyle arz kavramı anlatılmaktadır. Kur'an öğretiminde öğrencinin hocasına ders okuması için kullanılan bir kavram olan arz; öğrencinin hatalı okuyuşlarını düzeltmek için önemlidir. Geleneksel Kur'an eğitiminde kullanılan tüm yöntemlerin aynı şekilde devamı söz konusudur.

"Öğretici, örnekleri önce kendisi okumalı, sonra öğrencilere yeteri kadar tekrarlatmalıdır. Ayrıca, toplu halde (koro halinde) çalışmalar yaptırılmalı; kelime, cümle ve ayetler öğreticinin önderliğinde kavratılmalıdır."¹⁵⁹ Kur'an öğretiminde kullanılan sema metodu geleneksel yöntemlerden biridir. İşıtlme yoluyla öğrenme esasına dayanır. Ayet ve sureleri önce öğreticinin daha sonra ise öğrenenlerin okuması gerekir. Bu çalışma bireysel yapılabildiği gibi koro çalışması halinde de yapılabilir. Koro çalışmaları bireysel olarak okumakta sıkıntı çeken, kendine güveni az olan öğrenciler için oldukça faydalıdır. Bu sayede öğrenci kendini güvende hissederek yapılan çalışmalara katılmış olur. Öğretici için kullanılan "önderlik" kelimesi öğretmen merkezli yaklaşım için önemli bir ipucudur.

"...Bu arada teyp ve plak gibi araçlardan da faydalanılmalıdır."¹⁶⁰ Kur'an kursu öğretmenlerinden günün şartlarına göre teknolojik gelişmelerden faydalanılması istenmiştir. Ancak 1975 yılı şartlarında kursların her biri için öğretmenlerin teyp ya da plak kullandıklarını düşünmek oldukça iyimser bir bakış açısı olacaktır. Sadettin Evrin tarafından hazırlanan raporda bazı Kur'an kurslarının medreselerden bile ilkel şartlarda eğitim öğretim yapmaya çalıştığı bilgisi, teknoloji kullanımının dar bir alan için söz konusu olduğu fikrini akıllara getirmektedir.

"Ezber çalışmalarında, kısa ve kolay metinlerden başlanmak suretiyle tedrici bir geliştirme sağlanmalıdır..."¹⁶¹ Tedrici metot bilgilerin azar azar ve kademeli olarak verilmesi temeline dayanmaktadır. Din

158 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 5.

159 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 5.

160 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 5.

161 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 5.

eğitiminin özel öğretim metotlarından sayılmaktadır. Ancak eğitimde tedricilik sadece Kur'an eğitimi için söz konusu değildir. Eğitim sabır isteyen bir özelliğe sahiptir. Bireylerin öğrendiklerini içselleştirmesi için zamana ihtiyacı vardır. Özellikle ezberlenecek sure ve dualardan önce kolay olanlar seçilmelidir. Eğitim bilimlerinde basitten karmaşığa (kolaydan zora) ilkesinin bu maddede gözetildiği söylenebilir.

"Ezberlenecek sure, ayet ve dualarda öğrencilerin önce öğreticiyi dikkatle dinlemesi, sonraki tekrarlarda göz ve kulakla bu metinleri takip etmesi sağlanmalıdır."¹⁶² Açıklamalar kısmındaki bu madde de Kur'an öğretimindeki geleneksel temel metotlardan olan semanın kullanılması istenmiştir. Öğrencinin hocasını çok dikkatli dinlemesi gerektiği ilkesine dayanan bu metodun Kur'an'ın indirilmeye başlandığı döneme dayandığını hatırlatmak gerekir. Anlaşıldığı kadarıyla Kur'an eğitimi için belirlenen ilkeler geleneksel yaklaşımın devam ettiğinin bir göstergesidir.

1979 yılı Kur'an-ı Kerim dersi için belirlenen amaçlar bir önceki müfredata benzemektedir. Ancak eklenen ya da çıkarılan bazı kelimeler bir takım değişikliklerin habercisidir. Bir önceki müfredatta "Öğrencilerin ileride seçecekleri meslek ile ibadet için gerekli olan sure, ayet ve duaları ezberlemelerini sağlamak."¹⁶³ hedef cümlesi kullanılmış iken 1979 yılı müfredatından "ileride seçecekleri meslek" ifadesi çıkarılmıştır.

Kur'an dersinde amaçlara ulaşabilmek için dile getirilen ilk açıklama maddesi ise "Öğrencilere, öğretim yılı başında Kur'an okumadaki seviyelerine göre grup çalışmaları yaptırılacaktır."¹⁶⁴ şeklindedir. Kur'an öğretiminde seviye grupları oluşturmak yapılması gereken ilk adım olduğu için açıklamalarda da ilk dile getirilen madde yukarıdaki cümle olmuştur. Birbirinden çok farklı seviyede öğrencilerin Kur'an okumaya istekli oluşları öncelikle seviyelerinin belirlenmesini gerektirmektedir. Öğreticilerin yol haritalarını oluşturmalarında açıklamalardaki bu detaylar önemli görülmektedir. 1975 yılı müfredatında seviye grupları oluşturulmasıyla ilgili herhangi bir madde olmadığı da bu

162 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 5.

163 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 5.

164 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 7.

noktada hatırlatılabilir. Bu durum geleneksel yöntemlerin dışında yeni yöntem ve tekniklerin kullanılmaya çalışıldığının göstergesidir. Grup çalışmaları iş birliğine dayalı öğretme yaklaşımının habercisidir.

Açıklamalar bölümünün diğer maddelerinin 1975 yılındaki müfredatla aynı olduğu, Kur'an öğretiminde geleneksel bir yöntem olan sema ve arz metodunun kullanılmasının bir önceki müfredatta olduğu gibi 1979 yılı müfredatında da devam ettiği görülmektedir.

1985 yılı müfredatında Kur'an-ı Kerim dersinin amaçlarında ve açıklamalarında herhangi bir değişiklik olmaması nedeniyle tekrardan kaçınılmıştır. Aynı yaklaşımların devam ettiğinin belirtilmesi yeterli görülmüştür.

1975 yılı müfredatındaki itikat dersinin amaçlarından ilki "... İslam dininin inanç ilkelerini kavratmak"¹⁶⁵ şeklinde belirlenmiştir. Öğretmen merkezli bir bakış açısı yanı sıra Kur'an kurslarında ilmi-hal eğitim anlayışının devam ettiği bu amaçtan anlaşılmaktadır. İnanç ilkelerinin kavratılması, bilişsel alanın kavrama boyutunu gösterdiği gibi bilginin öğretilmesi üzerinde durmakta ve ezberci bir yaklaşımı hatırlatmaktadır. Dersin ikinci amacı olarak belirlenen "Dinin itikat konularını olumlu bir şekilde açıklamak ve bu konularda ikna edebilme yeteneğini sağlamak."¹⁶⁶ cümlesidir. İtikat konularının olumlu şekilde açıklanmasının ne demek olduğu çok açık değildir. Ancak pozitif bir yaklaşımın benimsenmesi ve din dili olarak da olumsuz ifadelerin kullanılmaması amaçlanmıştır. İnançla ilgili konularda ikna edebilme yeteneğinin sağlanması öğrencinin kendisinin iman etmesinin yanı sıra çevresindekileri de bu konuda ikna edecek yeteneğe sahip olması anlamına gelir. Bir konuda ikna yeteneğinin sağlanması doğuştan gelen bazı özelliklerin geliştirilmesi olarak anlaşılabilir. Görüldüğü kadarıyla Kur'an kurslarının yetiştirmek istediği öğrenci aynı zamanda öğrendiklerini aktaran birey olmak durumundadır. Bu yaklaşım kısa yoldan din hizmetleriyle ilgili görevli yetiştirme şeklindedir ve akla pragmatik felsefeyi ve yaklaşımı getirmektedir.

165 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 11.

166 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 11.

"Derslerde öğrenci seviyesi daima dikkate alınmalı..."¹⁶⁷ cümlesi itikat dersiyle ilgili ilk dikkat edilmesi gereken noktadır. Sadece itikat dersi ile ilgili değil, tüm kurs eğitimi boyunca her öğrencinin farklı seviyede olduğunu bilen öğreticilerin eğitim öğretim ortamını öğrenciye görelilik ilkesine göre planlaması beklenmektedir.

"Derslerde araştırmalara ve karşılaştırmalara yer verilmelidir."¹⁶⁸ maddesinde geçen karşılaştırmaların ne olduğu çok açık değildir. Ancak bahsi geçen dersin itikat dersi olmasından hareketle inançla ilgili konularda yer alan farklı din anlayışlarına derslerde yer verilmesinin istendiği anlaşılabilir. Karşılaştırmalı olarak yapılan eğitimin yaygın din eğitimi kurumu olarak Kur'an kursları için bahsi geçen yılda yapılması önemli bir algı değişimi olduğunun göstergesidir. Doktriner bir özelliğe sahip olan kurslardaki karşılaştırmalı eğitim; din anlayışları, dini yorumlarla ilgili bir karşılaştırma anlamında kullanılmış olmalıdır.

"...Öğrencinin düşünmesi, muhakeme etmesi sağlanmalı, genel kültürlerinden faydalanılmalıdır."¹⁶⁹ Konular üzerinde düşünen, sahip olduğu bilgi birikiminden faydalanılacağını bilen öğrencilerin Kur'an kurslarına olumlu katkılarının olacağı düşünülmektedir. Öğrencilerin genel kültürlerinden hareket edilmesi, ön bilgilerden faydalanılmasının istenmesi de kurslar için bir yeniliktir.

"...Anlaşılması güç, öğrencileri şüphe ve tereddüte düşürecek sözlerden kaçınılmasının istenmesi"¹⁷⁰ toplumda yer alan inanç birliğini bozacak, bireyleri halk nezdinde gereksiz tartışmalara sürükleyecek ayrıntılardan uzak durulmasını sağlamaya yönelik gözükmektedir. Kur'an kurslarının bağlı bulunduğu kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kamusal kimliğinin gerektirdiği sorumluluğu yerine getirmeye çalıştığı, inançla ilgili tartışmalardan uzak durulmasını istemesinden anlaşılmaktadır. Ayrıca açık ve net bir üslup benimsenme-

167 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 11.

168 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 11.

169 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 11.

170 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 11.

si, tartışma yaratacak ortamlardan uzak durulmasının hedeflenmesi, dersin amaçlarında da ifade edilen "olumlu açıklama" kavramına katkı sağlayacak şekilde düzenlenmiştir.

Son olarak ezberlenmesi gereken konuların tekrar ettirilmesi istenmektedir ki bu dersin bilgi içeren yapısı ve dönemin ezberci eğitim anlayışıyla uyumludur. Kur'an eğitiminin içinde ezberci yaklaşım vardır; ancak itikat, ibadet, ahlak ve siyer derslerinde bilgi aktarımının, ezberin çok da fazla işe yaramadığı düşünülmektedir. Yukarıda ifade edilen ilkelerin bahsi geçen dönem için önemli değişimler içerdiği belirtilmiştir. Ancak son maddede ifade edilen ezberci yaklaşım geleneksel eğitim anlayışının devamıdır.

1979 yılı müfredatının itikat dersinin amaçları ve dolayısıyla öğretim yaklaşımları bir önceki müfredatla aynıdır. Dolayısıyla 1975 yılı müfredatında itikat dersi için yapılan yorumlar tekrar edilmeyecektir.

Ancak 1979 yılı müfredatında amaçlara ulaşabilmek için yapılan açıklamaların 1975 yılı müfredatından farklı noktaları bulunmaktadır. Her iki müfredatta da öğrencinin seviyesinin dikkate alınması istenirken 1979 müfredatında konuların öğrencilere faydalı olacak şekilde işlenmesi istenmektedir. Bu durum hayatilik (yaşama yakınlık) ilkesini hatırlatmaktadır. Öğretim süreci içinde kazandırılan davranışların hayatta kullanılabilir olması anlamına gelen ilke, kursların eğitim öğretim tarihinde bir değişim olarak görülmektedir. Din eğitimi gibi hayatın her anını etkileyen bir eğitim öğretim sisteminin gerçeklikten uzak olmayan, bireyin gündelik yaşamına katkıda bulunan bir özelliğe sahip olması gerekir. Kursların, pratik yönü olmadan sadece teorik çerçevede bir eğitim vermesi zaten doğru bir bakış açısı olmayacaktır. Ayrıca öğrencilere herhangi bir fayda sağlamayacağı düşünülen konuların da kapsam dışı bırakıldığı yukarıdaki açıklamadan anlaşılabilir.

Bir önceki müfredattan farklı olarak derslerin işlenişi esnasında karşılaştırma yapılması bu müfredatta istenmemiştir. Bu değişiklik olumlu bir adım değildir. Çünkü dersin işlenişi esnasında karşılaştır-

malara yer verilmesinin istenmesi, din içindeki farklılıkların kabulü anlamına gelebilir. Kur'an kurslarındaki eğitim öğretim faaliyetleri için önemli bir adım olarak nitelendirilen bu durumun incelenmekte olan müfredattan çıkarılmış olması bu noktada bir tutum değişikliğidir.

Amaçlara ulaşabilmek için dikkat çekilen açıklamalardan biri de "Uygun bir şekilde seçilmiş ayet, hadis mealleri ve okuma parçaları ile konulara açıklık kazandırılacaktır."¹⁷¹ cümlesidir. Bu durum kurslarda Kur'an ve sünnet merkezli eğitim öğretim anlayışının devam ettiğini göstermektedir. Ayet ve hadis meallerinin zikredilmiş olması sadece ibadetlerle ilgili surelerin değil, artık ders konularında aktarılan ayet ve hadis meallerinin de vurgulanması anlamına gelmektedir. Okuma parçaları ile konulara açıklık getirileceği din eğitiminde hikâye yöntemini akla getirmektedir. Çocuk ve gençlerin kişisel ve ruhsal gelişimleri için önemli olan hikâye, dini ve ahlaki gelişimde de kullanılan etkin yöntemlerden biridir. Soyut olan konuların yine soyut olan ifadelerle aktarılması öğrenmeyi güçleştirdiği gibi ahlaki konularda örnek almayı da zorlaştırmaktadır.¹⁷² Bu nedenle hikâye yöntemi dini kavramları somutlaştırma çabası olarak görülebilir ve bu konunun açıklığa kavuşturulması için önemlidir.

1975 yılı müfredatında yer alan ezberlenmesi gereken konuların öğrencilere tekrar ettirilerek ezberletilmesi istenen madde bu yılki müfredatta yer almamıştır. Tarihi birikimi içinde şekillenen ilmiyal eğitiminin ezberlenmesi gereken pek çok konuyu içerdiği bilinmektedir. Halkın Kur'an ve sünnet merkezli bir eğitime ulaşması zor olunca ilmiyal eğitimi din eğitiminin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Ek olarak açıklamalar bölümünde önce öğrencilerin düşünmeleri, muhakeme etmeleri istenirken birkaç madde sonra öğrencilerin ezberlemesi gereken konulardan bahsedilmesi 1975 yılı müfredatının yaklaşım tarzı açısından çelişki anlamına geliyordu. 1979 müfredatında ezber konularından söz edilmeyerek bu çelişki ortadan kaldırılmıştır.

171 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 17.

172 Muhiddin Okumuşlar, "Din Eğitiminde Etkin Bir Yöntem Olarak Hikâye", *SÜİFD*, s. 237.

1975 yılı müfredatında ibadet dersinin üç amacı belirlenmiştir. İslam dininin ibadet esaslarını topluca tanıtmak ve gerekli olan ibadet bilgilerini kazandırmak olarak belirlenen ilk iki amaç birbiriyle bağlantılıdır. İbadet esasları genel olarak tanıtıldıktan sonra gerekli bilgileri kazandırmak hedeflenmiştir. Sorumluluk yine öğrencilerdedir. Tanıtım yapması gereken, bilgileri kazandırması gereken onlardır. Konu merkezli yaklaşımı gösteren amaçlarda herkesin aynı konuları aynı düzeyde öğrenmesi gerektiği anlayışı hâkimdir. Öğretim ağırlıklı bakış açısının yanında “topluca tanıtmak” ifadesi ibadetlerle ilgili her şeyi aktarmaya çalışıldığının göstergesidir. Hiçbir şeyi eksik bırakmama, her şeyi öğretme isteği hedef kitlenin özelliklerinin dikkate alınmadığının habercisidir. Çünkü her bireyin ilgisi, ön bilgileri, kursa geliş amacı ve algısı aynı değildir. Üçüncü amaç olarak belirlenen amaç “İbadet gibi, temizliğin, düzenli ve dürüst yaşayışın, iyilikseverliğin, güven duygusunun ahlak ve fazilet esaslarının dinimizin tabii sonuçları olduğunu öğrencilere benimsetmek.”¹⁷³ şeklindedir. İbadetlerin öğrenilmesiyle beraber bazı değerler de vurgulanmıştır. Seçilen değerlerin toplumun ihtiyaçlarından hareketle belirlendiği varsayılabilir ve bu durum ahlaki geliştirici bir bakış açısı olarak kabul edilebilir. Din merkezli bir değer aktarımı söz konusudur. Teorik öğrenmeden ziyade öğrenmenin davranışsal boyutu üzerinde durulmaktadır.

Açıklamalar bölümünde ise konuların işlenmesi esnasında gerektiğinde ayet ve hadislerle dersin desteklenmesi istenmiştir. Kur'an ve sünnet merkezli bir eğitim anlayışının bahsi geçen yıllarda dikkate alındığını göstermektedir. Metinden hareketle bir bakış açısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak konuları desteklemesi istenen metin merkezli bir anlayışın bireysel ihtiyaçlara cevap verici şekilde kullanılıp kullanılmadığı bilinmemektedir. Metinden hareket eden bir bakış açısı zaman zaman bireysel özellikleri göz ardı eden bir özelliğe de sahip olabilmektedir.

173 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 19.

"İbadetlerle ilgili konular, uygulamalı olarak öğretilmeli..."¹⁷⁴ Yaygın din eğitimi kurumu olan Kur'an kurslarındaki eğitimi örgün din eğitiminde verilen din derslerinden ayıran en önemli özellik anlatılanların uygulamalı olarak öğretilmesi meselesidir. Kur'an kurslarında verilen İslam dini eğitimidir ve ibadetlerin sadece teorik yönü değil pratik yönünün öğretilmesi de kursların hedefleri arasındadır.

"...İbadetlerin gayesinin de güzel ahlak olduğu yeri geldikçe öğrenciye benimsetilecek..."¹⁷⁵ Güzel ahlak vurgusu itikat dersi gibi ibadet dersinde de yapılmıştır. İbadetlerin iç dünyayı zenginleştiren özelliğinin farkında olan bireyler yetiştirilmesi önemsenmiş görünmektedir. Ahlak eğitiminin sadece ahlak dersiyle sınırlı olmadığı, diğer derslerin amaçları arasında da bir takım gayeler belirlendiği anlaşılmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi din merkezli bir ahlak anlayışı söz konusudur.

İbadet dersinin haftalara göre konu dağılımı incelendiğinde ise ibadetlerle ilgili bilgi aktarımının ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Mükellefin görevleri, ibadet çeşitleri, temizlik yönünden suların çeşitleri, namaz çeşitleri, oruç, zekât, hac, kurban gibi ibadetlerin ayrıntılı anlatımı görülmektedir. Ders konularında "insanların ibadete olan ihtiyacı, kurban ibadetinin toplum açısından önemi"¹⁷⁶ başlıkları dışında ibadetlerin bireysel ve toplumsal faydaları, ibadetlerin davranışlara olan etkisi, emredilme nedenleri gibi konu başlıklarına rastlanmamaktadır. Bu durum ibadet dersinin sadece teorik yönünün -uygulamalı olarak bazı ibadetler öğretilse bile- ağır bastığını ortaya koymaktadır. Müfredatta yer alan amaçlar ve açıklamalar ile seçilen konu başlıklarının uyumlu olmadığı düşünülmektedir. İbadetlerin bireysel ve toplumsal faydalarından bahsedilmesi istenirken ve ibadetlerin gayesinin güzel ahlak olduğu belirtilmişken, konu başlıklarının bu açıklamaların dışında sadece kuru bilgilerden ibaret olması amaç-kazanım ilkesinin göz ardı edildiğini akla getirmektedir.

174 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 19.

175 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 20-24.

176 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 20-24.

1979 yılı müfredatının ibadet dersinin amaçlarında herhangi bir değişiklik yoktur. Sadece son amaçta belirtilen bazı değerlerin 1979 müfredatında yer almadığı görülmüştür. "...Güven duygusunun ahlak ve fazilet esaslarının dinimizin tabii sonuçları olduğunu öğrencilere benimsetmek."¹⁷⁷ cümlesi amaçlardan çıkarılmıştır. Buna rağmen son maddeyle bilgi aktarmanın yanı sıra tutum ve davranış kazandırmaya yönelik bir yaklaşım benimsenmiştir. Amaçlarda kullanılan "tanıtmak, ibadet bilgilerini kazandırmak, kavratmak" kelimeleri öğreticinin bilgiyi aktaran kaynak olarak öğretmen merkezli yaklaşımın devam ettiğinin ipuçlarıdır. Son olarak ibadet dersinin amaçlarında bir önceki müfredatta "benimsetmek" kelimesi yerine bilişsel bir bakış açısını yansıtan "kavratmak" kelimesinin kullanıldığını belirtmek gerekir.

İbadet dersiyle ilgili açıklamaların 1979 yılı müfredatında azaldığı ve bazı maddelerin yer almadığı anlaşılmaktadır. Örneğin bir önceki müfredatta konular işlenirken seçilen ayet ve hadislerin öğrenci seviyesine göre belirlenmesi istenirken 1979 müfredatında bu açıklama kaldırılmıştır. İbadetlerin öğretilmesi istenirken "öğrencilerin pedagojik yönden yaşlarının göz önünde bulundurulması" isteğinin de bu müfredatta yer almadığı belirtilmelidir. Hâlbuki farklı yaş seviyelerine ve farklı işlemler dönemine sahip bireylerden oluşan sınıflar için yapılan bu açıklama öğreticilerin konuyla ilgili hassas olma düzeylerini arttırabilirdi. 1975 yılı müfredatının söz konusu müfredattan farklı olarak ibadetlerin bireysel ve toplumsal faydalarının aktarılmasını isteyen bir maddeye sahip olduğu da yine farklardan biridir. Sonradan hazırlanan bir müfredatın öğrencilerden hareket etmesi, bireye görelilik ilkesini daha fazla göz önünde bulundurması beklenirken Kur'an kursu müfredatında durum farklı ilerlemiştir. 1975 yılı müfredatında olumlu bulunan öğretim yaklaşımları araştırmaya konu olan müfredatta kendine yer bulamamıştır.

Siyer ve ahlak dersi için iki amaçtan bahsedilebilir. İlk amaç siyer dersiyle ilgilidir. "Peygamberimiz Hz. Muhammed'in yaşayışını, çe-

177 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 23.

şitli alanlardaki düşünce ve görüşlerini tanıtmak, onun üstün insanlık vasıflarını öğrencilere öğretmek."¹⁷⁸ "Peygamberimiz" kelimesi doktriner bir bakış açısını yansıtır. Dinin inanırı olmakla beraber inandığı dinin peygamberini sahiplenme söz konusudur. Hz. Muhammed'in hem yaşayışını hem de düşünce ve görüşlerini tanıtmak amacın ilk bölümünü oluşturmaktadır. Bu cümleler geleneksel siyer dersinin işlenme şeklini hatırlatmaktadır. Ayrıca dersin amaçları; tek bir dinin öğretildiği dini öğrenme modeline uygundur.¹⁷⁹ Tarihi bilgi vermenin ağırlığı bilinmemekle beraber Hz. Muhammed'in üstün insanlık vasıflarının öğretilmesinin amaçlanması hem değer aktarımına hem de Hz. Muhammed'in üstün insanlık vasıflarının vurgulanmasıyla beraber O'nun örnek alınabilirliğine işaret etmektedir.

İkinci amaç ayet ve hadislere dayalı olarak İslam ahlakının temel ilkelerini öğretmek ve benimsetmek olarak belirlenmiştir. İslam ahlakından bahsedilmesi normatif bir ahlak anlayışı ile ilgilidir. Ahlak dersinin amacından anlaşıldığı kadarıyla Kur'an ve sünnete dayanan bir yaklaşım benimsenmiştir. Burada din merkezli bir ahlak anlayışından bahsedilebilir. Dinin ahlakla ilgili emir ve yasakları dersin içeriğini belirlemede temel dayanak olarak görülmektedir.

"Peygamberimizin hayatı ile ilgili konular işlenirken daima onun üstün ve örnek şahsiyeti bu konularda esas olarak ele alınacak..."¹⁸⁰ cümlesi ile siyer dersinde ulaşılmaya istenen hedeflerde Hz. Muhammed'in örneği temel hareket noktası kabul edilmiştir.

"Ahlakla ilgili ayet ve hadisler incelenirken öğrencilerin günlük yaşantıları ve yaş ortalamaları göz önünde bulundurulacak, imkân nispetinde ahlaki değerlerin yaşanması yolunda gerekli gayret gösterilecektir."¹⁸¹ Öğrencilerin yaş ortalamalarının Kur'an kurslarında

178 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 27.

179 Din öğretimindeki yaklaşımlarla ilgili olarak bkz. Fatma Çapcıoğlu, *Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar Çerçevesinde İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programlarının İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.

180 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 27.

181 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 27.

birbirinden farklı olması öğreticilerin eğitim öğretim sürecinde işini zorlaştıran bir özelliktir. Ahlakla ilgili ayet ve hadislerin aktarımında yaş ve gelişim özelliklerine dikkat edilmesi öğrenciye görelilik ilkesini hatırlatmaktadır. Ayrıca öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarının tespit edilmesi ahlakla ilgili kazanımların belirlenmesi için ilk adım olarak kabul edilebilir. Cümlelerin ikinci bölümü olan "ahlaki değerlerin yaşanması" cümlesi ahlak eğitiminde sadece bilgi verilmesinin değil öğrenilenlerin davranışa dönüştürülmesinin hedeflendiği anlamına gelir.

1979 yılı siyer ve ahlak dersi amaçları, yaklaşım açısından bir arada ele alınmaktadır. 1975 yılında siyer ve ahlak dersi haftada 1 ders iken 1979 müfredatında 3 ders saatine çıkmıştır. Amaçlar incelendiğinde ise önceki müfredatta Hz. Muhammed'in üstün insanlık vasıflarının "öğretilmesinden" bahsedilirken 1979 yılı müfredatında "benimsetmek" kelimesi kullanılmıştır. Öğretmek bilişsel yaklaşımda kullanılan bir ifade iken, benimsetmek öğretmenin bir adım ötesini hedeflemektedir. İkinci amaç ise önceki müfredattan farklı olarak İslam ahlakını sadece ayet ve hadislerle dayalı olarak değil, Hz. Muhammed'in yaşamından örnekler vererek de öğretmek ve benimsetmeyi hedefleyen cümlelerden oluşmuştur. Burada normatif bir ahlak anlayışı söz konusudur. Ayrıca Hz. Muhammed'in yaşamındaki örneklerden bahsedilmesi siyer dersini tarih dersi görüntüsünden kurtararak dersi somutlaştırma çabası olarak algılanabilir. Bu noktada sadece dersi somutlaştırma çabası yeterli olmayabilir. Verilen örneklerin günümüzle bağlantı kurularak aktarılması ise yaşama yakınlık ilkesine dikkat edilmesi anlamına gelecektir.

1975 yılında yer alan ancak 1979 müfredatında yer almayan son bir açıklama vardır. Öğreticilerden kronolojiye uymakla beraber öğrencilere "mekarim'i ahlak"ın telkin edilmesinin istendiği maddenin neden söz konusu müfredata alınmadığı bilinmemektedir. Farklı kelimelerle ifade edilecek olsa bile -mekarim'i ahlak zikredilmeksizin- Hz. Muhammed'in hayatının bilgiden ziyade davranış boyutuyla verilmesinin öğrencilere daha faydalı olacağı düşünülmektedir. Çünkü siyer

ve ahlak dersleri bilişsel eğitimin ağırlıkta olmadığı, eğitimin davranışsal boyutunun göz önünde bulundurulması gereken bir özelliktir.

1985 yılı müfredatında diğer pek çok derste olduğu gibi siyer ve ahlak derslerinde de “kavratmak, öğretmek, benimsetmek” ifadeleri yer almaktadır. Bu ifadeler bilişsel öğrenme alanıyla ilgili hedeflerin belirlendiğine, Kur'an kurslarının genel anlamda bilişsel eğitim alanına daha fazla vurgu yaptığına, değer yargılarının gelişimiyle ilgili konu başlıkları olmasına rağmen amaçlar belirlenirken duyuşsal eğitim alanını ifade eden kavramların kullanılmadığına dikkat çekmektedir.

1981 yılında yayınlanan genelge de Kur'an kurslarının öğretim yaklaşımı açısından ipuçları içermektedir. Genelgenin eğitim-öğretim işleri başlığında kurslarda müfredat harici, yönetmeliğe aykırı uygulamalara yer verilmemesi gerektiği, Başkanlığın yayınları dışında herhangi bir kitap, dergi, gazete, bant ya da başka bir yayının öğrencilere satın aldırılmayacağı ifade edilmiştir.¹⁸² Bu durum kurslardaki eğitimin merkezîyetçi bir bakış açısıyla ele alındığının göstergesidir. Din eğitim ve öğretimi gibi farklı bakış açılarının olduğu bir ortamda Başkanlığın esnek olmayan, merkezîyetçi bir bakış açısına sahip olması anlaşılabilir bir niteliktedir. Aksi durumda verilmek istenen dini mesajların kontrolü mümkün olmadığı gibi Başkanlığın ilk yıllardan itibaren üzerinde ısrarla durduğu batıl inançların ve hurafelerin ortadan kaldırılmasıyla ilgili çalışmaları da başarısızlığa uğrayabilirdi. 1984 yılındaki 38. genelgede de Başkanlığın merkezîyetçi bakış açısının devamını görmek mümkündür. Öğretici kadrosunda olmamasına rağmen cami görevlilerinden Kur'an öğrenmek ya da ilmihal bilgileri için başvuran bireylere yardımcı olmaları istenmiş, vatandaşların yasal olmayan yollara başvurmalarının önlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca dikkat çeken diğer bir nokta ilmihal eğitiminin Başkanlığın sürekli vurguladığı eğitim çeşidi olduğu ve geleneksel eğitim yaklaşımının devam ettiği.¹⁸³ İslam dininin kutsal kitabının okunmasını ve

182 DİB, *Genelge No: 10*, 1981, s. 242.

183 DİB, *Genelge No: 38*, 1984, s. 263.

öğretilerini aktarmayı hedefleyen bir kurum olarak Kur'an kurslarının temel dini metinleri kaynak olarak kullanması kurumdaki eğitim öğretim faaliyetlerinin konu merkezli devam etmesine neden olmuştur. Bahsi geçen yıllarda örgün eğitim kurumlarındaki din derslerinin bile ilmihal eğitimi merkezli devam etmesi, Osmanlı döneminden kalan bu mirasın etkisinden uzun yıllar kurtulamadığının göstergesidir.

Hâlbuki din eğitimi bilişsel, duyuşsal ve devinişsel alanları içermektedir. Bu nedenle insanın duygu ve düşünce dünyasına hitap eden bir özellikte olmalıdır. Duygu ve düşünce dünyasının değişiminin bireylerin eylemlerine de yansması din eğitiminin amaçları arasında olması beklenir.

Aynı yıllarda yayımlanan "Kur'an-ı Kerim Öğretiminde Usul" başlığı Kur'an öğretiminde öğrencilerin takip etmesi ve dikkat etmesi gereken ilkeleri belirlemiştir. Yüzünden Kur'an-ı Kerim'i öğretmede önce harflerin tahtaya tek tek yazılması, sonra yazdırılma ve söylenilme suretiyle belletilmesi istenmiştir. Kur'an-ı Kerim öğretiminin kendi içinde -Arap olmayan Müslümanlar için- özel bir öğretim yöntemi ve tekniği söz konusudur. Geleneksel Kur'an öğretiminde parçadan bütüne yaklaşımı kabul edilmektedir. Önce harflerin öğretilmesi, sonra hareketlerin öğretilmesi, en sonda hece ve kelimelerin okunması amaçlanmıştır. Öğretim esnasında "öğrenciye gösterilmek, yazdırılmak ve söylenilmek suretiyle öğretileceği" ifade edilmiştir. Görsel eğitimin yanı sıra öğrencinin harfleri yazması, söylemesi pekiştirme yollarından biri olarak görülebilir. Ancak Kur'an öğretiminde sema yani öğrenciden harfleri, harflerin doğru telaffuzlarını, hece ve kelimeleri dinlemek oldukça önemlidir.¹⁸⁴ Öğrencilerin tam olarak öğrenmeden telaffuzları yerine getirmeye çalışması boşa bir çaba olabilir. "Kur'an-ı Kerim Öğretiminde Usul" başlığında aktarılanlar arz metodunu önleyen ama sema metodunu göz önünde bulundurmayan bir anlayışta hazırlanmıştır. Öğrencilerin diğerlerinin okuyuşlarını dinlemesi gerektiği belirtilen maddelerde öğretici tarafından her öğrenciye bir

184 Nazif Yılmaz, *Kur'an-ı Kerim'i Nasıl Öğretelim?*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınevi, İstanbul 2016, s. 52.

numara verilmesi, belirsiz zamanlarda öğrencinin ismi yerine numarasının söylenerek metnin okutulması istenmiştir. Öğrencilerin isimlerinin söylenerek de bu uygulamanın yapılabileceği hatırlatılarak, öğrencilere değer atfetmenin farklı yolları olduğu, bunlardan birinin de isimleriyle hitap etmek olduğu belirtilmelidir. Ayrı bir başlık olan “Tashih-i Huruf’un Yapılmasında Usül” de ise öğreticinin rolü biraz daha pekiştirilmiş, sema metodu burada devreye girmiştir.¹⁸⁵

Kuran kurslarında gerçekleştirilen eğitim ve öğretimin yukarıda da ayrıntılı olarak aktarıldığı gibi ses ve telaffuz ağırlıklı olduğu bilinmektedir. İlk etapta kıraat ilmi çerçevesinde bu şekilde bir eğitimin olması çok doğaldır. Ancak din eğitimi çerçevesinde düşünüldüğünde kıraat ilminin Kur'an eğitim ve öğretimine eşitmiş gibi algılanmaması gerekir. Çünkü Kur'an-ı Kerim'in indirilme amacı göz önünde bulundurulduğunda sadece güzel Kur'an okumanın bu hedefi karşıladığını söylemek mümkün değildir.¹⁸⁶ Kur'an eğitiminden bahsedilirken Kur'an'ın kendini nasıl tanıttığı, ne istediği ve niçin indirildiği önemlidir.¹⁸⁷ Bu açıdan bakıldığında Kur'an kurslarındaki Kur'an dersinin niteliğinin, amaçlarının genel anlamda din eğitiminin sınırlarına uygun olup olmadığı zihinlerdeki soru işaretidir. Kur'an okumanın kıraat ilminden ibaret bir çaba olarak anlaşılması günümüze ait bir sorun olarak görülmemelidir. Bu konuda aktarılacak cümleler Fudayl b. İyaz'a aittir: “Kur'an-ı Kerim anlaşılacak üzere gönderilmiştir. Fakat Müslümanlar olarak bizler Kur'an'ın kıraatını ibadet haline getirdik.”¹⁸⁸ Bu cümleler şimdiye kadar incelediğimiz Kur'an kurslarının eğitim öğretim anlayış ve yaklaşımını özetliyor gibidir. Kuruluşundan itibaren Kur'an eğitim ve öğretimi merkezli eğitime devam eden kursların din eğitiminden anladığı da aynı doğrultuda bir bakış açısını yansıtmaktadır.

185 Tosun (Derleyen), *Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri, (1924-1997)*, Kur'an-ı Kerim Öğretiminde Usül, Ek 2, s. 289-290.

186 Fatma Asiye Şenat, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Anlayarak Kur'an Okuma Durumları Üzerine Bir Çalışma”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, s. 150.

187 Ömer Demir, “Kur'an Öğretiminde Temel Boyutlar”, *Ekev Akademi Dergisi*, S. 72, 2017, s. 271.

188 *I. Kur'an Sempozyumu*, Bilgi Vakfı, Ankara 1994, s. 85, (Müzakereci Mehmet Said Hatipoğlu).

1980'li yıllarda Kur'an eğitim ve öğretiminin ağırlığını biraz yu- muşatabilmek için müftülüğün uygun gördüğü konularda sosyal ve kültürel kol faaliyetlerinin yapılması dile getirilmiştir. 1984, 1986 ve 1989 genelgelerinde de hemen hemen aynı sosyal ve kültürel kol fa- liyetleri vurgulanmıştır. Bununla yaygın din eğitim kurumu olarak Kur'an kurslarının kültürel yönünün geliştirilmek istendiği düşünü- lebilir. Teorikte sınırları belirlenen bu durumun pratik hayata yansı- masıyla ilgili elimizde herhangi bir veri mevcut değildir. Ancak bahsi geçen durum sınıf dışında eğitim ve bireysel farklılıklara duyarlı bir eğitim yaklaşımını akıllara getirmektedir.

O dönemin genelgelerinde öğretim yaklaşımı açısından bazı veri- ler bulunmaktadır. 02.01.1986 tarihli "Kur'an Kursları ve Ek Ders Üc- retleri" konulu genelgede Kur'an-ı Kerim öğretiminde bir usul takip edilmesi istenmiş ve bununla ilgili adımlar maddeleştirilmiştir. Yüz- lerce yıldır farklı mekânlarda devam eden Kur'an öğretiminde fark- lı usuller kullanılabilir. Ancak Başkanlığın açık ve net bir şekilde bu durumu ortaya koymasının öğrencilere önemli bir rahatlık sağladığı söylenebilir. Metin dört ana başlıktan oluşmaktadır. İlki "Yüzünden Kur'an-ı Kerim'i Öğretmede Usul" şeklindedir. İlk olarak harflerin şekillerinin tahtaya yazılmak suretiyle öğrenciye gösterilerek, yazdı- rılması ve söylenmesi istenmiştir. İkinci olarak harflerin başta, orta- da, sonda yazılışlarının hem yazdırılıp hem de söylenmesi suretiyle öğretilmesi, hareketlerden sonra, cezm, şedde öğretilmesi son olarak da med harflerinin özelliklerinin aktarılması söz konusudur. Bu du- rum parçadan bütüne bir öğretim şeklinin benimsendiğini göster- mektedir. Geleneksel yöntem olarak isimlendirilebilecek bu yöntemle ilgili son dönemlerde bazı arayışların olduğunu hatırlatmak gerekir. Endonezya, Malezya gibi bazı ülkelerde harflerin alfabadeki şekliyle değil, ilk olarak hareketli haliyle verildiğini belirtelim. Hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde Kur'an öğretiminde geleneksel eği- tim yöntemi her zaman makbul görülen bir tarz olmuştur. Aslında her ilmin kendine ait öğretim yöntem ve tekniği olduğu gibi Kur'an-ı

Kerim öğretmeninde kendine ait bir tarzı vardır. Genel olarak Kur'an öğretiminde öğretmenin merkezde olduğu bir öğretim yönteminden bahsedilebilir. Görüldüğü kadarıyla Başkanlığın hazırladığı usulde de öğretmenin aktif olduğu, öğrencinin zaman zaman derse dâhil edildiği ancak daha pasif kaldığı bir tarz belirlenmiştir. Yazarak öğretmeye önem verilmesi de dikkat çeken bir durumdur. Çünkü yazmak, Kur'an öğretiminde bilgilerin pekiştirilmesini sağlamaktadır.

Hazırlanan metindeki ikinci başlık "İşlek ve Hatasız Kur'an-ı Kerim Metnini Öğretmede Usul" şeklindedir. Bu başlık altında ise her öğrencinin metinleri okuması ve diğer öğrencilerin de takip etmelerinin sağlanması beklenmektedir. Metinde ek olarak mahreçlerin ve hataların anında düzeltilmesi istenmektedir. Öğrencilere verilecek geri dönütün zaman geçmeden yerine getirilmesi hedeflere ulaşma anlamında önemlidir.

Üçüncü başlık ise "Tashih-i Huruf'un Yapılmasında Usul"dür. Başlıkta önce öğreticilerin okuyup öğrencilerin dinlediği daha sonra da öğrencilerin hem bireysel hem de grup halinde okuduğu bir yöntemden bahsedilmiştir.¹⁸⁹ Burada dinlemeye yönelik yöntemlere ağırlık verildiği görülmektedir.¹⁹⁰

16.11.1990 gün ve 20697 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursları Yönetmeliği'ne dayanılarak çıkarılan Kur'an Kursları Yönergesi'nde ise Kur'an kurslarında okutulabilecek seçmeli dersler ele alınmıştır. Seçmeli ders olarak kurslarda daha önce öğretilmesi hiç gündeme gelmemiş olan tarih, coğrafya, yüzme, tenis¹⁹¹ gibi dersler de vardır. Bu durum din eğitimi yanında toplumsal gelişimi sağlayıcı yaklaşımın benimsendiğini göstermektedir. Kur'an kurslarında seçmeli ders uygulamasının yeni olmadığını, teorikte seçmeli derslerin daha önce de gündeme geldiğini ancak ders seçimlerinin pratik boyutuyla ilgili herhangi bir verinin elimizde olmadığını belirtmek gerekir.

189 DİB, *Kur'an-ı Kerim Öğretiminde Usul*, 02.01.1986.

190 DİB, *Genelge No: 46*, "Kur'an Kursları ve Ek Ders Ücretleri", 02.01.1986, s. 4.

191 DİB, *Kur'an Kursları Yönergesi*, 1990.

1991 yılı Kur'an Kursları Yönetmeliği'nin ikinci bölümü kursların kuruluş ve görevleri başlığına ayrılmıştır. Önceki yıllardan çok farklı bir yaklaşım olmadığını belirtmekle beraber "Peygamberimizin hayatı ve örnek ahlakı hakkında özlü bilgiler vermek."¹⁹² cümlesi farklılık bağlamında kısaca değerlendirilebilir. Hz. Muhammed'in örnek ahlakından bahsedilmesi ahlak dersi dışında siyer dersinin hedefleri ve içeriği belirlenirken sadece Hz Muhammed'in hayatının aktarılması değil, O'nun ahlaki özelliklerinin de örneklik mantığı içerisinde ele alındığının habercisidir. Önceki yıllarda siyer dersinin hedeflerinde Hz. Muhammed'in hayatı hakkında bilgi verilmesi amaçlanmıştır. "Peygamberimiz" ifadesinin kullanımı ise Kur'an kurslarındaki doktriner eğitimi hatırlatan bir özelliğe sahiptir. Aynı yönetmeliğin 33. maddesi Kur'an kurslarında müftülüğün uygun göreceği sosyal ve kültürel faaliyetlerin yapılabileceğiyle ilgilidir. Bu değişiklik Kur'an kurslarını sadece din eğitimi kurumu olarak görmeyip bireylerin sosyalleşme alanları olarak kabul edildiğinin bir göstergesidir.¹⁹³ Din eğitiminin bireysellik boyutu dışında toplumsallaşma sürecine olan katkısı farklı bir bakış açısını yansıtmaktadır. Bireyin dindarlığına katkıda bulunmaya çalışan Kur'an kursları farklı sosyalleşme imkânlarına sahip olmayan dindar bireyler için alternatif sunmaktadır.

1990 yılının yönetmeliğine dayalı olarak çıkarılan 1995 tarihli yönergede seçmeli derslerin uygulanma ilkeleri belirlenmiştir. Seçmeli derslerle ilgili kuralların çevrenin şartları ve öğrencilerin ihtiyaçlarına göre tespit edileceği aktarılmıştır. Seçmeli dersler yukarıda ifade edilen bireylerin sosyalleşme aracı olduğu gibi bireysel farklılıkların önemsenmesi ile ilgilidir. Hem örgün hem de yaygın eğitimde derslerin içerikleri genel ilkeler göz önünde bulundurularak hazırlanmaktadır. Hazırlanan tek tip program içinde bireylerin farklılıklarını ifade edebileceği tek alan olarak seçmeli dersler kalmaktadır. Bu durum az da olsa geleneksel eğitimden uzaklaşma eğilimini akıllara getirmekte ve bireysel farklılıkların ön planda olduğu bir yaklaşımı göstermektedir.¹⁹⁴

192 DİB, *Kur'an Kursları Yönetmeliği*, Ankara 1991, s. 172.

193 DİB, *Kur'an Kursları Yönetmeliği*, Ankara 1991, s. 177.

194 DİB, *Kur'an Kursları Yönergesi*, Ankara 1995, s. 199.

2. 2. 2000 Sonrası Kur'an Kurslarında Değişimler

Son yıllarda Kur'an Kursları Program Geliştirme Komisyonu 2004 yılında "Kur'an Kursları Öğretim Programı (Yüzünden Okuyanlar İçin)", 2005 yılında "Yaz Kur'an Kursları Programları (Kurlu Sistem)", 2010 yılında "Hafızlık Eğitim Programı", yine 2010 ve 2011 yıllarında "Kur'an Kursları Öğretim Programı (Pilot Uygulama)" gibi farklı öğretim programları geliştirmiştir. Geliştirilen programlarla beraber Kur'an kursları farklı hedef kitlelerine farklı program ve içeriklerle ulaşmaya çalışmıştır.

2004 yılındaki öğretim programı Kur'an kurslarındaki yaklaşım değişikliğinin göstergesidir. Çünkü müfredat ve öğretim programları aynı içeriğe sahip değildir. Müfredat dersleri ve konuları listeler halinde ortaya koymaktadır. Öğretim programları ise ulaşılmak istenen amaçları, belirlenen amaçlara varılmasında kullanılacak ilkeleri, yöntemleri ve hedeflere ulaşmadaki değerlendirme ölçütlerini içermektedir.¹⁹⁵ Bu açıdan bakıldığında Kur'an kurslarının, müfredattan öğretim programına geçişi kurslardaki eğitim öğretim süreci açısından daha açık, net ve ayrıntılı bilgilere ulaşmayı sağlamakta ve yaklaşım değişikliğini beraberinde getirmektedir.

2004 programı dönemin Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu'nun önsözüyle başlamaktadır. Doğru bir din eğitim ve öğretiminin birey ve toplum hayatında huzurun, mutluluğun, hoşgörü ve yükselmenin dinamiği olacağından bahsedilmektedir. Kullanılan ifadeler doğru bilgiye dayalı bir din anlayışı yanı sıra hoşgörüye dayalı bir yaklaşımı da göstermektedir.

Kur'an Kursları ile Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği'nde belirlenen amaçlar incelendiğinde "yüzünden okumayı öğretmek, sure, ayet ve duaları doğru olarak ezberletmek ve bunların meallerini öğretmek, bilgiler vermek" gibi yine öğretmen ve konu merkezli bir anlayış söz konusudur. Kur'an kurslarında yürütülen eğitim ve öğretimin çağdaş bilimsel program geliştirme anlayışına uygun hazırlandığı önsözde ifade edilmekle birlikte program geliştirilirken hangi program geliştir-

195 Orhan Akınoğlu, "Türkiye'de Uygulanan ve Değişen Eğitim Programlarının Psikolojik Temelleri", *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2005, S. 22, s. 33.

me modelinin esas alındığının belirtilmemesi önemli bir eksik olarak göze çarpmaktadır. Genel amaçların önceki yıllardan farklı bir özellik taşımadığı da ayrıca belirtilmelidir.

Tüm bunların yanı sıra 2004 öğretim programında program geliştirme komisyonunda akademisyenlerin bulunması programın hazırlanma sürecinde bilimsel bakış açısının kullanıldığını göstermektedir. Bu bakış açısının yanı sıra komisyonda Kur'an kursları öğreticilerinin yer alması, kurumun problemlerini bilen bireylerin program geliştirme sürecine dâhil olduklarının ve programın uygulanabilirlik düzeyinin yükseltmek istendiğinin ve çoklu katılımın esas alındığının göstergesidir.

Programın gerekçe bölümünde, Kur'an kurslarının öğrenenlerin hayatlarını anlamlandırma sürecine katkıda bulunduğu aktarılmış, bilişsel, duyuşsal ve psikomotor davranışların kazanımında önemli merkezler olduğu ifade edilmiştir. Bloom'un yaptığı taksonomiye göz önünde bulunduran bu yaklaşımın programın gerekçesinde zikredilmiş olması hiçbir noktanın gözden kaçırılmamak istenmesiyle ilgilidir. Ayrıca kursların hedef kitesine katkı sağlamayı amaçladığı alanlara bakıldığında ise milli birlik ve beraberliği kazandırıcı, vatan, millet, bayrak, sancak gibi milli değerleri aktarmaya çalışan bir kurum olduğuna yapılan vurgu din eğitimi kurumu olmasının yanında milli bir eğitim yaklaşımının da işaretidir. Programın aynı bölümünde hangi yaklaşımların temel alındığı da aktarılmıştır. "Hayat boyu öğrenme, öğrenmeyi öğrenme" gibi evrensel yaklaşımlarla beraber çağdaş program geliştirme yaklaşımlarına göre de hazırlandığı ifade edilen öğretim programıyla öğrencilerin okulda öğrendiklerini yaşama yansıtma becerilerinin artırılması hedeflenmiştir ki bu durum yansıtıcı öğrenme yaklaşımının temel alınmasına yöneliktir. Programda eğitim bilimleri ve program geliştirme açısından temel yaklaşımı, ilahiyat bilimleri açısından temel yaklaşımı ayrı başlıklar altında ele alınmıştır.¹⁹⁶

Eğitim bilimi ve program geliştirme açısından 2004 programının öğrenen merkezli bir anlayışla hazırlandığı ifade edilmektedir. Önce-

196 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 2-3.

ki yıllardan farklı olarak konu değil, problem merkezli bir bakış açısının olduğundan bahsedilmektedir. Bireyin sorunlarından hareket eden yaklaşım yeni bir bakış açısının oluştuğunu göstermektedir. Çerçevesnek öğretim programı anlayışının benimsendiğini ifade etmeden önce öğrenme öğretme sürecinde hareket edilen noktalar aktarılmıştır. Çerçevesnek programda yaşanan coğrafyanın, şehrin, hedef kitlenin özelliklerinin göz önünde bulundurulmasında öğreticiye daha fazla hareket alanı bırakılmıştır. Programda öğrenciyi, kültürü, toplumun özelliklerini merkeze alan bir yaklaşım bulunmaktadır. Araştırmak, sorgulamak ve eleştirel düşünmek bireyde bulunması gereken temel becerilerden kabul edilebilir ve 2004 programında bireylerin bahsi geçen temel becerilere sahip aynı zamanda çevresiyle uyum içinde olan bireyler yetiştirmeyi amaçlaması da yaklaşım değişikliklerinin habercisidir. Ürünün değil sürecin ön plana çıkarılması ise herkesin aynı öğrenme düzeyine ulaşmasını bekleyen önceki yaklaşımlardan farklılık arz etmektedir.

Öğretim programının temel yaklaşımının açıklandığı maddelerde ise bireysel gelişim açısından araştıran, sorgulayan, yorumlayan, hak ve sorumluluklarını bilen, çevresiyle uyumlu, işbirliği yapan kişiler yetiştirmeyi amaçlayan, milli duygu ve düşünceleri kuvvetlendirmeyi de önemseyen bir yaklaşım söz konusudur. Milli, manevi ve ahlaki değerlere önem veren bireylerden bahsedilmesi klasik bir algı gibi görülürken kültürel ve sanatsal değerlerin de değerlendirilmeye alınması din eğitiminin estetik yönüne dikkat çekildiğini akla getirmektedir. Önceki yıllarla karşılaştırıldığında sanatsal ve kültürel değerlere önem veren bir program anlayışının Kur'an kursları için bir algı değişimi olduğu görülür.¹⁹⁷

İlahiyat bilimleri açısından ise Kur'an ve sünnet merkezli bir bakış açısından bahsedilerek dini kaynakları anlama, yorumlama geleneğini ve bu gelenekle oluşan kültürel mirastan faydalanan ama kültürel birikimi sorgulayıp güncelleştirebilen bir yaklaşım benimsenmiştir.

Programın genel amaçlarına bakıldığında kullanılan ifadeler öğrencilerden ziyade öğreticilerden hareket edildiğini göstermektedir. "Fark

197 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 2.

ettirmek, yapabilmelerini sağlamak, gerçekleştirebilmelerini sağlamak ve yardımcı olmak" yerine "fark eder, okur" gibi kavramların kullanılması öğrenen merkezli bir bakış açısına daha uygundur. Ayrıca hedefler davranış cinsinden ifade edilmiştir ki bu durum davranışçı yaklaşımı benimseyen bir bakış açısını aksettirmektedir. Ayrıca amaçlar genel olarak bilişsel alan ağırlıklı olarak hazırlanmış ve gerekçe bölümünde ifade edilen duyuşsal ve psikomotor davranışlar göz ardı edilmiştir.¹⁹⁸

Programın genel amaçları dışında öğrenme öğretme süreçlerinde uyulması gereken ilkeler de belirlenmiştir. Dikkat çekilen ilk ilke laikliktir. 1979 yılı müfredatında vurgulanan "laiklik" ilkesi 1985 yılı müfredatında "devletimizin temel ilkeleri" şeklinde daha genel bir ifadeyle kavuşmuşken bu müfredatta tekrar laikliğe vurgu yapılmıştır.¹⁹⁹

Uyulması istenen ilkelerden bir diğeri "öğrenen, kendisine sunulan bilgileri ezberleyerek öğrenme yerine, öğrenme öğretme sürecine aktif olarak katılmalıdır..."²⁰⁰ şeklinde düzenlenmiştir. Ezberci yaklaşımın programda kullanılmadığını, öğrenci merkezli bir yaklaşımın benimsendiğini gösteren cümleler şu şekilde devam etmektedir. "...Kendisine sunulan uyarıları yorumlamalı, anlamlandırmalı ve bilgiyi bizzat kendisi yapılandırmalıdır."²⁰¹ Bilginin sorgulanması, yorumlanması ve analiz edilmesi sürecini içeren yapılandırmacı yaklaşımın programda temel kabul edildiğinin göstergesi yukarıdaki cümlelerdir. Aynı yıllarda örgün eğitim kurumlarında program değişikliğine gidildiği ve yapılandırmacı yaklaşımın temel alındığı programlar hazırlandığı hatırlatılmalıdır.

"...Öğrenenlere kazandırılmak istenen temel bilgi ve beceriler gerçek yaşamda yetişkinin ihtiyaçlarıyla örtüşmelidir."²⁰² cümlesi ise programın giriş bölümünde aktarılan "hayat boyu öğrenme"

198 Hatice Kocaoğlu, *Kur'an Kursları Öğretim Programının Eğitimde Program Geliştirme İlkelerine Uygunluğunun Değerlendirilmesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2014, s. 36-37.

199 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 4.

200 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 4.

201 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 4.

202 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 4.

yaklaşımıyla uyumludur. Ayrıca hayata yakınlık ilkesiyle bağlantı kurularak bireyin ihtiyaçlarından hareket edilmesi söz konusudur. Ek olarak ilkelere çok miktarda bilgi depolamanın yerine kişilik geliştirici etkinlikler düzenlenmesi istenmiştir. Bilginin aktarılmasını hatta bilginin öğrenenlerin zihninde depolanmasını önceleyen bakış açısının terk edilmek istendiği anlaşılmaktadır.

İslam'daki yorum farklılıklarının zenginlik olduğunun ifade edilmesi hoşgörüyeye dayalı bir yaklaşımın temel alınmasına yöneliktir. Öğretim programında ismi geçen değerlerin önceki yıllarla aynı olduğu görülmektedir. Bunlar; sevgi, saygı, kardeşlik, arkadaşlık, dostluktur. Vatan, millet, bayrak, sancak, şehitlik, gazilik ise din ve milli kültürün ortak değerleri olarak vurgulanmaktadır. "Dinin milli kültürü oluşturan önemli unsurlardan biri olduğu..."²⁰³ cümlesi milli kültür ile din arasında var olan doğal bağa dikkat çekmektedir.

Bir diğer ilke ise öğrenenlerin pedagojik gelişimlerine ve bireysel farklılıklarına dikkat edilmesi gerektiğidir. Daha önceki müfredatlar da aynı ilke amaçlar adı altında zikredilmiştir. Bahsi geçen bireysel farklılıkların örgün eğitimden daha çok yaygın eğitimde olabileceği düşünülürse öğrenme öğretme sürecindeki bu ilkeye dikkat etmenin, öğreticiler için uygulaması zor bir ilke olduğunu belirtmek gerekir. Öğrenenlerin bilişsel ve duyuşsal özgeçmişinin göz önünde bulundurulmasıyla ilgili madde de bireysel farklılıkların önemsenmesi gerektiğini bizlere hatırlatmaktadır. Aynı madde bağlamında "...sevgi, ilgi, bilgi dengesi gözetilen bir yaklaşım..." ifadesi kullanılmıştır.²⁰⁴ Bilgiden önce sevgi ve ilgi kelimelerinin kullanılmış olması dikkat çekicidir, ayrıca din eğitimi gibi kalbe hitap etmesi gereken, duyuşsal kazanımların bilişsel kazanımlardan öncelikli olduğu bir alanda böylesi bir algı değişimi yerindedir ama bu konuda oldukça geç kalınmıştır. Öğrenme öğretme süreçlerinde dikkat edilmesi gereken ilkelere duyuşsal kazanımlara vurgu yapılmışken yukarıda da ifade edildiği gibi progra-

203 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 4.

204 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 4.

mın genel amaçlarının bilişsel kazanım ağırlıklı olması kendi içinde programın tutarlılığını tartışmalı hale getirmektedir. Belirlenen farklı bir ilkede konuların işlenmesi esnasında öğrenenlerin bu konudaki özgeçmişinin önemsenmesi ve örneklerin günlük hayattan verilmesidir. Hayata yakınlık ilkesinin önemsendiği bu bakış açısında dinin tarihte yaşanan bir olgu olmasından ziyade bireylerin günlük hayatına dokunan özelliği ön plana çıkarılmıştır.

Öğretim alanı dışından getirilen yanlış ve eksik dini bilgilerin düzeltilme yeri olarak kurslara -hemen hemen her öğretim programında olduğu gibi- bu programda da vurgu yapılmıştır. Yanlış bilgilerin düzeltilmesinde pedagojik bir yaklaşım kullanılması istenmiştir. Ancak kurslara gelen bireylerin yaş aralığı göz önünde bulundurulduğunda yanlış bilgilerin ne kadarının düzeltilebildiği bilinmemektedir. Yetişkin eğitiminde yapılacak düzeltmelerin öğretici tarafından eğitim ilkeleri ışığında yapılması, aksi takdirde yetişkinlerin yılların getirdiği zihinsel alışkanlıklardan kolayca vazgeçmeyeceklerinin bilinmesi aynı şekilde bireysel farklılıklarla ilgili ilkede olduğu gibi bu ilkede de zor gözükmektedir.

"İslam'ın belli kalıplar, kuru bilgi ve yüzeysel davranışlardan ibaret olmadığı, aksine sürekli canlılık ve ilerleme isteyen bir din olduğu..."²⁰⁵ prensibi ise İslamiyet'in canlı, dinamik ve gelişme, ilerleme içinde olan bir din olmasına vurgu yapıldığını göstermektedir ve aynı zamanda toplumdaki şekilsellikten ziyade bireylerin içsel gelişiminin önemine dair bir çaba olarak değerlendirilebilir.

"Kur'an öğretiminde, Türkçe mealinden okuma alışkanlığının kazandırılması üzerinde önemle durulacak, Kur'an'ın Arapça metninden okumanın değeri yanında Türkçe mealinden okumanın da önemi vurgulanacaktır."²⁰⁶ maddesi yıllar içinde algının değiştiğini ortaya koymaktadır. Kur'an'ın Arapça metninin yanı sıra mealinin de okunmasının gerektiği vurgusu yaygın din eğitiminde bir ilktir. Önceki yıllarda

205 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 5.

206 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 5.

-Kur'an dersinin özel amaçlarında belirtilse bile- genel amaçlarda böyle bir vurgu görülmemektedir. 1975 yılı müfredatında ocak ayından nisan ayına kadar "Namaz Sure ve Dualarının Mealleri"²⁰⁷ başlıklı bir konu yer almaktadır. 1985 müfredatında ise sadece "Bakara Suresinin ilk 5, son 2 ayetinin meallerinin öğretilmesi" vardır.²⁰⁸ Aslında olaya Kur'an kurslarının kurulduğu andan itibaren baktığımızda meale yapılan vurgunun önemli bir algı değişikliği olduğunu söyleyebiliriz. Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllarda Kur'an-ı Kerim'le ilgili meal çalışmaları yapılmıştır. Ancak konunun uzmanı olmayan kişilerin varlığı da görülünce 1925 yılında TBMM Diyanet İşleri Başkanlığı'na meal ve tefsir yazdırma görevi verilmiştir. Başkanlık ise mealin yazımı için Mehmet Akif, tefsir için ise Elmalılı M. Hamdi Yazır'la görüşmüştür. Mehmet Akif'in vazgeçmesi üzerine Elmalılı Hamdi Yazır hem meal hem de tefsir yazımı görevini yerine getirmiştir. Yaşanan bu sürecin ardından ilginç olan nokta yukarıda da dile getirildiği gibi Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı yaygın din eğitimi kurumu olan Kur'an kurslarında yıllarca mealle ilgili önemli bir vurguya rastlanmamış olmasıdır. Yukarıda aktarılan madde Kur'an öğretiminde farklı bir yaklaşımın habercisidir. Artık Kur'an kursları sadece yüzünden Kur'an okumayı öğreten yerler değil, Kur'an mealinin de üzerinde durulan kurumlar haline gelmişlerdir.

2004 yılı Kur'an kursları öğretim programına göre Kur'an kurslarının öğretim sürecinde dikkat edilmesi gereken ilkelerden biri de şu şekildedir: "Konuların işlenmesinde ve örneklerin belirlenmesinde imkânlar ölçüsünde Kur'an-ı Kerim ve güvenilir hadisler kullanılmalı, öğretim materyalleri içinde Kur'anî olanlarla tarihsel olanın ayırt edilmesine özen gösterilmelidir. Toplumda yaşanan dinin tanımlanması ve açıklanmasında Kur'an kaynaklı yaşantılar ile örf, adet, gelenek ve kültürel etkileşim kaynaklı olanlar açıklanmalıdır."²⁰⁹ Derslerde Kur'an-ı Kerim'in yanı sıra güvenilir hadislerin kullanılmasının istenmesi başka bir yeniliktir. Önceki öğretim programlarında konuyla ilgili ayet ve ha-

207 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 7.

208 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1985, s. 14.

209 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 5.

dislerin kullanılması istenmişti. Bu nedenle Kur'an ve sünnet merkezli bir eğitimden bahsedilebiliyordu. 2004 yılında kullanılan "güvenilir hadis" ifadesi ise dini kaynaklardan gelen rivayetlerde seçici bir yaklaşımın kabul edildiğini göstermektedir. Kur'an kaynaklı yaşantılar ile örf adet kaynaklı yaşantıların birbirinden ayrılması gerektiği ise bilgilerin eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmasını gerektirmektedir.²¹⁰

Daha önceki programlarda sözü edilmeyen satanizm, ateizm, renkarnasyon ve misyonerlik gibi kavramların 2004 programında kendilerine yer bulması ise İslam dininin genel anlayışına aykırı olan bu fikirlerin toplumda konuşulduğu ve etkisini arttırdığı anlamına gelebilir.²¹¹ Adı geçen düşünce akımlarının milli birlik ve beraberliğe olumsuz etkilerinin olduğu da ifade edilerek Kur'an kursları vasıtasıyla bu akımların etkileri ve sonuçları hakkında uyarılar yapılmıştır. Bahsi geçen düşünce akımlarıyla ilgili gerekli bilgilerin verileceğinden bahsedilmesi de bu konuyla ilgili bilişsel yaklaşımın kabul edildiğinin işaretidir.

Öğretme öğrenme sürecinde ele alınan son madde yetişkinlerle ilgilidir. Yetişkinlere uygulanan kurslarda alt başlık olarak Kur'an-ı Kerim'in tamamının yüzünden okuma zorunluluğunun olmaması diğer müfredatlardan farklı bir bakış açısını yansıtmaktadır. Önceki programlarda yıl içinde Kur'an-ı Kerim'in tamamının okunması hedeflenmişti. Bu durum yoğun bir öğretim anlayışının bir kenara bırakıldığının işaretidir. Ayrıca "...Yaşanan dini hayatla ilgili ayetler seçilerek anlamları ile birlikte öğretilmeye özen gösterilecektir."²¹² cümlesi hayata yakınlık ilkesinin uygulanmak istendiğini, namaz sureleri dışında ezber yapmanın bireylerin isteğine bırakılmış olması da programda esnekliğin göz önünde bulundurulduğunu bizlere göstermektedir. Son olarak bitirme sınavlarında öğ-

210 "Tüm eğitimsel süreçlerde; konuların işlenmesinde ve örneklerin belirlenmesinde Kur'anı (Kur'an'a ait) olan ile sonradan üretilenlerin ayır edilmesine özen gösterilecektir. Bunun için toplumsal ve sosyal olaylar da dikkate alınarak nelerin Kur'an kaynaklı nelerin ise örf, adet, gelenek, inanış, yaşam biçimi, kültürel etkileşim vb. kaynaklı olduğu açıklanarak vurgulanacaktır." Din Kültürü Öğretim Programında belirlenen ilkeler yaygın din eğitiminde de benzer ifadelerle devam ettirilmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. MEB, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı*, 2000, s. 94.

211 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 6.

212 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 6.

renenlerin kapasitelerinin göz önünde bulundurulması isteği de bireysel farklılıkların dikkate alınmasının bir sonucudur.

2004 yılı öğretim programında son bölüm olan üçüncü bölüm öğretimi planlama, düzenleme ve örnek ders işleniş başlığıyla hazırlanmıştır. Bu bölümün Kur'an kursları için ilk olduğuna dikkat edilmelidir. Müfredatların yapısında planlama ya da örnek ders işleniş örnekleri yer almaz. Ayrıca Kur'an kurslarında okutulan tüm derslerle ilgili uygulama örnekleri verilmesi hem öğreticilerin yeni etkinlikler oluşturabilmeleri için önemli bir yol gösterici olmuştur hem de kuru ve teorik bilgilerden çıkıp pratik alana katkıda bulunulmuştur. Öğreticilerin büyük bir bölümünün -özellikle tecrübe sahibi olmayanların- dersi işlerken etkinlik bulmaları, eylem planlamaları önceki müfredatlarda zor görünmekteydi. 2004 programında ise amaçlara nasıl ulaşılması gerektiği, ders, gezi gözlem ve deney planlamanın nasıl yapılması gerektiği, öğrenme-öğretme ortamı düzenlenirken nasıl bir sıra takip edilmesi gerektiği aktarılmıştır. Ancak bu şekilde ayrıntı verilmesinin çerçevesnek program olma iddiasıyla ne kadar uyduğu tartışılabilir.

Kur'an kursu öğreticilerinin ders sürecini daha etkin olarak kullanabilmeleri için örnek ders işleyişlerinin verildiği bölümde planlama sürecine ilişkin teorik bilgilere de yer verilmiştir. Öğretimde planlama öğreticiye eğitim öğretim esnasında hangi bilgi, beceri ve tutumun kazandırılacağıyla ilgili olarak yürütülen çaba olarak tanımlanmıştır. Bilgi, beceri ve tutum kelimeleri yapılandırmacı yaklaşımı işaret etmektedir. Giriş bölümünde planlı çalışmanın faydalarından, plan yapmanın ilkelerinden ve plan çeşitlerinden ayrıntılı olarak bahsedilmiştir. Planlama yapmanın hedeflere ulaşmada ekonomik bir yol olduğu ifade edilmiştir. Yıllık ve ünite plan örnekleri verilmiştir. Günlük plan, ders gezi gözlem ve deney planları, ders planı hazırlarken dikkat edilecek hususlar ve ders planı örnekleri öğreticilere yol göstermek amacıyla hazırlanmıştır. Öğrenme-öğretme sürecinin düzenlenmesi aşamasında öğreticinin belirlediği amaçların hangi düzeyde olduğuna göre farklı aşamalarda neler yapması gerektiği aktarılmıştır. Öğre-

ticiye yol göstermek amacıyla kullanılan cümlelerde öğrenci merkezli bir yaklaşım göze çarpmaktadır. Öğrenciye yapılan vurgunun yanı sıra geliştirme bölümünde "öğrenene sorulacak sorular ve onlardan beklenen doğru cevaplar önceden belirlenmelidir..."²¹³ cümlesi tek bir doğrunun olduğu ezberci yaklaşımı hatırlattığı gibi düzeltmeler, doğru yanıtlayan öğrenenlere verilecek pekiştireçler de programın öğrenen ve problem merkezli iddiasıyla çelişmektedir.

2012 yılı Kur'an kursları için değişikliklerin uygulamaya geçildiği yıl olmuştur. Bir önceki eğitim öğretim döneminde pilot bölgelerde uygulanan öğretim programının 2012-2013 eğitim öğretim yılında tüm ülkede uygulanmasına karar verilmiştir. Giriş, gerekçe, programın temel yaklaşımı, genel amaçları, uygulanacak programlar ve açıklamalar, temel öğretim programları uygulama esasları, hafızlık eğitimi temel öğretim programları uygulama esasları, ek öğretim programları uygulama esasları başlıkları ilk bölümü oluşturmaktadır. Temel öğretim programları, hafızlık eğitimi temel öğretim programları ve ek öğretim programları başlıkları altında farklı öğrenme alanları ele alınmıştır.

Giriş bölümünde 2004 yılında ifade edilen aynı cümlelerle öğretim etkinliklerinin programlı hale gelmesinin sebepleri sıralanmıştır. Hayat boyu öğrenme, öğrenmeyi öğrenme gibi evrensel yaklaşımların bu sebeplerden olduğu ifade edilmiştir. Program geliştirme komisyonunda çoklu katılımın esas alındığı da eklenmiştir.²¹⁴

Programın gerekçe bölümünde ise ihtiyaç odaklı kursların açılma nedenleri sıralanmıştır. Kur'an kurslarındaki hedef kitlenin zamanla değişip, ev hanımlarının büyük bir yüzdeyi oluşturması, çalışan kesimin Kur'an kurslarındaki eğitim öğretim faaliyetlerinden faydalanma imkânlarının olmaması ve ekim ayından mayıs sonuna kadar süren dönemin öğrenenlere uzun gelmesi gibi gerekçeleri olan öğretim programının temel yaklaşım olarak eğitim bilimi ve program geliştirme ile ilahiyat bilimleri verilerine göre temel yaklaşımın belirlendiği aktarı-

213 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 51.

214 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 2.

mıştır. Öğrenenlerin gelişimlerini dikkate alan, araştıran, sorgulayan, yorumlayan, işbirliği yapan bireyler yetiştirmeyi amaçlayan yöntem ve tekniklerin kullanılması istenmiştir. Öğrenci ve problem merkezli bir yaklaşım benimsenmiştir. 2004 yılından itibaren Kur'an kurslarında benimsenen çerçeve-esnek öğretim programı anlayışı devam etmektedir. Programın genel amaçları da bir önceki öğretim programıyla aynıdır.²¹⁵

2012 İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları, öğretim programları uygulama esasları ve öğrenme alanlarıyla devam etmektedir.

2012 yılından itibaren öğretim programında dile getirilen D grubu Kur'an kursları 2014-2015 eğitim öğretim yılı uygulama esaslarında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hizmet çeşitliliği projesi kapsamında tekrar ele alınmıştır. Bu grupta yer alan Kur'an kurslarında öğreticinin değil öğrencilerin ihtiyaç ve taleplerinin dikkate alınması istenmiştir. Ayrıca bu kursların açılışında mahalli ihtiyaçların göz önünde bulundurulması, kırsal yerleşim merkezlerinde tarım dönemlerinde öğrencilerin kursa gelememe ihtimallerinin düşünülmesi beklenmiştir. Öğrenci ihtiyaçlarından hareket edilmesi öğrenci merkezli bir yaklaşımı, zaman konusunda sınırlama olmaması da programın esnek olduğunu göstermektedir.²¹⁶

2004 yılı öğretim programında önceki yıllardan farklı olarak genel amaçlardan sonra öğrenci kazanımları ve uygulamayla ilgili genel açıklamalar yer almaktadır. Dersin genel amaçları incelendiğinde "kavrama, güzel okuma, ilgili olma" gibi ifadeler görülmektedir. Özel amaçlarda öğretme kavramının yerine artık öğrenme kavramının kullanılmış olması öğrenci merkezli yaklaşımla ilgilidir. Öğrenci kazanımları başlığı incelendiğinde ise "kavrar, okur, tanır, sıralar, ilkeler çıkarır" hedef kelimeleri bilişsel yaklaşımla hazırlanan kazanımlardır. Bunlar bilişsel alanın bilgi ve kavrama aşamasına ait örnekler olduğu gibi "Kur'an'ı Arapça metninden doğru ve tecvit kurallarına göre okur, namazlarda okunan dua ve bazı sureleri ezbere okur."²¹⁷ cümlelerinde bilişsel yaklaşımın uygulama aşaması göz

215 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 3.

216 DİB, *2014-2015 Eğitim Öğretim Yılı Kur'an Kursları Uygulama Esasları*, D Grubu Kur'an Kursları.

217 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 10.

önünde bulundurulmuştur. Sure ve dualardan ilkeler çıkarabilmesi sentez aşamasını göstermekte ve bilişsel öğrenmenin farklı aşamalarını ifade etse bile Kur'an-ı Kerim dersinin öğrenci kazanımlarının bilişsel öğrenme alanıyla sınırlandırıldığını göstermektedir.

Kur'an-ı Kerim dersinin uygulanmasında belirlenen ilkeler incelendiği zaman çerçeve-esnek öğretim programı anlayışının dikkate alındığı anlaşılmaktadır. Konuların programda belirlenen sırayla işleme zorunluluğunun olmaması, farklı etkinliklerin bir arada yürütülebileceğinin benimsenmesine dair bir yeniliktir. Ezberlenecek bölümlerin uygun parçalara bölünerek grup halinde okutulması parçadan bütüne, kolaydan zora bir yaklaşımı gösterir. Grup çalışması ise ilk müfredatlardan itibaren var olan bir öğretim tekniği olarak devam etmektedir. Kur'an eğitiminde kulağa hitap olarak da isimlendirilen "sema tekniği" açıklamalarda dile getirilmiştir.

Meal okunacak derslerle ilgili olarak öğreticilerin okunacak mealden üretilecek çağdaş ve güncel değerler konusunda zihinsel hazırlık yapması ve öğrenenleri okunan bölümle ilgili düşünmeye, soru sormaya ve güncel değerler üretmeye isteklendirmeleri istenmiştir. "Çağdaş ve güncel değerler" ifadesi yaşama yakınlık ilkesinin önemsendiğini göstermektedir. Metinden hareket edilmesine rağmen, bireylere yaşamlarında yol gösterecek, onların hayatlarına dokunacak şekilde meallerin okunmasının istenmesi de bir yenilik olarak akıllarda kalmalıdır. Ayrıca öğrenenlerin konuyla ilgili düşüncelerinin, değerler üretmelerinin istenmesi yapılandırmacı yaklaşımın habercisidir. Aslında öğrenenlerin okunan mealde ilgili katılımının sağlanması isteği de tarihi süreç içerisinde bir ilk olarak karşımıza çıkmaktadır. Öğrenenlerin ayetlerle ilgili düşüncelerini açıklamaları, zihinlerinde net olmayan durumları sormaları ve daha da önemlisi değer üretmelerinin istenmesi değerler eğitimi açısından oldukça önemlidir. Kur'an kurslarının önceki müfredatlarında değer aktarımı yaptığı, değer kazandırmaya çalıştığı, toplumda var olan değerlerin devamlılığı için çaba sarf ettiği söylenebilir. Ancak çağdaş ve güncel değerler üretilmesin-

den bahsedilmesine ilk defa rastlanılmaktadır. Bu durum değerler eğitimiyle ilgili bakış açısının değiştiği günümüzde Kur'an kurslarının da değişime ayak uydurması olarak kabul edilebilir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim okumanın yeteneğe bağlı olduğu vurgulanmış ve okumaya daha az yetenekli olanlara kolaylık sağlanması istenmiştir. Bu da bireysel farklılıkların önemsenmesinin bir sonucudur.

Kurslardaki öğretmenlerin uygulamalarla ilgili yapılan bu açıklamaları derslerine ne oranda yansıtıkları bilinmemektedir. Ancak öğretmenlere tanınan alanın diğer müfredatlarda olduğu gibi bahsi geçen öğretim programında da geniş olduğu görülmektedir. Meali okunacak ayet grupları önceden belirlenmiş olmakla beraber gerek görüldüğünde öğreticinin diğer derslerle içeriği bağlantılı ayet mealleri işleyebileceği açıklamalar bölümünde belirtilmiştir. Öğretmenlerin gerek gördüklerinde farklı ayetlerin meallerini de aktaracak olmaları bireysel ya da çevresel faktörlerin öğretim programında önemsendiğini göstermektedir. Ezber ve yüzünden okuma ile ilgili dikkat edilmesi gereken ilkeler de belirtilmiştir. Bunların içinde dikkat çeken noktalardan biri öğrenenlerin Türk kıraat uzmanlarının okuma biçimine özendirilmesinin istenmesidir. Hicri II. asırdan beri öğretilmeye çalışılan kıraat ilminin teknik yönünden ya da farklılıklarından bahsetmek niyetinde değiliz. Kur'an öğretimiyle ilgili olarak devam eden tartışmaların ortasında Diyanet İşleri Başkanlığı Türk hafızların okuyuşlarının örnek alınmasını, Türk hafızların okuyuşlarının modellenmesini isteyerek milli bakış açısını devam ettirmiştir.

Diğer derslerde olduğu gibi 2004 yılı öğretim programı itikat dersi de giriş, genel amaçlar, öğrenci kazanımları ve uygulamayla ilgili genel amaçlar alt başlıklarına sahiptir. Giriş bölümünde itikat dersi dinin teorik anlatımını ifade eden ders olarak tanımlanmıştır. Toplum içinde dinin yanlış anlaşılmasından kaynaklanan sorunları ortadan kaldırmak, zihinlerde ortaya çıkabilecek yeni sorunlara engel olmak ve din ile ilgili konularda öğrenenlerin kendi çözümlerini üretebilmelerini sağlamak itikat dersinin hedefleri içinde aktarılmıştır. Yeni sorunlara

engel olma fikri çağdaş bir bakış açısını yansıtmaktadır. Öğrenenlerin kendi çözümlerini üretmelerini sağlamayı amaçlaması ise yapılandırmacı yaklaşımın hedefleri belirlerken etkili olduğu anlamına gelir. Ayrıca öğrenilenlerin hayata yansıtma becerisinin kazandırılmaya çalışılması insan merkezli bir yaklaşımın benimsendiğini gösterir. Dersin genel amaçlarında “tanıma, kavrama, farkında olma, alışkanlığı kazanma” kelimeleri kullanılmıştır. Yine bilişsel yaklaşım ağırlıklı bir bakış açısı vardır. “Farkında olma” bilişsel yaklaşımın analiz aşamasına, diğer hedef cümleler ise bilgi ve kavrama aşamasına örnektir.

İtikat dersinin öğrenci kazanımları incelendiğinde ağırlıklı olarak bilişsel yaklaşımın kavrama aşamasına yönelik ifadeler kullanıldığı ancak “yorumlar” şeklindeki kazanımın değerlendirme aşamasına uygun olduğu anlaşılmaktadır. Aslında, kazanımlardan anlaşıldığı kadarıyla yine bilgi ağırlıklı üniteler itikat dersinin içeriğini oluşturmaktadır. Ancak bilgilerin yanı sıra tutum ve davranış kazandırmaya yönelik ifadeler de bulunmaktadır. “Başka dinlere mensup insanlara karşı daha hoşgörülü davranır, bireyin dini tercihleri konusundaki özgürlüklerinin farkında olur ve tekfirin tehlikelerinin bilincinde hareket eder.”²¹⁸ kazanımları hoşgörülü bir yaklaşımın ve tutumun benimsenmesi anlamına gelir. Din eğitiminin sadece bilgi vermeye yönelik olmadığını, tutum ve davranış kazandırmaya yönelik bir yönünün de olduğu bu şekilde vurgulanmış olur.

İtikat dersinin genel amaçlarına ulaşılabilmesi için dikkat edilmesi gereken bazı noktalar belirlenmiştir. Bunlardan biri “... İslam Dinî'nin çağdaş problemlerin çözümüne yönelik bir bakış açısı getirmeyi amaçladığı göz önünde bulundurulur.”²¹⁹ cümlesidir. Kur'an kurslarının İslam diniyle ilgili ezber bilgilerin aktarıldığı yerler olmalarından ziyade çağdaş dünyada ortaya çıkan farklı problemlere çözüm üreten dinamik bir yapıya sahip olduğunun bilinmesi ve bu duruma uygun bir bakış açısı oluşturulması istenmiştir. Öğreticilerin sorun

218 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 17.

219 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 17.

çözümüne odaklı bir zihniyete ve yaklaşıma sahip olması, öğrenenlerin yorumlama yeteneklerinin geliştirilmesine ve dinin kendini gerçekleştirme noktasında bir araç olduğunun fark etmesine neden olacaktır. Yapılandırmacı yaklaşımın etkilerinin açıklamalar bölümünde de kullanıldığı görülmektedir. Dinin genel kurallarının aktarılmasının yanı sıra bireyin yaşam becerisine katkıda bulunabilen, ona çözüm önerileri sunabilen yapısının fark edilmesi sağlanmak istenmektedir.

Uygulama esnasında dikkat edilmesi istenen diğer bir ilke de derslere öğreticilerin önceden gerekli hazırlığı yapmaları, uygun materyalleri kullanmaları ve mümkün olduğu kadar farklı duyu organlarına hitap edebilecek teknolojiden yararlanmalarındadır. Öğrenenlerin hazırbulunuşluk düzeyine dikkat edilmesi eğitim öğretimde amaca ulaşmak için son derece önemlidir. Ancak yaş aralığı, kültür seviyeleri, mezun oldukları okullar, sosyal hayatları bu denli birbirinden farklı bireylerin bir arada öğrenim gördüğü bir kurumda -örgün eğitimin aksine- ortak bir hazırbulunuşluğun oluşmayacağı bellidir. Öğreticiler için en önemli güçlüklerden biri de bu durum gibi görünmektedir. Toplumda yaygın olan dinle ilgili batıl inançların ortadan kaldırılması, hoşgörü kültürünün yaygınlaştırılması, sorumluluk ve özgürlük arasındaki ilişkinin kavranması için de öğreticilere yol gösterici açıklamalar yapılmıştır. Hoşgörü gibi küreselleşen dünyada öne çıkan bir değer hem kazanımlarda hem de açıklamalar bölümünde vurgulanması başkanlığın hoşgörü eğitimini önemseydiğini göstermekte ve hoşgörü yaklaşımını akıllara getirmektedir. 2004 Kur'an Kursları Öğretim Programı'nda İslam dininin canlı, dinamik bir özelliğe sahip olduğu her fırsatta vurgulanarak geleneksel anlayışta durağanlaştırılmaya çalışılan din anlayışına karşı tedbir alınmaya çalışılmıştır.

Ders programının giriş bölümünde son dönemlerde dini hayata katılmaya başlayan genç ve yetişkinlerin program çerçevesi dışında soru ve sorunları olduğu aktarılmaktadır. Her bireyin kendine özgü sorunları olabilir ve kurslarda çözülebilenlerin sonuca ulaştırılması, çözülemeyenler için ise doğru bilgi kaynaklarına yönlendirilmesi is-

tenmiştir.²²⁰ Öğrenenlerin bilgiye kendilerinin ulaşmasının sağlanması, öğrendiklerini eleştirel süzgeçten geçirmesi ve hazır çözüm sunulmasının yerine kendi çözümlerinin bulunmasının istenmesi hem sorgulayıcı hem de yapılandırmacı yaklaşımın sonucudur.

Dersin genel amaçları incelendiğinde “sınıflama, yorumlama” kelimeleri bilişsel alanın analiz ve değerlendirme aşamalarına örneklik teşkil etmektedir. Diğer derslerde olduğu gibi ibadet kavramını tanıma ise bilgi aşaması için kullanılan ifadedir. İbadet dersi gibi sadece bilgi verme aşamasında kalmaması gereken bir dersin uygulamaya yönelik bir yaklaşıma da sahip olması gerekmektedir. “İbadetleri yerine getirebilecek şekilde gündelik hayatı düzenleme ve amacına uygun ve düzenli olarak yapma.”²²¹ amaç cümleleri ise öğrenilenlerin davranışlara yansımaları sağlamaya yönelik bir yaklaşımdır.

Öğrenci kazanımlarında ise konuların daha ayrıntılı hali görülmektedir. Abdest, namaz, oruç, hac, kurban gibi ibadetlerin yerine getiriliş şartları, birey ve topluma olan katkıları kazanımlar içinde yer almaktadır. Kazanımlar içinde en dikkat çekici olanı giriş bölümünde de belirtilmiş olan “Her güzel davranışın ibadet olduğu sonucunu çıkarır.”²²² cümlesidir. Önceki programlarda farklı cümlelerle olsa da ibadetin geniş anlamı vurgulanmıştır. Daha kapsayıcı bir bakış açısı söz konusudur. Kazanımlarda geçen “tanımlar, tarif eder, açıklar” kelimeleri bilişsel alanın bilgi aşamasına, “sıralar” analiz aşamasına, “kritik eder” ise değerlendirme aşamasına örnektir. Bilgi aşaması dışındaki kazanım cümlelerinin eğitim öğretimin hem süreç hem de ürüne dönük kullanımı söz konusudur.

Uygulamayla ilgili açıklamalar öğreticilere konuları aktarırken, amaçlara ulaşma noktasında yol gösterici olarak hazırlanmıştır. İbadetlerle ilgili bilgiler verilirken öğrenenlerin kendilerine özgü soru ve sorunlarından yola çıkarak açıklamalar yapılması istenmiştir ki

220 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 22.

221 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 22.

222 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 23.

bu durum din eğitiminde metinden ziyade bireyden hareket edilmesi anlamına gelir. Kur'an kurslarında bahsi geçen bu açıklamanın uygulanması ilahiyat bilimleri açısından devrim niteliğinde bir değişimdir. Öğrenenlerin yaş, dinî bilgi ve genel kültür seviyelerinin dikkate alınması bireysel yaklaşımı, ibadetlerle ilgili terimlerin anlaşılır bir dille aktarılması ve somutlaştırılması ise dini kavramların sadeleştirilmesini göstermektedir. İbadetlerle ilgili meseleleri ezberletmekten çok öğrenenlerin meselelerle ilgili uygun karar verme yetilerinin geliştirilmesi istenmiştir. Yıllardır süregelen ezberci ve nakilci eğitim anlayışından vazgeçişin somut delillerinden biri olarak görülebilecek bu açıklama yapılandırmacı yaklaşımın etkilerini taşımaktadır. Ayrıca ibadetlerle ilgili görüş ayrılıklarının birer zenginlik olduğu da aktarılmıştır. İbadetlerle ilgili uygulamalı öğretim için camiler işaret edilmiş, yaygın din eğitiminin pratik yapabilme yönüne böylece dikkat çekilmiştir. Kitapların hazırlanmasında ve konuların işlenmesinde sembolik anlatımın kullanılması ve duygusal boyutun ön plana çıkarılması hedeflenmektedir. Sembolik anlatım, kavramların somutlaştırılması için bir kavramın duyular dünyasından benzerini getirmek anlamına gelmektedir. Kur'an da kullanıldığı şekliyle "mesellerle anlatma" da denir.²²³ Yaygın din eğitiminde Kur'anî bir yöntem olarak ifade edebileceğimiz temsili ya da sembolik anlatıma başvurulmasının istenmesi bir yeniliktir. Sembolik anlatımla birlikte öğrenenlerin duygularına hitap edilmesi de amaçlanmış görülmektedir. Din eğitim ve öğretiminin akıl ve davranışlarla birlikte asıl hitap etmesi gereken noktanın duygular olması gerektiği Kur'an kurslarında yıllar sonra fark edilmiştir.

Önceki müfredatlarda siyer ve ahlak derslerinin amaçları ve açıklamaları aynı başlık altında ele alınmıştır. 2004 yılı öğretim programında ise diğer derslerde olduğu gibi ayrı başlıklar halinde genel giriş, amaçlar, öğrenci kazanımları ve açıklamalar yer almıştır.

Giriş bölümünde ahlak kurallarının farklı temelleri olabileceği belirtilmiş, İslam dininin ise ahlaki kuralların temellendirilmesinde ilk sırada

223 Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. 1, Çelik-Şura Yayınları, İstanbul 1992, s. 243.

yer aldığı ifade edilmiştir. Bu durum normatif bir ahlak anlayışının, dersin amacının ve içeriğinin belirlenmesinde etken olduğunu göstermektedir. Aynı bölümde ahlak dersi öğretim programı çerçevesinde ortaya konulan değerlerin kaynaklarla ilişkisinin aktarılacağı ve bunun da değerlerin içselleştirilmesine katkı sağlayacağı belirtilmiştir.

Genel amaçlar bilişsel alanın kavrama ve analiz aşaması ağırlıklı hazırlanmıştır. Bilgi basamağıyla ilgili amaçlarda azalma vardır. Hedef davranışlar içinde “görev ve sorumlulukları gerçekleştirme, ahlaki değerleri yaşamında davranışa dönüştürmeye istekli olma”²²⁴ gibi öğrenilenlerin davranışa dönüştürülmesi ve davranışçı yaklaşım görülmektedir.

Öğrenci kazanımlarında ise genel amaçların öğrenci kazanımı boyutundan bahsedilmektedir.²²⁵ Öğrencilerin İslam ahlakının kaynaklarını bilmesi ve sıralaması ahlak ders programı açısından bir yeniliktir. Kazanımlar arasında yer alan “karakter gelişiminde ahlaki değerlerin yerini belirler”²²⁶ maddesi son yıllarda ivme kazanan değerler eğitimiyle bağlantılı olarak ele alınan karakter gelişimi ya da karakter eğitimini akla getirmektedir. Bireyin doğuştan getirdiği bazı özelliklerinin gelişimi amacıyla yapılan çalışmaların oldukça uzun bir zaman alabileceği, karakter eğitiminin duygu, davranış ve bilgi aşamaları olan bir eğitim süreci olduğunu belirtmek gerekir.²²⁷ Kazanımlarda kullanılan terimlerde normatif ahlak anlayışını göstermektedir. İnsanın özgürlüğü ile sorumluluğu arasındaki dengeyi anlaması bireylerin kararlarının arkasında durması gerektiğini öğrenmesi, ahlaki tutumları içselleştirmesi açısından önemli bir adımdır. Kazanımlarda kullanılan “tanımlar” bilişsel alanın bilgi aşamasına, “izah eder, yorumlar” kavrama aşamasına, “sıralar” analiz aşamasına, “yorumlar ve örnekler verir” ise değerlendirme aşamasına ait örneklerdir.

224 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 30.

225 Yapılandırmacı yaklaşımla birlikte hedef davranışlar yerine kazanım kelimesi kullanılmaya başlanmıştır.

226 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 31.

227 Osman Mutluel, Yasin Bostan, “Çocukta Değer Bilinci ve Karakter Eğitimi”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, S. 2, s. 111.

Uygulamayla ilgili genel amaçlardan ilki, ahlak dersinin sadece teorik yönünün olmamasıyla ilgilidir. Bu nedenle teorik konuların yanında uygulamalı konuların işlenişinde duyuşsal amaçların ön planda tutulması gerektiği belirtilmiştir. Duyuşsal amaçlar, öğrenenlerin belli bir değere karşı hissettikleri tutum, ilgi, sevgi, gibi etkenleri içermektedir. Duyuşsal alanla ilgili kategorilerden biri “değer ya da değerler bütünüyle nitelenmişliktir.” Belli değerleri kendi yaşam felsefesi ve dünya görüşüyle bütünleştirmek bu basamağın amaçlarından biridir.²²⁸ Programın ana çerçevesi çizildikten sonra öğrenenlerin ihtiyaçlarına göre farklı konuların sürece dâhil edilebilmesiyle ilgili açıklama programa esneklik kazandırmıştır.

“Konular işlenirken ahlaki davranışlarıyla model şahsiyetlerle örneklemelere özen gösterilmelidir.”²²⁹ ifadesi ise eğitimde rol modelin önemine dikkat çekmektedir. Rol modeller tarihten önemli şahsiyetler olabileceği gibi günlük yaşamdan, öğrenenlerin yakın çevresinden de seçilebilir. Ahlaki ve eğitsel anlamda rol modellerin doğru seçilmesi, özellikle yaşları küçük olan öğrencilerde olumlu bir etkiye sahiptir. Bu konuyla bağlantılı olarak “İslam ahlakının tasvip ettiği model insana olan ihtiyaç, yaşanan hayatla da bağ kurularak sürekli hissettirilmelidir.”²³⁰ cümlesi aktarılmıştır. Burada hayata yakınlık ilkesinin göz önünde bulundurulduğu görülmektedir. Model insanın açılımı İslam ahlakına sahip birey olarak anlaşılabilir. Model insanın diğer bir özelliği insan temel haklarına saygı gösteren bir birey olmasıdır ki bu da uygulamayla ilgili başka bir açıklama da dile getirilmiştir. İnsan temel hakları ve bu haklara karşı saygı ve hoşgörü göstermenin ahlaki bir davranış olduğu dile getirilmiştir. Hoşgörü ve saygı temelli bir yaklaşım, öğrenenlerin toplum içinde daha uyumlu bireyler olmaları için önemli bir adımdır. Temel hakları sınırlarının be-

228 Zeynel Kablan, “Hedef Belirleme: Bilişsel, Duyuşsal ve Devinişsel Alanlar”, [https://www.researchgate.net/profile/Zeynel_Kablan/publication/272748732_Bolum_5_Hedef_Belirleme_Bilissel_Duyussal_ve_Devinissel_Alanlar/links/54ed845f0cf2465f_\(04.05.2018\).](https://www.researchgate.net/profile/Zeynel_Kablan/publication/272748732_Bolum_5_Hedef_Belirleme_Bilissel_Duyussal_ve_Devinissel_Alanlar/links/54ed845f0cf2465f_(04.05.2018).)

229 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 31.

230 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 31.

lirlendiği, bireylerin bu konuda hassasiyete davet edildiği bir dönemde yaygın din eğitim kurumlarında da aynı hassasiyetin mevcudiyeti görülmektedir. Genel açıklamaların son maddesi ise ahlak dersi için yazılacak kitaplarda görev ve sorumluluklar maddesinin toplumsal kurullarla bağlantı kurarak işlenmesidir. Görüldüğü kadarıyla ahlak dersinin işlenişinde bireysel ahlaaktan ziyade öğrenilenlerin toplumsal huzura olan katkıları gündeme alınmıştır. Öğrenenlerin çevreye olan uyumunun arttırılmaya çalışılması pragmatist bir yaklaşımın göstergesidir. Ayrıca din merkezli bir ahlak öğretimi yaklaşımı ve öğrenenlerin toplumsal hayatını kapsayan bir bakış açısından dolayı sosyal ahlaki geliştirici bir yaklaşım göze çarpmaktadır.

2004 yılı programının siyer dersinin giriş bölümünde önce Hz. Peygamber'in hayatının kronolojik olarak verildiği, sonra O'nun örnekliliği üzerinde durulduğu ve son olarak da Hz. Peygamber'in hayatından davranış modelleri aktarıldığı ifade edilmiştir.

Genel amaçlara bakıldığında yine bilişsel alan ağırlıklı bir yaklaşım söz konusudur. Sadece "Hz. Muhammed'in hayatı ile ilgili bilgileri edinirken kişiliğini örnek alma."²³¹ amaç cümlesi duyuşsal alana ait bir ifadedir. Genel amaçlarda "tarihsel bağlam" ifadesinin kullanılması kursların tarihinde önemli bir farklılıktır. Olayların değerlendirmesinde tarihi sürecin, şartların, çevrenin göz önünde bulundurulması bilimsel bir bakış açısını yansıtmaktadır. Çünkü olaylar tarihsel bağlamından koparıldığı zaman yanlış anlamaların önüne geçilemez.

Amaçlardan sonra yer alan öğrenci kazanımlarında konu, Hz. Muhammed'in vahiy gelmeden önceki hayatı ve vahiyden sonraki hayatı şeklinde iki bölümde incelenmiştir. Öğrenci kazanımlarında diğer derslerde olduğu gibi bilişsel öğrenme alanında kullanılan kavramların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Kazanımlar içinde dikkat çeken maddelerden biri "Veda Hutbesinin insan hakları bakımından değerini kavrar."²³² cümlesidir. Veda hutbesinde bahsi geçen hak ve özgürlüklerin bireysel ve toplumsal alanda sağlayacağı faydalar bu

231 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 35.

232 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 36.

ders yoluyla aktarılmaya çalışılmıştır. Öğrenci kazanımları arasında Hz. Muhammed'in eğitim ve öğretime verdiği önem de vurgulanmıştır. Hz. Muhammed'in eğitimci yönü siyer dersi yoluyla öğrenenlere aktarılmaya çalışılmıştır. Konuların aktarımında başlıkların sıralamasının önemli olduğu, öğrenenin düzeyine göre sürenin ayarlanabileceği belirtilmiştir. Bireysel farklılıkların gözetilmesinin istenmesi eğitimde önemli bir ilkenin göz ardı edilmediğini göstermektedir. Öğrenenlerde sağlıklı bir peygamber anlayışı oluşturmayı amaçlayan siyer dersi ile ilgili öğretim materyallerinden faydalanılması, eğitimde görsel ve işitsel materyalin kullanılması öğrenenlerde kazanımların yerleşmesi için önemlidir. Harita, Kur'an-ı Kerim meali, görsel ve işitsel yayınlar örnek materyaller olarak belirlenmiştir. Siyer dersinde Hz. Muhammed'in örnek alınmasında beceri ve davranış oluşturuvcu etkinliklere yer verilmesi istenmiş, beceri ve davranış oluşturuvcu etkinliklerin Hz. Muhammed'in örnekliliği noktasında öğrenenlere önemli katkılar sunacağı öngörülmüştür. Beceri ve davranış oluşturuvcu etkinliklerden bahsedilmesi yapılandırmacı yaklaşımla birlikte farklı bir boyut kazanmış ve öğrenenlerin dil, zihinsel, duygusal ve sosyal becerilerinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Hz. Muhammed'in örnek davranışları sunulurken öğrenenlerin yorumlama yeteneğinin ön plana çıkarılma isteği de aynı şekilde yapılandırmacı yaklaşımın sonucudur.

2. 3. Genel Değerlendirme

Kur'an kurslarının eğitim öğretime başladığı ilk yıllara ait yazılı belgelerin bulunmayışı nedeniyle genel eğitim felsefesinden hareketle dönemin eğitim yaklaşımı aktarılmıştır. Kur'an kurslarının tek bir dinle ilgili eğitim verme amacı doktriner yaklaşımı göstermektedir. 1971 yılı Kur'an Kursları Yönetmeliği ile birlikte öğretilen metinlerin meallerini okutmayı hedefleyen cümleler paradigma değişikliği anlamındadır.

1975 yılı müfredatı genel olarak değerlendirildiği zaman ise müfredatın kazanım merkezli değil öğretmen merkezli olarak hazırlandığı kullanılan ifadelerden anlaşılmaktadır. Kur'an kurslarında okutulan

dersler ve derslerin saatleri Kur'an kurslarının genel amaçlarına uygun olarak belirlenmiştir. Haftalık ders saati dağılımında en büyük paya sahip olan Kur'an-ı Kerim dersinin işlenişinde geleneksel metotların devam ettiği görülmektedir. Eğitimde tedricilik, basitten zora, öğrenciye görelilik ilkelerinin genel olarak göz önünde bulundurulduğu müfredatta arz, sema, harf talimi gibi Kur'an öğretiminin temel metotlarının da kullanımı istenmiştir. Yüzlerce yıldır İslam coğrafyasının farklı yerlerinde -Arap asıllı olmayan Müslümanlar açısından- Kur'an öğretiminde aynı tekniklerin kullanıldığı bilinmektedir. Ezberlemenin önemli olduğu, öğreticinin merkezde yer alıp onun donanımına göre eğitimin kalitesinin belirlenmeye çalışıldığı bir anlayış göze çarpmaktadır.

Kur'an kurslarında okutulan diğer dersler de genel olarak değerlendirildiğinde bilgi aktarmanın, ezberci bir bakış açısının olduğu açıktır. Derslerin özel amaçları ve amaçlarla ilgili yapılan açıklamalarda "öğrenciye görelilik, davranış kazandırma, tedricilik, değer kazanımı" gibi eğitim öğretim sürecini olumlu etkileyecek bir takım ilkeler göz önünde bulundurulmuştur. Ancak derslerin içeriği incelendiğinde yılların getirdiği alışkanlıkla ezberci, ilmiyal bilgileri ağırlıklı bir bakış açısı görülmektedir. 1979 yılı Kur'an kursları müfredatının ise 1975 yılı müfredatından bazı farklılıklar taşıdığı anlaşılmaktadır. Aslında aradan geçen yıllar içinde eğitim bilimlerindeki gelişimlere paralel olarak olumlu farklılıklar beklenirken tam tersi bireysel gelişimleri önceleyen bazı ilkelerin müfredatta göz ardı edildiği görülmüştür. Konuların işlenmesinde karşılaştırmalı bir eğitimin ve daha önce zikredilen bazı değerlerin amaçlar ve açıklamalarda yer almaması göz ardı edilen noktalardandır. Konu ve öğretmen merkezli yaklaşımın devam ettiği amaçlarda kullanılan ifadelerden anlaşılmaktadır. Sadece konuların ezberlenmesinden bahseden bölümlerin çıkarılmış olması ezberci yaklaşımdan uzaklaşıldığını gösteren olumlu bir bakış açısının ürünüdür.

2004 Kur'an Kursları Öğretim Programı genel olarak değerlendirildiğinde önceki yıllardan farklı olarak uzmanların katkılarıyla hazır-

lanan program görüntüsündedir. Her dersten önce verilen genel bilgiler, uygulamayla ilgili açıklamalar, diğer yıllardan farklı olarak örnek ders işlenişleri, konuları öğrenciler için daha anlaşılır hale getirmektedir. Planlama yapmanın önemi, plan örnekleri soyut olan konuları somutlaştırmıştır. Eğitim bilimlerinde meydana gelen algı değişimiyle birlikte Kur'an kurslarında -öğretim programının başında vurgulandığı gibi- öğretmen değil, öğrenen ve problem merkezli bir anlayışın benimsendiği, ürünün değil sürecin değerlendirildiği ve önemsendiği görülmektedir. Programın; karşılaştığı problemlere hazır çözümler bekleyen bireyler değil, problem çözebilen, var olan değerleri sadece teoride öğrenen değil, değer üretebilen ve değer aktarımına katkıda bulunabilen, ibadetleri davranışa dönüştürebilen, dünyanın küreselleştiğinin farkında olup barış ve hoşgörü kültürüne sahip olan bireyler yetiştirmek üzere hazırlandığı anlaşılmaktadır. Kur'an kurslarında yürütülen din eğitim ve öğretiminin bilimsel temellere dayanan bir süreç olabilmesi için -teorik olarak- başkanlığın ve çalışma yapan kurulun elinden geleni yaptığı görülmektedir.

Programın ilk bölümünde çerçeve-esnek öğretim programı anlayışının belirlendiği ifade edilmiştir. Yapılan inceleme sonucunda her ders için aynı oranda esneklik sağlanmadığı görülmektedir. Ahlak dersinde öğrenenin ilgi ve ihtiyaçları çerçevesinde farklı konuların dâhil edilebileceği belirtilirken Kur'an dersi öğrenme alanında programın sırayla işlenmeyebileceği, gerekirse öğreticinin farklı sıralama takip edebileceği aktarılmıştır. İtikat dersinde esnek programla ilgili herhangi bir açıklama yer almazken siyer dersinde ünitelerin sıralamasına dikkat edilmesi istenmiştir. Sadece kazanımlar için ayrılacak sürede öğrenenlerin düzeyine göre değişiklik yapılabileceği ifade edilmektedir.²³³ Esnek program anlayışının uygulanmasında ülkenin farklılıklarının, yöresel ve bölgesel özelliklerinin dikkate alınması söz konusudur. Ancak öğrencilerin hangi noktada esnek davranması gerektiği, farklı dini

233 Kocaoğlu, *Kur'an Kursları Öğretim Programının Eğitimde Program Geliştirme İlkelerine Uygunluğunun Değerlendirilmesi*, s. 31.

yorumlar ve bakış açılarının olduğu yerleşim yerlerinde sınırların nasıl çizileceği net değildir. Ayrıca Kur'an kursları gibi birbirinden çok farklı fiziki şartlara ve farklı eğitim modellerinde yetiştirilmiş olan öğreticilere sahip eğitim kurumlarında çerçeve-esnek programın uygulanabilirliği de tartışmaya açıktır. Kur'an kursları öğretim programlarının çerçeve esnek program olma iddiası yanında ders işleniş süreçlerinin ayrıntılı olarak açıklanmış olması ise bu iddiayı desteklememektedir.

Kur'an kursları öğretim programı hedef, içerik ve öğrenme-öğretme sürecini ve değerlendirme aşamasını içermektedir. Yalnız değerlendirme aşamasının sadece örnek ders işleyişi bölümünde ele alındığı ve müstakil bir bölüm ayrılmadığı da belirtilmelidir. Örnek ders işlenişlerinde öğrenci merkezli bir anlayış dikkate alınmıştır. Ders işlenişlerin dışında amaçların aktarılmasında aynı yaklaşımdan ziyade davranışçı bir yaklaşımın belirgin olduğu, ders içeriğinin ayrıntılarıyla aktarılmış olmasının da konu merkezli bir yaklaşımı hatırlattığı belirtilmelidir. Örnek ders işlenişlerinde farklı yoğunluklara sahip konularda süre dağılımının da tutarlı olmadığı görülmektedir.²³⁴

Kur'an kurslarındaki öğrencilerin farklı öğretim aşamalarından geçmiş olmaları, yaş seviyelerinin farklı olması, yetişkin bireylerin bazılarının okuma yazma dahi bilmemesi yeni öğretim programının uygulanabilirliği konusunda bir problem olarak görülebilir. Programın okuma yazma bilen genç bireylere yönelik hazırlandığı düşünülmektedir. Hâlbuki Kur'an kurslarının hedef kitleleri son yıllarda ev hanımlarından da oluşmaktadır. Bu durum bireyin ihtiyaçlarından hareket edildiği gerçeğiyle uyuşmamaktadır.

Sonuç olarak 2004 Öğretim Programı'nın önceki yıllarda hazırlanan müfredatlardan farklı bir bakış açısını yansıttığı, eğitim bilimindeki değişikliklerin takip edilmeye çalışıldığı, öğreticilere yol gösterme çabasının ortaya çıktığı fark edilmektedir. Ancak giriş ve gerekçe bölümünde aktarılanlar ile programda aktarılanların tam olarak uyuşmadığı, öğre-

234 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 56, Kur'an-ı Kerim örnek ders işlenişinde 120 dakikalık süre içinde harflerin isimlerinin tanınması, seslendiriliş düzeylerinin dikkate alınması, gruptandırılması istenmiştir.

tic ve hedef kitle açısından geniş bir yelpazeye sahip olan Kur'an kurslarının bu özelliğe dönük olarak da çalışmalar yapması gerektiği açıktır.

Tablo 2: Eğitim Yaklaşımıyla İlgili Değişim Tablosu

	Problem Merkezli	Öğretmen Merkezli	Davranışçı	Doktriner	Bilişsel	Konu Merkezli	Kur'an ve Sünnet Merkezli	Yapılandırmacı	Öğrenen Merkezli	Yansıtıcı Öğrenme	Çerçeve-Esnek
1943 Kur'an Öğretici Kursu Hakkında Özel Talimat		✓	✓	✓							
1959 Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı		✓	✓	✓							
1965 Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı				✓							
1970 Kur'an-ı Kerim Kursları Özel Talimatı		✓			✓						
1975 Kur'an Kursları Müfredatı		✓		✓	✓	✓					
1979 Kur'an Kursları Müfredatı		✓	✓								
1985 Kur'an Kursları Müfredatı		✓		✓	✓	✓					
2004 Kur'an Kursları Öğretim Programı	✓		✓				✓	✓	✓	✓	✓
2011 Kur'an Kursları Öğretim Programı	✓		✓				✓	✓	✓	✓	✓
2012 İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları	✓		✓				✓	✓	✓	✓	✓

3. Din Anlayışıyla İlgili Değişimler

Din anlayışı, bireyin sahip olduğu zihni altyapı, hayattan beklentileri, içinde bulunduğu toplumun din ve dindarlık algısı, dinin yaşamına olan etkisine göre değişebilmektedir. Din anlayışı "Bireyin dini yaşantısının bir sonucu ve ürünü olarak kutsala ve kendi dışındaki bireylere karşı sahip olduğu zihinsel süreç."²³⁵ olarak tanımlanabilir. Din anlayışının sınırları içine nelerin girdiği ve din anlayışında hangi temel unsurlardan bahsedilmesi gerektiği kurumun din anlayışını anlamamız açısından önemlidir. Din kavramının Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından nasıl algılandığı ya da tarif edildiği, dini oluşturan unsurların eğitim öğretime olan etkisi, bölümde üzerinde durulan noktalardan olmuştur.²³⁶

3. 1. 2000 Öncesi Kur'an Kurslarında Değişimler

3 Mart 1924 tarihi, içinde taşıdığı pek çok değişiklikle beraber din eğitimi ve öğretiminde de farklı bir dönem açılmasına neden olan önemli bir tarihtir. Yıllarca Osmanlı Devleti'nde din eğitimi kurumu olan, topluma bu konuda katkıda bulunan medreseler önce Maarif Vekâleti'ne bağlanmış, aynı yıl içinde ise kapatılmıştır. Medreseler fiilen kapanmış olsa bile din eğitimi üzerindeki etkileri devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin yaygın din eğitimi kurumunun bir parçası olan Kur'an kursları, medrese kültürünü devam ettirme niyetinde olmasa bile ilk dönemlerde muallim olarak görevlendirilenlerin Osmanlı medrese geleneğinden geldiklerini unutmamak gerekir. Kur'an kurslarının ilk yıllarında sadece Kur'an-ı Kerim'i usul ve kaidelerine uygun öğretme ve ilmihal bilgilerini aktarma şeklinde bir bakış açısı olduğu kabul edilmektedir.

1942 yılında Bursa Ulu cami imamlığıyla göreve başlayan Hafız Harun Soydaş'ın "...Kur'an öğretiminin ve abdestin alınışı, namazın kılınışı gibi basit ilmihal bilgilerinin dışında talebeye bir şeyler öğret-

235 Serkan Şimşek, *Din Görevlilerinin Din Anlayışına Psiko-Sosyal Bir Yaklaşım (K. Maraş Örneği)*, Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2009, s. 18.

236 DİB'in kurum olarak yapısal özelliğinden dolayı kastedilen din İslam dinidir.

mek kesinlikle yasaktı.”²³⁷ cümleleri bahsi geçen yıllarda Kur'an kurslarında, Kur'an-ı Kerim'in yüzünden okutulması, abdestin alınışı, namazın kılınışı gibi basit ilmihal bilgileri aktarıldığını göstermektedir. Anlatılanlardan hareketle Kur'an-ı Kerim'i yüzünden okumanın yanında ilmihal merkezli bir din anlayışının da kurslardaki eğitimin temelini oluşturduğu ifade edilmelidir.

1943 tarihli özel talimatın birinci maddesinde²³⁸ öğreticilerin tayin olma nedenleri zikredilmiştir. Öğreticilerden, namaz ve ibadetlerde Kur'an-ı Kerim'in kendine mahsus kıraat ve tecvidiyle okunmasının temini istenmiştir. Kur'an öğreticilerinin tercih nedeni olarak, güzel sedalı olanların belirlenmesi ise Kur'an-ı Kerim'i yüzünden okumaya verilen önemi göstermektedir. Burada, Kur'an okuma temelli bir bakış açısı söz konusudur. Özel talimatta öğreticilerin, Kur'an-ı Kerim ezberlemek isteyenleri dinlemeleri, eğitim öğretim faaliyetleri ile ilgili dikkat çeken diğer bir cümledir. Talimatnamede, itikat ya da siyer dersi ile ilgili herhangi bir cümleye rastlanmamaktadır. Kur'an kurslarının tek gayesinin Kur'an'ın yüzünden okunmasının sağlanması olduğu düşünülmektedir. Namaz ve ibadetlerde Kur'an'ın okunmasının amaçlanması ise ibadet merkezli bir din anlayışını desteklemektedir. Talimatnamede kurslardaki din anlayışı hakkında ulaşabildiğimiz başka bir bilgi yoktur.

Aynı dönemlerde siyasi iradenin din eğitimine bakış açısının değişmesinde halkın talepleri ve özellikle de yeni yetişen neslin ahlaki değerlerle ilgili sorun yaşaması sebep gösterilebilir. Bu açıdan bakıldığında, bahsi geçen yıllarda kurs sayılarının arttığı ve toplumsal sorunların çözümüyle ilgili bir dini yaklaşımın söz konusu olduğu söylenebilir.

1959 yılındaki Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı'nda dersler, mesai saatleri içinde günde beş saati geçmemek şeklinde belirlenmiştir.²³⁹ Ders saatlerinin tespitinin Maarif müdürü veya memuru ile müftü ve Kur'an öğreticisi tarafından yapılması istenmiştir. Haftada 22 saat

237 Öcal, "Türkiye'de Kur'an Eğitim ve Öğretiminde Görülen Gelişmeler ve Bir İcâzetname Örneği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 2, 2004, s. 109.

238 *Diyanet İşleri Reisliği Kur'an Öğretici Kursu Hakkında Özel Talimat*, 19.07.1943, s. 1.

239 *Diyanet İşleri Reisliği Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1959, s. 1.

ders yapılması, hafta içleri iki ders öğleden önce, iki ders öğleden sonra, cumartesi günleri öğleden önce iki saat ders yapılması temel esaslar olarak tespit edilmiştir. Öğretilecek dersler; "kıraat, tecvit, Kur'an-ı Kerim'in tamamı ya da bir kısım surelerin ezberletilmesi, harflerin tashih ve mahreçleri, takrip ve aşare öğretimi, itikadat ve ibadata dair haftada bir defa vaaz, Türk harfleri ile okuma yazma öğretimi"²⁴⁰ şeklinde belirlenmiştir. Kur'an-ı Kerim'in tamamının öğretilmesi hıfz çalışması yapanlara yöneliktir. 1959 yılında Kur'an okuma merkezli bir anlayışın devam ettiği anlaşılmaktadır. Öğretilecek dersler içinde; kıraat, tecvit, sure ezberi, harflerin tashih ve mahreçleri, takrip ve aşare öğretiminin geniş bir alan işgal etmesi yukarıdaki yaklaşımı desteklemektedir. Ayrıca "itikadat ve ibadata dair"²⁴¹ vaazdan bahsedilmesi öğüt verici bir din anlayışını göstermektedir. Aynı zamanda geleneksel ilmihalci din eğitimini benimsetmeye dayalı anlayış ortaya konulmuştur. Vaaz, oldukça eski bir yaygın din eğitim çeşididir. Nasihat içeren bir özelliğe sahip vaaz üslubunda, geri bildirim almadan tam bir iletişimin sağlandığı söylenemez. Ayrıca vaazın özelliği dolayısıyla ancak nakilci bir din anlayışla dersin işlenmesi söz konusudur. Türk harfleriyle okuma yazma öğretimi ise din eğitiminden ziyade halk eğitim bünyesinde açılan okuma-yazma kurslarını akıllara getirmektedir. Okuma yazma öğretimini, Kur'an kursu öğrencilerinin altı aydan fazla olmamak şartıyla yerine getirebilecekleri belirtilmiştir.²⁴² Okuma yazma öğretiminin nasıl yapılacağı ya da ne gibi bir metot takip edileceğinin Maarif müdür ya da memurluğunca yapılan tavsiyeye göre şekilleneceği ifade edilmiştir. Kur'an kurslarının okuma yazma öğretilecek bir merkez gibi algılanması, zihinlerde kavram karmaşasını da beraberinde getirmiştir. Yaygın eğitim arzu edenlerle yürütülen bir eğitim şekliyle okuma yazma öğrenemeyenler aday öğrenci sınıfına alınmış ve kendilerine belli bir süre sınırı konulmuştur. Bahsi geçen dönemde okuma yazma bilmenin, din eğitimine geçen yol olduğu anlaşılmaktadır.

240 *Diyanet İşleri Reisliği Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1959, s. 3.

241 *Diyanet İşleri Reisliği Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1959, s. 4.

242 *Diyanet İşleri Reisliği Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1959, s. 4.

1963 yılında kurslarla ilgili olarak alınan bazı kararlar da dönemin din anlayışıyla ilgili bize ipuçları vermektedir: Kur'an kurslarındaki dînî derslerinin (mev'ize) haftada 3 saate çıkarılması, kursların bütün köylerde açılması, Kur'an kurslarının iki şekilde tedrisat yapması ve hıfza çalışanların en çok üç sene, yüzünden okuyanların ise en çok bir sene devam etmesi²⁴³ gibi cümleler kurslardaki dini dersler olarak adlandırılan derslere verilen önemin arttığı anlamına gelmektedir. Kurulduğu günden itibaren kurslarda Kur'an öğretilmesine ek olarak dini derslerin süresinin arttırılması söz konusudur. Dini derslerin mev'ize olarak isimlendirilmesi, vaaz yaklaşımının devamı anlamına gelmektedir. Kur'an kurslarının her köyde açılması isteği ise kursların 1960'lı yıllarda bile ülkenin her köşesine ulaşamadığını göstermektedir. Dini derslerin (mev'ize) haftalık ders saatlerinin arttırılmış olması, nasihat verici ve nakilci anlayışın devamı demektir.

1965 yılıyla ilgili olarak İrfan Başkurt bu yıla kadar İstanbul'da çok az Kur'an kursu bulunduğunu, bunların da cami odaları gibi ilkel şartlarda eğitim verdiklerini belirtmiştir. İmam ve müezzinler tarafından Kur'an kurslarında ders verildiği ve bu derslerin fahri olduğu bilgileri yer almaktadır. Pazartesi başlayan derslerin cumartesi öğleye kadar devam ettiği, din dersi, aşere, takrip, tecvit, hafızlık gibi farklı alanlarda ders verildiği de ulaşılan bilgilerdendir.²⁴⁴ Kursların fiziksel şartlarındaki eksikliklerin dile getirilmesinin yanı sıra ders verilen alanlar incelendiğinde din dersi olarak isimlendirilen ders dışındaki tüm alanların Kur'an öğretimine yönelik olduğu görülmektedir. Bahsi geçen yıllar için ulaşılan bilgilerin birbirini desteklediği, Kur'an-ı Kerim'i yüzünden okuma çalışmalarıyla birlikte vaaz türünde dini bilgilerin aktarıldığı, nakilci, geleneksel dini yaklaşımın devam ettiği anlaşılmaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı 1965 yılında yeniden Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı hazırlamıştır.²⁴⁵ Bu talimatname ile kurslar üç

243 BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Evrakı, 21.03.1964, (Zengin, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Kur'an Kurslarının Kurulması ve Gelişimi", Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 11, S. 2, s. 18'den naklen).

244 Başkurt, *Din Eğitimi Açısından Kur'an Öğretimi ve Yaz Kur'an Kursları*, s. 125.

245 DİB, *Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1965.

devreye ayrılmıştır. Birinci devrenin öğrenim yılı bir yıldır. İlk yılda Kur'an'ın yüzünden okutulması, bazı surelerin ezberletilmesi ve tecvit öğretilmesi hedef olarak belirlenmiştir. Kur'an öğretimi dışında itikat, ibadet ve ahlak öğretimi de hedefler arasındadır. İkinci devre, iki yıldır ve oldukça yoğun bir içeriğe sahiptir. Talimatnamede Kur'an-ı Kerim'in ezberlettirilmesinden bahsedilmiştir ki bu durum ikinci devreye devam edenlerin hafızlık yapmasının temel şart olduğunu göstermektedir. İtikat, ibadet, ahlak dersleri dışında İslam ve Türk tarihi, hadis, tefsir, Arapça gramer ve Arapça ifadeli metinleri kendi harfleriyle öğretip yazdırmak hedefler arasındadır. Üçüncü devre yüksek dereceli olarak isimlendirilmiş ve öğretim için iki yıllık bir süre belirlenmiştir. İkinci devredeki derslere ek olarak kıraat-ı aşere, takrip ve tayyibe, usul-ü fıkıh, İslam ülkeleri coğrafyası okutulması hedeflenmiştir. Her devrenin gece ve gündüz olarak iki şeklinin olduğu da maddelerde dile getirilmiştir.²⁴⁶ 1965 yılı talimatı, önceki yıllardan oldukça farklı özellikler taşımaktadır. İlk yıllardaki talimatnameler oldukça genel bilgiler veren, kurslardaki eğitim öğretim faaliyetleri, öğretici nitelikleri, hedef kitlenin özellikleri gibi konularda ayrıntılı bilgilere ulaşılmasına yardımcı olmayan bir niteliktedir. 1965 özel talimatı ise oldukça ayrıntılıdır. Kursların farklı devrelere ayrılması tek tip eğitim sisteminin vazgeçilmesi olarak değerlendirilebilir. Ahlak öğretimi ise Kur'an kurslarındaki din anlayışı açısından önemli bir adımdır.²⁴⁷ Önceki yıllarda itikat, ibadet derslerinden ve mev'ize tarzından bahsedilmesine rağmen ahlak, kurumun ilgi ve yetki alanı dışındaydı. Bahsi geçen özel talimattan günümüze kadar ahlak eğitimi Kur'an kurslarının görev sınırları içinde kabul edilmiştir. Ahlak anlayışının normatif bir özelliğe sahip olması Kur'an kurslarının yapısının gereğidir. Ders sayılarının çeşitlenmiş olması daha kapsamlı bir bakış açısını göstermektedir. İkinci devrede okutulması istenen tefsir, hadis, Arapça gramer, İslam ve Türk tarihi gibi dersler ise kendi içinde ciddi bir birikim istemektedir. Talimatın 12. maddesinde itikat, ibadet, usul-i fıkıh, hadis ve tefsir

246 DİB, *Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1965, s. 1-2.

247 DİB, *Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1965, s. 1.

derslerinin müftü ya da onun yetkili kılacağı kişiler tarafından verilmesi istenmiştir. Geriye kalan tarih, İslam ülkeleri coğrafyası gibi derslerin Kur'an kursu öğreticisi tarafından verilmesi kararlaştırılmıştır ki bu derslerin başarısı zihinlerde soru işareti olarak kalmıştır.²⁴⁸

1965 yılının 633 sayılı kanununun beşinci bölümünün 8. maddesinde Olgunlaştırma Dairesine bağlı müdürlüklerin görevleri ele alınmıştır. Bu müdürlüklerden eğitim müdürlüğünün görevleri içinde mesleki öğretim yapan Kur'an kurslarının açılış, eğitim, öğretim ve denetim işlerini Milli Eğitim Bakanlığı ile işbirliği yaparak yürütmek de vardır. Dikkat çeken nokta "mesleki öğretim yapan" ifadesidir. Kur'an kurslarının kuruluşundan itibaren uzun bir süre yaygın din eğitimi kurumu olmaktan ziyade meslek eğitimi veren, Diyanet İşleri Başkanlığı'na eleman yetiştiren bir kurum olma özelliğinin devam ettiği görülmektedir.²⁴⁹ Üstlendiği misyona göre eğitim öğretim sürecini, içeriğini ve sahip olduğu din anlayışını düzenleyen Kur'an kursları, belki de sırf bu nedenle yıllar boyunca güzel Kur'an okuma ve öğretme bakış açısının dışına çok fazla çıkmamıştır.

1967 yılında çıkartılan Cami Görevleri Yönetmeliği'nde "Cami ve mescit içinde, müftünün izni ile ibadetle ilgili konularda halkı aydınlatmak; Kur'an-ı Kerim okumasını öğrenmek isteyen Müslümanlara, müftünün izni ile Kur'an kursları yönetmeliğinin ilgili hükümlerine uygun olarak Kur'an-ı Kerim okumasını öğretmek." yaygın din eğitimi kurumlarından Kur'an kurslarının görev alanını tespit etmiştir.²⁵⁰ Yönetmelikte, ibadetle ilgili konulara vurgu söz konusudur, bu durum da ibadet ağırlıklı bir din anlayışının sonucu görünmektedir. Kur'an-ı Kerim okuma anlayışının devamıyla birlikte sadece kurs binalarının değil, cami ve mescitlerin kurs merkezi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

1970 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı yeni bir Kur'an-ı Kerim Kursları Özel Talimatı hazırlamıştır. Kursların açılabilmesi için önce-

248 DİB, *Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1965, s. 2.

249 *Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun*, 22.06.1965, s. 88.

250 Ahmet Uzunoglu, *Diyanet İşleri Başkanlığı Mevzuatı*, Ankara 1978, s. 234-235.

den yapılması istenen hazırlıkların 1970 yılı özel talimatında da aynı şekilde yer almaktadır. Önceki yıllardan farklı olarak kursların çalışma saatleri de açık bir şekilde yazılmıştır. Haftanın dört günü beş ders saati, cuma ve cumartesi günleri üç ders saati olmak üzere toplam 26 saatlik bir dersten bahsedilmektedir. Öğleden önce üç saat ve öğleden sonra iki saat ders yapılması kararlaştırılmıştır.²⁵¹ 1959 yılı özel talimatında haftalık ders saati olarak 22 saat belirlenmişti ki bu talimatta haftalık dört saatlik bir artış söz konusudur. Talimatnamede, kurslarda yapılacak eğitimin iki türlü olduğu ifade edilmiştir. İlki Kur'an-ı Kerim kursları, ikincisi Kur'an-ı Kerim ihtisas kursları şeklindedir. Kur'an-ı Kerim kurslarındaki öğretim ise kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Yüzünden okuma ve hıfza çalışma. Yüzünden okuma süresi olarak bir yıl belirlenmiş, Kur'an-ı Kerim'in usulüne uygun öğretilmesi, namaz surelerinin ezberletilerek talim ettirilmesi ve tecvit öğretimi, önceki yıllardaki din anlayışının devamıdır. Bir önceki özel talimattan farklı olarak, Kur'an öğretimiyle ilgili olarak tashih-i hurufun öğretilmesi yer almaktadır. Önceki talimatlarda yer almayan içerikle ilgili yenilik, "Peygamberimizin örnek ahlakı ve dinimizin ahlak esasları hakkında toplu bilgiler verilmesi"²⁵² cümlesidir. Ahlak eğitiminden 1965 yılında bahsedilmesine rağmen, "Peygamberimizin örnek ahlakı" cümlesi ilk defa kullanılmaktadır. Hz. Muhammed'in örnekliğini vurgulayan bir din anlayışı kurslar için önemli bir değişikliktir. "Peygamberimiz" kelimesi ise normatif bir bakış açısının habercisidir.

1971 yılı Kur'an Kursları Yönetmeliğinin V. bölümü kursların çalışma şekliyle ilgilidir. Kurslarda çalışma süresi günde 4, haftada toplam 24 saatlik bir süreden bahsedilmektedir. Öğretim ikiye ayrılmıştır. İlki yüzünden okumak ve bazı sureleri ezberletmek, ikincisi de hıfza çalışmak şeklindedir. Yüzünden okuma süresi olarak ise en fazla bir yıl belirlenmiştir. Yüzünden okumada yapılacak eğitim ve öğretim için bir takım ilkeler tespit edilmiştir: Bunlardan biri "Peygamberimizin hayatı

251 DİB, *Kur'an-ı Kerim Kursları Özel Talimatı*, 1970, s. 2.

252 DİB, *Kur'an-ı Kerim Kursları Özel Talimatı*, 1970, s. 5.

hakkında tarihi gerçeklere uygun olarak özlü bilgiler verilmesi" dir. Bu durum hem nakilci hem de rasyonel bir din anlayışını göstermektedir. "Peygamberimiz" kelimesi normatif bir bakış açısının göstergesidir. Tarihi gerçeklere uygun olması ise rivayetler konusunda seçici olunması gerektiği mesajını vermektedir. Ayrıca yönetmeliğin 23. maddesinde de Kur'an kurslarında Arap alfabesiyle yazılmış Türkçe ifadeli herhangi bir kitap ya da alfabe kullanılmayacağı belirtilerek Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hazırladığı tek tip alfabe ve kitaplara yönlendirme yapılmıştır.²⁵³ Bu madde, milli din anlayışının devamı gibi anlaşılabilir. Kur'an öğretilen yaygın din eğitimi kurumu olsa dahi Arap alfabesiyle yazılmış Türkçe ifadeli herhangi bir kitaptan yani Osmanlıcadan uzak durulması istenmiştir. Bu cümleyle harf inkılabının üzerinden yıllar geçmesine rağmen Türkiye Cumhuriyeti'nin, tüm kurumlarıyla Osmanlıca ile ilgili hassasiyetini devam ettirdiği anlaşılmaktadır.

Haftalık ders saati olarak belirlenen 24 saatin dağılımı ise 18 saat okuma ve ezberleme dersi, 6 saat de takrir şeklindedir. Takrir derslerinde ise müftü ya da vaizlerin muvafakat ile görev alabileceği belirtilmiş, hatta Din Bilgisi dersi öğretmenlerinden gönüllü olarak faydalanılabileceği ifade edilmiştir.²⁵⁴

1975 müfredatında Kur'an-ı Kerim dersi için Eylül'de harflerin tanıtılması ve hareketler, ekim ayında uzatan harfler, kasımda ise Kur'an-ı Kerim'e geçişin işlenmesi hedeflenmiştir.²⁵⁵

Ekim'deki "Uzatan Harfler" ana başlığı altında beş ayrı alt başlık verilmiştir. Bir ay içerisinde işlenecek konulardan ilk bölümü Kur'an'ı yüzünden okuma ile ilgilidir. Ekim'de işlenecek son konu ise ezberlenecek sure ve dualardır. Sure ve duaların metninden okunması istenmiştir. Ezberletilmesi istenen sure ve dualar ise tekbir, Salat-u Selam, Subhaneke, Ettehiyyatu, Allahümme Salli ve Barik, Kunut duaları, Amentü,

253 DİB, *Kur'an Kursları Yönetmeliği*, 1971, s. 7.

254 DİB, *Kur'an Kursları Yönetmeliği*, 1971, s. 8.

255 Müfredatlarda yer alan ahlak dersi ayrı bir bölüm olarak Kur'an kurslarındaki "Ahlak Anlayışıyla İlgili Değişimler" başlığında ele alındığı için bu bölümlerde başlık olarak yer almamıştır.

Ezan ve İkamet olarak verilmiş, son bölümde ise en az Fatiha, İhlas ve Kevser surelerinin ezberlenmesi amaçlanmıştır. Sure ve duaların aynı konu başlığında hiçbir ara olmadan verilmesi ve ezberlenmesinin istenmesi öğreticiler ve öğrenenler açısından zaman faktörü göz önünde bulundurulduğunda zor görünmektedir. Ezberletilecek sure ve dualar incelendiğinde ibadetlerde kullanılanların seçilmesi, Kur'an dersi için ibadet ağırlıklı bir din anlayışının gözetilmesi anlamına gelmektedir.²⁵⁶

Ocak, şubat, mart, nisan ve mayıs ayları boyunca devam eden ünite başlığı "Kur'an-ı Kerim'i Yüzünden Okumaya Devam" şeklindedir. Alt başlıklar ise birbirinden farklıdır.

Ocak ayında dört cüzün okunması, Amene'r-Resulü, Lev-enzelna ve Nebe surelerinin ezberlenmesi hedefler arasındadır.²⁵⁷ Usulüne uygun olarak müezzinlik yapılması ve müezzinlikle ilgili bilgi aktarımı kursların Diyanet İşleri Başkanlığı'na yönelik kurum içi eleman yetiştirmeye yönelik hedefinin devam ettiğini akla getirmektedir. Ayrıca ocak ayından itibaren namaz sure ve dualarının meallerinin okunması beklenmektedir. Sure ve duaların meallerinin okunması, öğrenenlere verilecek mesajlar açısından önemli kabul edilmektedir.

Şubat ayında beş cüzün yüzünden okunması tecvit kuralları ve usulüne uygun müezzinliğe devam edilmesi konular arasındadır. Namaz sure ve dualarının mealleri de işlenmesi gereken konulardandır. Bu ay içerisinde Yasin suresinin ilk üç sayfasının ezberletilmesi ve imamete hazırlık yaptırılması (kıraat yönünden) öğreticilerin ulaşması gereken amaçlardandır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nun eleman yetiştirme hedeflerini "imamete hazırlık" ifadesinden de anlamak mümkündür.²⁵⁸

Mart ayına gelindiğinde yüzünden okunması istenen cüz sayısının kademeli olarak artırıldığı görülmektedir. Aralık ayında iki cüzle başlayan yüzünden okuma çalışmaları mart ayında altı cüze çıkarılmıştır. Bu durum, eğitimde tedricilik olarak yorumlanabilir. Tecvit,

256 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 6.

257 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 7.

258 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 7.

sure ve dua mealleriyle ilgili çalışmaların da devam etmesi istenmektedir. İmamete hazırlıkta ise namaz sure ve duaların fiilen tatbikinin yapılması başlığı vardır ki bu yaparak yaşayarak öğrenme açısından önemlidir. Yasin'in son üç sayfası, Fetih suresinden bir aşr-ı şerif ve ve'd-Duha'dan aşığı, ezberlenmesi gereken aşrılar olarak verilmiştir.²⁵⁹ Sure ezberlerinin konu dağılımında önemli bir yer edindiği görülmektedir. Yalnız sure ezberletilmesiyle ilgili olarak hangi yöntem ve tekniklerin kullanıldığı belirtilmediği için her öğreticinin tecrübe birikimine göre farklı metotlar kullandığı anlaşılmaktadır.

Nisan ayında işlenmesi istenen ilk konu, yedi cüz olarak belirlenmiştir. Mülk, Kıyame, Rahman Suresi'nden aşr-ı şerif ezberletilmesinin yanı sıra tecvit kurallarına dikkat edilmesi, namaz sure ve dualarının meallerinin bitirilmesi bu ay içinde işlenecek konulardır. Son ay olan mayısta ise 25-29 cüzlerinin okunması, ezberlerin tecvit kurallarına uygun olarak tekrar edilmesi amaçlanmıştır. Eğitim öğretim yılı boyunca işlenmesi belirlenen konu başlıklarına bakıldığında, yoğun bir içerikle karşılaşmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in baştan sona kadar okunmasının planlandığı ve ezberlenmesi istenen pek çok aşr-ı şerifin olduğu düşünülürse bireylerin Kur'an-ı Kerim'i usulüne uygun olarak okumasını hedefleyen bir yaklaşım karşımıza çıkmaktadır. Namaz sure ve dualarının meallerinin okunması, Kur'an kurslarının genel eğitim öğretim anlayışı açısından önemli olsa da meallerde sınırların namaz sure ve duaları şeklinde çizilmiş olması, ibadet ağırlıklı din anlayışını da kanıtlar niteliktedir.

1975 müfredatında 18 saat olan Kur'an dersi 1979 müfredatında 15 saate düşürülmüştür. İbadet dersinin 2 saatten 4 saate, siyer dersinin ise 1 saatten 2 saate çıkarıldığı görülmektedir. Derslerin günlere olan dağılımı ise 1975'den beri değişmemiş pazartesi, salı, çarşamba ve perşembe günleri 5'er, cuma günü 4 saat olarak devam etmiştir.²⁶⁰

259 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 7.

260 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 1.

1979 yılı Kur'an-ı Kerim dersi konularında önceki programdan farklı olarak üniteler belirlenmiş ve her bir ünitenin amaçları ve amaçlara uygun olarak da kullanılacak araç ve gereçler aktarılmıştır.

Kur'an-ı Kerim dersi konuları dört üniteden oluşmaktadır. Birinci "Elifba", ikinci "Ezan-İkamet ve Bazı Dualar" ve üçüncü de "Kur'an-ı Kerim'e Geçiş" üniteleridir.²⁶¹ Son ünite olan "Kur'an-ı Kerim Hatmine Başlama" bölümü ise oldukça geniş bir konu alanı içermektedir. Genel olarak bakıldığında ünitelerin öğretmen merkezli olarak hazırlandığı ve amaçlarda kullanılan ifadelerden hareketle de müfredatın kazanım merkezli olmadığı anlaşılmaktadır.

Birinci ünite olan "Elifba" için dört haftalık bir süre verilmiştir. İkinci ünite "Ezan-İkamet ve Bazı Dualar" ise bir haftalık bir süreci kapsamaktadır. Üçüncü ünite dört haftalık bir süreyi içine alırken, son ünite 10. haftadan 31. haftaya kadar uzun bir süreyi içine almaktadır.²⁶²

Birinci ünitenin amacı öğrencilere Kur'an-ı Kerim elifbasını öğretmektir. Dört haftaya yayılan ünitenin bazı alt başlıkları şunlardır: Harflerin isimleri, hareketler, med harfleri, vakıf, secavend.²⁶³ 1975 yılı ile karşılaştırıldığında Kur'an elifbasıyla ilgili incelenen konu başlıklarının bu müfredatta daha ayrıntılı olduğu görülmüştür.

İkinci ünite olan "Ezan-İkame ve Bazı Dualar" ünitesinin amacı; namaz duaları, ezan ve ikamet getirmeyi öğretmektir.²⁶⁴ Burada namazda okunması gereken duaların üniteye dâhil olduğu görülmektedir. Kur'an kurslarında ilk amaç Kur'an-ı Kerim'in güzel okunması olarak kabul edilirse ikinci amaç da namazla ilgili sure ve duaların ezberletilmesidir denilebilir.

Üçüncü ünite "Kur'an-ı Kerim'e Geçiş"e dört haftalık bir süreç ayrılmıştır. Önce kısa surelerin yüzünden okutulmasıyla başlanan ünite ve bazı surelerin ezberletilmesiyle devam etmektedir. Son ünite

261 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 8-9.

262 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 8-13.

263 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 8.

264 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 9.

olan “Kur'an-ı Kerim Hatmine Başlama” ünitesi ise en geniş zamanı kapsamaktadır. 21 haftalık bir süreçte Kur'an-ı Kerim'in baştan sona okutulması hedeflenmiştir. 4'er sayfa ile başlayan okuma süreci artarak devam etmektedir.²⁶⁵ Tedriciliğin göz önünde bulundurulduğu ünite de tecvit kurallarının yeri geldikçe öğretilmesi söz konusudur. 31 hafta olarak belirlenen konu dağılımının sadece iki konu başlığında, bazı surelerin meallerinden bahsedilmektedir.²⁶⁶ Bahsi geçen iki başlık dışında, Kur'an-ı Kerim'i anlamaya yönelik konu başlıkları içerikte yer almamaktadır. 1975 yılı müfredatındaki dört ayın konuları içinde “Namaz Sure ve Dualarının Mealleri” başlığı tekrar edilmişken bahsi geçen müfredatta sadece iki başlıkla meallerin sınırlandırılmış olması Kur'an kurslarının sürekli farklı yönlerde din anlayışlarının değiştiğini kanıtlamaktadır. 1975 müfredatında Kur'an okumanın yanında Kur'an-ı Kerim'in anlaşılma çabasından bahsedebiliyorken 1979 yılında bu anlayışın değiştiği anlaşılmaktadır. Kur'an-ı Kerimle ilgili meal başlıklarının sınırlandırılmış olması da bunu kanıtlamaktadır.

1985 yılı müfredatında haftalık ders saati 24 saat olarak kalırken derslerin dağılımı değişmiştir. Kur'an-ı Kerim dersi haftada 18 saate çıkarılmış, itikat ve siyer dersleri 1 saate düşürülmüştür. Ahlak dersi aynı kalırken ibadet dersi 3 saat olarak belirlenmiştir.²⁶⁷

Kur'an-ı Kerim dersinin ünite başlıklarına bakıldığında, bir önceki müfredatla aralarında önemli farklılıklar olmadığı görülmektedir. Sadece 1979 müfredatında, “Kur'an-ı Kerim Hatmine Başlama” şeklinde ayrı bir ünite başlığı bulunmakta.²⁶⁸ Ezberlenecek sure ve dualar bir önceki müfredatta ayrı bir ünite de topluca verilmişken bu müfredatta “Kur'an'a Geçiş” başlığında aktarılmıştır. Bir ünite boyunca sürekli ezber yaptırılması eğitim süreci açısından çok uygun görülmemiş olacak ki ezber ve yüzünden okuma konu başlıkları bir arada verilmiştir.

265 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 10-13.

266 Fatıha, İhlas, Felak, Nas, Bakara Suresinin ilk beş ve son iki ayetinin meallerinin öğretilmesi için toplam 8 saatlik bir süre ayrılmıştır.

267 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1985, s. 3.

268 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 10.

Kur'an-ı Kerim dersi üçüncü ünitesi "Kur'an-ı Kerim'e Geçiş" dir. Zaman ve konu yoğunluğu bakımından en geniş olanıdır. Altıncı haftadan otuz ikinci haftaya kadar süren uzun bir zamanı içine almaktadır. Öğrencilere Kur'an-ı Kerim'i yüzünden okumayı öğretmek amaç olarak belirtilmişken araç olarak da Kur'an-ı Kerim, teyp ve bant belirlenmiştir. Konular incelendiğinde pek çok surenin ezberlenmesi, tecvit kuralları, Kur'an-ı Kerim'in baştan sona tedrici metotla okunması ekseninde başlıkların belirlendiği görülmektedir.²⁶⁹ Surelerin önce yüzünden okutulması sonrasında ise ezberlenmesi yöntem olarak benimsenmiştir. Kur'an'ın yüzünden okunmasında ise önce dörder, sonraki aşamalarda onar sayfa; on yedinci haftada bir cüz, yirmi dördüncü haftadan itibaren ise haftada iki cüz okunması amaçlanmıştır. Otuz iki haftadan oluşan öğretim programını başarıyla tamamlayan birey pek çok sureyi ezbere okuduğu gibi Kur'an-ı Kerim'i tecvit kurallarıyla beraber hatim etmiş de olmaktadır. Bir önceki müfredattan farklı olarak Kur'an'ın yüzünden okunması birinci cüzden otuzuncu cüze kadar sırayla planlanmıştır. Hazırlanan Kur'an dersi konularının oldukça yoğun olduğunu, amaçlara ulaşmak için hem öğrencilerin hem de öğrenenlerin ciddi bir çaba sarf etmeleri gerektiğini belirtmek gerekir. Önceki müfredatta olduğu gibi iki konu başlığı dışında surelerin meallerinden bahseden herhangi bir konu yoktur. Ders saatinin arttırılmış olmasına rağmen, Kur'an-ı Kerim'i yüzünden okumayla ilgili bakış açısı Kur'an kurslarının değişmez dini anlayışı olarak devam etmektedir.

1975 yılı müfredatı itikat dersinde konu başlıkları haftalara bölünerek ele alınmıştır. Bu ders için başlangıç zamanı -Kur'an-ı Kerim dersinden farklı olarak- ekim ayıdır. Mayıs ayının üçüncü haftasına kadar geçen süreç için belirlenen konu başlıkları sırasıyla şunlardır: Din, iman, Allah'a iman, meleklerle, kitaplara iman, Kur'an-ı Kerim, peygamberlere iman, ahiret gününe iman, ahiret ahvali, kadere ve kazaya iman, İslam dini.²⁷⁰ Bu başlıklar incelendiğinde dersin ismi olan "itikat"

269 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1985, s. 12-16.

270 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 12-13.

kelimesinden hareketle imanın şartlarının ele alındığı anlaşılmaktadır. Dersin genel içeriğinde geleneksel bir din anlayışı benimsenmiştir. İslam dininin bazı maddelere, kısaltmalara indirgenmesi, tarihsel süreç içinde katı bir inanç haline gelerek günümüze kadar devam etmiştir. Zihinlere bazı ezberlerin yerleştirilmesi açısından pratik gibi gözükse de sistemin, dinin vermek istediği mesajın katkısı tartışmalıdır.

İtikat dersi için, ekim ayında ilk hafta din konusuna kalan üç hafta ise iman konusuna ayrılmıştır. "Din" genel başlığında ele alınan üç alt başlık; "Din'in genel tanımı, Din'in İslam dinine göre tanımı ve insanların dine olan ihtiyacıdır."²⁷¹

Bu başlıklardan, Kur'an kurslarında ele alınan "din" in ceza ve korkuya dayalı bir din anlayışı mı, hoşgörünün ağır bastığı bir din anlayışı mı olduğunu anlamak zordur. Ancak "din" in genel ve özel iki tanımından bahsedilmesi, din konusunun sadece İslam dini eksenli aktarılmadığı anlamına gelir. Ayrıca son başlık olarak insanların dine olan ihtiyacının ele alınması dinin ihtiyaç, daha doğrusu dinin bireysel ihtiyaç olduğu noktasından hareket edildiğinin bir kanıtıdır. Sonraki haftalarda imanın tanımı yapıldığı ve insanları iman bakımından gruplara ayırdığı konular gelmektedir.²⁷² Bireyleri dini kimliklerine göre ayırt etmek, ilmiyal eksenli din eğitiminin ayrılmaz bir parçası gibi algılanabilir. Ancak bireylerin bu şekilde gruplanmasının ve bunun sürekli zihinlere nakşedilmesinin ayırıştırıcı faktörleri ön plana çıkarabileceği öne sürülebilir.

Kasım ayının ilk üç haftasında Allah'a iman konusu işlenmiş ve son hafta da işlenen konuların tekrar edilmesi istenmiştir. Konuların alt başlıklarından biri "Allah'a imanın fert ve toplum hayatındaki etkileri" dir.²⁷³ Dinin birey ve topluma yönelik katkısına vurgu yapan nadir konu başlıklarından biri de budur. Burada rasyonel bir din anlayışından hareket edildiği ifade edilebilir.

271 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 12.

272 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 12.

273 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 12.

Aralık ayının ilk haftasında meleklere iman, ikinci ve üçüncü haftalarında kitaplara iman, dördüncü haftasında ise Kur'an-ı Kerim konu başlıkları belirlenmiştir. Ocak ayının konu dağılımı ise ilk hafta Kur'an-ı Kerim, diğer haftalar ise peygamberlere iman şeklindedir. Şubat ayında aynı konuya devam edilip ahiret gününe iman konusuyla bitirilmiştir. Konuların alt başlıklarına bakıldığında, "peygamberlerin sıfatları, görevleri, Kur'an-ı Kerim'de isimleri geçen peygamberler, kabir hayatı, kıyamet günü ve büyük alametleri" gibi bilgi ağırlıklı din anlayışı görülmektedir.²⁷⁴ Peygamberlere iman başlığı altında yer alan "peygamberlerin getirdiği dinlerde bir olan esaslar" alt başlığı, uyumlu bir bakış açısını yansıtmaktadır. Ayrıca ocak ayının son haftasında "Peygamberlik ve mucize, Peygamberimiz ve mucizeleri" konu başlıkları hem peygamberlik kurumunu ve peygamberleri hem de Hz. Muhammed'i örnekliklerinden ve insani yönlerinden ziyade, mucizelerinden hareketle anlatan bir din anlayışını kanıtlamaktadır. Aynı zamanda kullanılan "Peygamberimiz" kelimesi Kur'an kurslarındaki biz dilini kanıtlamaktadır. Kurslardaki biz dili aynı dinin inanır olma, aynı tarafta olmayı desteklemektedir ve bu, doktriner yaklaşımın bir sonucudur.

Mart ayında ahiret ahvali, kadere ve kazaya iman konuları vardır. Alt konu başlıkları bireyden hareket etmiştir. Kadere ve kazaya imanın fert için öneminin gündeme alınması dışında dikkat çeken nokta, kader ve kaza ünitesinde "İnsanların Fiilleri ve Neticeleri, Dinimizde Sorumluluk Duygusu" başlıklarının, nisan ayında ise "İnsan kader ve kazayı bahane ederek sorumluluktan kurtulamaz." konusunun müfredata dâhil edilmesidir. Genel olarak bakıldığında itikat dersinde nakilci bir din anlayışının benimsendiği bellidir. Ancak kaza ve kader inancıyla ilgili kullanılan konu başlıkları, Kur'an kurslarının toplumda yer alan yanlış kader anlayışını düzeltmeye çalışan, bireyin yaptıklarının sorumluluğunu üstlenmesi gerektiğini düşünen bir algı oluşturmaya çalıştığı anlamına gelmektedir. Derslerin bitimi olan mayıs ayı ise konuların tekrar edilmesi için ayrılmıştır.²⁷⁵

274 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 14.

275 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 14-15.

1979 müfredatında itikat dersi yedi üniteden oluşmaktadır. Üniteler sırasıyla iman, Allah'a iman, meleklerle iman, kitaplara iman, peygamberlere iman, ahirete iman ve İslam dinidir. Her ünite için amaç ve araçlar belirlenmiştir. Toplam 32 haftalık bir eğitim öğretim süreci konuların içeriğine göre haftalara bölünmüştür.²⁷⁶

Bir önceki müfredatta "din" kavramıyla derse başlanmış ve insanlar iman bakımından gruplara ayrılmıştı. 1979 müfredatının ilk ünitesi "iman" ünitesidir. Alt başlıklar olarak kelime-i tevhit, kelime-i şahadet, anlamları ve imanın esaslarıdır. Ünitenin tek amacı; "Öğrenciye imanlı olmanın önemini kavratmak" olarak belirlenmiştir.²⁷⁷ Daha az ve öz bilginin verildiği görülen ünite de "imanın insana verdiği huzur ve mutluluk" konusu ele alınmıştır. İman etmenin bireyin iç dünyasının zenginleşmesine olan katkısının aktarıldığı konu, öğrencilerde duyuşsal kazanım sağlamaya yönelik olarak kabul edilebilir.

Allah'a iman ünitesinde "Allah'ı Nasıl Tanırız?" başlığından sonra Allah sevgisi, Allah korkusu ve Allah'ın rahmeti başlıkları anlatılarak öğrencide Allah inancı geliştirilmeye çalışılmıştır. Zaten ünitenin amacı da öğrencide Allah inancını geliştirmektir. Araç olarak "konu ile ilgili kitaplar" cümlesi kullanılmıştır.²⁷⁸ Önceki müfredatta olmayan "Allah korkusu" konusunun eklenmesi, ceza ve korkuya dayalı bir din anlayışını akla getirmektedir. Allah sevgisi, korkusu, rahmeti konusundan sonra ele alınan "Mü'min Ümit ile Korku Arasında Yaşamalıdır"²⁷⁹ başlığı İslam düşünce tarihinde önemli yeri olan havf ve rec'a arasında olmak prensibini yerleştirmeye çalışmaktadır. Ünite de Allah'a imanın toplumsal hayata olan etkisi aktarılmamıştır ve konunun sosyal ayağı eksik bırakılmıştır.

Meleklerle iman ünitesinde ise başlıca meleklerden ve onların görevlerinden bahsedilmesi istenirken amaç da "meleklerle imanı kavratmak" şeklinde belirlenmiştir. Dördüncü ünite olan kitaplara iman

276 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 18-20.

277 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 18.

278 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 18.

279 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 18.

ünitesinin amacı “kitaplara imanı kavratmak”tır. Kur'an-ı Kerim'in nazil oluşu, özellikleri ve ona karşı görevlerimiz anlatılmaktadır. Her iki ünite de “meleklerle imanın faydaları” ve “Kur'an-ı Kerim'e karşı görevlerimiz”²⁸⁰ konuları dışında bilgi yüklemesinin yapılmasıyla birlikte nakilci bir din anlayışı ortaya çıkmıştır.

Peygamberlere iman ünitesinin amacı “Öğrencilere peygamberlere imanın önemini benimsetmek.”tir.²⁸¹ Konu ile ilgili kitaplar ve Ravza-i Mutaahhara tablosu araç olarak kabul edilmiştir. Konu başlıklarının bir önceki müfredattan çok farklı olmadığı ancak mucize konusuna olan vurgunun arttığı anlaşılmaktadır. “Mucize ve keramet ne demektir?” konusu dışında Hz. Muhammed'in mucizeleri 1975 müfredatında kısaca ifadesiyle aktarılmışken bu müfredatta birkaç haftaya yayılmıştır ve peygamberlik kurumu mucize ağırlıklı bir anlayışla aktarılmaya devam edilmiştir. Böyle bir bakış açısının tüm peygamberler gibi Hz. Muhammed'in örnekliğine ve toplumun zihinsel alt yapısında peygamberlerin insani yönünün zayıflamasına yol açtığı söylenebilir.

Ahirete iman ünitesi ise ölüm, kabir, kıyamet, cehennem, cennet gibi kavramları içermektedir. Ünitenin amacı; “Ahiret gününe imanın önemini kavratmak.” olarak tespit edilmiştir.²⁸² Kaza, kader ve sorumluluk kavramları ise ahiret iman başlığında geçmektedir. 1975 müfredatında ayrı başlıklar olarak ele alınan kader ve kazanın ayrı bir ünite olarak değil de söz konusu ünitenin alt başlığı olarak yer alması önemli bir ayrıntıdır. 1979 müfredatında çalışmanın önemi konuya dâhil olmuştur. Kaza ve kader konusunda topluma yerleşmiş olan bazı inançları değiştirmek için “tevekkül, çalışmak, kaza ve kadere inanmak sorumluluğu ortadan kaldırmaz” başlıkları ele alınmıştır. Konuların dağılımına bakıldığında “ahirete imanın, kaza ve kadere inanmanın faydaları” dışında toplumsal alana vurgu yapan rasyonel bir bakış açısından ziyade, bireysel değişimi amaçlayan başlıklar dikkat çekmektedir.²⁸³

280 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 18-19.

281 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 19.

282 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 19.

283 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 18.

Son ünite olan "İslam Dini" ünitesinin amacı "İslam Dininin en son gönderilen en mükemmel bir din olduğunu kavratmak."²⁸⁴ olarak açıklanırken araç olarak da "konu ile ilgili kitaplar, cami, mihrap, minber, minare resimleri" belirlenmiştir. İslam'ın son ve evrensel din olduğu dışında temel esasları da üniteye konu edinilmiştir. Doktriner din anlayışını bu amaçlarda görmek mümkündür.

1985 müfredatındaki itikat dersi 1979 yılıyla aynı özellikler taşımaktadır. Sadece son üniteye eklenen başlıklar vardır. Son ünite "İslam Dini ve Özellikleri"nin amacı "İslam dininin en son gönderilen ve en mükemmel bir din olduğunu kavratmak."²⁸⁵ cümlesidir. "Din nedir?" konu başlığıyla ünite başlamaktadır. Dinin tanımından sonra İslam dininin özelliklerine geçmektedir ki son din oluşu ve evrensel oluşu aktarılmıştır. "İslam dininin akla ve ilme verdiği üstün değer, bilimin, insan hayatındaki yeri ve önemi" konuları Kur'an kursları müfredatında dikkat çeken bir yeniliktir.²⁸⁶ Yaygın din eğitimi kurumu olarak Kur'an kurslarında, İslam dininin temelde din-bilim çatışmasını kabul etmediği, tam aksine İslam dininin bilimin karşısında değil yanında olduğu aktarılmaya çalışılmıştır. Bilimden hareket eden din anlayışı, bilime saygılı yaklaşım Kur'an kurslarının bakış açısı için önemli bir adımdır. 29. haftadan itibaren birlik beraberlik vurgusu söz konusudur. İslam dininin birlik ve beraberliğe verdiği önemle başlayan konu başlıkları "milli birlik ve bütünlüğümüz açısından kardeşlik duygusunun önemi, dayanışmanın önemi, milli birliğin sağlanmasında hoşgörünün önemi, milli birlik ve bütünlüğümüzün temini için üzerimize düşen görevler" konularıyla devam etmektedir.²⁸⁷ 1985 yılı müfredatının hazırlandığı ve uygulandığı yıllar düşünüldüğünde bir önceki müfredatta yer almayan bu konuların nedenleri daha iyi anlaşılabilir. Bu durum, Kur'an kurslarının siyasi algı doğrultusunda tutum ve davranışlarının değişmesiyle ya da toplumun beklentilerini, ihtiyaçlarını iyi tespit edip buna uygun

284 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 20.

285 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1985, s. 22.

286 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1985, s. 20-22.

287 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1985, s. 22.

müfredat hazırlamasıyla açıklanabilir. Belki de Kur'an kursları müfredatında yer alan bu değişiklik için iki şık da geçerlidir. Dönemin siyasi algısı önemsendiği gibi toplumda yer alan kutuplaşmalara karşı önemli bir değer olan kardeşlik konusuna vurgu yapılmıştır. Milli duyguların geliştirilmesine yönelik bakış açısı önceki yıllarda karşılaşılmayan bir yaklaşım şeklidir. Milli birliğin sağlanmasında hoşgörü vurgusunun yapılması ise hoşgörülü din anlayışını kanıtlamaktadır.

1975 müfredatında haftalara göre ayrılan konu başlıkları ekimden başlayıp mayıs ayına kadar devam etmektedir. Haftada 2 ders saati olarak belirlenen ibadet dersinin haftalara göre konu başlıkları şöyledir: İslam, mükellef ve ödevleri, ibadet, sular, abdest, boy abdesti, teyemmüm, namaz, namazın farzları, namaz vakitleri, namazın kılınışı, namaz çeşitleri, özel hallerde namaz, namazla ilgili hükümler, oruç, zekât, hac, kurban, yemin. İbadet dersi için 31 haftalık bir eğitim öğretim faaliyeti söz konusudur.²⁸⁸

İbadet dersinin haftalara göre konu dağılımı incelendiğinde bilgi aktarımının ön planda olduğu görülmektedir. Mükellefin görevleri, ibadet çeşitleri, temizlik yönünden suların türleri, namaz çeşitleri, oruç, zekât, hac, kurban gibi ibadetlerin ayrıntılı anlatımları söz konusudur. Ders konularında "İnsanların İbadete Olan İhtiyacı, Kurban İbadetinin Toplum Açısından Önemi"²⁸⁹ başlıkları dışında ibadetlerin bireysel ve toplumsal faydaları, ibadetlerin davranışlara olan etkisi, emredilme nedenleri gibi konu başlıklarına rastlanmamaktadır. Bu durum ibadet dersinin sadece teorik yönünün -uygulamalı olarak bazı ibadetler öğretilse bile- ağır bastığını göstermektedir. İlmihal kültürünün ağırlıkta olduğu din anlayışında, davranışlar veya kazanımlardan ziyade ibadet ve inançla ilgili ayrıntılar mezhebi bakış açılarına göre irdelenmektedir. Şekilselliğin ön planda olduğu bu bakış açısı, kursların ibadet ve itikat derslerinin içeriğinden de anlaşılmaktadır. Hâlbuki müfredatta yer alan amaçlar ibadetin nihai amacı olan ahlak eğitimine katkı sağla-

288 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 20.

289 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 24.

mayı hedefleyen cümlelerden oluşmaktadır. Ancak hedef cümleleri ve açıklamalar ile seçilen konu başlıkları birbiriyle uyumlu değildir. Dersin amaçlar ve açıklamalar kısmında ibadetlerin bireysel ve toplumsal faydalarından bahsedilmesi istenmişken ve ibadetlerin gayesinin güzel ahlak olduğu belirtilmişken konu başlıklarının bu açıklamaların dışında sadece kuru bilgilerden ibaret olması amaç-kazanım ilkesinin göz ardı edildiğini akla getirmektedir.

İbadet dersiyle ilgili aktarılan bilgiler nakilci ve ezberci bir din anlayışının sonucudur. İbadet gibi birey ve toplumun yaşamında önemli değişiklikler yapabilecek bir ders, Kur'an kurslarında nakilci değil de rasyonel temellere dayanarak hazırlanmış olsaydı bireylere davranış boyutunda kazanımlar sağlayabilir ve toplumsal yaşamda önemli bir fark yaratabilirdi.

1975 yılında haftada 2 saat olarak belirlenen ibadet dersi, 1979'da haftada 4 saat olarak değiştirilmiştir.²⁹⁰ Ders saatinin arttırılmasıyla beraber ibadet dersinin müfredatının yoğunluğu devam etmektedir. Kur'an-ı Kerim dersinden sonra en yoğun ders olarak ibadet dersinin seçilmesi, ibadet ağırlıklı din anlayışını benimsemenin bir sonucudur.

Dersin ünite başlıkları şu şekildedir: İslam, ibadet, temizlik, namaz, oruç, zekât, hac, kurban, yemin, mübarek gün ve geceler. İlk ünitenin amacı öğrenciye İslam'ın şartlarını öğretmek olarak belirlenmiştir. Önceki müfredatta "İslam'ın Tarifi" konusuyla başlayan ünite, bu müfredatta İslam'ın şartlarıyla başlamaktadır. Ünite de İslam dininin tanımı yapılmamıştır. İkinci ünite olan ibadet ünitesinin amacı ibadetin önemini kavratmaktır. İbadetin ne olduğunun ve niçin yapılması gerektiğinin bir haftalık zamanda anlatılmasının istenmesiyle, ibadetin faydalarından da bahsederek, öğrenenler zihinsel olarak ibadet fikrine alıştırmıştır.

Temizlik ünitesi üçüncü ünedir. Bu ünitenin amacı temizliğin önemini benimsetmektir. Dört haftaya ayrılan ünite, namaz ünitesine hazırlık özelliği taşımaktadır. Namaz ünitesi konu dağılımında en uzun zamanı kapsamaktadır. Yedinci haftadan başlayan konular on

290 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 23.

yedinci haftaya kadar sürmektedir. Ünitenin amacı; öğrencilere namaz kılma alışkanlığını kazandırmak olarak belirlenmiştir. Araç olarak ise ilgili kitaplar yanında, abdest ve namaz için gerekli araçlardan bahsedilmiştir.²⁹¹ Yaygın din eğitiminin önemli özelliklerinden biri olan uygulamalı eğitimin ibadetler konusunda yerine getirildiği anlaşılmaktadır. Konuların başlıkları incelendiğinde bir ders saati ayrılan "namazın önemi" dışında namaz kılma alışkanlığını kazandıracak hiçbir konu başlığına rastlanmamıştır. Namazla ilgili tüm ayrıntıların aktarıldığı ve öğrencilerin yoğun bir bilgi aktarımıyla baş başa kaldıkları on haftalık bir sürecin sonunda, namaz kılma alışkanlığının nasıl kazandırılacağı anlaşılammıştır. Kur'an kurslarının öğrencilerine bir takım alışkanlıklar kazandırmayla ilgili bir tutuma sahip olduğu ancak alışkanlık kazandırmak için takip ettiği yolun tutarlı olmadığı görülmektedir. Önceki ünitelerde de belirlenen "İbadetin önemini kavratmak, temizliğin önemini benimsetmek."²⁹² amaçlarına ulaşılabilir konu başlıkları yok denecek kadar azdır.

Oruç, zekât, hac ve kurban ünitelerinden sonra dokuzuncu ünite yeminle ilgilidir. Amaç olarak "Yemin etmekten sakınmanın ve yemine riayetin önemini kavratma."²⁹³ benimsenmiştir. Toplumda yer alan yemin etme alışkanlığını durdurmanın, yemin etmenin sorumluluğunu kavratmanın amaç olması olayın sosyolojik boyutunu bizlere hatırlatmaktadır. Derslerde çok fazla rastlanılmayan toplumsal boyut en azından bu üniteyle ilgili rasyonel din anlayışını göstermektedir.

1975 yılı müfredatında olmayan bir ünite 1979 müfredatının ibadet dersine eklenmiştir. "Mübarek Gün ve Geceler" ünitesinin amacı "Dince kutsal kabul edilen gün ve geceleri tanıtmak ve önemini kavratmak"tır.²⁹⁴ Kur'an kurslarında, bu müfredata kadar bahsi geçmeyen mübarek gün ve gecelerin dile getirilmesi, geleneksel din an-

291 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 24-25.

292 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 24.

293 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 27.

294 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 28.

layışının kabulü ile ilgilidir. Günümüzde toplumda yer alan bu gecelerdeki alışkanlıkların kökleşmesinde bu anlamda Kur'an kurslarının katkısının olduğu söylenebilir.

1985 yılı müfredatındaki ünite başlıkları ise İslam, ibadet, temizlik, namaz, oruç, zekât, hac, kurban, yemin, mübarek gün ve geceler, dini ve milli bayramlar şeklindedir. Önceki müfredatın konu başlıkları ve amaçları aynı şekilde devam etmiştir. Sadece son ünite olan on birinci ünite "Dini ve Milli Bayramlarımız" ünitesidir. Amacı "Öğrencilere dini ve milli bayramlarımızı öğretmek ve önemini kavratmak."tır. Dört haftalık süreçte dini bayramlardan sonra milli bayramların aktarıldığı, son haftada ise "Türk büyüklerine ve Atatürk'e saygı" konusuyla dersin bitirildiği görülmektedir.²⁹⁵ İtikat dersinde olduğu gibi ibadet dersinde de milli değerlere olan vurgunun geçmiş yıllara nazaran arttığı açıktır. Kur'an kurslarının dini değerlerle beraber milli değerleri aktarma konusunda kendisine biçtiği görevin bahsi geçen yıllarda toplumda yaşananlarla ilişkili olma ihtimali yüksektir. 1985 müfredatının genel olarak milli duyguları pekiştirmeye yönelik bir din anlayışına sahip olduğu ve bu konuda Kur'an kurslarının değişim yaşadığı ve konu başlıklarına bu değişimi yansıttığı anlaşılmaktadır.

1975 yılı müfredatında siyer dersi için haftada 1 ders saati ayrılmıştır. 31 hafta olan eğitim öğretim süreci, ekim ayında başlayıp mayıs ayında sona ermektedir. "İslamiyet'ten Önce Arabistan" konusuyla başlayan ders, kronolojik olarak Hz. Muhammed'in hayatı ve İslam dininin yayılmasıyla ilgili bölümlerle devam etmekte, "Veda Hacı, Veda Hutbesi, Hz. Peygamberin Son Günleri ve İrtihalleri" konusuyla sona ermektedir.²⁹⁶

İslam tarihinde yaşanan olaylar ders müfredatında ele alınmıştır. Mayısın konu başlıklarından olan "Veda Hutbesinin Sosyal Hayatın Düzenlenmesi İçin Getirdiği Yenilikler ve Esaslar"²⁹⁷ dışında dersin içeriği tarih dersi görünümünde hazırlanmıştır. Açıklamalar bölü-

295 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1985, s. 26-30.

296 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 28-32.

297 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 32.

münde öğretmenler için yapılan -dersin tarih dersi kavramı dışında bir anlayışla işlenmesi- isteğinin nedeni dersin içeriğiyle ilgili görünmektedir. Ders konuları tarih dersi akışında hazırlandığı için, öğretmenlere dersin içeriğini zenginleştirmekle ilgili önemli görevler düşmektedir. Dersin içeriği kronolojik bir bakış açısını yansıttığından, açıklamalar bölümünde ifade edilen "Peygamberimizin hayatı ile ilgili konular işlenirken daima O'nun üstün ve örnek şahsiyeti bu konularda esas olarak ele alınacak ve bu noktadan hareket edilecektir."²⁹⁸ cümlesini uygulamak zor gözükmektedir.

1979 müfredatında siyer ve ahlak dersi konuları ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Daha önce haftada 1 saat olan siyer dersi bu müfredatta 2 saat olarak uygulanmıştır. Ders, on ünitelerden oluşmaktadır.²⁹⁹ Ünitelerdeki konu dağılımlarına bakıldığında Hz. Muhammed'in hayatının kronolojik olarak aktarıldığı görülmektedir.

İlk ünite "Hz. Muhammed'in (a.s.) Doğumu ve Çocukluğu" dur. Amacı "Peygamberimizin doğumu ile dünyanın kazandığı önemi kavratmak ve öğrencilere peygamber sevgisini benimsetmek" tir. Araç olarak da konu ile ilgili harita, kitap, şiirler, Kur'an-ı Kerim'den ayetler, hadisler, teyp ve mevlit bandı tavsiye edilmiştir.³⁰⁰ Hz. Muhammed'in soyu, doğumu ve çocukluğundan bahseden konu dağılımında peygamber sevgisinin benimsetilmesi hedeflenmiştir. Mevlit bandının materyallerde kullanılması, geleneksel bir yaklaşımın yanı sıra Anadolu'da meşhur olan mevlit kültürünün yaygınlaşmasına da katkı sağlamıştır. İkinci ünite "Hz. Muhammed'in (a.s.) Gençliği ve Evliliği" dir. Ünitelerin amacı "Peygamberimizin örnek hayatını ve doğruluk anlayışını öğretmek" tir. Konu ile ilgili harita, kitap, şiirler, ayet ve hadis mealleri kullanılabilecek araçlardır. Ünitelerin alt başlıklarından olan "Hz. Muhammed'in (a.s.) Kâbe hakemliği", O'nun güvenilirliği ve adaletiyle ilgili örnek olay olarak aktarılan konu başlı-

298 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 27.

299 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 32-35.

300 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 32.

ğıdır. Üçüncü ünite, "Hz. Muhammed'in (a.s.) Peygamber Oluşu ve Gizli Davet" iken; dördüncü ünite "Davetin Açıklanması"dır. Ünitenin amacı "Öğrenciye İslam'da davetin metotlarını öğretmek"tir.³⁰¹ Davet sürecinden bahseden konular için seçilen amaç, sadece Hz. Muhammed'in davet sürecini öğretmekle sınırlı görünmekte, öğrencilerin aynı zamanda davet metodunu öğrenmeleri de beklenmektedir. Kur'an kursları, doktriner bir bakış açısının yanı sıra tebliğe dayalı bir din anlayışı da oluşturmaya çalışmıştır.

Beşinci ünite "Habeşistan'a Hicret" olarak belirlenirken altıncı ünite "Boykot ve Hüzün Yılları"dır. Ünitenin amacı "Sıkıntılara karşı sabırla mukavemet göstermenin değerini benimsetmek" iken araç olarak konu ile ilgili kitaplar seçilmiştir. Sabır değerinin, hayatın zorluklarına karşı güçlü durmanın önemini benimsetmeyi hedeflemesi siyer dersinin geçmiş yıllara göre değer odaklı hazırlandığını göstermektedir. "Sıkıntılara karşı sabırla mukavemet göstermenin değerini benimsetmek."³⁰² cümlesi değerler eğitimi kapsamında düşünülebilecek sabır ve kararlılığı akla getirmektedir.

Yedinci ünite olarak "Mirac", sekizinci ünite "Hicret" başlıkları belirlenmiştir. Dokuzuncu ünite "Medine'de Yıllar"dır ve amaç da İslam'da kardeşliğin önemini kavratmaktır.³⁰³ Müslümanların kardeş olduğu fikrini kavratmayı amaçlayan ünite bu konuda tarihten örnekler vermektedir. Din kardeşliği fikrinin verilmek istendiği konuların tarihte olup biten efsanelermiş gibi aktarılması, hiçbir davranış ya da duygu değişimini beraberinde getirmeyecektir. Bu nedenle tarihten anlatılan kesitlerin günümüzle bağlantı kurularak ya da somutlaştırılarak anlatılması önem arz etmektedir. Ancak ünitenin alt başlıkları incelendiğinde bahsedilen değişimi oluşturacak konu başlıklarına rastlanılmamıştır.³⁰⁴

301 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 32-33.

302 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 33.

303 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 34.

304 Ünitenin alt başlıkları, Hz. Peygamber'in Medine'de karşılanması, Peygamber Mescidi'nin inşası, Ensar ve Muhacirler arasında kardeşlik şeklindedir.

Son ünite olan “Hz. Peygamber’in (a.s.) Savaşları” ünitesinin amacı; “İslam dininin sulh anlayışı ile gerektiğinde cihada verdiği önemi öğretmek” tir.³⁰⁵ Konu ile ilgili kitap, şiirler, yazı tahtası ve tebeşir araç olarak tavsiye edilmiştir. İslam diniyle barışın bir arada zikredilmesi, gerektiğinde cihada başvurulmasını istemesi, önceliğin sulh olduğunu akla getirmektedir. Ünite on yedinci haftadan son haftaya kadar devam etmektedir. Konu başlıkları içinde en uzun öğrenme dönemi kapsayan ünite dir. Cihat kavramıyla alakalı bir ünite anlatılmadan önce İslam dininin sulh anlayışının amaçlarda vurgulanmış olması konunun hassasiyetinin fark edildiğini, yanlış anlamaların önüne geçilmeye çalışıldığını göstermektedir.

Genel olarak siyer dersinin tarih dersi görünümünde olduğunu ifade etmek gerekir. Konular kronolojik olarak sıralanmıştır. Hz. Peygamber’in üstün insanlık vasıflarından bahsedilmesini isteyen dersin amacıyla içeriğin uyumlu olmadığı söylenebilir. İtikat dersinde mucize ve kerametlerle oluşturulan peygamber algısı, siyer dersinde tarihte yaşayan kahraman olgusuyla devam etmektedir. Hz. Muhammed (a.s.) ile ilgili oluşturulan –ulaşılabilir- imajından sonra öğrencilerin O’nun örnek alınabilirliği noktasından hareket etmeleri istenmektedir. Dersin içeriğiyle öğrencilerden istenenlerin örtüşmediği anlaşılmaktadır. Konu başlıklarında bazen “Hz. Muhammed” bazen de “Peygamberimiz” kelimeleri kullanılmıştır. Bu durumun dikkatsizlikten mi yoksa arada fark olmadığını düşünmekle mi alakalı olduğu bilinmemektedir. Aynı durumun bir önceki müfredatta da olduğunu belirtmek gerekir.

1985 yılı müfredatı siyer dersi 1979 müfredatıyla aynı konu başlıklarına sahiptir. Sadece 1985’de vatan ve millet sevgisine vurgu yapılmış, dönemin şartları gereği kardeşlik, hoşgörü, akılcılık, bağnazlığın reddi gibi Cumhuriyet dönemine uygun değişkenler kullanılmıştır.³⁰⁶

02.06.1980 yılındaki genelge “Camilerde Açılacak Kurslar” şeklindedir. Kur’an-ı Kerim öğretiminin yaygınlaştırılması amacıyla tüm ca-

305 DİB, *Kur’an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 34.

306 DİB, *Kur’an Kursları Müfredatı*, 1985, s. 34-38.

milerde "Kur'an-ı Kerim'i Yüzünden Okuma" kurslarının açılmasına karar verilmiştir. Belirtilen tarih itibariyle 50 bini aşkın camiden bahsedilmektedir.³⁰⁷ 1967 yılında çıkartılan Cami Görevleri Yönetmeliği'nde de cami ve mescitlerde Kur'an-ı Kerim öğretilmesinin, Kur'an Kursları Yönetmeliği'ne uygun olarak yapılabileceği ifade edilmişti. 1980 yılındaki genelgede, bu eğitimi verecek kişiler imam-hatip ve müezzin kayımlar olarak belirlenmiştir. Kursu katılanlarda yaş sınırı aranmaması istenmiş, günde en az bir buçuk saat ders verilmesi yönünde karar verilmiştir. Cami görevlilerinin ise en az 3 saat ders vermeleri, ders saatlerinin mevsim ve mahalli şartlara göre düzenlenmesi de yönetmelikte yer alan maddelerdendir. Camilerdeki kurslara katılanların diğerleri gibi sınavlara girme hakları olduğunu da belirtmek gerekir. Görevli öğretmenlerin başarı ve başarısızlık ile ilgili sicillerinin değerlendirilmesi ve terfilerinde bu durumun göz önünde bulundurulmasına karar verilmiştir.³⁰⁸ Genelge incelendiğinde cami ve mescitlerde Kur'an-ı Kerim'i Yüzünden Okuma kursu açılmasının kararlaştırıldığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında genelgenin, 1967 yılından herhangi bir farkının olmadığı ve Kur'an okuma odaklı eğitimin devam ettiği görülmektedir.

1981 yılındaki genelgede Kur'an kurslarında hangi derslerin kaç saat okutulacağı belirlenmiştir. 1975 yılı müfredatında haftalık ders saati 24 saat iken; 1981'de bu rakam haftalık 30 ders saatine çıkarılmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla Kur'an kurslarındaki ders saatlerinin sürekli bir artışı söz konusudur ve bu da din eğitiminde ne kadar çok bilgi verilirse o kadar iyi olacağı yaklaşımını kanıtlar niteliktedir. Ders dağılımı ise 21 saat Kur'an-ı Kerim, 3 saat itikat, 3 saat ibadet, 2 saat siyer ve 1 saat ahlak dersi şeklindedir. Önceki yıllardan farklı olarak Kur'an-ı Kerim dersinin haftalık ders saatinin arttırıldığı, itikat ve ibadet derslerinin 2 saatten 3 saate çıkarıldığı, siyer dersi 2 saat kalırken ahlak dersinin 2 saatten 1 saate indirildiği görülmektedir.³⁰⁹ Kur'an-ı Kerim dersinin ağırlığı, kursların amacı itibariyle devam etmektedir. İtikat ve ibadet derslerinin

307 DİB, Genelge No: 2, "Camilerde Açılacak Kurslar", 02.06.1980, s. 1.

308 DİB, Genelge No: 2, "Camilerde Açılacak Kurslar", 02.06.1980, s. 1.

309 DİB, Genelge No: 10, "Kur'an Kursları", 23.04.1981, s. 4.

saat sayılarının arttırılması ise ibadet ağırlıklı bir din anlayışını kanıtlarken ahlak dersinde azalmaya gidilmiştir. Kur'an kurslarının haftalık ders saat dağılımı zaman zaman değiştirilmiştir. Önemli olan nokta ders saatlerinin, konu dağılımlarının daraltılması ya da değiştirilmesinin sebeplerinin ne olduğu veya bu konuda herhangi bir çalışmanın yapıp yapılmadığıdır. Hedef kitlenin ihtiyaçlarına, çevrenin değişen şartlarına, kurumun ulaşmak istediği amaca göre derslerin içeriğinin ya da saatlerinin değişmesi doğaldır. Ancak yapılan değişikliklerin sebepleri gerek müfredatlarda gerekse genelgede, özel talimatlarda belirtilmediği için bu konuda yorum yapmak mümkün değildir. Genelgenin eğitim öğretim işlerinin 6. maddesinde ise müftülüğün izni olmadan Kur'an kurslarında öğrencilere ders, vaaz ve konferans verilemeyeceği ve seminer düzenlenemeyeceği aktarılmıştır. Kurumun merkeziyetçi ve baskın anlayışının göstergesi olan bu durum aynı zamanda farklı görüş ve düşüncelere karşı tedbir anlamına da gelmektedir.

16.06.1983 yılındaki "Kur'an Kursları" konulu genelgenin, 1971 yılındaki yönetmelikle ve 1981'deki genelgeyle ilgili olduğu belirtilecek açık olmadığı düşünülen bazı noktalar açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bazı noktalar önceki yıllardaki kurullarla aynı iken eğitim sürecinde bazı değişiklikler olduğu görülmektedir. Ders saatlerinin 23.04.1981 yılındaki genelgede 30 saate çıkarıldığı ancak çok kısa bir süre sonra haftalık ders saatinin 1981'den önceki gibi 24 saate düşürüldüğü anlaşılmaktadır.³¹⁰ Akşam kurslarındaki ders saatinin de haftada 3 gün ve günde 3 saat şeklinde uygulanması istenmiştir. Ders saatlerinin 6'sı Kur'an-ı Kerim, 1'i itikat, 1'i ibadet ve kalan 1 saati de siyer ve ahlak dersi için ayrılmıştır. Bu kursların süresi 20 hafta olarak belirlenmiştir. Kursların sonunda imtihan yapılmamasına, sadece "Akşam Kur'an Kursuna Katılma Belgesi" verilmesine karar verilmiştir. 1981 yılındaki genelgede akşam kurslarının ders dağılımından bahsedilmemişti ve günlük 3 saati geçmeyecek şekilde derslerin düzenlenmesi istenmişti. Ayrıca bitirme imtihanlarına akşam kurslarını tamamlayan bireylerin

310 DİB, *Genelge No: 10*, "Kur'an Kursları", 23.04.1981, s. 4; DİB, *Genelge No: 34*, "Kur'an Kursları", 16.06.1983, s. 3.

de katılması karara bağlanmıştı. 1983 yılındaki genelge sınava katılma şartını da ortadan kaldırmış gözükmektedir.³¹¹ Aslında Kur'an kurslarında, bugünkü ismiyle "ihtiyaç odaklı" eğitim verilmesiyle ilgili -daha sınırlı bile olsa- 1980'li yıllarda çalışmalar olduğu anlaşılmaktadır. Akşam kursları buna en iyi örnektir. Haftada 9 saatlik bir eğitim öğretim süreci vardır ve bu saatlerde en büyük pay Kur'an-ı Kerim dersine ayrılmıştır. Kur'an okuma yaklaşımı gündüz Kur'an kurslarıyla beraber akşam Kur'an kurslarında da devam etmektedir.

16.08.1984 yılında "Kur'an Kursları" başlıklı çıkarılan genelge ile Kur'an kursları yönetmeliği hazırlanana kadar kursların eğitimi öğretim ve yönetim işlerinin düzenlenmesi amaçlanmıştır. Genelgede daha önceki yıllardan farklı olarak başvuru yapan öğrencilerden sağlık raporu istenmeyeceği belirtilmiştir. Söz konusu raporun istenmemesi nedeni olarak Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın kayıt sırasında sağlık raporu isteme uygulamasından vazgeçilmesi gösterilmektedir. Küçük bir ayrıntı gibi gözükse de bu durum bizlere, örgün eğitimde yaşanan en küçük değişikliğin bile yaygın din eğitimi kurumu olarak Kur'an kurslarını etkilediğini kanıtlamaktadır. Aynı genelge ile okutulan ders saatlerinin dağılımı 18 saat Kur'an- Kerim, 2 saat itikat, 2 saat ibadet, 2 saat siyer ve ahlak dersi olmak üzere 24 saat olarak belirlenmiştir.³¹² İşlenen derslerin konularının ders defterine yazılması da istenmiştir. 1983 yılındaki 24 saatlik ders dağılımı aynı şekilde devam etmektedir. 18 saatlik Kur'an öğretiminin ne kadarının yüzünden okuma, ne kadarının tecvit ve tashih-i huruf ya da ezber olarak ayrıldığı genelgede ifade edilmemiştir.

Kurslarda okutulacak kitapların Başkanlığın izni dışında bir yayınevinden olmaması konusunda da görevliler uyarılmıştır. Tavsiye edilecek kitap, dergi gibi yayınlarında bu sınırlar içinde olması istenmiştir. Siyasi partiler, yan kuruluşları, sendikalar gibi ideolojik propaganda yapması mümkün olan kuruluşlara izin verilmemesi 1980'li yıllarda

311 DİB, *Genelge*: 34, "Kur'an Kursları", 16.06.1983, s. 3.

312 DİB, *Genelge No*: 38, "Kur'an Kursları", 16.08.1984, s. 5.

vurgulandığı gibi bu genelgede de yine maddeleştirilmiştir. Kur'an kurslarında merkezi bir bakış açısı ve kontrolü devam etmektedir.

Genelgedeki başlıklardan biri de 49. maddeyi içeren Camilerde Kur'an ve Din Öğretimi ve Eğitimidir. "Camilerde Açılacak Kurslar" ismiyle yayınlanan genelgede dile getirilen Kur'an öğretimine camilerin ve cami görevlilerinin dâhil edilmesi bahsi geçen genelgede de devam ediyor gözükmektedir.³¹³ Yalnız camilerde devam eden Kur'an ve dini bilgiler öğretiminin Kur'an Kursları Yönetmeliği'nin dışında kabul edildiği belirtilmiş ve bu çalışmanın vaaz ve irşat gibi yaygın din eğitiminin bir parçası olduğu aktarılmıştır. Başvuruda bulunan bireylerin Kur'an öğrenmek, abdest, namaz gibi basit ilmiyal bilgilerindeki eksiklerinin tamamlanmasının istenmesi, ibadet ağırlıklı bir din anlayışı yanında ilmiyal eğitimi de içine alan geleneksel din anlayışını kanıtlar niteliktedir. Yaş sınırı olmayan bu öğretim şeklinde öğrenim durumuyla ilgili bir belge de istenmeyeceği ifade edilmiştir. Cami görevlilerinin günde üç saate kadar ders verebileceği bu çalışmada düzenleme müftülüklerle bırakılmıştır. Başvuru yapan vatandaşa imkânlar ölçüsünde yardım edilmesi ve bu konuda bireylerin yasal olmayan yollara başvurmasının önlenmesi görev sınırları içinde kabul edilmiştir.³¹⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı, yaygın din eğitimi görevini üstlenen resmi bir kurum olarak toplumda yasal kabul edilmeyen tarikat ve cemaatlerin Müslüman bireyler üzerinde etki bırakmasını istememektedir. Denetlenebilen, belli bir plan ve program dâhilinde hareket eden Başkanlığın merkezi bakış açısı anlaşılabilir bir özelliğe sahiptir. Ancak eğitim öğretim faaliyetleri hiçbir denetime tabii tutulmayan bu oluşumlara karşı devleti temsil eden, ülkenin en ücra köşelerine ulaşma şansı olan Başkanlığın bireyi ve toplumu yasal olmayan oluşumlara karşı korumada ve dini yorumları halka ulaştırmadaki başarısı tartışmalıdır.

02.01.1986 tarihli "Kur'an Kursları ve Ek Ders Ücretleri" konusu genelgede 1984 yılındaki genelgede olduğu gibi Kur'an Kursları

313 DİB, *Genelge No: 38*, "Kur'an Kursları", 16.08.1984, s. 13.

314 DİB, *Genelge No: 38*, "Kur'an Kursları", 16.08.1984, s. 13.

Yönetmeliği'nin yeniden hazırlama çalışmalarının devam ettiği belirtilmiş, yönetmelik hazırlanana kadar kurslardaki eğitim öğretim, denetim işlerinin yürürlükte olan yönetmelik ve genelgeyle devam ettirilmesi istenmiştir. Genelgede ders saatlerinin yine değiştirildiği görülmektedir. Kur'an-ı Kerim ders saati 18 saatle, siyer ve ahlak dersi 2 saatle aynı kalırken; itikat dersi 1 saate düşürülmüş, ibadet dersi ise 3 saate çıkarılmıştır.³¹⁵ İbadet ağırlıklı din anlayışının daha da güçlendiği anlaşılmaktadır. Öğrencilerin genel kültürlerinin artırılması ve geliştirilmesi amacıyla, müftünün uygun göreceği konularda, sosyal ve kültürel kol faaliyetleri yapılması ifade edilmiştir. Kursların sadece din eğitimi yapan, hayattan kopuk yerler olmadığını göstermesi açısından önceki yıllarda da belirlenen kol faaliyetleri önemlidir. Bu durum, bireyin hayatta, toplumla olan bağına güçlendiren rasyonel temellere sahip bir din anlayışıdır. Akşam kurslarındaki eğitim öğretim faaliyetleri ile camilerdeki Kur'an ve din eğitimi aynı doğrultuda devam etmektedir. Genelgenin 10. başlığı ise "Kur'an-ı Kerim Öğretiminde Usul" şeklindedir. Başlıkta, ayrıntılı bir şekilde Kur'an harflerinin, hareketlerinin nasıl öğretileceği, "işlek ve hatasız Kur'an-ı Kerim metnini öğrenmede" nasıl bir yol takip edilmesi gerektiği anlatılmıştır. Sema ve arz metodundan, bireysel ve grup çalışmasına kadar neler yapılmasının doğru olacağı ayrıntılarıyla aktarılmıştır.³¹⁶ İki sayfalık öğretim usulüyle ilgili metin öğreticiler için bir ilk niteliğindedir. Önceki yıllarda bu şekilde bir uygulamaya rastlanmamıştır. Konumuzla ilgili olarak dikkat çeken nokta, 18 saatlik Kur'an-ı Kerim derslerinde eğitimin nasıl devam ettiği.

27.07.1989 tarihli "Kur'an Kursları ve Ek Ders Ücretleri" başlıklı genelgede disiplin işlemlerinin Kur'an kursları disiplin talimatına göre yürütülmesi karara bağlanmıştır.³¹⁷ Disiplin talimatının ayrıntılarıyla ele alınması, hedef kitlenin eğitim öğretim sürecinde davranışla-

315 DİB, *Genelge No: 46*, "Kur'an Kursları ve Ek Ders Ücretleri", 02.01.1986, s. 4.

316 DİB, *Genelge No: 46*, "Kur'an Kursları ve Ek Ders Ücretleri", 02.01.1986, s. 6.

317 DİB, *Genelge No: 78*, "Kur'an Kursları ve Ek Ders Ücretleri", 27.07.1989, s. 5.

rının bazı kurallarla sınırlandırılması, eğitimde ödül-ceza yaklaşımının kurumu etkilemesi anlamındadır.

16.11.1990 gün ve 20697 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursları Yönetmeliği'ne dayanılarak çıkarılan Kur'an Kursları Yönergesi bizlere kursların açılış, eğitim öğretim, yönetim işleri hakkında bilgi veren bir belge olma özelliğindedir. Kur'an kurslarında yüzünden okuma süresi dinlenme tatilleri dışında 32 hafta olarak belirlenmiştir.³¹⁸ Kursu bir öğretim yılı devam ettiği halde, gerekli bilgiyi edinemeyen bireylerin bir yıl daha kursa devam etmesinin sağlanmasına izin verilmiştir. 8. madde de Kur'an derslerinde "Kur'an Öğretiminde Usul" başlığından yararlanılması gerektiği zikredilmiştir. Ayrıca 1 Mart- 30 Nisan tarihleri arasında bilgi yarışmaları düzenlenmesi kararı verilmiştir. Yarışmaların amacı kursta okuyan öğrencilerin genel kültürlerini arttırmak ve geliştirmek olarak gösterilmiştir. İlk defa resmi bir belgede yarışmalardan bahsedilmiştir ki aynı yönergede başarılı olan öğreticilerin ödüllendirilmesi de yer almıştır.³¹⁹ Eğitim öğretim sürecinde yer alan bu değişiklikler, eğitimde ödül anlayışının kurslara yerleştiğinin göstergesidir. Ayrıca yüzünden okuyanlara mahsus olan belge verilebilmesi için sınav kararlaştırılmıştır. Öğrencilerin "Kur'an Kursu Bitirme Belgesi" alabilmesi için sadece zorunlu derslerden başarılı olmaları yeterli kabul edilmiş ve seçmeli derslerden ise not verilmesi yeterli görülmüştür. Kur'an kurslarında okutulacak seçmeli derslerin belirlenmesi ve okutulması konusunda Milli Eğitim Bakanlığı Halk Eğitim Merkezleri kurs programının takip edilmesi istenmiştir. Öğrencilerin ihtiyaçları, çevrenin şartları göz önünde bulundurularak en fazla üç dersin seçmeli ders olarak belirlenmesine karar verilmiştir. Ders kitabı olarak Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulunca kabul edilen kitapların okutulması kararlaştırılmıştır. Seçmeli derslerle ilgili olarak diğer kurumlarla yapılan işbirliği, Kur'an kurslarının

318 DİB, *Kur'an Kursları Yönergesi*, Ankara 1990, s. 1.

319 DİB, *Kur'an Kursları Yönergesi*, 1990, s. 2-3.

kendi içine kapanmasına engel olmuştur. Sosyal ve kültürel konularda değişik kurumların birikiminden yararlanılması, toplumla işbirliği anlayışının yansması kabul edilebilir. Seçmeli derslerin kaç saat olarak belirleneceği, öğretmen temini konusunda da Milli Eğitim Müdürlüğü ile işbirliği yapılması dikkat çekilen noktalar arasındadır. Ayrıca Kur'an kurslarında seçmeli derslerin okutulması için gerekli şartlar hazırlanamadığı takdirde bu derslerin okutulmayacağı belirtilmiştir.³²⁰ Kur'an kurslarındaki seçmeli derslerden bazıları şunlardır: Türkçe, tarih, coğrafya, güreş, yüzme, tenis, model uçak-gemi yapımı, el sanatları, terzilik, yiyecek hazırlama ve pişirme teknikleri, hasta ve yaşlılara bakım, refakat, radyo TV tamirciliği, sıva, badana boyacılık vb. Bu şekilde liste uzayıp gitmektedir.³²¹ Oldukça ilginç seçmeli dersler hazırlandığı görülmektedir. Yaygın din eğitimi kurumu olarak Kur'an kursları için belirlenen seçmeli derslerin ne kadarının seçildiği, hangilerinin uygulanabildiği bizim araştırma sınırlarımızın dışında kalmaktadır. Ancak Kur'an kurslarının yaygın din eğitim kurumu olmasının yanı sıra sosyal yaşama açılım çabaları da görülmektedir. Bu çabada bireysel bir din anlayışından bireyin topluma uyum sağladığı bir din anlayışına doğru değişim söz konusudur.

1991 yılı Kur'an Kursu Yönetmeliği'nin 9. maddesinde, Kur'an kursu bulunmayan veya bulunup da ihtiyaca cevap vermeyen yerlerde ve camilerde Kur'an-ı Kerim kursları düzenlenebileceği ifade edilmiştir. Camilerde verilen eğitimi ifade eden "Kur'an-ı Kerim ve gerekli dini bilgiler"³²² cümlesiyle, önceki yıllardan farklı bir din anlayışının ve bakış açısının olmadığı görülmektedir. Yönetmeliğin ikinci bölümü kursların kuruluş ve görevleri hakkındadır. Kursların görev alanında, Kur'an-ı Kerim'in yüzünden okunmasının öğretilmesi yanında Kur'an'ı doğru okumayı sağlayıcı bilgileri, uygulamalı olarak öğretmek de vardır.³²³ Bu maddeler, Kur'an'ın doğru okunması üzerine kurulmuş olan din anla-

320 DİB, *Kur'an Kursları Yönergesi*, 1990, s. 2-7.

321 DİB, *Kur'an Kursları Yönergesi*, 1990, s. 10.

322 DİB, *Kur'an Kursları Yönetmeliği*, Ankara 1991, s. 2.

323 DİB, *Kur'an Kursları Yönetmeliği*, 1991, s. 3.

yışının ayrıntılarıyla aktarılması demektir. Sure, ayet ve duaların doğru olarak ezberletilmesi ve bunların meallerinin öğretilmesi "ibadetler için" kaydıyla ifade edilmiştir. Böyle bir cümle, ibadet ağırlıklı din anlayışıyla ilgilidir. Çünkü hem surelerin hem de duaların mealleriyle beraber aktarılmasının nedeni ibadet ederken kullanılacak olmalarıdır. Son madde de inanç, ibadet ve ahlak esaslarından bahsedilmiştir. "Peygamberimizin hayati ve örnek ahlakı" cümlesiyle de Hz. Muhammed'in örneklüğünden hareket eden bir din anlayışıyla beraber, O'nun hayatından bahseden, tarihi kronolojiyi aktaran bir din anlayışı da anlaşılmaktadır.

Haftalık ders saati olarak 24 saatlik bir zaman dilimi belirlenmiştir. 1991'deki Kur'an Kursu Yönetmeliği incelendiğinde 1985 yılındaki müfredatla aynı ders saati ve ders dağılımının devam ettiği görülmektedir.³²⁴ Kurslarda, önceki yıllardan farklı olarak Kur'an kurslarını tanıtmak, öğretimi yaygınlaştırmak ve verimi arttırmak amacıyla sosyal ve kültürel faaliyetlerde bulunulabileceği belirtilmiştir. Önceki yıllarda sosyal ve kültürel faaliyetler ile Kur'an kurslarının tanıtımı amaçlanmamıştı. Daha çok bireylerin gelişimine katkıda bulunmak, topluma uyum sürecini hızlandırmak gibi faktörler söz konusuydu. Ancak artık Kur'an kurslarının tanıtımı gündeme gelmiş ve sosyal faaliyetlerin amaçları içinde bu da yer almıştır. Bu faaliyetlerin dersler dışında müftünün onayıyla yapılabileceği belirtilmiştir. Son olarak 1991 yılındaki yönetmelikle beraber 1971 yılındaki yönetmeliğin yürürlükten kalktığı ifade edilmiştir.³²⁵

1993 yılında gerçekleştirilen 1. Din Şurası'nda alınan kararlara bakıldığında Kur'an kursları için "...Kur'an-ı Kerim'in öğretilmesinde ve ezberlenmesinde, milli birlik ve bütünlüğümüzün sağlanmasında önemli fonksiyonları olan Kur'an kursları..." ifadeleri kullanılmıştır. Kur'an kurslarının yaygın din eğitim kurumu olmasının yanı sıra milli birlik ve bütünlüğü sağlamak gibi bir misyon üstlendiği de bu cümlelerden anlaşılmaktadır.³²⁶

324 18 saat Kur'an-ı Kerim, 1 saat itikat, 3 saat ibadet, 1 saat siyer, 1 saat ahlak.

325 DİB, *Kur'an Kursları Yönetmeliği*, 1991, s. 9.

326 Komisyon, *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı Tarihçe, Teşkilat, Hizmet ve Faaliyetler (1924-1997)*, s. 574.

3. 2. 2000 Sonrası Kur'an Kurslarında Değişimler

2004 yılı öğretim programında haftada 24 saat olarak belirlenen derslerin dağılımı şu şekildedir: 18 saat Kur'an-ı Kerim, 3 saat ibadet, 1'er saat, itikat, siyer ve ahlak dersleri.³²⁷

Derslerin amaçları ve konu dağılımına geçmeden önce giriş bölümünde, Kur'an'ın İslam tarihi ve Müslümanların dini yaşayışlarındaki önemine değinilmiş ve Türk toplumunda Kur'an'ı güzel okuma ve bazı bölümlerini ezberleme ihtiyacının tarih boyunca devam ettiği aktarılmıştır. Gerekçe başlığı altında Kur'an kurslarının örgün eğitimde genel bir dini anlayış kazanmış olan bireylere; İslam'ın temel inanç prensiplerinin, dini pratiklerin, toplumsal hayatta dinle iç içe geçmiş ahlaki ilkeler hakkında bilgiler verildiği, dini pratikler için dua ve sureleri ezberleme, Hz. Peygamber'in hayatından davranış modelleri çıkarma, Kur'an-ı Kerim'i hem yüzünden hem de mealiyle birlikte okuma alışkanlığını kazandırma imkânı sağlandığı aktarılmıştır.³²⁸ Oldukça uzun bir cümleyle Kur'an kurslarının hem amaçları hem de eğitim öğretim yaklaşımları ve din anlayışlarıyla ilgili ipuçları verilmiştir. Dua ve surelerin ezberlenme nedeni olarak dinî pratikler gösterilmiştir ki bu durum ibadet kaynaklı din anlayışını hatırlatmaktadır. Hz. Muhammed'in hayatından davranış modelleri çıkarılması ise geçmiş dönemlerde yer alan mucize vurgulu peygamber anlayışının yerine örnek alınabilir peygamber modeline geçişi simgelemektedir. Ayrıca Kur'an kurslarının "öğrenenlerin hayatlarını anlamlandırma sürecinde yaşadığı sorunların çözümünde destek" sağlanmasından da bahsedilmektedir.³²⁹ Bireylerin sorun çözümüne değinilmiş olması, kursların herkes için hazır çözüm önerilerinin dışına çıkmaya çalıştığının göstergesidir. Gerekçe başlığında dikkat çeken son nokta ise kursların milli değerleri kazandırıcı, bir arada yaşama ve sorumluluğa katkıda bulunmaya çalışan özelliğidir. Milli duyguların gelişt-

327 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 9.

328 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 1.

329 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 1.

rilmesine yönelik anlayışın yanında, hem bireysel hem de toplumsal sorunlara çözüm bulmaya çalışan özelliği de rasyonel bir bakış açısını yansıtmaktadır. Kur'an kurslarının ilk defa amaçlarını, hedef kitlesini, birey ve toplumda oluşturmak istediği değişimleri bu kadar açık ve net ifade ettiği görülmektedir.

Öğretim programının temel yaklaşımında öğrenenlerin "...anlayan, araştıran, sorgulayan, yorumlayan, haklarını ve sorumluluklarını bilen..."³³⁰ kişiler haline gelmesinin hedeflendiği ifade edilmektedir ki bu durum, eleştirel ve akılcı bakış açısını geliştirmeye çalışan bir din anlayışı anlamına gelmektedir. Normatif bir bakış açısına sahip olan Kur'an kurslarında öğrenenler için kullanılan "sorgulayan" sıfatının oluşturulması zor gözükmektedir. Ancak Kur'an kursları, teorik olarak daha önce dile getirilmeyen, inançların eleştirel bakış açısıyla yorumlanmasını gündemine alarak önemli bir adım atmıştır.

Programın genel amaçlarında ise bireylerin öğrendikleri değerlerden hareketle sorunlarına çözüm bulabilen ve hazır çözümler beklemeyen bir değişim göstermeleri beklenmektedir. "İslam dininin Allah-insan, insan-insan ve insan-tabiat ilişkilerini düzenleyen boyutu"ndan bahsedilmesi ise toplumsal ilişkilere katkı sağlamaya yönelik bir din anlayışıyla hazırlanan ifadelerdir.³³¹ Ayrıca, İslam dininin değerlerinin kullanılarak barış ve hoşgörü kültürüne katkıda bulunulmasının istenmesi hoşgörü temelli bir din anlayışından hareket edilmesi demektir.

Öğrenme-öğretme süreçlerinde de uyulması gereken ilkeler belirlenmiştir. Bu ilkeler içinde Kur'an kurslarındaki değişimi ele veren cümlelere rastlamak mümkündür. 1985 yılı müfredatında "Devletin temel ilkelerinin göz önünde bulundurulması" şeklinde daha genel olarak ifade edilen düşünce ve ifade özgürlüğüne yapılan vurgu, 2004 öğretim programında aynen 1979 müfredatında olduğu gibi "Laiklik ilkesinin göz önünde bulundurulması" şeklinde değiştirilmiş ve kapsamı daraltılmıştır.³³² Laiklik ilkesine zaman zaman yapılan vurgu devletin bu konudaki hassasiyetini göstermektedir.

330 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 2.

331 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 3.

332 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 4.

"İslam'ı anlama, yorumlama ve uygulama geleneğindeki farklılıkların birer ayrışma unsuru olmadığı, aksine zenginlik olduğu fark ettirilecektir."³³³ ilkesi birleştirici ve hoşgörülü bir din anlayışını kurslarda yerleştirmeye çalışmaktadır. Milli birlik ve beraberlikten ve dinin milli kültürü oluşturan önemli bir unsur olduğundan bahsedilerek milli değerleri önceleyen bir bakış açısı oluşturulmaya çalışılmıştır. İbadetlerin sonuçlarından bahsedildiği madde de ise ibadetin birey ve topluma olan katkıları, toplum fertlerinin birbirlerine sevgi ile bağlanmalarının sağlanması, ibadetlerin faydalarını aktarmaya yöneliktir.³³⁴ İbadet etmenin kazanımlarıyla ilgili olarak klasik cümlelerden farklı özellikler dile getirilmiştir ve haftada 3 saatlik dağılımıyla ibadet ağırlıklı bir din anlayışı görülmektedir. İbadetten hareket eden bir din anlayışının içinde, birey ve topluma kazandırdıkları da dile getirildiği için rasyonel bir bakış açısı olduğu da belirtilmelidir. Eğitim öğretim süreciyle ilgili olarak Hz. Muhammed'in örnekliliğinin vurgulandığı ve İslam'ın dinamik özelliğinden hareket edilen bir din anlayışının kabul edildiği ilkelerden anlaşılmaktadır. Toplumdaki dinin açıklanmasında Kur'an kaynaklı yaşantılar ile kültürel etkileşimli yaşantıların ayırt edilmesi hedeflenmiştir. Kur'an kursları tarihinde ilk defa kültürel öğeler ve Kur'an'ın ayrılması istenmiştir. 1975-1979 ve 1985 müfredatlarında konu başlıkları Kur'an'ın baştan sona kadar yüzünden okunması üzerine oluşturulmuştu. 2004 Kur'an Kursları Öğretim Programı'nda ise Kur'an'ın tamamının yüzünden okuma zorunluluğu olmadığı, yaşanan dini hayatla ilgili ayetlerin anlamlarıyla birlikte öğretilmesi ilke olarak belirlenmiştir. Namaz sureleri dışında ezberlerin isteğe bağlı olduğu da eklenmiştir.³³⁵ Belirlenen ilkeler, Kur'an kurslarının kolaylaştırma üzerine bir mantık oluşturduğu, yaygın din eğitiminin yapısında var olan gönüllülük ve öğrenmeye istekli olma kriterlerinin önemsendiği anlamına gelmektedir.

333 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 4.

334 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 4-5.

335 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 5-6.

2004 Kur'an Kursları Öğretim Programı'nda dikkat çeken maddelerden biri 21. maddedir. Öğretim materyallerinde Kur'anî olanla tarihsel olanın ayırt edilmesi istenmektedir. Benzer cümlelerin 2000 yılı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Programında ilke olarak yer alması ilginçtir: "Tüm eğitimsel süreçlerde; konuların işlenmesinde ve örneklerin belirlenmesinde Kur'anî (Kur'an'a ait) olan ile sonradan üretilenlerin ayırt edilmesine özen gösterilecektir. Bunun için toplumsal ve sosyal olaylar da dikkate alınarak nelerin Kur'an kaynaklı nelerin ise örf, adet, gelenek, inanış, yaşam biçimi, kültürel etkileşim vb. kaynaklı olduğu açıklanarak vurgulanacaktır."³³⁶ Örgün din eğitiminde belirlenen ilkenin dört yıl sonra Kur'an kurslarında uyulması gereken ilkelerden biri olarak belirlenmesi, Kur'an kursları örgün din eğitimini takip mi ediyor sorusunu akıllara getirmektedir.³³⁷

"İslam'ı anlama, yorumlama ve uygulama geleneğindeki farklılıkların birer ayrışma unsuru olmadığı, aksine zenginlik olduğu fark ettirilecektir."³³⁸ ilkesi birleştirici ve hoşgörülü bir din anlayışını kurslarda yerleştirmeye çalışmaktadır.

Yaygın din eğitimi kurumu olarak Kur'an kurslarından toplumdaki tüm bireylerin etkin ve verimli bir şekilde yararlanabilmeleri için, Kur'an kurslarında hizmet çeşitliliği projesi kapsamında bir takım çalışmalar yapılmıştır.

Bu kapsamda, Başkanlığın belirlediği takvim doğrultusunda temel öğretim programları dört dönem halinde yürütülmektedir. Her eğitim öğretim yılı kendi içinde müstakildir ve dokuz haftadan oluşmaktadır. Öğrenci kayıtlarının yıllık veya öğrenenlerin seviyelerine göre dönemlik de olabileceği belirtilmiştir. Temel öğretim programları haftada 18 ders

336 MEB, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı*, 2000.

337 2004 Kur'an Kursları Öğretim Programında yer alan ilke şu şekildedir: "Konuların işlenmesinde ve örneklerin belirlenmesinde imkânlar ölçüsünde Kur'an-ı Kerim ve güvenilir hadisler kullanılmalı, öğretim materyalleri içinde Kur'anî olanlarla tarihsel olanın ayırt edilmesine özen gösterilmelidir. Toplumda yaşanan dinin tanımlanması ve açıklanmasında Kur'an kaynaklı yaşantılar ile örf, adet, gelenek ve kültürel etkileşim kaynaklı olanlar açıklanmalıdır."

338 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 4.

saatinden toplam 162 saattir. 18 saatin -kursiyerlerin ihtiyacına göre- en fazla 4 saati dini bilgilere ayrılabilmekte, mahalli şartlara göre haftalık ders programı günlere dağıtılmaktadır. Programların açılması, uygulanması, rehberlik ve denetim hizmetlerinin yürütülmesinin İl Eğitim Kurulu tarafından yapılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca hizmet çeşitliliği projesi kapsamında temel öğretim programı için kullanılan kavram "düzey", ek program için kullanılan kavram ise "kur" kelimesidir.

Mevcut uygulamaya göre eğitim öğretim takvimi 32 hafta toplam 768 saat üzerinden düzenlenmiştir. Dönem esasına göre ise dört döneme ayrılan eğitim öğretim her dönemde 162 saatten oluşan toplam 648 saatten oluşmaktadır.³³⁹

Ek öğretim programları Kur'an kurslarında yürütülen yaygın din eğitimi faaliyetlerinin daha etkin olması ve daha geniş bir alana yayılabilmesi için geliştirilen programlardır. Uzun süreli kurs programına katılamayan veya katılsa bile çeşitli nedenlerle tamamlayamayan kitlenin ihtiyaçlarına binaen oluşturulan programlar kur esasına göre yürütülmektedir.

Programın uygulama esaslarına bakıldığında temel öğretim programının açıldığı dönemlerin yanı sıra farklı zaman dilimlerinde de ek öğretim gruplarının oluşturulabileceği görülmektedir. Aynı öğrenci grubuna hazır bulunuşluk düzeylerine göre farklı ek öğretim programları açılabilmiş ancak eğitim öğretim süreci en fazla üç ek öğretim programıyla sınırlandırılmıştır. Temel öğretim programı düzenlemeyen öğrencilerin en az üç ve en fazla beş program açabilecekleri ifade edilmiştir.

Ek programlar kur esasına göre yürütülür ve bir dönem 9 haftadan oluşmaktadır. Hatim kurunda ise 18 hafta eğitim öngörülmektedir. Ek öğretim programları Kur'an-ı Kerim ve dini bilgiler olmak üzere beşer kurdan oluşmaktadır. Kur'an-ı Kerim dersinde kurlar sırasıyla öğrenme, tecvitli okuma, güzel okuma ve ezber, ezber ve anlam, hatim şeklindedir. Dini bilgiler ise itikat kuru, ibadet, ahlak, siyer ve yoğunlaştırılmış temel dini bilgiler kuru şeklindedir. Tecvit-

339 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programları (Pilot Uygulama)*, 2011, s. 5-9.

li okuma kuru dışında diğer kurlarda tecvitlerin uygulamalı olarak anlatılmasının istenmesi, öğretimin pratik yönünün vurgulanma isteğini göstermektedir. Herkesin kendi seviyelerine göre kurslara katıldığı kur sistemi, farklı ön bilgilere sahip öğrenenlerin eğitim öğretim sırasında bir arada olmasının olumsuz etkilerini ortadan kaldırmaya yönelik bir çaba olarak kabul edilebilir. Böylece hazır bulunuşlukları birbirinden çok farklı olmayan bireylerin bulunduğu sınıflarda çok daha hızlı ilerleme sağlanabilir. Öğreticiler tarafından başarılı bulunan öğrencilerin bir sonraki kura geçmeleri sağlanırken, başarısız sayılanların aynı kuru tekrar etmeleri istenebilir. Ek öğretim programlarının saatleri esneklik çerçevesinde belirlenmektedir. Cumartesi pazar dâhil olmak üzere kursiyerlerin talepleri doğrultusunda oluşturulan sınıflarda ek öğretim programlarının ders saatleri 54 saatlik krediye göre ayarlanmaktadır.³⁴⁰ Kur'an kurslarının çerçeve-esnek program anlayışı doğrultusunda öğreticilere ve öğrencilere daha geniş bir hareket alanı bıraktığı anlaşılmaktadır. Bu programla geleneksel din anlayışının dışına çıkılabilecek bir bakış açısı yansıtılmıştır.

2011 yılında pilot uygulama ile başlayan öğretim programları 2012 yılında birkaç değişiklik ile uygulamaya konulmuştur. Ders saatlerinde toplamda herhangi bir değişiklik yapılmamışken; saatlerin derslere dağılımında farklılıklar vardır. Toplam 18 saat olan dersin, 14 saat olan Kur'an eğitimi 12 saate düşürülmüş, 2 saatin 1 saati ibadet, 1 saati de itikat dersine ayrılmıştır. 2011 yılından farklı olarak dini bilgiler öğrenme alanına daha çok ağırlık veren bir anlayış söz konusudur. Ayrıca bir önceki yıl 9 hafta olan eğitim öğretim süreci 8 haftaya düşürülmüştür. İçerik olarak hiçbir derste değişiklik yapılmamış, aynı sürecin 8 haftada bitirilmesi istenmiştir.³⁴¹

Öğrencilerin hangi kura kaydedileceğiyle ilgili olarak daha önce herhangi bir sınavdan bahsedilmezken bu öğretim programında seviye tespit sınavı yapılması ve öğrenenlerin kendi seviyelerine göre

340 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programları (Pilot Uygulama)*, 2011, s. 27-29.

341 DİB, *İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları*, 2012, s. 8.

kurlara ayrılması ifade edilmiştir. Öğretim süreci sonunda ölçme ve değerlendirme yapılması -pilot uygulamada olduğu gibi- ve bir üst kura bu şekilde geçilmesi amaçlanmıştır.

2012 İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programı, pilot uygulamalarda yapılan geri dönütler sonunda biçimsel olarak bir takım değişikliklere uğramıştır. Ancak içerik olarak tek bir konu başlığının bile değiştirilmediğini ve bu nedenle 2011 din anlayışının aynı şekilde devam ettiğini belirtmek gerekir.

2004 programında Kur'an-ı Kerim dersiyle ilgili kazanım ve açıklamalardan sonra üniteler ve konular ele alınmıştır. Yedi üniteden oluşan bu dersin ünite dağılımı şu şekildedir: Birinci ünite Kur'an-ı Kerim'i tanıma ünitesidir. Ünite, Kur'an-ı Kerim'in indiriliş süreci, nitelikleri, muhtevası, İslam'ın Kur'an'ı öğrenme ve öğretmeye verdiği değer ve Kur'an'a saygı şeklinde başlıklardan oluşmaktadır. Kur'an'ın muhtevası konusunun alt başlığında dikkat çeken noktalardan biri "insan ilişkileri ve değerler"dir.³⁴² Dinin insan ilişkilerini düzenleyici özelliği de değerler eğitiminin bir parçası sayılabilir. Bu nedenle daha önceki öğretim programlarında Kur'an dersinde bahsi geçmeyen değerler eğitimi bu programda daha ilk üniteden kendisine yer bulmuştur. Ayrıca önceki müfredatlarda Kur'an-ı Kerim dersi Kur'an okumaya giriş bölümleriyle başlarken bahsi geçen öğretim programında ilk bölüm Kur'an-ı Kerim'i tanımaya ayrılmıştır.

İkinci ünite Kur'an-ı Kerim'i okumaya giriş ünitesidir. Harfler, hareketleri tanıma, cezm, şedde, tenvin ve med başlıklarından oluşan ünite, üçüncü ünite olan Kur'an-ı Kerim'i doğru ve güzel okuma I ile dördüncü ünite olan Kur'an-ı Kerim'i doğru ve güzel okuma II ünitesinin girişi niteliğindedir. Üç ünite boyunca ayrıntılı olarak tecvit kuralları anlatılmaktadır.³⁴³ Beşinci ve altıncı üniteler ezberlenecek sure ve duaları kapsamaktadır. Sureler genelde kısa sureler olmakla birlikte Yasin, Mülk gibi uzun surelerin de programda olduğu görül-

342 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 11-12.

343 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 11-13.

mektedir. Son ünite ise meali okunacak sure ve ayetlerden oluşmaktadır.³⁴⁴ Okunması için belirlenen meallerin hangi konuları kapsadığına bakmak, Kur'an kursunun birey ve topluma olan bakış açısını anlamak için önemlidir. Değerler eğitimiyle bağlantılı olarak bahsi geçen ayetlerin adının geçmesi, verilmek istenen mesajı anlamamız açısından da dikkate değerdir. Kısa sureler olarak Fatıha, Nas ve Fil sureleri seçilmiştir. En başta Kur'an'ın ilk ve son suresinin seçildiğini görüyoruz. Lokman suresi genel olarak Lokman (a.s.)'ın evladına olan öğütlerini kapsamaktadır. Bireyin hem kendi hayatında hem de toplumsal yaşamda dikkat etmesi gereken kuralları hatırlatan bu sure, öğrenenlerin değer üretebileceği bir özelliktedir. Enbiya suresi 51-59. ayetler arası Hz. İbrahim'in kavminin puta tapıcılığını eleştirdiği bölümleri içermektedir. Rahman suresinin ilk yirmi ayeti, Mülk suresinin üç ayeti, Mücadele suresi 7. ayeti, İsra suresi 23-27. ayetleri, Kehf suresi ilk yirmi altı ayeti, Abese suresi 24-42. ayetleri, Hucurat suresi ilk on üç ayeti, toplumsal düzeni sağlayan, bireysel alanda dikkat edilmesi gereken bir takım değerleri içeren, Allah-tabiat, Allah-insan gibi alanlardaki düzene, işleyişe dikkat çeken mesajlar içermektedir. Bu açıdan bakıldığında, meali okunması için seçilen ayet ve surelerin, programın genel amaçlarıyla uyumlu bulunduğu söylenebilir. Öğrenenlerin kendi yaşamları ve topluma uyumları için seçilen ayetlerin anlamlarından ilkeler çıkarabilmeleri, kendi çözümlerini üretebilmeleri mümkündür denilebilir. Kur'an kurslarının, eğitim öğretimde meydana gelen değişiklikleri, toplumun din algısındaki farklılıkları ve bireylerin din ve dindarlıktan beklentilerindeki değişimleri göz önünde bulundurduğu ve değişimlere ayak uydurmaya çalıştığı söylenebilir.

2012 yılı öğretim programlarında Kur'an-ı Kerim öğrenme alanı dört düzey halinde ele alınmıştır. 1. düzey haftada 12 saatlik bir zaman dilimini kapsamaktadır.³⁴⁵

344 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 13-15.

345 DİB, *İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları*, 2012, s. 15.

İlk bölümdeki başlık “Kur’an-ı Kerim’i ve Muhtevasını Tanıma”dır.³⁴⁶ İslam’ın Kur’an-ı Kerim’i öğrenme ve öğretmeye verdiği önemden, Kur’an’a saygıdan ve Kur’an-ı Kerim’le ilgili bazı kavramlardan bahsedilmektedir. 2004 yılı öğretim programından farklı olarak, ayet, sure, hizip, cüz, tecvit, tefsir, meal gibi kavramların tanıtılması yoluyla, Kur’an’ı içerik olarak değil, şekilsel olarak tanıtmakla ilgili bir bakış açısı oluşmuştur.

İkinci başlık “Kur’an-ı Kerim’i Okumaya Giriş” ünitesidir.³⁴⁷ Kur’an okumayla ilgili teorik bilgilerin verildiği ünite öğrenenleri Kur’an’ı yüzünden okumaya hazırlamaya yöneliktir.

Son ünite ise “Yüzünden Okunup Ezberlenecek Bazı Dua, Sure ve Anlamları”dır.³⁴⁸ Kelime-i tevhit ve kelime-i şهادet ile başlayan ünite, namazda okunması gereken bazı dua ve surelerle devam etmiştir. Seçilen sure ve dualar namaz ibadetini yerine getirebilecek düzeye göre ayarlanmıştır. Ünitenin genel başlığında surelerin anlamlarından bahsedilmiş ama alt başlıklarda surelerin anlamları tekrar dile getirilmemiştir. Kur’an-ı Kerim öğretiminde ibadet merkezli bir din anlayışı görülmektedir.

2. düzeyde de aynı ilk düzeyde olduğu gibi toplam 126 saatten oluşan bir eğitim öğretim süreci söz konusudur. “Kur’an-ı Kerim’i ve Muhtevasını Tanıma” başlığı altında Kur’an’ın indiriliş sürecinden ve mushaf haline getirilip çoğaltılmasından bahsedilmektedir. Kur’an-ı Kerim’in muhtevasından ziyade tarihsel süreci ele alındığı için, başlıkla içerik arasında bir bağ kurulamamaktadır. Tecvide giriş ve tecvit kuralları üniteleri, öğrencilerin Kur’an’ı güzel okumalarına yönelik çalışmaları kapsamaktadır. Son iki bölüm ise tecvit uygulamaları için okunacak sureler ve yüzünden okunup ezberlenecek sureler ve anlamlarından oluşmaktadır.³⁴⁹ 2. düzeyin genel anlamda tecvit öğretimi üzerine oluşturduğu söylenebilir. Kur’an-ı Kerim’i güzel okuma anlayışının bu düzeyde ağırlığı vardır.

346 DİB, *İhtiyaç Odaklı Kur’an Kursları Öğretim Programları*, 2012, s. 15.

347 DİB, *İhtiyaç Odaklı Kur’an Kursları Öğretim Programları*, 2012, s. 15.

348 DİB, *İhtiyaç Odaklı Kur’an Kursları Öğretim Programları*, 2012, s. 15.

349 DİB, *İhtiyaç Odaklı Kur’an Kursları Öğretim Programları*, 2012, s. 16.

3. düzeyde yine tecvit kurallarından ve bu kuralların uygulanmasından bahsedilmektedir. 3. düzey, tecvit uygulamaları için okunacak surelerden, yüzünden okunup ezberlenecek sureler ve anlamlarından oluşurken 4. düzey ise Kur'an-ı Kerim'i ve muhtevasını tanıma, tecvit uygulamaları için okunacak sureler, yüzünden okunup ezberlenecek sureler ve anlamlarını içermektedir. Kur'an-ı Kerim'in muhtevasından bahsederken varlık, dua ve ibadet, peygamber kıssaları, insan ilişkileri, ahlak ve değerler başlıkları da ele alınmıştır.³⁵⁰ Kur'an'ın insan ilişkilerini düzenleyen ayetlerinin aktarıldığı, ahlak ve değerlerin neler olduğundan bahsedildiği düşünülürse bireysel ve toplumsal değerlere vurgu yapıldığı anlaşılmaktadır. İlk ünite, rasyonel bir din anlayışının etkileri görülmektedir. Ezberlenecek sure ve dualar seçilirken toplumda aşır olarak bilinen bölümlerin programa dâhil edilmesi söz konusudur. Yetişkinlere 4. düzey ezberler konusunda esnek davranılmasının istenmesi daha önceki yıllarla aynı bakış açısının devam ettiğini göstermektedir.³⁵¹ Kur'an-ı Kerim dersi konu başlıklarına baktığımızda seçilen konuların, ezberlenecek surelerin aynı olduğu tespit edilmiştir. Yalnız 2004 yılı müfredatında "meali okunacak sure ve ayetler" başlığında bazı ayetlerin meallerinden ayrı bir başlıkta bahsedilmişken 2012 yılında böyle bir bölüme rastlanmamıştır.

Kur'an-ı Kerim öğrenme alanı ek öğretim programı, beş kurdan oluşmaktadır. 1. kur haftada 6 saatten 9 haftalık bir süreci kapsamaktadır. Toplam 54 saatlik bir süreç söz konusudur. Dört farklı üniteden oluşmaktadır. Temel öğretim programlarındaki 1. düzey öğrenme alanında yer alan ilk üç ünite aynı konuları ve başlıkları içermektedir. Ek öğretim programında temel öğretim programından farklı olarak "yüzünden okunacak sureler" bölümü eklenmiştir. Ek öğretim programındaki müfredat genişlemesini üçüncü kurdan itibaren görmek mümkündür. 3 ve 4. kur aynı başlıklardan oluşmaktadır: Kur'an okuma uygulamaları,

350 DİB, *İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları*, 2012, s. 17.

351 2004 Kur'an Kursları Öğretim Programında ezberlenecek sure ve dualarda esnek davranılması, bu konuda zorlama olmaması ifade edilmişti.

okunup ezberlenecek sureler, ezberlenen surelerin anlamları.³⁵² Genel olarak Kur'an-ı Kerim'i yüzünden okumaya yönelik hazırlanan programda, aynı zamanda Kur'an'ı anlamaya yönelik üniteler de vardır. Ezberlenen surelerin anlamlarının ayrı konu başlığı olarak belirlenmiş olması, Kur'an anlamaya yönelik bir çaba olarak kabul edilebilir.

Ek öğretim programındaki 5. kur oldukça ayrıntılı bir çalışma içermektedir. 1-5. haftalarda saatte 4 sayfa, 6-16. haftalarda saatte 6 sayfa, 17. haftada saatte 7 sayfa ve 18. haftada ise 8 sayfa okunması beklenmektedir. Açıklama yapılması istenen ayetlere de değinilmesi özellikle belirtilmiştir. Hangi ayet aralıklarının okunacağı ve açıklanacağı tablolar halinde belirlenmiştir. 5. kurda okunması istenen ayet aralıklarına bakıldığı zaman ahiretten, bireysel ve toplumsal düzenle ilgili kurallardan, geçmişte yaşamış topluluklardan bahsedildiğini görmekteyiz.³⁵³ Kur'an-ı Kerim'i güzel okumayla ilgili bir bakış açısı dışında ek öğretim programındaki "açıklanacak ayetler" başlığı önemli bir yeniliktir. Açıklanması istenen ayetlerin konu başlıklarının seçimi kursların din anlayışını anlamamız açısından önemlidir.³⁵⁴

2004 yılı itikat dersinin giriş bölümünde dinin tarih boyunca varlığını sürdürdüğüne dikkat çekilmiştir. Doğru anlaşıldığı takdirde dinin toplumsal barışın güvencesi olduğu, doğru anlaşılmadığında ise toplumları parçalayabildiği aktarılmıştır. Burada doğru bilgiye önem veren bir dil kullanılmıştır. İtikat dersi, dinin teorik anlatımı olarak ifade edilmiştir. İtikat dersi için kastedilen din "İslam dini"dir. Giriş bölümünde, öğrenenlerin Kur'an-ı Kerim'i temel alarak, dinle ilgili konularda kendi çözümlerini üretme alışkanlığı kazandırılmasının amaçlanması tekrar

352 DİB, *İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları*, 2012, s. 37-39.

353 DİB, *İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları*, 2012, s. 40-42.

354 Açıklama yapılması istenen ayetlerden bazılarının içeriği şu şekildedir: Mehri, İsrailoğulları, takva sahiplerinin özellikleri, Hacla ilgili hükümler, helal ve haram gıdalar, abdest ayeti, Yahudi ve Hristiyanların iddiaları, Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olmadığı, insanın yaratılışı, fiziksel ve biyolojik yasalarla ilgili ayetler, iyilik ve kötülüğün eşit olmadığı, sabır, kıyamet, cennet ve cehennem tasvirleri, ahiretteki pişmanlıklar gibi konuların açıklanması istenmiştir. Açıklanması istenen pek çok sure ve ayet vardır. Küçük bir bölümden konu örnekleri verilmiştir.

karşımıza çıkmaktadır.³⁵⁵ Baskın ve kuşatıcı din anlayışından uzaklaşıp sorunlara çözüm üretebilen bireyler oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Öğrenci kazanımlarında ise "Dinin insan için bir araç olarak denli önemli olduğunu açıklar."³⁵⁶ cümlesi dikkat çekicidir. Dinin araç olarak görülmesi, Kur'an kurslarında kullanılan din dili açısından önemli bir yeniliktir. Hangi amaçlara ulaşmak için dinin araç olarak kullanıldığı noktası ancak içerikle açıklık kazanabilir. Kazanımlardan bir diğeri ise başka dinlere mensup insanlara karşı daha hoşgörülü davranılmasıdır.³⁵⁷ Önceki müfredatlarda genel olarak hoşgörüyü hatırlatan ifadeler kullanılmış olsa bile, özellikle başka din inanırlarına karşı öğrenenlerde oluşturulmaya çalışılan hoşgörüyle ilgili kazanım, dini anlayışın değişimi demektir. Bu kazanımla bağlantılı olarak, bireyin dini tercihleri konusunda özgür olduklarının fark edilmesi, tekfirin tehlikelerinin farkına varılması ve konu başlıkları aynı anlayışın devamıdır. Toplumdaki bazı bireylerin, farklı görüş ve düşüncelerde olan Müslüman bireylere karşı, dışlayıcı ve suçlayıcı bir tavır içinde olmaları, Kur'an kurslarının tekfir konusunu gündemine almasına yol açmıştır. Bahsi geçen kazanımlarla Müslümanların dışında başka dinlerin inanırlarını da ötekileştirmeyen, uzlaşılı kültürü içinde yaşanılması gerektiğini bilen, dini ortaklıklardan ziyade insani ortaklıklar ve sorumluluklardan hareket edilmesi gerektiğinin farkında olan bireylerin yetiştirilmesi istendiği anlaşılmaktadır. Ek olarak kazanımlarda yer alan "Bireyin dini tercihleri konusundaki özgürlüklerinin farkında olur."³⁵⁸ maddesi aynı hoşgörü anlayışından hareket etmektedir. İmanın kalple ilgili olduğu bu nedenle müdahale etmenin imkânsız olduğu prensibi kurslarda fark edilebilmiş ve kazanımlarda farklı maddelerde vurgulanmıştır. Kazanımlarda yer alan "Aklını en üst düzeyde kullanmanın Müslüman olmanın getirdiği bir sorumluluk olduğunun

355 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 16.

356 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 17.

357 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 17.

358 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 17.

farkına varır.”³⁵⁹ cümlesi, akıl ve din arasındaki ilişkiyi hatırlatmakta ve akılcı bir din anlayışını desteklemektedir.

Haftada 1 ders saati olarak işlenmesine karar verilen itikat der- si, dokuz üniteden oluşmaktadır. Birinci ünite insan ve din ünitesidir. Din kavramı, dinin tanımı³⁶⁰ kaynağı gibi konuların ardından inan- manın çeşitli biçimleri -tektanrıcılık, çoktanrıcılık, tanrıtanımazlık- ak- tarılmıştır. Dinlerin sınıflandırılması başlığı ünitenin son konusudur. Ünite de kastedilen din, İslam dinidir ve farklı inanç sistemlerinin konu edinilmesi de kurslar için bir yeniliktir. Yaygın din eğitimi ku- rumu olarak farklı inançlar hakkında bilgi verilmesi de daha kuşatıcı bir din anlayışını göstermektedir. İkinci ünite iman ve insan ünitesidir. İmanın tanımından sonra inanç açısından insanların ayrıldığı gruplar, iman-bilgi-amel ilişkisi, taklidi ve tahkiki iman konuları ele alınmıştır. Taklidi ve tahkiki iman başlığı da dikkat çekmektedir. Taklitten, araş- tırmaya dayalı iman hatırlatılmıştır. Üçüncü ünite olan Allah-insan ve âlem ilişkisi, bireyin yaratılma açısından konumunu ortaya koymaya çalışırken insan-âlem ilişkisinde insanın sorumluluğunu ele almak- tadır. Sorumluluk kavramı bize değerler eğitimini hatırlatmaktadır. Dördüncü üniteden itibaren inanç esasları ünite başlıkları olarak seçil- miştir.³⁶¹ Önceki müfredatlarda, imanın şartlarının ünite başlığı olarak -bilgi aktarımı seviyesinde- belirlendiği görülmektedir. Dersin genel özelliğinden dolayı inanç konularının ağırlığı devam etmektedir.

Kitaplara iman ünitesinde kutsal kitaplar ele alındıktan sonra “Kur'an-ı Kerim'in hedeflediği insan modeli” başlığında bilgi, inanç ve eylem açısından Kur'an'ın hedeflediği insan tipi hakkında bilgi verilmiştir. Genelde Kur'an'ın indiriliş tarihini aktarmakla yetinilen

359 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 17.

360 Dinin daha doğrusu İslam dininin tanımına 2004 yılı Kur'an kursları öğretim programında rastlamaktayız: “İslam dini, insanların mutlu olmaları ve Yaratıcıya en güzel tarzda kulluk yapabilmeleri için Yüce Allah'ın seçtiği Hz. Peygamber aracılığıyla gönderdiği ilahi mesajlar bütünüdür.” Kur'an kursları öğretim programı için yapılan bu tanım; klasik kitaplarda “dünya ve ahiret saadeti” şeklinde hedef cümlesi olarak belirlenen, geleneksel İslam dini tanımını hatırlatmaktadır.

361 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 18-20.

bu ünite için, adı geçen başlıkların önemli bir farklılık olduğu düşünülmektedir. Peygamberlere iman ünitesinde peygamberlik, peygamberlerin özellikleri ve görevlerinden bahsedildikten sonra bazı peygamberlerin hayatlarından kesitler aktarılmıştır. Sabır, sevgi, görev ve sorumluluk bilinci, insan sevgisi gibi değerler, kıssalar örneğinde aktarılmış gözükmektedir. Tarihten rol model olacak kişilerle bazı değerlerin özdeşleştirildiği görülmektedir. Hz. İbrahim: Allah'ı arayış, Hz. Musa ve yol arkadaşı: hikmet, Hz. Eyyub: sabır, Hz. Yusuf: sevgi örnekleri, Hz. Yunus: görev ve sorumluluk bilinci, Hz. İsa: insan sevgisi.³⁶² Şimdiye kadar peygamberlere iman başlığında mucizeden hareket eden din anlayışı kullanılmışken bahsi geçen öğretim programında değerlerden hareket eden bir din anlayışı söz konusudur. Ayrıca adı geçen peygamberlerin, kıssalarda öne çıkan özellikleriyle özdeşleştirilmesi, tarihi şahsiyetlerin somutlaştırılmasına yardımcı olan bir bakış açısının sonucudur. Bu bakış açısıyla peygamberlerin örnek alınabilirliğine vurgu yapılmıştır. Son iki ünite ise ahirete, kader ve kazaya iman üniteleridir. 1985 öğretim programında kader ve kazaya iman ünitesinin ayrı bir başlık altında ele alınmadığını ve ahirete iman ünitesinin alt başlığı olarak yer aldığını hatırlatmak gerekir. Bu ünite de bireyin özgürlüğü ve sorumluluk sahibi oluşu arasında bir bağ kurulmuştur. Tevekkül, rızık gibi kader ve kazayla alakalı bazı kavramların aktarılmasıyla ünite konuları sona ermektedir.³⁶³

2012 yılı itikat dersinin içeriğinin genel olarak farklı bir din anlayışının ürünü olarak hazırlandığı anlaşılmaktadır. Ancak geleneksel din anlayışının izlerinin devamı da söz konusudur.

Dini bilgiler öğrenme alanı ile ilgili ilk ders itikat dersidir. Haftada bir ders saati ve dört düzey olarak hazırlanan dersin 1. düzeyinde iki ünite vardır. İlki "İnsan ve Din" başlığındadır. Ünite de insanın evrendeki konumundan, dinin tanımından, dinin kaynağından ve insan hayatındaki öneminden bahsedildikten sonra "İman ve İnsan" ünitesine geçilmektedir.³⁶⁴

362 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 20.

363 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 21.

364 DİB, *İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları*, 2012, s. 18.

Müfredatlar incelendiğinde hurafelerden uzak bir din eğitimi yapmak üzerinde durulan konulardan biridir. DİB tarafından "21. yüzyılın Türkiye'sinde Hurafeler" ismiyle bir araştırma yapılmıştır. Çalışma, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın il müftülüklerinden elde edilen verilerden oluşmaktadır. Halkın nazarında önemli kabul edilen hurafelerin önce tespit edilmesi hedeflenmiştir.³⁶⁵ Müfredatta dile getirilen hurafelerle ilgili konu başlıkları ise batıl inançlarla mücadele anlayışının oluşturulmasına katkı sağlamıştır.

2. düzeyde Allah'a iman ve meleklerle iman ünite başlıkları ele alınmıştır. Bilgi ağırlıklı bir itikat dersi anlayışı hâlâ devam etmektedir. 2004 öğretim programında olduğu gibi cinlerle ilgili batıl inanışların ele alınması hurafelere karşı mücadeleyi desteklemektedir.

3. düzeyde kitaplara ve peygamberlere iman; 4. düzeyde ise ahirete iman, kader ve kazaya iman konuları işlenmiştir.³⁶⁶ Önceki yılların ders içeriğine bakıldığında itikat dersinde herhangi bir değişiklik olmamıştır. Bir iki başlığın yer değiştirmesi veya eklenmesi dışında müfredat aynı kalmıştır.³⁶⁷ İçerikte bilgi aktarımı ağırlıklı bir itikat dersi aktarımı söz konusudur.

Dini bilgiler öğrenme alanı ek öğretim programında itikat dersi haftada 6 ders saati olmak üzere toplam 54 saattir. Ders sekiz ayrı üniteden oluşmaktadır. Temel öğretim programındaki itikat dersinin içeriğinden tek farkı "Allah-insan ve âlem ilişkisi" ünitesidir. Yaratılma açısından insanın konumunu, insanın Allah'la olan iletişimini, dua, ibadet ve sâlih amel alt başlıklarını içeren ünite için dokuz haftalık bir süreç belirlenmiştir.³⁶⁸ Bilgi aktarımının ağırlıklı olduğu bir din anlayışı yanında, bazı değerlerin aktarımına önem verildiği ve itikat dersiyle ilgili bazı kavramların açıklandığı bir içerik hazırlanmıştır. Bu öğretim

365 Daha fazla bilgi için bkz. Kıyasettin Koçoğlu, *21. Yüzyıl Türkiye'sinde Hurafeler*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2009.

366 DİB, *İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları*, 2012, s. 18-19.

367 2004 Kur'an Kursları Öğretim Programında "Allah-İnsan ve Âlem İlişkisi" başlığıyla bir ünite yer almaktadır. 2011 yılında böyle bir ünite yoktur. Bunun dışında önemli bir değişiklik söz konusu değildir.

368 DİB, *İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları*, 2012, s. 43.

programında eklenmiş olan “Allah-insan ve âlem ilişkisi” ünitesi, bireyin iletişim yeteneğine katkıda bulunmayı amaçlamıştır.

2004 programının giriş bölümünde bireyin inancıyla amelleri arasındaki bağ ve bu açıdan ibadetin hem teorik hem de pratik yönü olduğu anlatılmıştır. İbadet kavramına dar bir açıdan bakılmaması gerektiği, insan hayatının tamamını kapsayan bir özelliğe sahip olduğu ve olumlu yönde olan tüm amellerin İslam düşünce yapısında ibadet kabul edildiği aktarılmıştır. İbadetlerle ilgili zihinlerdeki soru işaretlerinin yoğunluğundan bahsedilmiş ve öğrenenlerin doğru bilgi kaynaklarına yönlendirilmesi istenmiştir.³⁶⁹ Aktarılan görüşler, doğru bilgiye dayalı bir din anlayışını göstermektedir. Artık Kur'an kurslarının, bireylere hazır ve kesin bilgiler sunan eğitim kurumları olmalarından ziyade, doğru bilgi kaynaklarını tanıyan ve onlara ulaşabilen bireyler yetiştirmeyi hedefleyen kurumlar olması önemli bir değişikliktir. Fakat kurslarda, son yıllardaki hedef kitlenin büyük bir bölümünün yetişkin ev hanımlarından oluşması, teorikte belirlenen bu hedefin pratikte nasıl uygulandığıyla ilgili soru işaretleri oluşturmuştur.

Uygulamayla ilgili açıklamalar bölümünde de ibadetlerle ilgili meselelerin ezberletilmesi yerine, öğrenenlerin konuları anlamlandırma yeteneklerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir ve bu, nakilci din anlayışından farklı bir bakış açısı anlamındadır. Öğretim programında uyulması gereken ilkeler bölümünde de ifade edildiği gibi, görüş farklılıklarının zenginlik olduğunun aktarılması ayrıştırmacı değil birleştirici unsurların göz önünde bulundurulduğunu gösterir.

İbadet dersi yedi üniteden oluşmaktadır. İlk ünitenin başlığı ibadettir. İbadetler altında, mükellef olmakla ilgili hükümler ve ibadetin insana kazandırdıkları ele alınmıştır. İbadetlerin insana kazandırdıkları başlığında ise güven duygusundan, sosyal yardımlaşmadan, kaynaşmadan, sabırlı olmaktan, diğerkâmlıktan, sorumluluk bilincinden ve son olarak da ibadetlerin güzel ahlaka olan katkısından bahsedilmektedir.³⁷⁰ Aslında ibadetlerin bireysel ve toplumsal faydaları

369 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 22.

370 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 24.

başlığında dinin pratik yönünün değerler eğitimine olan katkısı aktarılmaktadır. Ayrıca ibadetler, şekil ve şarta bağlı olanlar, şekil ve şarta bağlı olmayanlar şeklinde iki grup halinde incelenmektedir. Bu şekildeki bir ayırım Kur'an kursları için bir ilktir. Genelde ibadet dersi için ilk akla gelen namaz, oruç, hac ve zekât ibadetleridir. Aslında diğer ünitelerde bahsi geçen ibadetler ayrıntılarıyla zikredilmiştir. Ayrıca ibadet kazanımlarının bu kadar açık ve net aktarımı, ibadetlerin sebep ve sonuçlarına odaklanmayı sağlamaktadır.

İkinci ünite temizlik ünitesidir. Temizlik çeşitlerinden manevi temizlik başlığında kalp temizliği, içtenlik, güvenilir olma ve sözünde durma gibi bireysel gelişim açısından önemli olan farklı değerlere vurgu yapılmaktadır. Ayrıca temizlik ünitesinde ibadete hazırlık sağlayan abdest, gusül gibi başlıkların da olduğu görülmektedir. Üçüncü ünite namaz ünitesidir.³⁷¹ Namaz ibadetinin önemiyle başlayan ünite, namaz ibadetinin insana kazandırdıkları konu başlığıyla sona ermektedir. Aralarda yer alan konular nakilci bir bakış açısıyla oluşturulmuş olsa bile, kazanımlarla ilgili bir bakış açısının eklenmiş olması yeniliktir.

Dördüncü ünite ise oruç ünitesidir. Namaz ünitesinde olduğu gibi, oruç ibadetinde de ibadetin önemiyle başlayan konular, oruç ibadetinin bireye kazandırdıkları konusuyla sona ermektedir.³⁷² Her iki ünite de ibadetlerin bireysel faydasından bahsedilmiştir. Namaz ve orucun toplumsal faydalarının gözden kaçırıldığı anlaşılmaktadır.

Beşinci ünite "İslam'da Paylaşma ve Yardımlaşma: Zekât ve Sadaka"dır.³⁷³ Bireyin paylaşma ve yardımlaşma duygusundan, İslam dininin yardımlaşmaya verdiği önemden bahseden ilk iki konu, rasyonel temeller gözetilerek oluşturulmuştur. Zekât konusu bilgisel düzeyde aktarıldıktan sonra birey ve topluma kazandırdıkları ele alınmıştır. İslam dininin paylaşma ve yardımlaşmaya verdiği önem, üzüntülerin paylaşılması, hasta ziyareti, zor durumda olanlara yardım, güzel davranışların

371 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 25-26.

372 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 26.

373 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 27.

sadaka olması gibi başlıklar toplumda yerleşik olan bazı kalıpların devam etmesi ve toplumsal değerlerin aktarılması açısından önemli çabalar olarak görülebilir. Güzel davranışların sadaka olduğunun öğretildiği ve öğretim programının giriş bölümünde anlatılan ibadetin kapsamının genişletildiği açıklamalarla örtüşmektedir. Türk İslam geleneğindeki paylaşma ve yardımlaşma kurumları ünitenin son konusu olarak milli bilinç ve milli tarih şuurunu arttırabilme anlayışıyla hazırlanmıştır.

Altıncı ünite olan hac ve kurban ana başlığında hac ibadetinin önemi, bireysel ve toplumsal açıdan faydaları aktarılmış, kurban ibadetinin birey ve topluma kazandırdıkları başlıkları üniteye yer almıştır. Konu başlıklarıyla ilgili bilgi aktarımı yanında, ibadet dersiyile ilgili öğrenenlere davranış kazandırmaya yönelik yoğun konu başlıklarına yer verilmesi Kur'an kursları için yeniliktir.

Yedinci ünite ise dua ve tevbe ünitesidir.³⁷⁴ Duanın tanımı ve öneminden sonra duanın iletişim şekli olduğu üniteye ifade edilmiştir. Ünite Kur'an'dan, Hz. Peygamber'den dua örnekleri başlığıyla sona ermektedir. Kur'an ve sünnet merkezli din anlayışı tevbe konusunda da kendini göstermektedir.

İbadet dersinin haftalık ders saati 3 olarak devam etmiştir. Ders saati olarak aynı kalan ibadet dersinin içerik olarak farklılıkları olmuştur. Önceki müfredatlarda dini ve milli bayramlardan, mübarek gün ve gecelerden bahseden üniteler 2004 öğretim programında yoktur. Dersin içeriğine bakıldığında, ibadet kavramının geleneksel sınırları içindeki anlamının dışına çıkılmaya çalışıldığı görülmektedir. Ancak girişte ifade edilen, öğrenenlere doğru bilgi kaynaklarının tanıtılmasıyla ilgili, içerikte herhangi bir konu başlığına rastlanılmamıştır.

2012 dini bilgiler öğrenme alanı altında yer alan ikinci ders ibadet dersidir. Bu ders için haftada 2 ders saati ayrılmıştır. Daha önceki müfredatta 3 ders saati olarak eğitim öğretimin planlandığını belirtmek gerekir.³⁷⁵ Dokuz hafta sürecek eğitim dönemi boyunca öğrenenlere ak-

374 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 28.

375 DİB, *İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları*, 2012, s. 20-22. 2011 Kur'an Kursları Öğretim Programları (Pilot Uygulama)da ise aynı konu başlıklarının 1 ders saatinde işlenmesi istenmiştir.

tarılacak bilgilerde ve kazandırılacak davranışlarda bir değişiklik olmadığını belirtmeliyiz. Ancak önceki müfredatta haftada 3 ders saatinde işlenilmesi istenen konu başlıklarının çok fazla bir değişime uğramadan 1 ders saatinde işlenecek şekilde planlandığı görülmüştür. Zaman yönetimi açısından iki ders dağılımından birinde problem olduğu açıktır.

İbadet dersi de yedi üniteden oluşmaktadır. Temel öğretim programındaki dersten içerik olarak hiçbir farkı olmayan ibadet dersi, haftada 6 ders saati olarak uygulanmaktadır.³⁷⁶

2004 Öğretim programında haftada 1 ders saati olan siyer dersinin giriş bölümünde Kur'an'ın istediği model insan olarak Hz. Muhammed gösterilmiş ve kronolojik sıralamanın yanı sıra Hz. Muhammed'in hayatından davranış modelleri aktarılmıştır.³⁷⁷

Öğrenci kazanımlarında Veda hutbesi ile insan hakları arasında bağlantı kurulmuş ve Hz. Muhammed'in eğitimciliği ve eğitim öğretime verdiği önem de ilk defa dersin içeriğine alınmıştır. Açıklamalar bölümünde ise Hz. Muhammed'in tanıtılmasında Kur'an'ın ifadelerine dikkat çekilmesi istenmiştir.³⁷⁸ Burada Kur'an merkezli bir din anlayışıyla konu ele alınmış ve Hz. Muhammed ile ilgili sahih bir peygamber anlayışının oluşturulması amaçlanmıştır. Bu anlayışla Hz. Muhammed'in örnekliğinin oluşabilmesi için O'nun insani yönünün vurgulanması ve mucizelerle dolu bir hayatın geri planında bırakılması ile anlaşıldığı kadarıyla önceki müfredatlardaki mucizelerle örülü peygamber anlayışından vazgeçilmesi amaçlanmıştır.

Siyer dersi altı üniteden oluşmaktadır. İlk ünite "Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed"dir. Vahiy dönemine kadar olan sürecin anlatıldığı ünite Hz. Muhammed'in doğduğu çevre, ailesi, gençlik dönemi ve evliliği ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. O'nun Kâbe Hakemliği ve Erdemliler Birliği'ne katılması gibi hayatının sosyal yönlerinden bahseden konular ayrı başlıklar altında aktarılmıştır. İkinci ünite "Hz.

376 DİB, *İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları*, 2012, s. 44-45.

377 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 35.

378 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 35-36.

Muhammed'in Peygamberliği: Mekke Dönemi" dir. Mekke döneminde yaşanan önemli olaylar, Müslümanların yaşadığı bireysel ve sosyal sıkıntılar alt başlıklardandır. Üçüncü ünite ise "Hz. Muhammed'in Peygamberliği: Medine Dönemi" ünitesidir. Medine döneminde yaşanan değişiklikler, toplumsal düzenlemeler ve barışın tesis edilmesi, diğer din mensuplarıyla ilişkiler, veda hutbesinin evrensel mesajları üniteye ele alınan konulardır.³⁷⁹ Bu bölüme kadar ele alınan konu başlıkları, kronolojik bir bakış açısıyla Hz. Muhammed'in zamanında yaşanan hadiselerdir. Bu ünitelerde farklı bir din anlayışı ortaya çıkmamıştır.

Son üç ünite ise Hz. Muhammed'in hayatından örnek olayları kapsamaktadır. Dördüncü ünite "Hz. Muhammed'in Kişiliği ve Örnekliliği" dir. Hz. Muhammed'in insani ve peygamberlik yönünün ayrı başlıklar halinde işlenmesi, Müslüman toplumdaki rol modelin yanlış anlaşılmasını önlemeye yöneliktir. "Hz. Muhammed'i nasıl örnek almalıyız? (Taklit etme mi? Modelleme mi?)" konu başlığı Hz. Muhammed'in rol model alınmasıyla bilgisizce taklidi birbirinden ayırmaktadır. Aynı üniteye Hz. Muhammed'in güvenilir ve sabırlı oluşu, zamanı iyi kullanması, istişare yapması, adaletli, hoşgörülü oluşu, insan ayırımı yapmaması gibi alt başlıklarla değerler eğitiminde rol model olarak peygamberin hayatından kesitler aktarılmaktadır. Beşinci ünite "Hz. Muhammed'in Davranış Örnekleri" olarak isimlendirilmiştir. Toplum içinde farklı rolleri olan Hz. Muhammed'in bu rolleriyle ilgili örnekliliğinin aktarıldığı üniteye, O'nun eş, baba, dede, komşu, akraba, arkadaş olarak davranış modelleri somutlaştırılmıştır. Modelleme olarak genel cümleler yerine somut örneklerin yer alması da müfredatta karşılaşılan değişikliklerdendir. Son üniteye Hz. Muhammed'in eğitimci yönüne dikkat çekilmektedir. "Eğitimci olarak Hz. Muhammed" ünitesinde O'nun öğretmen olarak gönderilmesi, okuma yazmaya verdiği önem, kadınların eğitilmesine verdiği önem ve eğitim öğretim ilkeleri ele alınan alt başlıklardır.³⁸⁰ Kadınların

379 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 37-38.

380 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 38-39.

eğitimine verilen önemin müfredata alınması Kur'an kurslarının, son yıllarda hem örgün hem yaygın eğitimde devletin desteklediği çeşitli projelerle kız çocuklarının eğitilmesi için yapılan kampanyalarla paralel bir bakış açısına sahip olduğu anlamına gelir.

2004 programında siyer dersinin önceki yıllardan farklı özellikler taşıdığı anlaşılmaktadır. Önceki yıllarda, dersin tarih dersi görüntüsünden kurtarılması için öğrencilere hatırlatmalarda bulunulmasına rağmen, konuların içeriğinden dolayı bu pek mümkün olamamıştır. Bu programda da Hz. Muhammed'in hayatının kronolojik olarak anlatımı ilk üç üniteye devam etmiştir ancak son üniteler Hz. Muhammed'in örnek alınabilirliği üzerine kurgulanmış ve insani yönüne olan vurguyla rol modelliği somutlaştırılmıştır. Burada Kur'an kurslarındaki insanüstü peygamber algısından, örnek alınabilir peygamber algısına doğru oluşan değişimi görmemek mümkün değildir.

2012 siyer dersi için de haftada bir saat belirlenmiştir. Dört düzeyden oluşan dersin içeriğine bakıldığında önceki yıllarla aynı konu başlıkları bulunmaktadır.³⁸¹ Konuların sıralanışında herhangi bir farklılık söz konusu değildir. Aynı şekilde Hz. Muhammed'in hayatıyla ilgili kronolojik açıdan bir sıralama sonrasında O'nun örnekliğiyle ilgili konu başlıkları aktarılmıştır.

2012 siyer dersi dört üniteden oluşmaktadır. Haftada 6 ders saati olarak toplam 48 saatlik bir süreç belirlenmiştir.³⁸² Temel öğretim programında yer alan "Eğitimci Olarak Hz. Muhammed" ünitesinin bu derste yer almaması dışında hiçbir konu farklılığının olmadığını ifade etmek gerekir. Bu derste Hz. Muhammed'in örnekliğinin, farklı toplumsal rollerinin hâkim olduğu bir din anlayışı söz konusudur.

Ek öğretim programının son bölümü daha önceki yıllarda yer almayan bir bölümden oluşmaktadır. Yoğunlaştırılmış Temel Dini Bilgiler Programı adı altındaki ders, haftada 6 saatten toplam 48 saatlik bir eğitim öğretim dönemini kapsamaktadır. Dokuz üniteden oluşan

381 DİB, *İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları*, 2012, s. 25-26.

382 DİB, *İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları*, 2012, s. 48.

programın farklı derslerdeki ünitelerin bir araya getirilmesiyle oluşturulduğu görülmektedir. İlk ünite olan "Din, İman ve İnsan" ünitesi itikat ders programındaki birinci ve ikinci ünitelerle birlikte bazı konu başlıklarından oluşmaktadır. Temel dini bilgiler programında yer alan "Temizlik ve İbadet, Dua ve Tevbe" üniteleri, ibadet dersinin içeriğiyle aynıdır. "Görev ve sorumluluklar, İslam ahlakının öngördüğü model insan" başlıkları ise ahlak dersinden alınmıştır.³⁸³ Son üç ünite de aktarılan Hz. Muhammed'in kişiliğiyle, davranış örnekleriyle alakalı başlıklar ise siyer dersinden aktarılmıştır.

2012 yılı Kur'an kursları öğretim programları incelendiğinde 2004 yılından itibaren içerikle ilgili önemli bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Giriş bölümünden, programın genel amaçlarına kadar aynı ifadeler kullanılmıştır. Öğretim programının en önemli farkı toplumda daha fazla bireye ulaşabilmek amacıyla yapılan şekilsel değişimlerdir. Bu durum Kur'an kurslarını daha fazla bireye ulaştırabilme isteğini göstermektedir. Temel öğretim programları ve ek öğretim programları olarak iki farklı seçeneğin olduğu program, kur sistemi adı verilen, aşamalı eğitimi temel alan bir anlayışı benimsemiştir. Birinci kurda başarılı olan bireylerin sonraki kurlara devam etmesi üzerine kurulu bu sistem pilot olarak belirlenen illerde uygulamaya geçilmiştir. Geri dönütler ve değerlendirmeler sonucunda bu sistemin farklı şehirlerde -müftülüğün belirlediği kurslarda- uygulanmasına karar verilmiştir. Genel olarak kurslarda akla dayalı bir dini anlayışla bir takım değişiklikler yapılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Hz. Muhammed'in rol modelliğine yapılan vurgu devam etmekte, ibadet ve itikat derslerinde bilgi ağırlıklı anlayışın yanında değer aktarımı da vurgulanmaya çalışılmaktadır.

3. 3. Genel Değerlendirme

Sosyal sistemler ve onu oluşturan alt sistemlerin çeşitli ihtiyaçlar sonucunda ortaya çıktığı düşünüldüğünde dini kurumlar da zaman içinde ihtiyaçlar ve önceliklerde meydana gelen beklentilerle değişmekte ve farklı fonksiyonlara sahip olmaktadır.³⁸⁴ Bu açıdan bakıldığında kurs-

383 DİB, *İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları*, 2012, s. 50.

384 Buyrukçu, *Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Gücü*, Ankara, TDV Yayınları, 2011, s. 38.

ların 1924 yılından günümüze kadar aynı din anlayışına ve bakış açısına sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Kur'an-ı Kerim'i usulüne uygun öğretme, namaz ibadetini yerine getirebilecek kadar ezber yaptırma ve ilmihal bilgilerinin aktarma işlevi kursların zaman içinde değişmeyen temel din eğitimi anlayışları olarak kalmıştır. Ancak derslerin haftalık saatleri, bireysel ve toplumsal kazanımları, zihinlerde oluşturulmaya çalışılan peygamber imgesi, İslam diniyle ilgili farklı yorumlara karşı bakış açısı, diğer inançlara karşı gösterilmesi istenen tavır gibi konularda farklı dini anlayışların etkisi görülmüştür.

1943 Özel Talimatıyla Kur'an kurslarında ibadet merkezli bir din anlayışı benimsenmiş iken³⁸⁵ 1959 talimatında "itikadat ve ibadeta dair" ifadesiyle vaazdan bahsedilmiş olması ibadet merkezli din anlayışına öğüt verici bir din eğitimi anlayışını da eklemiştir.³⁸⁶ 1965 Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatında ilk defa ahlak öğretiminden bahsedilmiştir.³⁸⁷ Bu öğretimin devamı olarak 1970 yılındaki talimatnamede "Peygamberimizin örnek ahlakı ve dinimizin ahlak esasları hakkında toplu bilgiler verilmesi"³⁸⁸ cümlesi kullanılmıştır.

Kur'an kurslarındaki ilk müfredat olan 1975 yılı müfredatında namaz sureleri ve dualarının meallerine³⁸⁹ farklı başlıklar altında vurgu söz konusu iken 1979 müfredatında sadece iki başlıkla meallerin sınırlandırılmış olması kurslardaki din anlayışının bu noktada değişiklik gösterdiğini anlatmaktadır.³⁹⁰ Önceki müfredatta olmayan "Allah korkusu"³⁹¹ konusunun 1979 müfredatına eklenmiş olması ceza ve korkuya dayalı bir din anlayışına örnek teşkil ederken mucize ve keramet konusuna ayrılan sürenin ve başlıklarının artmış olması peygamberlik kurumuna mucize ağırlıklı bakış açısını 1979 müfredatında güçlendirmiştir. Aynı şekilde 1975 müfredatında olmayan "Mübarek Gün ve Geceler" ünitesinin amacı "Dince kutsal kabul edilen gün ve geceleri tanıtmak ve öne-

385 *Diyanet İşleri Reisliği Kur'an Öğretici Kursu Hakkında Özel Talimat*, 19.07.1943, s. 1.

386 *Diyanet İşleri Reisliği Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1959, s. 4.

387 DİB, *Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1965, s. 2.

388 DİB, *Kur'an-ı Kerim Kursları Özel Talimatı*, 1970, s. 5.

389 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 5.

390 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 13.

391 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 18.

mini kavratmak."³⁹² olarak belirlenirken toplumdaki kutsal gecelerde yerine getirilen ibadet ve faaliyetlere kursların katkısı da anlaşılmıştır.

1990 Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursları Yönetmeliği'ne dayanılarak çıkarılan Kur'an Kursları Yönergesi'nde yarışmalardan bahsedilmiştir ki aynı yönergede başarılı olan öğrencilerin ödüllendirilmesi de yer almıştır.³⁹³ Eğitim öğretim sürecinde yer alan bu değişiklikler Kur'an kurslarında ödül faktörünün teşvik edici bir unsur olarak önemsendiği anlamına gelmektedir.

2000 sonrasında hazırlanan ve uygulanan öğretim programı 2004 yılına aittir. Bu programda Kur'an kurslarının ilk defa amaçlarının, hedef kitesinin, birey ve toplumda oluşturmak istediği değişimlerin bu kadar açık ve net ifade edildiği görülmektedir.

2004 Kur'an Kursları Öğretim Programı'nda bilgilerin ezberletilmesi yerine öğrenenler tarafından bilginin anlamlandırılması istenmiştir.³⁹⁴ Yapılandırmacı yaklaşımın dile getirildiği 2004 öğretim programı pek çok değişikliği de barındırmaktadır. 1975-1979 ve 1985 müfredatlarında konu başlıkları Kur'an'ın baştan sona kadar yüzünden okunması üzerine kurulmuşken 2004'de Kur'an'ın tamamının yüzünden okuma zorunluluğu olmadığı ifade edilmiş; yaşanan dini hayatla ilgili ayetlerin anlamlarıyla birlikte öğretilmesi ilke olarak benimsenmiştir.³⁹⁵ Öğretim materyallerinde Kur'anî olanla tarihsel olanın ayırt edilmesi istenmiştir ki olaylar tarihi bağlamından koparılmadan yorumlanabilsin.³⁹⁶ Son olarak Hz. Muhammed'in hayatından davranış modellerinin ortaya konulması istenmiştir. Önceki müfredatlarda yer alan mucize temalı peygamber anlayışının değiştiği de anlaşılmaktadır.³⁹⁷ 2012 yılındaki öğretim programının ise yapısal değişiklikleri söz konusudur. Temel öğretim programları ve ek öğretim programları

392 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 28.

393 DİB, *Kur'an Kursları Yönergesi*, 1990, s. 2-3.

394 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 4.

395 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 6.

396 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 5.

397 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 4.

olarak iki farklı seçeneğin olduğu programda, kur sistemi adı verilen, aşamalı eğitimi temel alan bir anlayış benimsenmiştir.³⁹⁸

Tablo 3: Din Anlayışıyla İlgili Değişim Tablosu

	İbadet Merkezli	Kur'an Okuma Temelli	Öğüt Verici	Nakilci	Rasyonel	İlimihal Merkezli	Hosgörü Temelli	Kuşatıcı	Değerden Hareket Eden	Doğru Bilgiye Dayalı	Kur'an Merkezli
1943 Kur'an Öğretici Kursu Hakkında Özel Talimat	✓	✓									
1959 Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı		✓	✓	✓							
1965 Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı		✓									
1970 Kur'an-ı Kerim Kursları Özel Talimatı		✓									
1975 Kur'an Kursları Müfredatı	✓			✓	✓	✓					✓
1979 Kur'an Kursları Müfredatı	✓				✓						
1985 Kur'an Kursları Müfredatı	✓				✓						
2004 Kur'an Kursları Öğretim Programı	✓			✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓
2011 Kur'an Kursları Öğretim Programı	✓			✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓
2012 İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları	✓				✓						✓

398 DİB, *İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları*, 2012, s. 8.

4. Ahlak Anlayışıyla İlgili Değişimler

Ahlak; Arapçada seciye, tabiat, huy anlamlarına gelen *hulk* kelimesinin çoğuludur. İslamî kaynaklarda hulk ve ahlak terimleri, iyi ve kötü davranışların her ikisi için kullanılmaktadır.³⁹⁹

Ahlak; “Toplumsal bir bilinç biçimi, toplumsal yaşamın tüm alanlarında insanların hal ve gidişini düzene koyan bir toplumsal kurum.”⁴⁰⁰ ve “Belli bir dönemde yaşayan insan topluluklarıncı benimsenmiş olan, bireylerin birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen törel davranış kurallarının, yasaların ilkelerin toplamı.”⁴⁰¹ olarak tanımlanabilir.

Aynı zamanda ahlak; hem bireyin hem de toplumun davranış ve eylemlerini yönlendiren bir özelliğe sahip olarak iyi-kötü, doğru-yanlış gibi değer yargılarını ifade etmektedir. Sosyal bilim dalı olarak toplumda yerleşmiş olan değerlerin, normların ve kuralların bir bütünü olarak kabul edilebilir.⁴⁰²

2004 yılı Kur'an Kursları Öğretim Programında ise ahlak; “En genel anlamda insan davranışlarını düzenleyen kurallar bütünü.” olarak ifade edilmiştir.⁴⁰³ Bu tanımda sözlük anlamlarına göre daha dar bir alandan bahsedilmiş ve ahlakın sadece insan davranışlarıyla bağlantısı kurulmuştur. Buna göre ahlak; insanlar arasındaki ilişkileri düzenlemeye yöneliktir. Ahlaki olarak iyi olandan bahsediliyorsa diğer bireylerin hoşlanacağı; kötü olandan bahsediliyorsa başkalarına zarar verici davranışlar kastedilmektedir.⁴⁰⁴

Din eğitiminin ahlak eğitimini de barındırdığı bir gerçektir. Kur'an kurslarında verilen eğitimin dini öğrenme yaklaşımı çerçevesinde planlandığı düşünüldüğünde, bu yönüyle “Din Kültürü” öğretiminden farklı özellikler taşıması gerektiği söylenebilir. Dini

399 Mustafa Çağrı, “Ahlak”, *DİA*, C. 2, TDV Yayınları, İstanbul 1989, s. 10.

400 İvan Frolov, *Felsefe Sözlüğü*, (Çev. Aziz Çalışlar), Cem Yayınevi, İstanbul 1991, s. 7.

401 Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1998, s. 18.

402 Coşkun Can Aktan, “Ahlak ve Ahlak Felsefesine Giriş”, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 2009, C. 1, S. 1, s. 39.

403 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 30.

404 Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötügen Yayınevi, İstanbul 2010, s. 12.

eğitim basitçe bir bilgilendirmeyi değil, kişilik ve kimlik düzeyinde bir dindarlığı amaçlamak zorundadır. Eskilerin deyimiyle “iyi insan” şimdiki deyimle “erdemli birey” yetiştirebilmek de bir takım ahlaki özelliklerin kazandırılmasıyla mümkün olabilir.⁴⁰⁵ İslam dininin bireyle ilgili temel amacı olarak insanların dünya ve ahiret mutluluğunu sağlaması gösterilmektedir. Bireyin bahsi geçen hedefe ulaşabilmesi için de iyi insan olması gerekir ki din eğitiminin amacı olarak da bu gösterilebilir. “İyi insan” kavramını belli bir zamana ya da mekâna hapsedmek mümkün değildir. Bu nedenle bireylerin iyi insan hedefine ulaşabilmesi için her dönemde eğitime ve eğitimcilere düşen görevler vardır.⁴⁰⁶ Kur'an kurslarındaki eğitim öğretim sürecinde ahlak eğitiminin İslam dininin genel amacı çerçevesinde planlanması tutarlılık açısından önemlidir. Aynı zamanda ahlak, dinlerde yer alan ibadetlerin amaç yönünü oluşturmaktadır. Dinlerin nihai olarak ulaşmak istediği ahlaklı birey ve ahlaklı toplumdur. Zaten pek çok dini faaliyetin arka planında kazandırılmak istenen bir ya da birden fazla davranış yer almaktadır.⁴⁰⁷ Bu açıdan bakıldığında ahlak eğitiminin din eğitimi içindeki yeri daha iyi anlaşılabilir olur.

Belki de sırf bu yüzden din eğitimine olan ilgi bazen bireylerde bazen de toplumda meydana gelen ahlaki sıkıntılar çerçevesinde değişiklik göstermiştir. Ahlakla ilgili bir takım değerlerin kaybedildiği endişesi ile din eğitimi ilk akla gelen çözümlerden biri olmuştur.

4. 1. 2000 Öncesi Kur'an Kurslarında Değişimler

Kur'an kurslarındaki din ve ahlak eğitimi, Türk Milli Eğitim sisteminin sınırları dâhilinde olduğuna göre Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim sisteminin ahlak eğitimine bakışı, bu konuda yaşanan değişimler mutlaka kurslardaki eğitim öğretim sürecini de etkilemiştir. Genel olarak

405 Halis Ayhan, Hayati Hökelekli, Yurdağül Mehmedoğlu, Mustafa Öcal, Halil Ekşi, *Din ve Ahlak Eğitim ve Öğretimine Yeni Yaklaşımlar*, Dem Yayınları, İstanbul 2004, s. 19.

406 Öcal, *Din Eğitim ve Öğretiminde Metodlar*, s. 7.

407 Okumuş, “İlmihâl Dindarlığının Ahlâk Algısı Ya Da “Ahlâklı İnsan” Tasavvurumuzun Geleneksel Kaynakları Üzerine Bazı Tespitler”, s. 258.

bakıldığında Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim sistemi milli bir karakter taşımaktadır.⁴⁰⁸ Atatürk'ün konuyla ilgili fikirleri Türk milli eğitim sisteminin dayanaklarını netleştirmektedir: "Milli eğitimin ne olduğunu bilmekte artık bir belirsizlik, bulanıklık kalmamalıdır. Milli eğitim esas olduktan sonra onun dilini, yöntemini, araçlarını da milli yapmak gereği tartışılmaz. Milli eğitim ile geliştirilip yüceltmek istenen genç dimağları bir taraftan da paslandırıcı, uyuşturucu, gereksiz şeylerle doldurmaktan dikkatle kaçınmak lazımdır."⁴⁰⁹ Ahlak eğitiminin de bahsi geçen milli karakterden uzak olması çok olası değildir. Çünkü milli değerlerin kazandırılmasında ahlak eğitiminden faydalanılması zorunluydu. Ayrıca Cumhuriyet'in ilanından sonra yürürlüğe giren 1924 müfredatında etkili olan Maarif Misakı'nda belirlenen amaçlardan birinde Osmanlı dönemindeki ahlak anlayışı eleştirilerek, ahlakın dünya ve ahiret korkusuna dayalı olarak algılanmaması gerektiği ifade edilmiştir. Değiştirilmek istenen ahlak anlayışı yerine özgürlük ve barış temelinden hareket eden bir ahlaki anlayış yerleştirilmeye çalışılmıştır.⁴¹⁰

Atatürk'ten sonraki dönemlerde genel eğitimin dolayısıyla da ahlak eğitiminin dayandığı ilkelere bir takım değişiklikler görülmüştür. Milli temellere dayanan eğitim anlayışının yanı sıra hümanist eğitim anlayışını batılılaşma hareketleri takip etmiştir. Bir süre sonra iyi eğitilmiş din adamlarının olmadığı ve gençlerin anne babalarına saygı göstermediği sorunları üzerinden din eğitimi tartışılmaya başlanmıştır. Laik ve seküler ahlak fikrinden hareket eden dönem algısı, ahlakla ilgili sorunları ele alırken de dinden kaynaklanan bir anlayışın dışında kalmaya

408 Türk Milli Eğitiminin Genel Amaçlarının 1. Maddesi bu konuda kaynaklık teşkil edebilmektedir: (Değişik: 16.6.1983 - 2842/1 md.) "Atatürk inkılap ve ilkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan, insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek."

409 Akyüz, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, s. 308.

410 Daha fazla bilgi için bkz. Seçil Akgün, Murat Ulugtekin, *Misak-ı Maarif*, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/807/10272.pdf>, (10.07.2019).

özen göstermiştir.⁴¹¹ Bu konuda asıl değişim 1950 yılında iktidar olan Demokrat Parti programında yer alan, milli eğitimde "...milli ve insani bütün manevi kıymetlerden..." bahsedilmesidir.⁴¹² Bahsi geçen tarihten günümüze kadar olan süreçte de milli duygulardan, milli birlik ve beraberlikten hareket eden ahlak anlayışı devam etmiştir. İktidar partisinin Türk İslam sentezi olarak isimlendirilebilecek yaklaşımı kabulü, ahlak eğitimin de dini motiflerin kullanımını getirebilmiştir.

Örgün eğitimde ahlak anlayışında yaşanan değişimler yanında Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olan Kur'an kurslarında uzun bir süre din eğitiminin bir parçası olarak kabul edilen ahlak eğitiminden bahsetmek mümkün olmamıştır. 1930'lu yılların başında gençlerin ahlakla ilgili problemler yaşadığı gözlemlenmiş, 15-21 Şubat 1943 tarihindeki 2. Milli Eğitim Şurası gündeminde "okullarda ahlak eğitiminin geliştirilmesi" kararı alınmıştır.⁴¹³ 1946 yılında ise T.B.M.M. gündeminde ahlak tartışılan kavramlardan biri olmuştur. Gençlerin anne babaya saygısızlığı, komünizm tehlikesi gibi endişelerle okullarda din ve ahlak derslerinin olmasının yol açtığı sonuçlar tartışılmış, din ve ahlak eğitiminin lüzumu anlatılmıştır.⁴¹⁴ 1947 yılı ise din ve ahlak eğitimiyle ilgili değişikliklerin siyasi platformda tartışıldığı yıl olmuştur. 7. Kurultayını toplayan CHP, genel anlamda dini değerlerin verilmediği nesille ilgili sorunlar üzerinde durmuş ve seçmeli olması şartıyla din eğitiminden bahsetmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın sorunlarıyla ilgilenilmesi ve din görevlisi ihtiyacının karşılanması için kurs açılması kararı verilmiştir.⁴¹⁵

Örgün eğitimde yapılmak istenen değişiklikler yaygın din eğitimi de -yıllar sonra olsa bile- etkilemiştir. Kur'an kursları inanç

411 *CHP 7. Büyük Kurultayı*, s. 448-450.

412 Daha fazla bilgi için bkz. Safiye Kesgin, *Cumhuriyet Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Ahlak Eğitimi*, Maarif Mektepleri, Ankara 2019.

413 II. Milli Eğitim Şurası, 15-21 Şubat 1943, md. 1, https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164619_2_sura.pdf, (01.08.2018).

414 Nurdan Kalaycı, *Cumhuriyet Döneminde İlköğretim*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988, s. 46. Dönemin başbakanı Recep Peker'in yapılan tartışmalarda, dini komünizm gibi tehlikeli gördüğü kendisi tarafından ifade edilmiştir.

415 Başkurt, *Din Eğitimi Açısından Kur'an Öğretimi ve Yaz Kur'an Kursları*, s. 116.

ve ibadet dışında ahlak kaidelerinin öğretildiği eğitim kurumu haline gelmiştir. Ancak 1943 tarihli Kur'an Kurslarının İlk Özel Talimatı'nda ahlakla ilgili herhangi bir ibareye rastlanmamıştır. Kur'an kurslarının görev sınırları içinde bahsi geçen dönem için ahlak dersinden bahsetmek mümkün değildir.⁴¹⁶

1959, Kur'an kurslarındaki ikinci özel talimatın yayımlandığı tarihtir. Özel talimatta Kur'an öğretim kurslarına kabul edilecek öğrencilerin "iyi ahlaklı olduğu, haysiyet ve namusa dokunur bir hali bulunmadığı hakkında muhtarlıktan verilmiş vesikayı ibraz etmeleri"⁴¹⁷ istenmiştir. Kurslardaki eğitim öğretim sürecinde ahlak ya da değerler eğitimi işaret eden herhangi bir cümleye rastlanmazken hedef kitlenin iyi ahlaklı olma şartı getirilmiştir. Kısacası kurslara seçilen bireylerin iyi ahlaklı bireyler olması konusunda hassas davranılmış, iyi ahlaklı olduğu belgelenenlere Kur'an okumayı ve itikadat ile ibadete ait dini bilgiler verilmesi amaçlanmıştır.

Ahlak kavramının resmi olarak ilk kullanımı 1960'lı yıllardır. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan talimatnamenin⁴¹⁸ 1. maddesinde Kur'an kurslarının tarifi yapılmıştır: "Kur'an Kursları, İslam dininin mukaddes kitabı olan Kur'an-ı Azim'in asıl harf ve kaideleriyle yüzünden okutulduğu, hafız yetiştirildiği, dinin temel bilgilerinin verildiği ve ahlak kaidelerinin öğretildiği bir ilim mahallidir."⁴¹⁹ Kur'an kurslarından, ahlak kaidelerinin öğretildiği bir yer olarak bahsedilmesi, kurslardaki ahlak eğitiminin başlangıcı sayılabilir. 1965 yılına kadar ahlak eğitim kurumu olarak görülmeyen kurslar, belirtilen tarihten günümüze kadar ahlak dersinin yer aldığı eğitim kurumları haline gelmiştir.

1965 tarih ve 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanunun birinci maddesi de şu şekildedir: "İslam

416 İzzet Tosun, (Derleyen), *Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri, (1924-1997)*, s. 53.

417 *Diyanet İşleri Reisliği Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1959, s. 3.

418 İzzet Tosun tarafından derlenen Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri (1924-1997) kitabında Kuran Kursları Özel Talimatnamesi olarak başlıklandırılan bölümün tarihi mevcut değildir. Talimatnamenin sonunda yer alan Redaksiyon Heyeti Mensupları olarak ismi geçen müftülerin çalıştığı seneler tespit edilmiş ve tarih en son 1964-1966 yılları aralığına indirilmiştir.

419 DİB, *Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1965, s. 1.

dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek üzere; Başbakanlık'a bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur."⁴²⁰ Ahlak esasları ile ilgili işleri yürütme görevinin verildiği DİB, bu görevi büyük bir oranda Kur'an kursları vasıtasıyla gerçekleştirmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nun görev sınırlarına "ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek" cümlesinin eklenmesiyle görev sınırları genişlemiştir. Kanunun hükümet teklifinde "ahlak" kelimesinin olmadığı, geçici komisyonunun bu kavramı eklediği aktarılan bilgiler arasındadır. Bahsi geçen dönemde "dini ahlak" kavramıyla laik devletin bir arada olamayacağı görüşünde olanlar bulunduğu gibi; ahlak eğitimini kurtuluş olarak görenler de olmuştur.⁴²¹ 1965 yılı, Kur'an kurslarındaki eğitim öğretim etkinlikleri için önemli bir tarihtir. Dini eğitim veren Kur'an kurslarında, din eğitiminin ayrılmaz bir parçası olarak ahlak eğitimi de 1965 tarihi itibarıyla eğitim öğretim etkinliklerinde yer almaya başlamıştır.

1965 yılı özel talimatnamesinde ilk defa Kur'an kursları tanımlanırken "ahlak kaidelerinin öğretildiği bir ilim mahalli" sıfatı kullanılmıştır. Özel talimatnamede kursların üç devreye ayrılması istenmiştir. Her üç devrede de itikat, ibadet ve ahlak öğretimi ya da ahlak dersleri ifadeleri mevcuttur. Ahlak derslerini verme görevinin Kur'an kursu öğreticilerinde olduğu anlaşılmaktadır.⁴²² Ahlak dersinin içeriğiyle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılmaması mümkün olmadığı için nasıl bir ahlaki yaklaşımın benimsendiği çok açık değildir. Ancak ahlak kaidelerinin öğretilmesinden bahsedilmesi, davranış kazandırmaktan ziyade bilgi aktarımı yapan bir yer olma özelliğine sahip olduğunu göstermektedir.

1970 yılı özel talimatı ile kurslara devam edenlere itikat, ibadet ve ahlakla ilgili dini bilgileri vermenin amaçlandığı görülmektedir. Kursların; Kur'an-ı Kerim Kursları ve Kur'an-ı Kerim İhtisas Kursla-

420 22.06.1965 tarihli 633 sayılı *Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun*, s. 1.

421 1947 CHP Kurultayında yaşanan tartışmalar için bkz. *CHP Yedinci Kurultay Tutanağı*, Ankara 1948, s. 448-454.

422 DİB, *Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1965, s. 3.

rı olmak üzere ikiye ayrıldığı belirtilerek; Kur'an-ı Kerim kursları da Yüzünden Okuma, Hıfza Çalışma olarak ayrılmıştır. Yüzünden okuma bölümünde "Peygamberimizin örnek hayatı ve dinimizin ahlak esasları hakkında toplu bilgiler verilir." cümlesi kullanılmıştır.⁴²³ Ahlak dersinin ilk defa Hz. Muhammed'in örnek hayatıyla bağlantı kurularak verilmesi söz konusudur. "Dinimizin ahlak esasları" cümlesi ise İslam dininin ahlak esaslarından bahsetmektedir. Bu açıdan dini kaynaklı bir ahlak anlayışından söz edilebilir. "Peygamberimiz" kelimesi ise normatif bir bakış açısını yansıtmaktadır.

1971 yılındaki Kur'an Kursları Yönetmeliği'nde Kur'an kurslarının gayesi olarak belirlenen maddelerden biri "İslam dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili konularda kursa katılanları aydınlatmak." tır. Ahlak esaslarıyla ilgili olarak öğrenenlerin aydınlatılması amaçlanmıştır ki ahlak esaslarından kastın İslam dininin ahlak esasları olduğu anlaşılmaktadır. Zaten 1971 yılı Kur'an kurslarının yaygın din eğitimi görevini üstlendiği dönem olmuştur. Dini kaynaklı ahlak eğitimi ve öğretiminin Kur'an kurslarında devam etmesi söz konusudur. Yüzünden okuma şeklinde eğitimine devam eden kursların eğitim programında da ahlak dersiyle ilgili aynı cümle kullanılmıştır.⁴²⁴

1975 yılı müfredatında haftada 1 ders saati olan ahlak dersinin Kur'an kurslarındaki eğitim öğretim değişikliklerine -haftalık ders saatinin oranının aksine- diğer derslerden daha fazla katkı sağladığı var sayılmaktadır. Çünkü Kur'an kurslarının normatif yaklaşımındaki değişimler, birey ve topluma verdiği mesajlar ahlak dersinin içeriğinin incelenmesi ve değerlendirilmesiyle ortaya çıkabilmektedir.

1975 yılı müfredatında "ayet ve hadislerle dayalı olarak İslam ahlakının temel ilkelerini öğretmek ve benimsetmek" ahlak dersiyle ilgili belirlenen tek amaçtır.⁴²⁵ Kur'an ve sünnet merkezli ahlak anlayışı hareket noktası kabul edilmiştir. Kur'an kurslarında oluşturulmaya ça-

423 DİB, *Kur'an-ı Kerim Kursları Özel Talimatı*, 1970, s. 1-5.

424 DİB, *Kur'an Kursları Yönetmeliği*, 1971, s. 3.

425 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 27.

lışılan ahlak sisteminin ilahi ya da dini ahlak olarak isimlendirilmesi mümkündür. Zaten din eğitim kurumu olarak görev yapan kursların, kaynak olarak dini temel almayan seküler bir ahlaki felsefeye sahip olması, imkânlar dâhilinde gözükmemektedir.

Amaçlarla ilgili yapılan açıklamalarda; ahlakla ilgili ayet ve hadislerin incelenmesinde öğrencilerin yaş ve ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulmasıyla ilgili bir istek söz konusudur. Kur'an kurslarındaki eğitim öğretim etkinliklerinde hedef kitlenin yaş aralığının çok fazla olması bilgi ve beceri kazandırmada olduğu gibi, tutum kazandırmada da sıkıntı oluşturabilmektedir. Bu açıdan öğrenciye görelilik ilkesini uygulama noktasında kurs öğretmenlerinin becerileri devreye girmektedir.

Açıklamalarda, ahlak eğitimi denildiğinde ayet ve hadisler referans kabul edilmiş, öğrencilerin yaşantılarında etkili olabilecek ve yaşları itibariyle anlayabilecekleri ahlaki değerlerin yaşatılması istenmiştir. Hz. Muhammed'in hayatını yaşarcasına canlı ve "mekarim'i ahlak"ı telkin edici bir şekilde verilmesi şeklindeki ifade, ahlak eğitiminde rol model olarak Hz. Muhammed'in gösterildiği, O'nun ahlakına ve sünnetine ittiba etmenin önemli görüldüğünü anlatmaktadır.⁴²⁶ Siyer dersinin içeriğine bakıldığında ise ahlakla ilgili tek konu başlığı "Müslümanların yüksek ahlakı"dır. Hz. Muhammed'in rol model olarak benimsetilmesinin amaçlandığı bir derste başka hiçbir konu başlığının ahlakla ilgili olmaması önemli bir eksiklik olarak görülmektedir.

Ekim ayından mart ayının üçüncü haftasına kadar süren bir eğitim öğretim süreci söz konusudur. Ahlakla ilgili genel bir girişten sonra ahlakî ve ictimaî vazifeler, güzel huylar, kötü huylar, güzel ahlak örnekleri gibi konu başlıkları dikkat çekmektedir.⁴²⁷

Ahlak dersi konu dağılımında ilk hafta ahlakın tarifi ve İslam'dan önceki Arapların ahlak anlayışı ile başlamakta, İslam'ın getirdiği ahlak anlayışı ile devam etmektedir. İslam'dan öncesi ve sonrası ele alınarak karşılaştırmalı bir ahlak eğitimi verilmesi amaçlanmıştır. Ahlaki vazife-

426 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 27.

427 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 33-36.

ler ana başlığı ise dört haftalık bir süreçten oluşmaktadır. Ana başlığın alt başlıklarında görev ve sorumluluklar açısından bir sıralama söz konusudur. Bireyin önce Allah'a karşı vazifelerinden, Hz. Muhammed'e karşı, insanın kendi şahsına karşı vazifelerinden, ailesine karşı vazifelerinden ve ailenin kendi içindeki görevlerinden bahsedilmektedir.⁴²⁸ Ahlak dersinin ödev ve sorumluluk mantığında hazırlandığı anlaşılmaktadır. Bireyin hem kendisine hem de topluma karşı sorumlulukları olduğu vurgulanmaktadır. Bu sorumluluklar ise hiyerarşik bir biçimde ele alınarak; önce yaratıcıya karşı yerine getirilmesi istenen vazifeler aktarılmaktadır. İslam ahlakının uzun yıllar dayandığı ilmihal anlayışındaki borç ödeme kültürünü hatırlatan başlıklar kullanılmıştır. Kazandırılması gereken ahlaki tutum ve davranışları yerine getirilmesi gereken vazife olarak görüp davranışının sebep ve sonuçları üzerine odaklanmayan bireylerin bu durumu içselleştirmesi zordur. Müslüman bu vazifeleri yerine getirirken borç yükümlülüğünden kurtulduğunu düşünmekte, olayın bireysel ahlaki sonuçlarına odaklanamayıp uhrevi âlemden beklentiler içine girmektedir.⁴²⁹

Kasım ayının üçüncü haftası ise "Edep" dir. Aile içinde, beşeri münasebetlerde, meclislerde, yeme içmede edep alt başlıkları toplumsal ilişkileri düzenlemeye yöneliktir.⁴³⁰ Aynı zamanda aile içindeki sorumluluklara ahlak dersi içinde vurgu yapılmış olması ailenin ahlak gelişiminde kilit noktalardan biri olarak görüldüğünü kanıtlamaktadır. İslamî literatürde "edep" olarak isimlendirilen, ahlak dışında, yeme içme, yolculuk gibi günlük faaliyetlerdeki görgü kurallarını öğretmeyi amaçlayan terim, kurs müfredatında da kullanılmıştır. Hikmetli sözlerin yer aldığı, edep ya da adap olarak isimlendirilen eserlerde İslam kültür tarihinin bir parçası olmuştur.⁴³¹ Kur'an kurslarının geleneksel hale gelen bu kavramı ahlak eğitim öğretim sürecinde kullanması, İslam ahlak eğitim geleneğinin kurslarda devam ettirildiğini göstermektedir.

428 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 33.

429 Okumuş, "İlmihâl Dindarlığının Ahlâk Algısı Ya Da 'Ahlâklı İnsan' Tasavvurumuzun Geleneksel Kaynakları Üzerine Bazı Tespitler", s. 263.

430 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 33.

431 Çağrı, "Ahlak", *DİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 2.

İçtimai vazifeler başlıklı konu ise beş haftaya dağıtılmıştır. İlk hafta komşulara, misafirlere karşı vazifeler, büyüklere saygı, küçüklere şefkat konusu işlenirken aralık ayının başlığı "vatan ve milletimize karşı vazifeler" şeklindedir. Söz konusu müfredatta daha önce incelenen derslerde bahsi geçmeyen milli duyguların güçlendirilmesine yönelik konuların ahlak dersinde ele alındığı görülmektedir. "Vatan ve milletimizi sevmenin önemi, askerliğin önemi (yurt savunması), vergi vermenin önemi, milli birlik ve beraberliğin önemi, kanun ve nizamla uymanın önemi"⁴³² alt başlıkları Kur'an kursu öğrencilerinde milli duyguların oluşturulmasına yönelik bir algının olduğunu göstermektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren oluşturmak istediği "milli" temalı eğitim anlayışına uygun bir ahlak ders içeriği oluşturulmuştur. Ziyaretler ve adabı başlığında akraba, yaşlılar, hasta ve diğer tanıdıklar, yardımlaşma gibi konular ele alınarak bireyin toplum içindeki davranış şekilleri belirlenmeye çalışılmıştır. Yardımlaşma çeşitleri maddi ve manevi olarak ikiye ayrılmış, iyilikte yardımlaşmanın ve kötülükten alıkoymanın yardımlaşma çeşitlerinden olduğu ifade edilmiştir. İslam kültür tarihinde "emri bi'l ma'ruf nehyi anil münker" olarak isimlendirilen kural, ahlaki bir ilke olarak müfredatta yer almıştır. Anlaşıldığı kadarıyla Kur'an kurslarında işlenen ahlak dersleri, toplumsal bakış açısını önceleyen, bireyin kendisine, yakın ve uzak çevresine, topluma, içinde yaşadığı ülkeye ve milletine karşı sorumluluklarını öğretmeyi amaçlayan, vazife kültürüne dayanan bir anlayışa sahiptir.

Ocak ayının ilk haftasında, insanın ahlakî durumunu gösteren haller başlığı, ruhta sabit olan haller (doğruluk, cömertlik gibi) ve ruhta sabit olmayan haller (yüz kızarması gibi) şeklinde ikiye ayrılmıştır.⁴³³ Doğruluk, cömertlik gibi bazı ahlaki özelliklerin ruhta sabit olması, ahlaki niteliklerin doğuştan geldiği ya da sonradan öğrenilemeyeceği an-

432 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 34.

433 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 34.

lamında kullanılmış olabilir. Hâlbuki ahlaki gelişimde kalıttan ziyade çevresel faktörlerin daha etkili olduğu konusunda bilim insanlarının görüşleri bulunmaktadır.⁴³⁴ Konu başlığından anlaşıldığı kadarıyla bireyin yüzünün kızarması ahlaki durumu gösteren bir özellik olarak ele alınmıştır. Faziletin temelleri başlığında üzerinde durulan konular hikmet, şecaat, iffet, adalet gibi erdemler olmuştur. İslam felsefe tarihinde itidal noktası olarak da adlandırılan bu dört özellik, İslam filozoflarının ahlaki ele alışırlarında ortak erdemlerdir. Bu açıdan bakıldığında klasik ahlak kitaplarında yer alan geleneksel ahlak anlayışının Kur'an kurslarını etkilediği ve kursların bu anlayışı devam ettirdiği anlaşılmaktadır.

Ruh terbiyesi ana başlığı altında bireyin sağlam bir inanca sahip olması ve sağlam bilgi edinmesi istenirken ruh terbiyesinde ibadetin rolüne atıfta bulunulmuş ve hurafelerden sakınmak bir konu olarak yer almıştır.⁴³⁵ Hurafelerden uzak durulmasının istenmesi batıl inançlara karşı Kur'an kurslarında gösterilen hassasiyetin ahlak dersinde de devam ettiğini kanıtlamaktadır. Güzel huylar ünitesine ise yedi hafta ayrılmıştır. Doğruluk, fazilet, ihlas, sebat ve metanet, sabır, tevazu ve vakar, hilm, sır saklamak, emanete riayet gibi başlıkların alt başlıklarıyla adı geçen değerler ele alınmıştır. Güzel huylardan sonra dört haftalık bir süreçte kötü huylar konusunun işlenmesi planlanmıştır. Yalancılık, koğuculuk, gıybet, iftira, nifak, fesat, tecessüs, hased, başkalarını hiciv, başkasının hakkına saygısızlık, alay etmek, kötü lakap takmak kötü huylar konusunun alt başlıklarıdır.⁴³⁶ Hem güzel huylar hem de kötü huyların eğitim öğretimi için uzun bir zaman belirlenmiştir. Bahsi geçen güzel huyların kazandırılması, kötü huyların ortadan kaldırılması hedefiyle toplumsal huzur göz önünde bulundurulmuştur. Bu açıdan ahlak kavramının anlam örgüsüne katkıda bulunacak konular seçilmiştir. Ancak seçilen başlıkların davranış olarak kazandırılmasında nasıl bir yol takip edileceği belirtilmemiştir. Bu

434 Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1994, s. 224.

435 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 35.

436 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 35.

nedenle diğer derslerde olduğu gibi ahlak dersinde de bilgi vermek ve kavramları açıklamak temel amaç gibi algılanmaktadır. Böyle bir yaklaşımın birey ya da toplumun ahlaki yapısına ve hayatı anlamlandırma düzeyine olan katkısı ise tartışmalıdır.

Son haftalar “Güzel ahlak örnekleri, Kur'an ahlakı, İslam'da emir ve yasaklar” başlıklarıyla sona ermektedir. Üç haftaya yayılan güzel ahlak örneklerinde sırasıyla “Peygamberimizin, Sahabe-i Kiram'ın ve Müslüman Türk büyüklerinin ahlakından örnekler” aktarılmıştır.⁴³⁷ İslam tarihinden ve Hz. Muhammed'in hayatından örnekler verilmesi dini ahlak yaklaşımını yansıtmaktadır. “Peygamberimiz” kelimesi normatif bir bakış açısının göstergesidir. Tarihten örnekler verilirken sadece Hz. Muhammed döneminin değil, Müslüman Türk büyüklerinin de konu edinilmesi milli ahlakında göz önünde bulundurulması demektir. Ahlak dersi işlenirken örnek olayların aktarılması, soyut kavramların somutlaştırılma çabası anlamına gelmektedir. Kur'an ahlakı başlığında, Kur'an ahlakı ile ahlaklanmış bir Müslümanın vasıflarının ana hatları ile özetlenmesi istenmiştir. Kur'an Ahlakı tabiri ahlak dersinin içeriğinin Kur'an merkezli ve teolojik bir bakış açısıyla hazırlandığını kanıtlamaktadır. Mayıs ayının üçüncü haftası “İslam'da emir ve yasaklar” konu başlığında İslami emir ve yasakları ele alarak; İslami emirlere uymanın fazileti ve İslam'da yasaklanan fiilleri işlemenin kötülüğü üzerinde durmaktadır.⁴³⁸

1975 yılı ahlak dersinin içeriği dışında Kur'an kurslarında okutulan diğer derslerde de ahlak eğitimine, öğrenenlere kazandırılmak istenen bazı değerlere vurgu yapılmıştır. Kur'an-ı Kerim ve itikat derslerinde ahlakla ilgili herhangi bir konu başlığı yer almazken ibadet dersinde, temizliğin, düzenli ve dürüst yaşayışın, iyilikseverlik ve güven duygusunun, ahlak ve fazilet esaslarının İslam dininin doğal sonucu olduğu vurgulanmıştır.⁴³⁹ Ayrıca açıklamalar bölümünde ibadetlerin amacının güzel ahlak olduğu dile getirilerek, güzel ahlaklı

437 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 36.

438 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 36.

439 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 19.

olmanın ulaşılmaması istenen son nokta olduğu anlatılmıştır. Allah'ın emirlerinin yerine getirilmesiyle güzel ahlaklı olmaya ulaşılabileceği bilgisi yer almıştır.⁴⁴⁰ Bu açıklamaları dine dayanan bir ahlak anlayışı inşa etme çabası olarak görmek mümkündür.

1979 yılı müfredatında ahlak dersinin amaçlar bölümünde; öğrencilere İslam ahlakının temel ilkelerinin ayet, hadis ve Hz. Peygamber'in yaşayışından örnekler vererek öğretilmesi ve benimsetilmesi hedef cümlesi olarak belirlenmiştir.⁴⁴¹ Kur'an kurslarında ahlak ile kastedilenin "İslam ahlakı" şeklinde hedef cümleyle yansıtılmıştır. Din kökenli bir ahlaki anlayış oluşturulmak istenirken ayet ve hadislerin kaynak olarak kullanılması, dinin peygamberinin hayatından örnekler verilmesi ise doğaldır. Önceki müfredatta olduğu gibi 1979 müfredatında da ahlak kurallarının işlenmesi esnasında öğrencilerin genel kültür ve yaş seviyelerinin göz önünde bulundurulması istenmiştir.⁴⁴²

Ahlak dersi haftada 1 ders saati olarak 1979 Kur'an kursları müfredatında yer almıştır. Diğer derslerde olduğu gibi ahlak dersinde de her ünite için bir amaç ve araç belirlenmiştir. Ahlak dersi konuları beş üniteye bölünmüştür: İslam ve Ahlak, Fert ve Ahlak, Aile ve Ahlak, İş Hayatı ve Ahlak, Vatan, Millet ve Ahlak.⁴⁴³

440 İbrahim Olgun, *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Dersleri II*, Bilgi Basımevi, Ankara 1970, s. 338'de dersin işleniş hakkında dikkat edilecek hususlar ile 1975 Kur'an Kursları Müfredatının ibadet ve siyer derslerinin açıklamaları neredeyse aynı ifadeleri içermektedir. Yaygın ve örgün din eğitiminde bazı benzerlikler olması doğaldır. Ancak yaygın din eğitiminin müfredatı, öğretim programı hazırlanırken aynı cümlelerin kullanılması ilginç bir durum ortaya çıkarmıştır. Çünkü yaygın din eğitiminin hedef kitlesi, amacı, öğretim yöntemi ve teknikleri, içeriği örgün din eğitiminden farklıdır. Dikkat çeken ayırt edici fark örgün din eğitiminde "Hz. Muhammed" kelimesinin, yaygın din eğitiminde ise "Peygamberimiz" kelimesinin kullanılması olmuştur. "Ders esnasında her türlü ibadet ve dış temizlik kadar, kalbi artırıp ruhu yükselten güzel ahlakın da insan için vazgeçilmez bir unsur olduğu gerçeği öğrencilere benimsetilmelidir. Hz. Muhammed'in hayatı ile ilgili konular işlenirken daima onun örnek üstün şahsiyeti esas olarak ele alınmalı bunu belgeleyen olaylardan müşahhas örnekler verilmelidir. İbadetlerin Allah'a karşı saygı, sevgi, şükran duygularını ifadesi yanında, kişinin sağlığına, toplum fertlerinin birbirine sevgi ve saygı bağları ile bağlanmalarına, yardımlaşmalarına, dayanışmalarına, fert ve toplum ilişkilerinin iyi ve düzenli bir şekilde yürütülmesine yarayan ve insanı fazilete sevk eden davranış ve hareketler de kazandırdığı özellikle belirtilmelidir..."

441 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 31.

442 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 31.

443 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 36-37.

İlk ünite olan "İslam ve Ahlak" ünitesinin amacı "Öğrenciye İslam dininin güzel ahlaktan ibaret olduğunu benimsetmek." şeklinde belirlenmiştir. Araç olarak konu ile ilgili kitap, şiir, tablo ve resim ifadesi kullanılmıştır. İlk ünitenin alt başlıkları "iyi ahlaklı olmada inanç ve ibadetin rolü, en güzel ahlak örneğimiz Hz. Peygamber (a.s.), İslam ahlakının temeli, Allah'ın emirlerine uymak, mahlûkatına şefkat duymak" şeklindedir. İnanç ve ibadetin iyi ahlaklı olmada önemli olduğu dile getirilerek itikat ve ibadet derslerine de atıf yapılmıştır. İslam ahlakının temeli olarak iki olgu belirlenmiştir: Bu temellerden biri Allah'ın emirlerine uymak, diğeri ise mahlûkatına şefkat duymaktır.⁴⁴⁴ Allah'ın emirlerinin ahlakın temeli sayıldığı bir yaklaşım söz konusudur. Ayrıca İslam ahlakı için belirlenen diğer temel ilgi çekicidir. Ahlakın temeli olarak mahlûkata duyulan şefkat daha önce dile getirilmeyen farklı bir özelliğe sahiptir. Ahlakın temeliyle ilgili ortaya atılan teoriler arasında Kur'an kurslarının dinsel ve normatif bir ahlak anlayışı belirlemesi oldukça tabiidir.

İkinci ünite olan "Fert ve Ahlak" ünitesinin amacı; ahlakın fertler üzerindeki önemini kavratmaktır. Konu başlığı Allah'a ve Peygamber'e karşı ahlaki vazifeler şeklindedir. İyi huylar ve kötü huylar bir önceki müfredatta yer alan konu başlıkları olarak devam etmektedir. Önceki müfredattan farklı olan başlıklar ise ziyaret, giriş-çıkış adabı, yeme ve içme adabı, söz ve davranışlarımızda edepli olmak, israf yapmak, lükse ve modaya düşkün olmak, tutumluluğun faydaları, cömert olmak, yardımlaşmak, kötü alışkanlıkların ve keyif verici madde düşkünlüğünün zararları. İsrif yapmak, lükse ve modaya düşkün olmak kötü huylar başlığında ele alınmıştır.⁴⁴⁵ Söz konusu müfredatta ilk defa ele alınan konulara bakıldığında Kur'an kurslarının toplumdaki değişimleri göz önünde bulundurduğu anlaşılmaktadır. Kötü alışkanlık ve madde kullanımından ilk defa bahsediliyor olması toplumda bahsi geçen yıllarda bu tür değişimlerin olduğunu bizlere göstermektedir. Ahlakla ilgili konularda meydana

444 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 36.

445 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 36.

gelen değişimlerin kurs müfredatında karşılığını bulması, iyi ve kötü huylar belirlenirken toplumun ihtiyaçlarının belirlenmesi pragmatik bir bakış açısını göstermektedir. Ayrıca iyi ve kötü huylar şeklinde yapılan kesin ayırım normatif bir bakış açısından hareket etmektedir.

Üçüncü ünite olan "Aile ve Ahlak" için amaç olarak aile içerisinde ahlakın önemini öğretmek ve aile içi fertlerin karşılıklı görevlerini kavratmak benimsenmiştir. Aile fertlerinin birbirlerine karşı görevlerinden bahseden konu başlıkları dışında eşlerin karşılıklı vazifeleri saygı, sevgi, sadakat ve güven değerleri ele alınmıştır. Konuların "Müslüman-Türk toplumunda aile ocağının kutsallığı"⁴⁴⁶ başlığıyla başlaması, Müslüman kimliği dışında Türk kimliğine vurguyu göstermekte ve milli ahlak anlayışını da desteklemektedir.

Dördüncü ünite "İş Hayatı ve Ahlak"tır. Amacı iş hayatında doğru olmanın ve çalışmanın önemini kavratmak olarak belirlenen ünite ele alınan konular şunlardır: Helal kazancın ahlak bakımından önemi, çalışanın ücretini teri kurumadan vermek ve iş hayatında kötü yola sapmamak (karaborsacılık, kaçakçılık).⁴⁴⁷ 1975 yılı müfredatında iş hayatından bahseden müstakil bir bölüm yoktur. Ahlak dersi içeriğinde helal kazançtan bahsedilmesi, karaborsa ve kaçakçılığın kötü yol olarak isimlendirilmesi, Kur'an kurslarının toplumsal gündemi takip ettiğinin bir göstergesidir. Buradan hareketle bahsi geçen yıllarda ülkede hem karaborsacılığın hem de kaçakçılığın kazanç yolu olarak görülmeye başladığı düşünülebilir. Bu açıdan Kur'an kurslarının toplumsal ihtiyaçları gözetken ve çözüm bulmaya çalışan bir ahlak anlayışına sahip olduğu söylenebilir.

Beşinci ünite "Vatan, Millet ve Ahlak" tır. Amaç olarak öğrenciye vatan ve millet sevgisini vermek, devlete karşı yükümlülükleri kavratmaktır. Son üç haftanın konu başlıklarının bir kısmı önceki müfredatla aynıdır. Farklı olarak rüşvet ve iltimastan kaçınmak, şehitlik, gazilik kavramlarının işlenmesi istenmiştir. Vatan, millet gibi kavramları

446 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 37.

447 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 37.

konu edinen ünite son yıllarda çok fazla seslendirilen vatandaşlık eğitiminin küçük bir denemesi gibidir, ayrıca Türk eğitim sisteminin ilk gündən beri vatandaşlarına kazandırmak istediği milli bilinci de desteklemektedir. İslam ahlakı ile ahlaklanmış bir Müslümanın sıfatları konu başlığıyla dersin içeriği sona ermektedir.⁴⁴⁸ 1975 müfredatında “Kur'an ahlakı” ile ahlaklanan Müslümanın özellikleri başlık olarak belirlenmişken; 1979 müfredatında “İslam ahlakı” ifadesi kullanılmıştır ki bu da Kur'an kurslarının dini ahlak anlayışına uygundur.

Kur'an kurslarının genel amaçlarıyla ilgili açıklamalarda ahlak eğitim ve öğretimiyle ilgili ilkeler belirlenmiştir. Dini bilgilerin verilmesinde milli birlik ve beraberliği sağlayıcı, sevgi, saygı, kardeşlik, arkadaşlık, dostluk bağlarını güçlendirici, vatan, millet, bayrak, sancak, şehitlik, gazilik gibi yüce kavramların sevdirici bir tarzda verilmesi ilke olarak benimsenmiştir. İbadetlerin birey ve topluma sağladığı katkılar bazı değer kelimeleriyle ifade edilmiştir. Ayrıca ibadet gibi güzel ahlakın da ruhu yücelttiği, bireyi ulvi duygulara ulaştırdığı belirtilmiştir.⁴⁴⁹ Kur'an-ı Kerim ve itikat derslerinde önceki müfredatta olduğu gibi ahlakla ilgili herhangi bir ifade, amaç ya da konu başlığı yer almamıştır. İbadet dersinin amaçlarında ise 1975 müfredatındaki hedef cümleye benzer ifadeler yer almış, sadece “güven duygusu, ahlak ve fazilet esasları” gibi kelimeler çıkarılmıştır.⁴⁵⁰ Açıklamalar bölümünde de ahlak güzelliğinde ibadetin öneminin kavratılması istenmiştir.⁴⁵¹ Bir önceki müfredatta güzel ahlak ibadetlerin gayesi olarak belirtilmişken bu müfredatta artık ibadetin amacı olarak nitelendirilmemiştir. İbadet dersinin içeriğinde ahlakla ilgili bir başlık bulunmamaktadır. Siyer dersinin konu başlıklarında ahlakla ilgili bir başlık yoktur. Siyer dersinin iki ünitesinin amaçlarında ise ahlaktan bahsedilmiş ama konu başlıklarına bu durum yansımamıştır. Amaçlarda ahlaktan bahseden iki üniteden

448 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 37.

449 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 3.

450 1975 yılındaki amaç cümlesi şu şekildedir: “İbadetle birlikte temizliğin, düzenli ve dürüst yaşayışın ve iyilikseverliğin, dinimizin tabii sonuçları olduğunu kavratmak.”

451 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 23.

ilki, Hz. Muhammed'in gençliği ve evlenmesini konu edinen ünitenin amaç bölümüdür⁴⁵², diğeri ise boykot ve hüznün yıllarının amaçlarıdır.⁴⁵³

1985 müfredatında ahlak dersinin amaç ve açıklamaları bir önceki müfredatla aynı niteliklere sahiptir. Bu müfredat altı üniteden oluşmaktadır ve ilk dört ünite önceki ile aynı içeriğe sahiptir.⁴⁵⁴ Beşinci ünite ise vatan-millet ve vatandaşlık görevlerini ele almaktadır. Önceki müfredatta olmayan gençlik ve spor başlığı bu müfredata eklenmiştir.⁴⁵⁵ Konu başlıklarında ise farklılıklar göze çarpmaktadır. Bir konunun hafta olarak yerinin değiştirilmesi ya da başlıkların gruplandırılması söz konusudur. Sevginin, doğruluğun ve iyiliğin güzelliğinden, kin ve nefretin çirkinliğinden bahsedilmesi, israfın zararları, tutumluluğun faydaları başlıkları 1985 müfredatı için yenidir. Önceki müfredatlarda yer alan iyi huylar, kötü huylar ya da güzel huylar ve kötü huylar başlıkları bu müfredat da yer almamaktadır.

Üçüncü ünite olan aile ve ahlak ünitesinde büyüklere saygı, küçüklere şefkatli ve merhametli davranmanın önemi dile getirilmiş; fertlerin hoşgörülü olmasından bahseden konu başlıkları da ilk defa ele alınmıştır.⁴⁵⁶

Beşinci üniteye hem isim değişikliği yansımış ve vatandaşlık görevleri başlığı eklenmiş hem de konu başlıkları çeşitlendirilmiştir: Bayrak sevgisi, İstiklal marşı, kanun ve kurallara saygılı olmak, olgun bir Müslümanın özellikleri, seçmek ve seçilmek gibi. Türk milletinin tarihteki yerinden bahseden konu başlığı ise dini ahlak dışında hem milli ahlak anlayışının müfredatı etkilediği hem de vatandaşlık ahlakı kazandırılmaya çalışıldığına göstergesidir. Ayrıca dikkat çeken diğer bir konu başlığı "temel eğitimin önemi ve kişinin olgunlaşmasındaki etkisi" dir.⁴⁵⁷ Yaygın eğitim kurumu olan Kur'an kurslarının örgün eği-

452 Ünitenin amacı; "Peygamberimizin örnek hayatını ve doğruluk anlayışını öğretmek."

453 Ünitenin amacı; "Sıkıntılara karşı sabırla mukavemet göstermenin değerini benimsetmek."

454 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1985, s. 39-40.

455 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1985, s. 41.

456 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1985, s. 40.

457 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1985, s. 41.

time ilk defa bu kadar açık ve net destek verdiği görülmektedir. Temel eğitimin bireylerin yaşamını anlamlandırmasına olan etkisi dile getirilerek eğitim öğretim süreci kurslar tarafından desteklenmiştir.

Ayrıca günümüzde eğitim literatüründe “vatandaşlık eğitimi” adıyla ifade edilen ve bireylerin iyi bir vatandaş olmasını öngören bir eğitim anlayışının, ahlak dersinin içeriğinde yer aldığı görülmektedir. Son ünite tek bir haftada işlenmesi istenen “Gençlik ve Spor” ünitesidir. Üniteye Türk gencinin dini ve milli ahlaka sahip olması, çalışkan ve kendine güvenen bireyler haline gelmesi, öğrencilerin hem beden hem de ruhen gelişimlerini sağlamaya yönelik çalışmalar işlenecek konular içinde yer almaktadır.⁴⁵⁸

Müfredatın genel amaçlarında ahlak dersinin ele alınışı 1979 yılı müfredatıyla aynı özellikler taşımaktadır. Önceki müfredattan farklı olarak itikat dersinin son konularında bazı değerlere vurgu bulunmaktadır. İslam dininin birlik ve beraberliğe, kardeşlik duygusuna verdiği önem, milli birlik ve beraberlik açısından dayanışmanın, hoşgörünün önemi, milli birlik ve bütünlüğün temini için üzerimize düşen görevler gibi başlıklar da kardeşlik ve hoşgörü gibi değerler ele alınmıştır. Yine milli birlik ve beraberlik vurgusu söz konusudur.

İbadet dersinin de sadece tek bir konu başlığı değer kazandırmaya yöneliktir. Türk büyüklerine ve Atatürk'e saygı başlığı ilk defa Kur'an kurslarında yer almaktadır. Saygı duyulması istenen kişiler Türk tarihinin önemli şahsiyetlerinden seçilmiştir ve devletin temel ilkelerini ve laiklik ilkesini amaçlar ya da açıklamalar bölümünde ele alan Kur'an kursları, ilk defa konu başlığı olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ten bahsetmiştir.⁴⁵⁹

1985 yılı müfredatında milli değerlere, “Türk” kimliğine ve önceki yıllardan farklı olarak gençlere vurgu söz konusudur. Dini ahlak anlayışıyla milli ahlak anlayışının birleştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Yaşanan toplumsal hadiseler milli eğitim politikalarında milli değer-

458 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1985, s. 41.

459 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1985, s. 30.

lerden hareket eden, milli duyguları güçlendirmeye yönelik din ve ahlak anlayışını oluşturmuştur. İslam ahlak anlayışından hareket eden Kur'an kurslarının milli değerlere ahlak dersi çerçevesinde yaptığı vurgu yaşanan toplumun ihtiyaçlarından hareket edilmesi olarak anlaşılabilir gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim öğretim anlayışının kurslara yansması olarak da kabul edilebilir.

1999 yılında basılan DİB'in faaliyetlerinin anlatıldığı kitabın takdim bölümünde dönemin Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz'ın kullandığı ifadeler bizlere genel anlamda DİB'in, özel anlamda ise Kur'an kurslarının ahlak anlayışı hakkında ipuçları vermektedir: "DİB... İslam'ın güzel ahlak sistemi içinde vatandaşlarımızın mutlu olmalarını, dini ve milli sorumluluk duygusu içinde çalışmalarını, insani ve manevi değerlere ve milli ülküleri bağlılıklarını sağlamak ve milli ülküleri bağlılıklarını sağlamak için başarılı, etkin ve yaygın bir din hizmeti sunmaktır."⁴⁶⁰ Başkanın seçtiği kelimelere bakıldığında İslam'ın güzel ahlak sistemi olarak vatandaşların mutluluğunun amaç edildiği vurgulanmıştır. Dini sorumlulukla milli sorumluluğun bir arada kullanılması, insani, manevi ve milli ülküleri bağlılıktan söz edilmesi, yaygın din eğitimi kurumu olmanın yanında milli ve insani değerlerde ve ülkülerde bireyleri birleştirmeye çalışan bir anlayışı yansıtmaktadır.

1991 yılındaki Kur'an Kursları Yönetmeliği'nde kursların görevleri arasında "İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esasları ile Peygamberimizin hayatı ve örnek ahlakı hakkında özlü bilgiler vermek."⁴⁶¹ Önceki yıllarda olduğu gibi İslam dininin ahlak esaslarını öğretme gayesi mevcuttur ki burada karşımıza yine dini ahlak çıkmaktadır. "Peygamberimizin hayatı ve örnek ahlakı" ifadeleri ahlak dersi dışındaki derslerde de ahlak vurgusu olduğunu göstermektedir ancak özlü bilgiler verileceğinin ifade edilmesi ahlak eğitiminde davranıştan ziyade bilgi kazandırma anlayışının devamı anlamına gelmektedir.

460 Daha fazla bilgi için bkz. DİB, *Faaliyet Raporu*, 1999.

461 DİB, *Kur'an Kursları Yönetmeliği*, 1991, s. 3.

4. 2. 2000 Sonrası Kur'an Kurslarında Değişimler

2004 yılı programının giriş bölümünde, ahlak “en genel anlamda insan davranışlarını düzenleyen kurallar bütünü” olarak tanımlanmıştır.⁴⁶² Ahlak kurallarının temellendirilmesinde farklı kaynakların olabileceği ama bu kaynakların içinde dinin ilk sırada yer alması gerektiği ifade edilmiştir. Kur'an kurslarındaki ahlak eğitiminin dini ahlak olduğu bu cümlelerle ortaya çıkmaktadır. İslam dininin gönderiliş amacı olarak insanların mutlu olmaları ve Yaraticıya en güzel tarzda kulluk yapabilmeleri gösterilmiştir. İlahi mesajların en önemli unsurlarından biri olarak da ahlaki değerler vurgulanmıştır ve mutlu insanlardan oluşan toplumun da mutlu olacağı anlatılmıştır. Ayrıca İslam ahlakının kaynaklarının bilinmesinin, değerler mantığının anlaşılmasına katkı sağlayacağı ifade edilmiştir.⁴⁶³ Kur'an kurslarındaki ahlak dersi öğretim programında “mutluluk”, “mutlu insanlar, mutlu toplumlar” ifadeleri mutluluk ahlakını hatırlatmaktadır. Ancak dinî ahlakı kaynak olarak kabul eden din eğitimi kurumunun “egoist ahlak” olarak da isimlendirilen mutluluk ahlakından hareket ediyor olması çok olası gözükmemektedir bu nedenle ahlakla ilgili olarak mutluluğa yapılan vurgu dünya ve ahiret saadetine ulaşma olarak isimlendirilen kadim anlayışın devamı olarak anlaşılabilir gibi, mutluluğa giden yolun erdemli olmaktan geçtiğini kabul eden ahlaki anlayışı da işaret edebilmektedir.

Dersin genel amaçlarında belirlenen hedeflerden biri İslam ahlakının kaynaklarını sınıflamadır. İslam ahlakının kaynakları ile kastedilen “İslam ahlakının öğrenilebileceği kaynaklardır.” Kur'an ve sünnetin İslam ahlakına kaynaklık teşkil ettiği ortak bir kabuldür.⁴⁶⁴ Bu nedenle kurslarda Kur'an ve sünnetten hareket eden bir ahlak anlayışının temel alındığı görülmektedir. Amaçlarda, İslam ahlakındaki sevgi prensibine dikkat çekilmiştir ki bu değer, 1985 müfredatında “sev-

462 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 30.

463 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 30.

464 Hüseyin Karaman, “İslam Ahlakının Kaynakları”, *İslam Ahlakı Temel Konular Güncel Yorumlar*, DİB Yayınları, s. 52.

ğinin güzelliği" konu başlığıyla ilk olarak ele alınmıştı. Genel amaçlar içinde görev ve sorumlulukları gerçekleştirme hedef cümlesi ödev ve sorumluluk ahlakına bir atıf sayılabilir.⁴⁶⁵ Bu açıdan seçilen cümlelerin rastgele olmadığından hareketle Kur'an kurslarındaki ahlak eğitiminin İslam dini dışında evrensel bazı temellere de dayandırılmak istendiği anlaşılmaktadır. Öğrenci kazanımlarında ise ahlak kavramının tanımıyla başlayan maddeler, karakter gelişiminde ahlaki değerlerin önemiyle devam etmiştir. Sonraki maddelerde "İslam ahlakı" başlığı kullanılmıştır. İslam ahlakı kavramı dini ahlakı göstermektedir.

Dersin uygulamayla ilgili genel açıklamalar bölümünde duyuşsal amaçlar ön planda tutulmuştur.⁴⁶⁶ Ahlak dersinin kazanımlarının sadece akla değil, kalbe hitap edebilen bir nitelikte olması gerekmektedir. Önceki müfredatlarda ahlak dersinin bilişsel alan ağırlıklı ve sadece konu aktarımı yapmaya çalışan özelliklerine dikkat çekilmişti. 2004 öğretim programının duyuşsal kazanımın ön planda tutulması isteği, dersin amaçlarına ulaşma noktasında önemli bir adımdır. Ders-te konular işlenirken model şahsiyetlerle örneklemelere gidilmesinin istenmesini ise konuları somutlaştırma çabası olarak görmek gerekir. Ahlaki davranışların hem bireyin mutluluğuna katkı sağladığı hem de toplumsal huzura götüren unsurlardan olduğu fikrine yer verilmiş; insan haklarına saygı duymanın ve hoşgörü göstermenin ahlaki bir davranış olduğu ifade edilmiştir. Kur'an kurslarında ilk defa insan haklarına karşı saygı ve hoşgörü, güzel ahlak sınırları içinde görülmüştür ki bu da hoşgörü merkezli bir ahlak anlayışını akıllara getirmektedir. Açıklamalarda son bölümler ise hak, görev ve sorumluluk kavramları odaklı hazırlanmıştır. Hak, görev ve sorumluluk kavramlarının birbiriyle ilişkili olarak anlatılması gerektiği, görev ve sorumluluklar konuları aktarılırken toplumsal kurallara uymadaki rolüne dikkat çekilmesi istenmiştir.⁴⁶⁷ Burada görev ve sorumluluktan hareket eden ahlaki bir yaklaşım söz konusudur.

465 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 30.

466 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 31.

467 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 31.

Ahlak dersi yedi üniteden oluşmaktadır.⁴⁶⁸ Haftada bir ders saati olarak belirlenen bir zaman diliminde yedi ünitenin bitirilmesini sağlamak ciddi bir çabayı gerektirmektedir. Davranış değişikliği gerektiren ve duyuşsal amaçların ön plana çıkarılmasının istendiği bir programda az zamanda birçok mesajın verilmeye çalışıldığı görülmüştür.

İlk ünite "Ahlak ve İnsan" ünitesidir. Ünite, ahlakın tanımı ile başlamaktadır. Konularda tanımların yer alması önemli bir ayrıntıdır. Kavram olarak neden bahsedildiğinin hem öğretici hem de öğrenen tarafından bilinmesi gerekmektedir. Ünite de ahlaka duyulan ihtiyaçtan ve ahlaki değerlerden bahsedilmektedir. Konu başlıkları içerisinde insan ilişkilerinde, karakter gelişiminde ve toplumun gelişiminde ahlaki değerlerin yeri başlıkları vardır.⁴⁶⁹ Hem bireysel hem de toplumsal gelişimde ahlaki değerlerin konu edinilmesi, kazandırılmak istenen değerler için giriş mahiyetindedir. İkinci ünite "İslam'da Ahlak" ünitesidir. Din ve ahlak ilişkisini anlatan konudan sonra İslam'a göre ahlakın tanımı ele alınmıştır ki yukarıda aktarılan ahlak tanımının daha genel kavramları içerdiği düşünülmektedir. Tanımdan sonra İslam'a göre ahlakın kaynaklarına dikkat çekilmiştir. Ahlakın kaynakları arasında Kur'an, Hz. Muhammed'in hayatı ve sözleri ile örf ve adetler yer almıştır. Ahlakın bireysel, toplumsal ve evrensel kazanım başlıklarından sonra imanlı olmanın ahlakla olan ilişkisi ve ibadet etmenin ahlaka olan katkıları ele alınmıştır.⁴⁷⁰ İman, ibadet ve ahlak arasında kurulan bu ilişki, pozitivist ahlaki destekleyen ve ahlaklı davranmak için inançlı olmanın gerekmediğini öne süren fikirlere karşı çıkış olarak görülebilir.

Üçüncüsü "İslam Ahlakının Öngördüğü Model İnsan" ünitesidir. Bu ünitenin Kur'an kurslarında öğretilmek istenen değerlerin neler olduğu konusunda bizlere fikir verdiğini söylemeliyiz. İki bölüme ayrılan ünitenin ilk bölümünde "İslam ahlakında iyi ve övülen tutum ve davranışlar" başlıklar halinde ele alınırken ikinci bölümde "İslam

468 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 32-34.

469 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 32.

470 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 32.

ahlakında kötü ve yerilen davranışlar" a yer verilmiştir.⁴⁷¹ Bu durum hem 1975 hem de 1979 müfredatlarında iyi huy, kötü huy ya da güzel huy, kötü huy olarak başlıklandırılan konuları hatırlatmaktadır. Ancak aralarında, kullanılan kavramlar açısından bir farklılık söz konusudur. Önceki yıllarda "huy" sözcüğü; 2004 öğretim programında ise "tutum ve davranış" kelimeleri tercih edilmiştir. Övülen tutum ve davranışlar olarak şunlar belirlenmiştir: İyilik ve doğruluk, infak, iffeti korumak, emanete riayet etmek, adil olmak, kardeşlik, hoşgörü ve bağışlama, sabır, tevazu, sözünde durmak, görgülü olmak, insanlara iyi davranmak ve güzel söz söylemek, yardımlaşmak. Görgülü olmak ya da güzel söz dışındaki davranışlar önceki müfredatlarda da yer alan değerlerdir. Yerilen davranışlar ise cimrilik, iftira, yapılan iyiliği başa kakmak, gıybet, kibir, ifsat, haset, adam öldürmek, yalan söylemek, israf, hırsızlık yapmak, insanları küçük düşürmek, riya, zina ve fuhuş, sarhoşluk ve kumar, büyücülük ve büyüye başvurmak, rüşvet almak ve vermek. İlk defa ele alınan başlıklar; adam öldürmek, zina ve fuhuş, büyücülük ve büyüye başvurmak, rüşvet almak ve vermek ile yapılan iyiliği başa kakmaktır.⁴⁷² Konuların övülen ve yerilen davranışlar şeklinde iki grup halinde ele alınması normatif ahlak anlayışıyla beraber mutlak ahlak anlayışını da göstermektedir.

Dördüncü ünite de İslam'ın temel haklara yaklaşımı ve bireylerin temel hakları ele alınmıştır.⁴⁷³ Uygulamayla ilgili genel açıklamalar bölümünde ifade edilen konuların hak, görev ve sorumluluk kapsamında ele alınması ilkesiyle içeriğin uyumlu olduğu söylenebilir. Yaşama, sağlık, eğitim, inanma ve ibadet, özel hayatın gizliliği ve ekonomik haklar olmak üzere hazırlanan başlıklar öğrenenlere önce sahip oldukları hakları öğretme ya da başkalarının da aynı haklara sahip olduklarını benimsetme amacını içermektedir.

Beşinci ünite de ise bireyin görev ve sorumlulukları zikredilmiştir. Önce ilahi kaynaklı sorumluluklar konu başlığı olarak seçilmiş,

471 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 32-33.

472 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 33.

473 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 33.

sonra da bireyin kendisinden başlayarak yakın çevreden uzak çevreye doğru bir genişleme sağlanmıştır. Bu sorumluluklar bir hiyerarşi içinde ele alınmaktadır: “Allah’a karşı görev ve sorumluluklarımız, Peygamberimize karşı görev ve sorumluluklarımız, kendimize karşı görev ve sorumluluklarımız, aile bireylerinin birbirlerine karşı görev ve sorumlulukları” şeklinde devam eden başlıklar aile içi görev ve sorumluluklar alt başlıklarıyla devam etmektedir. Devlete karşı sorumluluklar, meslekî sorumluluklar ve adab-ı muâşeret kuralları da görev ve sorumluluklar başlığı altında işlenmiştir.⁴⁷⁴ Genel amaçlarda da dikkat çekildiği gibi sevgi değerine ünitelerde de vurgu söz konusudur. “İslam ahlakında sevgi” başlığı altıncı üniteye ele alınmıştır. Allah ve peygamber sevgisi, korkuya değil, sevgiye dayalı bir din anlayışını göstermektedir. Bayrak ve vatan sevgisi, şehitlik ve gazilik milli değerlerin yerleştirilmesi için seçilen konu başlıkları olarak görülmektedir.⁴⁷⁵ Milli ahlak anlayışı farklı başlıklarda yine kendini hissettirmektedir. Ahlak dersi için belirlenen son ünite başlığı ise “örnek şahsiyetlerden davranış modelleri”dir. Ahlak dersinde tarihten seçilen rol modeller konunun somutlaştırılması için önemlidir. Altı örnek şahsiyet ve onlarla beraber anılan değerler açıklanmıştır. Adı geçen örnek modeller şunlardır: Ahmet Yesevi: Hizmet sevgisi, Yunus Emre: Sevgi, Mimar Sinan: Mesleki sorumluluk, Mevlana: Hoşgörü, Hacı Bektaş-ı Veli: İnsan sevgisi, Mustafa Kemal Atatürk: Vatan sevgisi.⁴⁷⁶ Rol model ahlak dersi için önemli bir adımdır. Ancak seçilen rol modellerin tarihten seçilmesi yanında yaşamın içinden de belirlenmesinin daha etkili olacağı söylenebilir. Seçilen altı değer dördü tanesinin “sevgi” temalı olması da ahlak dersinin sevgi ve hoşgörü temelinden hareket edildiğini göstermektedir. Bazı değerlerin bireylerle özdeşleştirilerek aktarılması itikat dersi konularında da mevcuttu. Bazı peygamberlerin hayatlarından kesitlerle bağlantılı değerler ele alınmıştı.⁴⁷⁷ Aynı durumun ahlak dersinde de kullanıldığı görülmektedir.

474 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 33-34.

475 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 34.

476 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 34.

477 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 20.

2004 yılı Kur'an kursları öğretim programının giriş bölümünde Kur'an kursları, hedef kitesine sevgi, saygı, dostluk bağlarını güçlendirici; vatan, millet, bayrak, sancak, şehitlik, gazilik gibi milli değerleri kazandırmaya katkıda bulunan bir kurum olarak nitelendirilmiştir.⁴⁷⁸ Milli değerlere yapılan vurgu, ahlak dersinin içeriğini de etkilemiştir. Programın genel amaçlarının birkaç maddesinde değerlere vurgu vardır.

Kur'an-ı Kerim dersinin genel amaçlarında ilk defa ahlaka vurgu yapılmıştır. İnsanın ahlakî davranışlarını olumlu etkileme niteliğine sahip ayet metinlerinin, mealleriyle kavranması amaçlanmıştır.⁴⁷⁹ Tercih edilen meallerin mesajlarının ahlaki davranışlara katkıda bulunması hedeflenmiştir. Lokman Suresi'nde Lokman (a.s.)'ın oğluna olan öğütlerini içeren ayet mealleri bireysel ahlakla ilgili kazanımları içermesi yanında toplumsal alanla ilgili değer üretebilme özelliğine sahiptir. Mealinin okunması için seçilen diğer ayetlerde hem toplumsal düzeni sağlayan hem de bireysel ahlaki gelişimi sağlayan mesajlar bulunmaktadır. Dersin Kur'an-ı Kerim'i tanıma ünitesinin alt başlıklarından biri de "değerler" ismiyle belirlenmiştir. Kur'an-ı Kerim dersinde ilk defa ahlakın sınırları içinde düşünülen değerler başlığı yer almıştır.

İtikat dersinin konu başlıklarında da "bazı peygamberlerin hayatlarından kesitler" başlığı ahlakî değerleri kazandırmaya yönelik hazırlanmıştır. Peygamberlerle özdeşleşen değerler hikmet, sabır, sevgi, görev ve sorumluluk bilinci, insan sevgisi gibi değerlerdir.⁴⁸⁰ İtikat dersinde de ilk defa ahlaki değerlerden bahsedilmiştir. İbadet dersinin içeriğinde "ibadetlerin insana kazandırdıkları" başlığı aynı şekilde ahlaka yapılan katkıları başlıklandırmıştır.⁴⁸¹

Siyer dersinde ise Hz. Muhammed'in üstün ahlakının örnek alınması, öğrenci kazanımları içinde yer almıştır.⁴⁸² Bu kazanım çerçevesinde oluşturulan içerikte Hz. Muhammed'in örnek ahlakı başlığında,

478 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 1.

479 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 9.

480 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 20.

481 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 24-25.

482 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 36.

güvenilir ve sabırlı olması, zamanı iyi kullanması, istişare yapması, adaletli ve hoşgörülü olması, davasına bağlılığı ile insan ayırımı yapmaması değerleri ele alınmıştır.⁴⁸³ Derslerin genel içeriğinde üzerinde durulan değerlerin genel anlamda birbirine benzediği görülmüştür. Derslerin birbiriyle bağlantılı olarak işlenmesi ahlaki değerlerin kazandırılmasında başarıyı arttıran unsurlardan olmuştur. Öğretim programı, sevgi ve hoşgörü temelli din kaynaklı ahlak anlayışına sahiptir.

Ahlak dersinin örnek ders işlenişinde kavramların tanımlarının verilmesinden sonra seçilen etkinliklerden bazıları; Hz. Ömer döneminde yaşanan olayın drama şeklinde oynanması, konu ile ilgili ayetlerin üzerinde durulması, şiir olarak "Müslüman" başlıklı bir şiir okunmasıdır. Hz. Muhammed'in ahlakından, veda hutbesinden örnekler verilmesi istenmiş ve konuyla ilgili dua örneğine yer verilmiştir.⁴⁸⁴ Etkinliklerin büyük bir bölümünün dini kaynaklı bir ahlak anlayışıyla hazırlandığı görülmektedir. Etkinliklerden iki tanesi farklı özelliklere sahiptir. Bu iki etkinlikte ise; öğrenenlerin çevresindeki örnek şahsiyetler üzerinde konuşması istenmiş, ayrıca toplumsal hayatta geçerli olan din kaynaklı ve din kaynaklı olmayan değerlerin ayırt edilmesi hedeflenmiştir.⁴⁸⁵ Kullanılan din dili de ahlak anlayışının temelini göstermektedir. Etkinliklerde, öğreticilerin kullanmasını istediği cümlelerden biri "Bu derste; dinimiz, ahlaklı olmamıza nasıl katkı sağlar..."⁴⁸⁶ şeklindedir. "Dinimiz" kelimesi sahiplenmeyle beraber dini ahlakı göstermektedir. Kur'an kurslarının verdiği eğitime uygun olarak ahlakın temellendirildiği dini kaynaklar kullanılmasını istemesi doğaldır ama 2004 yılı din eğitiminde evrensel ahlak kaynaklarının da kullanılabilmesinden bahsedilen yakın dönemlerdir. Örneklerin hiçbirinde evrensel ahlak kaynağı kullanılmamıştır.

2012 İhtiyaç Odaklı Öğretim Programı, 2011 yılındaki pilot uygulama sonrasında uygulamaya geçilen bir programdır. Bu programın genel

483 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 38-39.

484 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 85-87.

485 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 86-87.

486 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 84.

amaçları incelendiğinde İslam dininin değerleri ve Hz. Muhammed'in yaşantısından değerler üretebilmelerini sağlamaktan, İslam dininin değerlerini yorumlayarak barış ve hoşgörü ortamına katkı sağlanmasına yönelik çabalardan bahsedilmektedir.⁴⁸⁷ Önceki programlarda değerler söz konusuysen 2012 yılında değer üretebilen bireyler ön plandadır.

Dini bilgiler öğrenme alanıyla ilgili derslerden biri de ahlak dersi- dir. Haftada bir ders saati olarak belirlenen ders, sekiz haftalık bir sü- reci kapsamaktadır. Önceki yıllarda "Ahlak ve İnsan" başlığı altında ele alınan ahlaka duyulan ihtiyaç, insan ilişkilerinde ahlaki değerler, karakter ve toplumun gelişiminde ahlaki değerlerin yeri gibi başlıklar temel öğretim programlarındaki ahlak dersinde ele alınmamıştır. Ek öğretim programlarında adı geçen ünitenin aktarıldığı görülmektedir. Dersin içeriğinde dikkat çeken bir başlık görev ve sorumluluklarımızın kaynağı olarak Allah inancının gösterilmesidir.⁴⁸⁸ Önceki müfredatta bu başlık "Allah'a karşı görev ve sorumluluklarımız" şeklindeydi. Dersle ilgili dikkat çeken noktalardan biri son ünite olan "örnek şahsiyetler- den davranış modelleri" başlığında daha önceki yıllarda yer almayan bazı örnek şahsiyetlerin ele alınmış olmasıdır. Hz. Meryem'in iffet, Hz. Hatice'nin kararlılık, Hz. Aişe'nin ilim sevgisi, Hz. Fatma'nın baba sevgisi, Mehmet Akif Ersoy'un Kur'an sevgisi bağlamında ele alındığı görülmektedir. Rabia-tül Adeviyye ise herhangi bir değerle bağlantı ku- rulmadan isim olarak bahsi geçen üniteye yer almaktadır.⁴⁸⁹ Daha önce tarihten aktarılan şahsiyetlerin erkeklerden oluşması dikkat çekmiş ola- cak ki cinsiyet eksenli ahlaki tartışmaların uzağında, İslam tarihindeki bazı hanımlarla özdeşleşen değerler ele alınmıştır. Müfredatta on iki kişiyle özdeş bulunan değerlerden yedi tanesinin "sevgi" kelimesiyle birlikte kullanılması dikkat çekicidir. 2004 programı gibi 2012 öğretim programının da sevgi değerini vurgulayan ve dini kaynaklara dayanan bir ahlak anlayışıyla hazırlandığı görülmektedir.

487 DİB, *İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları*, 2012, s. 6.

488 DİB, *İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları*, 2012, s. 47.

489 DİB, *İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları*, 2012, s. 47.

Ahlak dersi haftada 6 ders saatinden toplam 54 saattir. Temel öğretim programında yer alan ahlak dersinden sadece bir farklı üniteye sahiptir. Ahlak ve insan ünitesinde ahlakın tanımı yapılmıştır. Temel öğretim programında İslam ahlakı ile başlayan tanım dışında genel anlamda ahlak tanımı ek öğretim programında başlık olarak kullanılmıştır.⁴⁹⁰ Dersin içeriği konusunda herhangi bir farklılık söz konusu değildir.

Yoğunlaştırılmış temel dini bilgiler programında ise ahlak dersinde yer alan "görev ve sorumluluklar" başlığı aynı şekilde devam etmiştir. "İslam ahlakının öngördüğü model insan" ünite başlığı da içeriği de önceki programlarla aynı özellikleri taşımaktadır.⁴⁹¹

Ahlak dersi dışındaki derslerde de değerlere yönelik başlıklara rastlanmaktadır. Kur'an-ı Kerim dersinin 4. düzeyinde ahlak ve değerler başlıklı bir konu öğrenenler için belirlenmiştir.⁴⁹² İtikat dersinin 3. düzey öğrenme alanında önceki müfredatla bağlantılı olarak bazı peygamberlerin değerlerle özdeşleştirilmesi söz konusudur.⁴⁹³ İbadet dersinin 1. düzeyinde ibadetin amaçları arasında güven duygusunu geliştirmesi, kötülüklerden alıkoyması, kaynaşmaya katkıda bulunup sabrı, diğerkâmlığı öğretmesi, sorumluluk bilincini geliştirmesi ve daha genel anlamda güzel ahlakın gelişmesine katkıda bulunması başlıkları vardır.⁴⁹⁴ Dersin 4. düzeyinde ise İslam'da paylaşma ve yardımlaşma ünite başlığı kullanılmıştır.⁴⁹⁵ Siyer dersinin 4. düzeyinde de 2004 yılında kullanılan aynı konu başlıkları vardır. Hz. Muhammed'in örnek ahlakı başlığında ele alınan değerlerde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.⁴⁹⁶

490 DİB, *İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları*, 2012, s. 46.

491 DİB, *İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları*, 2012, s. 50-51.

492 DİB, *İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları*, 2012, s. 17.

493 DİB, *İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları*, 2012, s. 19.

494 DİB, *İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları*, 2012, s. 20.

495 DİB, *İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları*, 2012, s. 22.

496 DİB, *İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları*, 2012, s. 26.

4. 3. Genel Değerlendirme

Genel anlamda Kur'an kurslarındaki ahlak eğitimi, dinî ya da ilahî olarak isimlendirilen ve dine dayanan bir ahlak anlayışıdır. Dinî ahlak anlayışı ahlakla ilgili ilkelerin zaman ve mekânı aşan bir özelliğe sahip olduğu kabulü ile yola çıkmaktadır.⁴⁹⁷

Kur'an kurslarında uzun bir süre ahlak eğitiminden bahsetmek mümkün olmamıştır. 1943 tarihindeki Milli Eğitim Şurası'nda okullarda ahlak eğitiminin geliştirilmesi kararı alınmıştır.⁴⁹⁸ Örgün eğitim kurumlarında yaşanan bu gelişme Kur'an kurslarına ancak 1960 yılında yansımıştır. 1959 yılındaki özel talimatta öğrencilerin iyi ahlaklı olduğuna dair bir vesika getirmeleri istenmiştir ki bu durum Kur'an kurslarına kabul şartı olarak gösterilmiştir.⁴⁹⁹

Ahlak kavramının resmi olarak ilk kullanımı 1960'lı yıllardır. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan talimatnamenin⁵⁰⁰ 1. maddesinde Kur'an kurslarının tarifi **şu şekilde** yapılmıştır: "Kur'an Kursları, İslam dininin mukaddes kitabı olan Kur'an-ı Azim'in asıl harf ve kaideleriyle yüzünden okutulduğu, hafız yetiştirildiği, dinin temel bilgilerinin verildiği ve ahlak kaidelerinin öğretildiği bir ilim mahallidir."⁵⁰¹ 1965 yılı özel talimatnamesinde ilk defa, Kur'an kursları tanımlanırken "ahlak kaidelerinin öğretildiği bir ilim mahalli" sıfatı kullanılmıştır.

1975 yılı müfredatında ayrı bir ahlak dersi oluşturulmuş ve dersin amaçları doğrultusunda konu başlıkları meydana getirilmiştir. "Ayet ve hadislerle dayalı olarak İslam ahlakının temel ilkelerini öğretmek ve benimsetmek." ahlak dersiyle ilgili belirlenen tek amaçtır.⁵⁰² Kur'an

497 Recep Kılıç, *Ahlakın Dini Temeli*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 4.

498 II. Milli Eğitim Şurası, 15-21 Şubat 1943, md. 1, https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164619_2_sura.pdf, (01.08.2018).

499 *Diyanet İşleri Reisliği Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1959, s. 3.

500 İzzet Tosun tarafından derlenen Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri (1924-1997) kitabında Kuran Kursları Özel Talimatnamesi olarak başlıklandırılan bölümün tarihi mevcut değildir. Talimatnamenin sonunda yer alan Redaksiyon Heyeti Mensupları olarak ismi geçen müftülerin çalıştığı seneler tespit edilmiş ve tarih en son 1964-1966 yılları aralığına indirilmiştir.

501 DİB, *Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1965, s. 1.

502 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 27.

ve sünnet merkezli ahlak anlayışı hareket noktası kabul edilmiştir. Kur'an kurslarının oluşturmaya çalıştığı ahlak sisteminin ilahi ya da dini ahlak olarak isimlendirilmesi mümkündür.

1979 yılı Kur'an kursları müfredatı ahlak dersi konularının ele alınışı açısından 1975 yılına göre daha sistematik bir görünüm arz etmektedir. Konu başlıkları olarak toplumda meydana gelen değişim sürecini önceleyen bir bakış açısı vardır. Ancak diğer derslerde olduğu gibi bilgi aktarımının yoğunluğu ahlak dersinde de devam etmektedir. Ahlak dersi gibi davranış kazandırmayı amaçlayan bir derste sadece kavramların tanımlanması amaçlara ulaşmak için yeterli bir bakış açısı değildir. Dersin, normatif bir bakış açısının yanı sıra görev ve sorumluluk odaklı bir ahlak eğitimi önemseydiği anlaşılmaktadır.

2004 yılı programının giriş bölümünde, ahlak "en genel anlamda insan davranışlarını düzenleyen kurallar bütünü" olarak tanımlanmıştır. Ahlak kurallarının temellendirilmesinde dinin ilk sırada yer alması gerektiği ifade edilmiştir. Ek olarak 2004 öğretim programının ahlak dersinde –önceki müfredatlardan farklı olarak- duyuşsal kazanımlar ön plana çıkarılmıştır. Öğretim programında kullanılan ifadelerden ahlak eğitiminin dini ahlak olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁰³

2012 öğretim programını 2004 yılı ahlak dersi içeriğinden ve başlıklarından ayıran en önemli özellik "örnek şahsiyetlerden davranış modelleri" başlığında daha önceki yıllarda yer almayan bazı örnek şahsiyetlerin ele alınmış olmasıdır. Hz. Meryem'in iffet, Hz. Hatice'nin kararlılık, Hz. Aişe'nin ilim sevgisi, Hz. Fatıma'nın baba sevgisi, Mehmet Akif Ersoy'un Kur'an sevgisi bağlamında ele alındığı görülmektedir. Rabia-tül Adeviyye ise herhangi bir değerle bağlantı kurulmadan konu başlığı olarak belirlenen tarihi şahsiyetlerden biridir.⁵⁰⁴ Özellikle eklenen tarihi rol modellerin kadın ağırlıklı olması tespit edilen değişikliklerden biri olmuştur.

503 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 30.

504 DİB, *İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları*, 2012, s. 47.

Tablo 4: Ahlak Anlayışıyla İlgili Değişim Tablosu

	Ahlak Kaidelerinin Öğretilmesi	Normatif Ahlak	Kur'an ve Sünnet Merkezli	Dini Ahlak	Geleneksel Ahlak	Hogörü Merkezi	Mutlak Ahlak
1943 Kur'an Öğretici Kursu Hakkında Özel Talimat							
1959 Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı							
1965 Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı	✓						
1970 Kur'an-ı Kerim Kursları Özel Talimatı		✓					
1975 Kur'an Kursları Müfredatı		✓	✓	✓	✓		
1979 Kur'an Kursları Müfredatı		✓					
1985 Kur'an Kursları Müfredatı				✓			
2004 Kur'an Kursları Öğretim Programı		✓	✓	✓		✓	✓
2011 Kur'an Kursları Öğretim Programı		✓	✓	✓		✓	✓
2012 İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları			✓				

BÖLÜM III: MATERYALLERDE DEĞİŞİM

Toplumların kalkınmasında önemli rolü olan eğitimin öğretmen, öğrenci ve eğitim programları olmak üzere üç temel ögesinden bahsedilebilir. Etkili bir öğrenmenin gerçekleşebilmesi için de uygun eğitim öğretim ortamının oluşturulması gerekmektedir. Uygun eğitim öğretim ortamı kullanılan materyallerle zenginleştirilebilir. Seçilen materyallerin müfredat ya da öğretim programına uygun olarak hazırlanması gerekmektedir. Bu yapılmadan belirlenen hedeflere ulaşılması zor olacaktır. Resim, çizim, fotoğraf ve grafikler gibi görsel materyallerin yanında tebeşirler, tahtalar, tepegözler, ses kasetleri, videolar, bilgisayarlar da eğitimde kullanılan materyallerdir. Değişmeden mutlak anlamda kullanılan materyallerin başında ise yazılı araçlar yani kitaplar gelmektedir. Kitapların içerik olarak müfredat ya da öğretim programlarına uyumlu olmasının yanında görsel özelliklerinin de hedef kitlenin yaş seviyesine uygun olması önemlidir. İlköğretim çağındaki öğrenciler için hazırlanan kitaplar ile ortaöğretimdeki öğrencilerin kullanacağı kitaplar ve yetişkinlere yönelik olarak hazırlanan eserlerin aynı standartlarda olması, uygun eğitim öğretim ortamının oluşturulmasına katkı sağlamadığı gibi kazanımlara ulaşmayı da zorlaştırmaktadır.⁵⁰⁵

Kur'an-ı Kerim'in kendine mahsus kıraat ve tecvidiyle okutulmasının amaçlandığı bir kurum olması nedeniyle Kur'an kursları için ilk

505 Zeki Kaya, Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme, PEGEM A Yayıncılık, Ankara 2006, s. 26-35.

dönemden itibaren alfabe ve Kur'an-ı Kerim değişmez materyallerden biri olarak kabul edilmiştir. Kur'an kurslarındaki öğrencilerin öğrenme yaşantıları geçirmelerinde öğreticilerin uygun olan materyalleri doğru kullanabilme özelliğine sahip olması gerekir. Farklı dönemlerde farklı şekilde öğrenebilen bireylerden oluşan sınıflarda birbirinden değişik ve zengin materyaller kullanılması, öğretim hedeflerine ulaşmada başarıyı getiren unsurlardandır. Kurulduğu günden itibaren eğitim öğretim etkinliklerinde materyal olarak Kur'an alfabesi ile Kur'an-ı Kerim kullanılması kursların hedefleriyle örtüşmektedir. Kurslar için hazırlanan özel talimatlardan ilkinde materyal olarak bahsi geçen herhangi bir ifade yoktur. Ancak öğreticilerin görevlerinden bahseden maddelerden hareketle Kur'an-ı Kerim'in öğretilmesinin amaçlandığı ve Kur'an alfabesi ile Kur'an-ı Kerim'in kaynak olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.⁵⁰⁶

3-12 Nisan 1963 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Araştırma ve Geliştirme Kurulu toplanmış ve Kur'an kursları öğrencileri için Kur'an alfabesi, tecvitle ilgili eserler, din bilgisi ve genel kültür bilgisi veren eserlerin Başkanlık tarafından hazırlanması istenmiştir.⁵⁰⁷

1965'den sonra hazırlanan özel talimatnamenin 3. maddesinde ise kursların devrelere ayrılması ve her devre için ders programı ve kitap hazırlanmasına karar verilmiştir. İlk defa bir talimatnamede ders programı ve ders kitabı hazırlanması gündeme gelmiştir. Daha sonraki maddelerde okutulacak kitaplarla ilgili sınırlar oluşturulmuş ve Başkanlığın, kurslarda okutulması kabul edilen kitapları takip etmesi istenmiştir. Aynı talimatnamenin 8. maddesi de Kur'an kurslarında okutulacak kitaplar başlığındadır. Kurslardaki derslerin İslami prensiplere dikkat ederek okutulması, bu nedenle de Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulunca Kur'an kursları ders kitabı olarak kabul edilen kitapların takip edilmesi tekrar dile getirilmiştir.

1975 yılı müfredatında ise Kur'an-ı Kerim dersi için yapılan açıklamalarda "Yüzünden ve ezberleme çalışmaları yapılırken; öğrencilerin

506 DİB, *Kur'an Öğretici Kursu Hakkında Özel Talimat*, 19.07.1943, s. 1.

507 BCA, *Diyanet İşleri Başkanlığı Evrakı*, (051), 4.37.21.

her birinin önünde önceleri Kur'an alfabesi, daha sonra Kur'an-ı Kerim bulundurulmalı..." denilmiştir.⁵⁰⁸ Kur'an dersi için temel materyallerden ikisi dile getirilmiştir. Önce Kur'an alfabesi daha sonra ise Kur'an-ı Kerim. Aynı konu başlığında "...Teyp ve plak gibi araçlardan da faydalanılmalıdır." açıklaması yer almaktadır.⁵⁰⁹ Dönemin şartlarına göre teknolojik gelişmelerin takip edilmesi ve eğitim öğretimin farklı materyallerle desteklenmesi istenmiştir. Daha önceki bölümlerde dile getirilen Sadettin Evrin'in bazı Kur'an kurslarının medreselerden bile ilkel şartlarda olduğuyla ilgili aktardığı bilgiler, kurslarda teknolojinin kullanılmasıyla ilgili hedeflere şüpheyle yaklaşılmasına neden olmaktadır. 1979 yılındaki müfredatta da zamanın şartlarına göre eğitim öğretimde materyal kullanımının teşvik edildiği görülmektedir. Kulak ve ses terbiyesine önem verilmesi gerektiği ifade edildikten sonra teyp ve plak gibi araçlardan faydalanılması istenmiştir. Aynı madde bir önceki müfredatta da yer almaktadır.⁵¹⁰

1981 yılındaki genelgede de müfredat dışında uygulamaların olması istenmediği gibi, Başkanlığın kendi yayınları ile izin verdikleri dışında kitap, dergi, bant, gazetelerin bulundurulmasının ya da öğrencilere tavsiye edilmesinin yasak olduğu ifade edilmiştir. Genelgenin yaşandığı dönemin hassasiyeti maddelere de yansımış gözükmektedir. Herhangi bir siyasi partinin ya da yan kuruluşunun, sendikaların ideolojik görüşlerinin propagandasının yapılamayacağı, bu kuruluşlara ait hiçbir yazılı, görsel malzemenin kurslara getirilemeyeceği belirtilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın konuyla ilgili tedbirleri almaya çalıştığı görülmektedir. Diğer kurum ve kuruluşlarla karşılaştırıldığında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ve Kur'an kurslarının siyasete dâhil olmama noktasında üzerine düşeni yerine getirdiği düşünülebilir.⁵¹¹

Benzer bir durum 2000 yılındaki Diyanet İşleri Başkanlığı Yurt ve Pansiyon Yönetmeliği'nde de yer almıştır. Yönetmeliğin "Kurslarda Bulundurulmayacak Yayınlar ve Yasak Faaliyetler" başlıklı 26. mad-

508 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 5.

509 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 5.

510 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 7.

511 DİB, *Genelge No: 10*, "Kur'an Kursları", 23.04.1981, s. 6-7.

desinde; "Kursta, Başkanlık ve diğer resmi kurum ve kuruluşların yayınları ile Başkanlıkça uygun görülmüş olan yayınların dışında basılı, sesli ve görüntülü yayınlar ve Diyanet İşleri Başkanlığı mührünü taşımayan Kur'an-ı Kerimler bulundurulamaz ve öğrencilere tavsiye edilemez. Kursta siyasi nitelikte etkinliklere izin verilmez."⁵¹² cümlesi kullanılmıştır. Kurslarda kullanılması istenen materyallerin hatta okutulacak Kur'an-ı Kerim'in bile Başkanlığın izni dâhilinde olması, siyasi herhangi bir etkinliğe izin verilmemesi de istenmiştir.

2004 yılı öğretim programında uygulamayla ilgili genel açıklamalar öğrencilere yol gösterecek tarzda hazırlanmıştır. Konuların sırayla işlenme zorunluluğunun bulunamaması, öğretim esnasında öğrencilere daha geniş bir alan bırakılmaktadır. Teknolojiden yararlanılmasıyla ilgili tavsiyeler de yol gösterici niteliktedir. Öğretim materyalleri olarak CD, video kaseti ve ses kasetleri kullanılması istenmiştir.⁵¹³ Öğretim programlarında dönemin teknolojik özelliklerine göre öğretim materyallerinin hazırlanması, her dersin dikkat edilmesi gereken açıklamalar bölümünde kendine yer bulmuştur. Aynı öğretim programının örnek ders işleniş bölümlerinde asetatlar, çalışma yapıtları, Kur'an ses kaset ve CD'ler, tepegöz, bilgisayar, resimler, haritalar, video gibi materyaller belirlenmiştir.⁵¹⁴ Ayrıca programı hazırlayan komisyonun öğretim materyallerini Kur'ânî olan ve tarihsel olan şeklinde ikiye ayırdığı görülmektedir.⁵¹⁵ Öğreticilerin materyallerde bu ayrıma dikkat etmesi ve anlaşıldığı kadarıyla Kur'ânî olan materyallerin kullanılmasına öncelik verilmesi istenmektedir. Aynı programda ders araç ve gereçlerin Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanmış olması ya da kullanımına Başkanlığın izin verdiği kaynaklardan yararlanılması gerektiği dile getirilmiş, bahsi geçen kaynaklar olarak da Kur'an Okumaya Giriş, Kur'an-ı Kerim Meali, İlmihal, Dini Terimler Sözlüğü belirlenmiştir.⁵¹⁶

512 DİB, *Kur'an Kursları ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği*, 03.03.2000, 23982 Sayılı Resmi Gazete.

513 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 2004, s. 5.

514 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 79-83.

515 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1979, s. 5.

516 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 5.

2005 yılından sonra Kur'an kurslarında yaşanan değişimler kursların daha fazla kişiye ulaşmasını da sağlamıştır. Bu bağlamda interaktif CDli elifba kitabının geliştirilmesi, formatör öğretmenler aracılığıyla "Görsel İşitsel Materyal Seti I", Yaz Kur'an Kursları görevli personeli için ise "Görsel İşitsel Materyal Seti II" hazırlanması, kur sistemine geçilerek öğretici rehber kitapları ve öğrenci ders kitaplarının basılması aynı doğrultudaki çabalar"dır.⁵¹⁷ Aynı zamanda Kur'an kurslarında Başkanlıkça ya da müftülükçe hazırlanıp Başkanlıkça onaylanan eğitim öğretim programlarının uygulanması kararlaştırılmıştır. Öğreticilerin öğrenme öğretme süreçlerini düzenlerken Başkanlığın din eğitimi anlayışına göre hareket etmesi istenmiştir.⁵¹⁸ 2012 yılında da Kur'an Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği'ne göre kurslarda Başkanlıkça hazırlanan eğitim öğretim programlarının uygulanması ve yine Başkanlıkça hazırlanan ders kitapları ve uygun görülen materyallerin kullanılması istenmiştir. Ayrıca bu hizmetler yerine getirilirken e-egitime de başvurulabileceği ifade edilmiştir.⁵¹⁹ Aynı yönergenin 36. maddesinde Kur'an eğitimi esnasında kullanılan yazılı ve görsel materyalin nitelik ve türlerinin Başkanlık internet adresinde yayımlanacak bir yönerge ile belirleneceği ifade edilmiştir.

2014-2015 yılına kadar Kur'an kurslarında okutulmaya devam eden İncam, İbadetim, Peygamberim ve Ahlakım kitaplarının okutulma uygulaması ortadan kaldırılmış, bunun yerine ücretsiz dağıtılan "Dinim İslam" isimli kitap okutulmaya başlanmıştır. Aynı yıllarda kullanılan Elifba yerine yeni bir Elifba hazırlığının da devam ettiği Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün resmi sitesinde verilen bilgilerdendir.⁵²⁰

517 Ayşegül Müftüoğlu Kurt, "Kur'an Kursları ve Muhatap Kitleleri", *IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri*, Ankara 2009, s. 698.

518 DİB, *Kur'an Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönergesi*, Madde 21, 2009, s. 9.

519 DİB, *Kur'an Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönergesi*, 2012, Madde 15.

520 DİB, *Kur'an Kursu Eğitimleri*, <http://www2.diyaset.gov.tr/EgitimHizmetleriGenelMudurlugu/Sayfalar/KuranKursuHizmetler.aspx>, (04.06.2018).

2016-2017 eğitim öğretim yılı Kur'an kursları uygulama esaslarında eğitim öğretim faaliyetlerini desteklemek amacıyla sınıflarda kitaplık oluşturulması istenmiştir. Kütüphane ya da kitaplıklarda öncelikli olarak Başkanlığın yayınlarına yer verilmesi istenmiş, ayrıca müftülüklerin uygun gördüğü eserlerin kitaplıklarda bulunabileceği belirtilmiştir. Derslerde kullanılan materyaller dışında hem kitap okuma alışkanlığının desteklenmesi, hem de kitaplık oluşturulurken “uygun görülen eserler” ifadesinin kullanılması kendi içinde bir eser sınırlaması oluşturulduğunu göstermektedir.⁵²¹ Aynı başlığın beşinci maddesinde Kur'an kursu öğrencilerinin, öğrenci ve velilerinin katılımıyla Yeşilay ve İl Sağlık Müdürlükleri ile işbirliğine gidilmesi sigara, içki, madde bağımlılığı konularında seminerler düzenlenmesi istenmiştir. Bu durum Kur'an kurslarının farklı kurumlarla işbirliğine gittiğini, teorik eğitim dışında seminer ve konferanslarla beraber görsel materyallerin de devreye girdiğini bizlere anlatmaktadır.

Bahsi geçen değişiklikler dışında öğretim faaliyetlerinin en başta gelen materyallerinden biri olan ders kitapları, Kuran kurslarındaki eğitim öğretim alanı açısından iki şekilde ele alınmaktadır. Kuran-ı Kerim ve dini bilgiler öğrenme alanı. Kuran-ı Kerim öğrenme alanında kullanılan materyaller kursların açıldığı dönemden itibaren “elifba” ve Kur'an-ı Kerim olmuştur. Dini bilgiler öğrenme alanında ise farklı dönemlerde değişik isimlerde kaynak eserler kullanılmıştır ki; bu eserlerin bir kısmı araştırmada ele alınmış ve incelenmiştir. Ders kitapları eğitim öğretim sürecindeki en önemli materyallerdendir. Öğretici ve öğrencilerin kitaplara kolay ulaşabilmeleri, öğretim programlarında yer alan konu başlıklarının tek bir başlıkta birleşmesi açısından kitaplar pratik bir özelliğe de sahiptir. Ders kitapları; hedef, içerik, öğrenme-öğretme süreci ile geri dönütlerin alınabileceği değerlendirme başlıklarının basılı hali olarak tanımlanabilir.⁵²²

521 DİB, *2016-2017 Eğitim-Öğretim Yılı Kur'an Kursları Uygulama Esasları*, Projeler ile Eğitim-Öğretimin Etkinliğini Artırmaya Yönelik Faaliyetler, Madde 1, s. 8.

522 Özcan Demirel, Kasım Kiroğlu, *Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi*, PEGEM Akademi Yayınları, Ankara 2006, s. 3.

Ders kitaplarının sahip olması gereken özellikleri arasında; öğretim programının gereksinimlerini karşılaması, öğretim ilke yöntem ve tekniklerine uygun olması, öğrenci grubunun özellikleri ve ön bilgilerine uygun olarak hazırlanmış olması, dersin hedeflerine uygun olup hedef kitlenin dikkatini çeken bir takım görsel özelliklere ve içeriklere sahip olması bulunmaktadır.⁵²³ Kur'an kurslarında okutulan ya da tavsiye edilen eserler incelenirken içerik, dönemin öğretim programına uygunluğu, görsel öğelerin kullanılışı, geri dönütler, aktarmak istediği din anlayışı gibi özellikler dikkate alınmıştır.⁵²⁴

1. Yavrularımıza Din Dersleri

Ahmet Hamdi Akseki gerek bulunduğu konum gerekse ortaya koyduğu eserler açısından yaygın din eğitiminde oldukça önemli bir isimdir. Ocak 1922 ile Kasım 1923 tarihleri arasından Ankara Lisesi'nde ulum-i diniyye muallimliği yapan Akseki; bir süre sonra Umur-ı Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti Tedrisat Umum Müdürlüğü'nde görevlendirilmiştir. Diyanet İşleri Reisliği Hey'et-i Müşavere azalığına tayin edilen Akseki; 1939'da Diyanet İşleri Reis Muavinliğine, 1947 yılında Diyanet İşleri Reisliğine getirilmiş, 1951 yılında vefat edene kadar da görevinin başında kalmıştır.⁵²⁵ Ahmet Hamdi Akseki'nin Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kuruluşundan itibaren kurumun farklı

523 Kemal Aslan, *Dinimizi Öğreniyoruz 1-2-3 Yaz Kur'an Kursları Ders Kitaplarının Materyal Geliştirme İlkeleri Açısından İncelenmesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2011, s. 10; Turan Akman Erklıç, "Eğitim Yönetimi Ders Kitaplarının İçerik ve Fiziksel Özellikleri Açısından İncelenmesi", *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 4, s. 297.

524 Gotthard Jaschke'nin Yeni Türkiye'de İslamlık isimli eserinde; "Çocukların kısmen ailelerinden, kısmen camilerde imam veya eski bir hocadan aldıkları din derslerinde bir Müslümanın temel görevlerini öğrenmeleri için, 1948 yılına kadar basılan aşağıdaki kitaplar okutulmuştur: Ahmet Harndi Akseki, *Yavrularımıza Din Dersleri*, Mehmet Şerefeddin Yaltkaya *Benim Dinim*, Nazım İçsel *Türk Evladına Din Bilgisi*, Eşref Edib *Çocuklarınıza Din Okuma Kitabı*, Ömer Fevzi Mardin *Din Dersleri*, Mustafa Asım Köksal, *Gençlere Din Kılavuzu*, Abdülkadir Kemal Ögütçü *Çocuklarımızın Din Kitabı*, Hüseyin İkiz *Çocuklarınıza Sualli-Cevaplı İlmihal*, Ziya Şakir *Din Dersleri*, Abdullah Develioğlu *Oğlumun Dini Bilgileri*, Mustafa Şefik Öz *Çocuklarınıza İlk Din Bilgisi*." Gotthard Jaschke'nin dipnot vermeden aktardığı kitap isimleri Kur'an kurslarında ilk dönemlerde okutulan ya da tavsiye edilen kitaplar şeklindedir.

525 Süleyman Hayri Bolay, "Akseki, Ahmet Hamdi", *DİA*, C. 2, TDV Yayınları, İstanbul 1989, s. 293.

görev alanlarında çalışmış olması O'nun eserlerini yaygın din eğitim materyali açısından önemli hale getirmektedir. Gotthard Jaschke'nin aktardığı kadarıyla 1948 yılına kadar çocukların kısmen ailelerinden kısmen de camilerdeki hocalarından din dersleri açısından aldıkları bilgilerin dayandığı kitaplar içinde Akseki'nin "Yavrularımıza Din Dersleri" isimli eseri de mevcuttur. Bu açıdan Kur'an kurslarında okutulan resmi materyaller dışında çocuklar için hazırlanmış olduğu bu eser de incelenmiştir. Elimizde aynı kitabın 1941 ve 1945 yılındaki iki baskısı mevcuttur. Aralarında ufak tefek farklılıklar bulunan kitap⁵²⁶ Akseki'nin Diyanet İşleri Reis muaviniği görevini yürüttüğü dönemde yazılmıştır. Serinin diğer kitapları ise 1947 ve 1948 yıllarında basılmıştır. Akseki'nin önsözde belirttiğine göre kitap "Türk Müslüman yavrular" için din dersleri serisinin ilki olarak hazırlanmıştır.⁵²⁷ Kitapta çocukların anlayış seviyesine yaklaşip onların kelimeleri ve dilleriyle konuştuğu ifade edilerek İslam itikadının, ibadetinin, ahlakının hiç yormadan öğretileceği iddiası söz konusudur. Önsözde Akseki hocanın belirttiği durum, bireylerin seviyelerine göre eğitim verilmesi ve gelişim özelliklerinin göz önünde bulundurulması anlamına gelmektedir. "Din Dersleri" serisinin derece derece yükseleceği ve sonraki kitaplarda gençlerin hatta Müslümanların İslam diniyle ilgili bilgilere ulaşılacağı aktarılmıştır.⁵²⁸ Birinci kitap 24 dersten, fihrist, müellifin basılmış ve basılmamış eserlerinin yer aldığı bölümlerden oluşmaktadır. Birinci ders "Çocuklarla Bir Konuşma Müslüman = Tam İnsan" başlığındadır. "Çocuklarım" hitabıyla başlayan ilk ders eserin samimi bir dille hazırlandığını göstermektedir. Müslümanın bal arısına benzetildiği, konuşma üslubunda yazılan bölümden sonra ikinci ders "İlk Bilgiler" başlığındadır.⁵²⁹ Soru cevap yönteminin kullanıldığı bölümde İslam diniyle ilgili bilgiler aktarılmıştır. Öğrencilerin aktif

526 Kitabın 1945 baskısında, öncekinden farklı olarak M. Şerafettin Yaltkaya'nın "Benim Dinim" isimli şiiri, Emin Ali Sipahi'nin "Hasret" isimli şiiri yer almakta, aynı şairin "Anne" isimli şiirinde de küçük farklılıklar bulunmaktadır.

527 Akseki, *Yavrularımıza Din Dersleri 1*, Burhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul 1947, s. 5.

528 Akseki, *Yavrularımıza Din Dersleri 1*, s. 5.

529 Akseki, *Yavrularımıza Din Dersleri 1*, s. 7-8.

olarak katıldıkları bir ders modeli oluşturan Akseki; "Sen nedin?" sorusuna verilen cevabı "Türküm, Müslümanım" şeklinde belirlemiştir. Türk kimliğine yapılan bu vurgu milliyetçi bir bakış açısının ürünüdür. Üçüncü ders "Müslümanlığın İlk Temeli" başlığıyla belirlenmiş; Kelime-i Tevhid, Türkçesiyle beraber belirlenerek bölümün sonunda yer alan manzumenin de ezberlenmesi istenmiştir.⁵³⁰ Dönemin din eğitim ve öğretim anlayışına uygun olarak ezber metodu kullanılmıştır. Dördüncü ders başlığı "Temizlik ve Sevilen Çocuk"tur. İki farklı çocuk modeli çizilerek hayatın içinden örnekler verilmiş ve böylece hayata yakınlık ilkesi gözetilmiştir. Eğitimde ödül ve ceza kullanımını vurgulayan hikâyeden öğrencilerin ders çıkarmaları beklenmektedir. Genel olarak tüm eserde olduğu gibi çocukların anlayabileceği basit bir dil kullanılmıştır.⁵³¹ Sonraki bölümde ise temizlik çeşitleri soru cevap şeklinde ele alınmıştır. Temizlik çeşitleri de kendi içinde bir sıralamaya tabidir. Kalp temizliği, dil temizliği ve beden temizliğinden sonra elbise ve iş temizliği ele alınmıştır.⁵³² Burada yakından uzağa ilkesi gözetilmiş ve aynı başlık altında kötü sözlerin kullanılmamasıyla ilgili empati yetenekleri geliştirilmek istenmiştir. Müslümanlığın çalışma dini olduğu yine bir hikâye ile çocuklara öğretilmeye çalışılmıştır. Eserde, kazandırılmak istenen tutum ve davranışlar manzume ya da hikâyelerle desteklenmiştir. Hedef kitesinin çocuklar olduğu düşünüldüğünde öğrenciye görelilik ilkesinin gözetildiği anlaşılmaktadır. Sonraki ders başlıklarında yine zıt karakterlerde davranan ve bunun karşılığında ödül ya da ceza ile karşılaşan çocuklarla ilgili örnek olaylar anlatılmıştır. Babaların sorumluluklarından, annelerin şefkatinden bahseden bölümler, aile içindeki görev dağılımını göstermektedir. Eserde kazandırılmak istenen değerler doğruluk, şefkat, sorumluluk, saygı, temizlik, düzen, çalışkanlık, merhamet, iyilikseverlik çerçevesinde kurgulanmıştır.⁵³³ Allah'ın varlığından bahseden bölümlerin

530 Akseki, *Yavrularımıza Din Dersleri 1*, s. 9-10.

531 Akseki, *Yavrularımıza Din Dersleri 1*, s. 13-14.

532 Akseki, *Yavrularımıza Din Dersleri 1*, s. 15-16.

533 Akseki, *Yavrularımıza Din Dersleri 1*, s. 49-52.

dışında “Peygamber Efendimizin Hayatı ve Ahlakı”ndan bahseden bir bölüm ve “Peygamber Efendimiz” başlıklı bir şiir yer almaktadır. Kullanılan dil, hem İslam dinini hem de Hz. Muhammed’i sahiplenip aidiyet oluşturmaya yöneliktir.⁵³⁴ Birinci kitabın son dersi “Çocuklara Baba Nasihati” başlığındadır ve kendi içinde bir sıralamaya sahiptir. Allah sevgisiyle başlayan öğütler, Peygamberin bilinmesi, ana-babaya itaat edilmesi, vatan ve millet sevgisi temalarıyla devam etmektedir.⁵³⁵ Kendi içinde bir mantığa göre oluşturulan öğütler, yazarın belli bir amacı gözettiğini göstermektedir. Eserin genel olarak oldukça basit bir dilde yazılmış olması, hikâye ve şiirlerle süslenmesi, yaş seviyesine göre az ve öz bilgiler aktaran, bazı değerleri aktarmaya çalışan bir özelliğe sahip olması anlamındadır. Kitabı hazırlarken Ahmet Hamdi Akseki’nin dönemindeki eğitim öğretim ilkelerine uygun bir düşünce sistemine sahip olduğu da anlaşılmaktadır.

İkinci kitap ise yirmi altıncı ders ile başlayıp elli beşinci ders olan “Çocuklara Öğütlerim” başlığıyla sona ermektedir. Her iki kitabın tek bir eser olarak düşünüldüğü derslerin numaralandırılmasından anlaşılmaktadır. Son derste yer alan öğütlerin baş tarafının ilk kitapta olduğu dipnotta belirtilmiştir. Atalar sözü aynı şekilde konuların sonunda yer almaktadır. Ziya Gökalp’in “Elhamdülillah” isimli şiirinin yer aldığı kitapta, Yahya Kemal’in “Ezansız Semtler” başlığıyla İstanbul gazetelerinde yayımlanan bir yazısı da aktarılmaktadır.⁵³⁶ Dersler öğretmenin öğrencileriyle olan diyalogu ve soru cevap yöntemiyle devam etmektedir. Genel olarak değerler aktarılmaya çalışılmış, hikâye ve örnek olaylardan hareketle bir anlatım seçilmiştir. Eserin hedef kitesinin yine küçük çocuklar olduğu hem kullandığı dilden hem de hikâyelerin sadeliğinden anlaşılmaktadır.

Serinin üçüncü kitabında Akseki’nin önsözü yer almaktadır. Çocukların velilerine yönelik bir konuşma olduğu anlatılan hitapta, akıllı ve ergenlik döneminde olan her bireyin dinini, kitabını öğrenmesinin

534 Akseki, *Yavrularımıza Din Dersleri 1*, s. 53-59.

535 Akseki, *Yavrularımıza Din Dersleri 1*, s. 68-69.

536 Akseki, *Yavrularımıza Din Dersleri 2*, Burhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul 1948, s. 5.

farz olduğu aktarılarak; her anne ve babanın da çocuklarına bu bilgileri öğretmelerinin zorunlu olduğu hatta borç olduğu anlatılmıştır. Akseki, İslam'ın zamanın ihtiyaçlarını göz önünde bulundurduğundan hareketle bugün yazılacak din derslerinin ve ilmi hallerin tarzının dünden farklı olması gerektiği üzerinde durmuştur.⁵³⁷ Aslında yazar tespitlerini eserlerine yansıtmaya çalışmaktadır. Dünyada çocuklar için yazılan din dersi kitaplarının tarzının farklı olduğunu, eski kitaplarda yer alan ezbercilik üzerine kurulu kuru, mücerret ve bıktırıcı yazıların geçmişte kaldığını, bunun yerine sürükleyici hikâye ve yazıların kullanıldığını ifade etmiştir. Akseki'nin ilk iki kitapta kullandığı hikâye tekniğinin düşünce sistemi olarak nereye dayandığı yukarıdaki cümlelerden anlaşılmaktadır. Amerika'da çocuklar için hazırlanmış olan kitaplar ve ders programlarının masasında durduğunu ifade eden yazar; "Yavrularımıza Din Dersleri" kitabının herkesin anlayabileceği açıklık ve basitlikte yazıldığını, basit gibi görünen hikâyelerin aslında itikadi ve ahlaki konularda önemli meseleleri ele aldığını ifade etmiştir.⁵³⁸ Üçüncü kitap yirmi dokuz dersten oluşmaktadır. İlk iki kitaptaki anlatım tarzı ile üçüncü ve dördüncü kitaptaki terminoloji birbirinden farklıdır. Yazarın ilk kitapta ifade ettiği gibi İslam diniyle ilgili ilkelerin aktarımı, hedef kitle farklılaştıkça, değişmektedir. Dinin itikat, amel ve ahlaktan oluştuğunu belirten yazar, üçüncü kitapta imanın şartlarını maddeler halinde ele alarak itikat konusunu belli bir düzen içinde aktarmıştır. Son derste ise "İslam İtikadının Özünü" başlığı kelime-i şahadet çerçevesinde maddeler halinde özetlenmiştir.⁵³⁹

Serinin son kitabı olan dördüncü kitapta amel ve ibadetlerle ilgili ayrıntılı bilgiler aktarılmıştır. Eser üçüncü kitabın devamı şeklinde tasarlandığından, otuzuncu ders ile başlamakta ve elli altıncı ders ile sona ermektedir. İbadet konusunun ayrıntılı olarak işlendiği eserde "Ezanın bugün memleketimizde okunan Türkçesi şu şekildedir." denilerek ezan

537 Akseki, *Yavrularımıza Din Dersleri 3*, Doğu Matbaası, İstanbul 1947, s. 3-6.

538 Akseki, *Yavrularımıza Din Dersleri 3*, s. 3-5.

539 Akseki, *Yavrularımıza Din Dersleri 3*, s. 109-115.

aktarılmıştır.⁵⁴⁰ "Günah = Suç" başlıklı dersin büyüklük için yazıldığı ifade edilerek çok dikkatli okunması gerektiği ifade edilmiştir.⁵⁴¹ Yukarıda da dile getirildiği gibi eserlerin içeriği hedef kitleyi gözeterek hazırlanmış ve buna uygun terminoloji belirlenmiştir. Eserde, derslerin bitiminden sonra bazı sureler anlamları ve tefsirleri verilmiştir.⁵⁴²

Ahmet Hamdi Akseki dört kitaptan oluşan eserinde kendi ifadesiyle din dersi ve ilmi hallerin yazımında farklı bir yol denenmesi gerektiğini düşünmüş ve bunu eserlerine yansıtmaya çalışmıştır. Konuların ele alınışında kullanılan hikâyeler sayesinde soyut kavramlar çocukların zihninde somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Somut işlem döneminde olan çocuklar için gözetilen bu ilke sayesinde bilgilerin çocukların zihninde yerleştirilmesi hedeflenmiştir. Akseki'nin soru cevap metodunu kullanması ise eğitimde aktiflik ilkesinin göz önünde bulundurulduğunu göstermektedir.⁵⁴³ Hayata yakınlık ilkesinin de gözetildiği kitapta hayvanlar âleminden örnekler seçilmiş, anne ve babaların görevlerini yerine getirmesi üzerinde durulmuştur.⁵⁴⁴ İlk kitapta ezberlenmesi beklenen bölümlerin diğer kitaplara nazaran daha fazla olması dönemin ezberci bakış açısını destekliyor gözükmektedir. Bununla birlikte basit kelimelerin seçilmesi, hikâyelerin ve örnek olayların kullanılmış olması klasik din eğitimi kitaplarından farklılık arz etmektedir.

2. Benim Dinim

1943 yılında Diyanet İşleri Reisliği Yayınları'ndan çıkan "Benim Dinim" isimli kitabın yazarı dönemin Diyanet İşleri Reisi Ord. Prof. M. Şerafeddin Yalıtıkaya'dır. 1879 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Yalıtıkaya; 1924 yılında Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nde müderrislik yapmış ve

540 Akseki, *Yavrularımıza Din Dersleri 4*, Burhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul 1947, s. 51.

541 Akseki, *Yavrularımıza Din Dersleri 4*, s. 100-106.

542 Akseki, *Yavrularımıza Din Dersleri 4*, s. 142-187.

543 Aktiflik ilkesiyle ilgili örnek cümleler: "Temizlik deyince ne anlarsın?, Sana birisi kötü bir söz söylese hoşuna gider mi?, Siz hangi dindensiniz?, Bu ezan niçin okunur?, Bizi kim yarattı?" vb. cümleler birinci ve ikinci kitapta mevcuttur.

544 Hoca ile Talebe Arasında Bir Konuşma, Arılar ve Karıncalar, Bülbül ve İstiklal, Karga ve Güvercin başlıkları bu duruma örnektir.

1942'de Diyanet İşleri Başkanlığına getirilmiş ve vefatına kadar bu görevde kalmıştır. Manzum bir eser olan kitaptaki başlıklar İslam diniyle ilgili kavramların öğrencilere benimsetilmesine yöneliktir. Kitabın ismiyle uyumlu olarak başlayan eserde, hitap genel anlamda çocuklara yöneliktir. Nesir türünde anlatılan bazı hikâyeler manzum şeklinde tekrar değerlendirilmiştir.⁵⁴⁵ Eser iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümdeki şiirlerin başlıkları inanç esasları ve İslam'ın şartlarını benimsetmeye yöneliktir. "Melekler, Kitaplar, Peygamberimiz, Oruç, Namaz, Yabanda Komaz" başlıkları buna örnektir.⁵⁴⁶ İkinci bölüm önce evrenden hareketle Allah'a imana yönlendiren cümleler içermekte ve sonrasında değer kazandırmaya yönelik mesajlar bulunmaktadır.⁵⁴⁷ Hz. Muhammed'in hadis-i şeriflerinden hareketle "Ana Şefkati, Hayvanlara Acıyın" şiirleri oluşturulmuştur. İslam kültür tarihine mal olmuş hikâyelerin ardından kitap "Türk Bayrağı" başlıklı şiirle sona ermektedir.⁵⁴⁸

3. Din Dersleri

1946 yılında İstanbul'da basılan kitabın yazarı Ömer Fevzi Mardin'dir. Mardinî namıyla bilinen ve köklü bir aileye mensup olan Mardin; 1878 yılında Mardin'de dünyaya gelmiştir. Kendi isteğiyle askeri okula giren ve bir süre sonra emekli olana kadar bu mesleğini sürdüren Mardin; 1 Mart 1953 yılında vefat etmiştir.⁵⁴⁹ Tasavvuf yönünün ağırlığı sebebiyle bazı eleştirilere maruz kalan Mardin'in Din Dersleri kitabı İlahiyat Külliyyatı ana başlığı ile yayımlanmıştır.

Kitap on fasıl ve on iki dersten oluşmaktadır. 1. Fasıl "İlahiyat"dır. Bu fasılda birinci ders olarak "Din" konusu ele alınmıştır. Dini yaşama nizamı olarak tanımlayan Mardin; Allah mefhumu ve dua başlıklarını ele almıştır. Allah'ı tanımak başlığında genel anlamda ilmihal

545 "Allah her yerde hazır ve nazırdır" başlığında anlatılanlar bu duruma örnektir.

546 Şerafeddin Yaltkaya, *Benim Dinim*, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, Ankara 1943, s. 3-19.

547 Yaltkaya, *Benim Dinim*, s. 21-44.

548 Yaltkaya, *Benim Dinim*, s. 44.

549 Kamil Büyüker, "İstanbul'da Mardinli Bir Asker, Mutasavvif: Ömer Fevzi Mardin (1878 1953)", *Makalelerle Mardin*, İstanbul 2007, s. 76.

kitaplarında yer alan Allah'ın sıfatlarından bahsetmek yerine Allah'ın insanlara yakınlığını, güzelliğini, merhametli ve cömert oluşunu ele almayı tercih etmiştir.⁵⁵⁰ İslam dininden bahsedilen ikinci fasılda ayetler konu başlıklarına uygun olarak kullanılmıştır. Bu bölümde dini zorlaştıran vaizlere işaret edilmiş ve bu şekilde fetva verenler eleştirilmiştir.⁵⁵¹ Üçüncü fasıl itikatsızlık konusuna ayrılmıştır. Mardin'in bu bölümde batı dünyasında yayımlanan broşürlerden bahsederek; farklı din mensubu olan ve alanında tanınmış bireylerin dindarlıkla ilgili olumlu cümleleri aktarılmıştır. "Mütefenniler dindar olur mu?" başlığında aktarılan konu on yedi sayfa kadar devam etmektedir. İslamiyet dininin ele alındığı konuda Hz. İbrahim tüm dinlerin ortak değeri olarak tanımlanmıştır.⁵⁵² Kitapta ele alınan "Ahlakiyat" konusunda ise din kaynaklı bir ahlaktan bahsedilmektedir. Ahlaki düzenin kurucu faktörü olarak din gösterilmiştir. İlahi kaynaklı ahlaktan kastın sadece İslam dini olmadığı verilen örneklerden anlaşılmaktadır.⁵⁵³ Yazarın ruh kavramını açıkladığı bölümde ise Hristiyanların Allah'ı ruh ve nur olarak vasıflandırdığı, Musevilerin mukaddes kitabında yaratıcıya kuvvet denildiği, Kur'an-ı Kerim'de ise Allah'ın nur olduğunun söylendiği aktarılmış ve hepsinin aynı neticeye vardığı ifade edilmiştir.⁵⁵⁴ Mardin'in eserinin sonlarında Hz. İsa'nın memuriyeti ve İsrailoğullarının misyonu başlıklarında tekrar kitap ehlinin ele alınması diğer dinlere karşı müsamahakâr ve kuşatıcı bir bakış açısına sahip olduğu anlamına gelmektedir.⁵⁵⁵ Eserlerinin neşrinin üzerinden yıllar geçmesine rağmen Mardin halen bu konuda eleştirilmekte ve farklı din mensuplarına karşı gösterdiği tavrı nedeniyle tavizkar olarak görülmektedir. Ömer Fevzi Mardin'in kitabında dile getirdiği

550 Ömer Fevzi Mardin, *Din Dersleri*, Aydınlık Basımevi, İstanbul 1946, s. 4-14.

551 Mardin, *Din Dersleri*, s. 14-39.

552 Mardin, *Din Dersleri*, s. 75-82.

553 Mardin, *Din Dersleri*, s. 106-109.

554 Mardin, *Din Dersleri*, s. 132.

555 Kitaptaki benzer cümleler şu şekildedir: Musevilik ferdi; insan olarak yetiştirmeye ve ferdin evvela ailesi ve cemaati içinde iyi bir unsur olmasına bakmıştır. Hristiyanlık ferden yetişmeyi, aile ve cemaati içinde iyi bir uzuv olmayı öğrenen insanoğluna bütün insanlık ailesi içinde ve aynı yakınlıkta yer almayı öğretmiştir.

noktalardan bir diğeri saadet ve şakavet konusundadır. Hadis metni verilmeden⁵⁵⁶ said kimsenin anne karnında said; şaki olanlarında anne karnında şaki olduğu aktarılmıştır. Menfi ruhu terbiye etmenin işe yaramayacağı, meyve ne ise semeresinin de öyle olduğu ifade edilmiştir.⁵⁵⁷ Konusu insan olan eğitimin bireylerin özelliklerini değiştirme gücünün olup olmadığı eğitimciler arasında tartışılırken; Mardin'in bu konudaki görüşü yazarın, bireyin doğuştan getirilen özelliklerini ön planda tuttuğunu göstermiştir.

Dönemin klasik ilmihal kitap tarzından farklı bir anlayışla hazırlandığı belli olan bu eserin dine, dindarlara ve diğer dinlere bakış açısının dönemin anlayışının dışında olduğu anlaşılmaktadır.

4. Gençlere Din Kılavuzu

İlk olarak 1946 yılında basılmış olan eser; "İslam İlmihali" isimli kitabın temelini oluşturmaktadır. Kur'an kursu ve İmam hatip okulu öğrencileri için temel dini bilgilerin aktarılmasında önemli bir kaynak kabul edilen eser, sonraki dönemlerde tekrar basılmıştır. Eserin yazarı olan M. Asım Köksal; 1913 yılında Kayseri'nin Develi kazasında dünyaya gelmiştir. Medrese usulüne göre ilim tahsil eden Köksal; 1933 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nda memuriyete başlamıştır. 31 yıl boyunca Başkanlığın üst kurullarında vazifelerde bulunan M. Asım Köksal 1998 yılında vefat etmiştir.⁵⁵⁸

Kitabın ilk bölümlerinde imanın esasları ele alınmıştır.⁵⁵⁹ Sonraki bölümlerde "İslam'ın Beş Şartı" başlığıyla namaz, oruç, zekât ve hac konuları ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Özellikle namaz konusunda ilmihal eserlerinde olduğu gibi her mevzu tafsilatıyla ele alınmaktadır.⁵⁶⁰ "Müslümanlık En Yüksek İnsanlıktır" başlığında ise Hz.

556 Ömer Fevzi Mardin, hadis-i şeriflerin kaynakçasını vermediği için metni değerlendirmek mümkün değildir.

557 Mardin, *Din Dersleri*, s. 134-135.

558 Yazarın hayatıyla ilgili bilgiler kitabın giriş bölümünden alınmıştır.

559 M. Asım Köksal, *Gençlere Din Kılavuzu*, Köksal Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 16-61.

560 Köksal, *Gençlere Din Kılavuzu*, 63-176.

Muhammed'in hadis-i şerifleri ışığında ahlaki ilkeler hatırlatılmış ve Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan'a nasihatine yer verilmiştir.⁵⁶¹ Verilen örneklerden hareketle kitapta dini kaynaklı bir ahlak anlayışının söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Sure ve duaların anlamlarıyla birlikte eser sona ermektedir.⁵⁶² Köksal'ın eseri, yayıncının da ifade ettiği gibi ilmihal türünde yazılmış olan bir kitaptır. Eseri diğer ilmihallerden ayıran tek özelliği aralarda konularla ilgili şiirlerin yer almasıdır.

5. Kur'an Kurslarına Yardımcı Ders Kitabı ve Elifba

Osman Fehmi Dursunoğlu tarafından 1978 yılında yazılan "Kur'an Kurslarına Yardımcı Ders Kitabı" Milli Eğitim Bakanlığı'nın Kur'an kurslarına yardımcı ders kitabı olarak tavsiye ettiği bir eserdir. İtikat, ibadet, siyer, ahlak, namaz dua ve surelerini içeren eser, yazarın ifadesine göre dönemin müfredatı çerçevesinde hazırlanmıştır.⁵⁶³ Kitap, ilmihal eserlerinin yazılış tarzıyla benzerlik arz etmektedir. İtikat dersinin içinde yer alan ve iman bakımından insanları gruplara ayıran başlıklarda "Allahsızlık felsefesi içerisinde bulunan komünistlik" kâfirler başlığı altında değerlendirilmiştir.⁵⁶⁴ Yıllarca önce din eğitiminin örgün ve yaygın eğitimde tekrar yer almasının nedenleri arasında ifade edilen komünizm tehlikesine karşı din eğitimi, siyasilerin biçtiği rolü yerine getiriyor görünmektedir. Eserin yazıldığı dönem göz önünde bulundurulduğunda, bahsi geçen yılların Türkiye'de yaşayan bireylerin birbirlerinden ayrıştırıldığı ve birbirlerine düşman gözüyle baktığı yıllar olduğu bilinmektedir. Yaygın din eğitimi kurumunda okutulması Milli Eğitim Bakanlığınca tavsiye edilen bir eserde bu kadar net ifadeler kullanılması, dönemin siyasi algısıyla paralellik göstermektedir. Yine aynı derste iman ve amel arasındaki ilgide imanun üç esasa bağlı olduğu ifade edilmiştir ki genelde sadece kalp ile tasdik ve dil ile ikrar üzerinde durulan unsurlardır. Yazar beden ile tatbik maddesini de iman amel

561 Köksal, *Gençlere Din Kılavuzu*, s. 173-176.

562 Köksal, *Gençlere Din Kılavuzu*, s. 177-187.

563 O. Fehmi Dursunoğlu, *Kur'an Kurslarına Yardımcı Ders Kitabı ve Elifba*, Bahar Yayınevi, İstanbul 1978, s. 3.

564 Dursunoğlu, *Kur'an Kurslarına Yardımcı Ders Kitabı ve Elifba*, s. 10.

başlığında ele almıştır.⁵⁶⁵ Aynı şekilde Allah'ın sıfatları konusunda Allah'ın Zati ve Subuti sıfatları dışında Sıfat-ı Fiiliye başlığı da eklenmiştir.⁵⁶⁶ Konu başlıkları nakilci din anlayışını desteklemektedir.

İslam dininin akla verdiği önemden bahseden yazar; diğer dinlerde muhakeme yapmadan, düşünmeden inanıldığını, İslam'da ise düşünmeden inanmanın doğru kabul edilmediğini, akli olanun dini olacağını belirtmesine rağmen kader ve kaza konusunda ince düşünmenin insanın sapmasına neden olacağını söyleyerek kendi içinde çelişmiştir.⁵⁶⁷

Bireyin vazifeleri arasında vatan ve milletimize karşı vazifelerinden, askerliğin ve vergi vermenin, milli birlik ve beraberliğin, kanun ve nizamlara uymanın öneminden bahsetmektedir. Vatandaşlık eğitiminin din eğitimi bağlamında ele alındığı bölümde askerlik can vergisi olarak isimlendirilmiş, kanunlara uymak ise bireyin vatandaşlık görevi olarak nitelendirilmiştir.⁵⁶⁸ Ahlak örnekleri içinde ise önce Hz. Peygamber'in sonra sahabe-i kiramın son olarak da Müslüman Türk büyüklerinin üstün ahlakından örnekler verilmiştir.⁵⁶⁹ Eserde milli temalı bir eğitim anlayışına uygun ahlak eğitiminin amaçlandığı anlaşılmaktadır. Hem dini hem de milli tarihten örnekler verilmiş ve Hz. Muhammed için "Peygamberimiz" başlığı kullanılarak aidiyet oluşturulmuştur.

Kurslar için kullanılan yardımcı materyallerden biri olan eserin önceki yıllardaki kitaplardan çok farklı bir bakış açısıyla ele alınmadığı açıktır. Dönemin eğitim anlayışına uygun olarak ezberci, daha fazla ve ayrıntılı bilgi aktarımının amaçlandığı anlaşılmaktadır.

6. Kur'an Kursları İçin İtikad İbadet Ahlak

Diyanet İşleri Başkanlığı Teftiş Kurulu üyesi olan Sabri Özdemir tarafından 1979 yılında yazılan eserin Kur'an kursları müfredat programı

565 Dursunoğlu, *Kur'an Kurslarına Yardımcı Ders Kitabı ve Elifba*, s. 12.

566 Eserde meleklerle iman, şefaet konuları da diğer materyallerden daha ayrıntılı bilgiler içermektedir. Ayrıca 1975 müfredatına uygun hazırlandığı ifade edilen eserde "Hak mezheplerimiz" başlıklı konu ele alınmıştır ki; müfredatta bu şekilde bir başlık söz konusu değildir.

567 Dursunoğlu, *Kur'an Kurslarına Yardımcı Ders Kitabı ve Elifba*, s. 41.

568 Dursunoğlu, *Kur'an Kurslarına Yardımcı Ders Kitabı ve Elifba*, s. 174-175.

569 Dursunoğlu, *Kur'an Kurslarına Yardımcı Ders Kitabı ve Elifba*, s. 197-201.

na göre hazırlandığı belirtilmiştir.⁵⁷⁰ Konu başlıklarının 1975 yılı müfredatıyla uyumlu olduğu görülmektedir. Önsözde Kur'an kurslarının yaygın din eğitimi özelliğine dikkat çekilmiştir. Kursların toplumu din konusunda aydınlatma hizmetine yapılan vurgu dışında, her yıl binlerce Türk çocuğunun İslam dinine ait bilgileri bu kurumdan edindiği belirtilmiştir. Aynı zamanda Başkanlık teşkilatında görev alabilmenin şartlarından birinin de Kur'an kurslarından alınan belgeler olduğu eklenmiştir. 1965 yılıyla birlikte topluma yönelik din eğitim kurumu olma fonksiyonunu üstlenen kursların kurum elemanı yetiştirme amacı da devam etmektedir. Yazar, bahsi geçen yıllarda Kur'an-ı Kerim ve siyer dersleri için Başkanlığın hazırlattığı kitapların bulunduğunu, itikat, ibadet ve ahlak dersleriyle ilgili müfredat programıyla uyumlu müstakil bir kitabın hazırlanmadığını ifade etmiştir. Özdemir; kurslardaki öğrenciler arasında yaş ve eğitim çeşitliliğine dikkat çekmiş ve özellikle ilkokul mezunu olan öğrencilerin temel olarak hedef kitle olarak kabul edildiği ve onların anlayışlarının, genel kültürlerinin göz önünde bulundurulduğunu aktarmaktadır.⁵⁷¹

Eser, 1975 yılı müfredatına uygun olarak okuma parçaları aktarmakta ve bu durum konuları somutlaştırmaktadır. Dönemin din eğitimi anlayışı doğrultusunda hazırlanan eserin ahlak dersiyle ilgili bölümde ele alınan "Ahlaki Vazifeler" başlığı geleneksel sorumluluk anlayışlarını tespit etmektedir.⁵⁷² Bireyin yerine getirmesi gereken vazifelerinden maddeler halinde bahsedilmesi, ahlaki sonuçlara odaklanmayı zorlaştırmaktadır. Hâlbuki ahlak eğitimi sonuca odaklanmayı gerektiren, bilgi aktarımının çok fazla ön planda olmaması gereken bir özelliktedir. Faziletin temelleri başlığında ele alınan konular ise İslam felsefe tarihinin üzerinde durduğu değişmez başlıklardır.⁵⁷³ Klasik ahlak kitaplarında ele alınan konuların kursların materyallerindeki müfredatla uyumlu olarak ele alındığı görülmektedir.

570 Sabri Özdemir, *İtikad, İbadet, Ahlak*, Gaye Matbaacılık, Ankara 1979, s. 5.

571 Özdemir, *İtikad, İbadet, Ahlak*, s. 5-6.

572 Özdemir, *İtikad, İbadet, Ahlak*, s. 139-148.

573 Özdemir, *İtikad, İbadet, Ahlak*, s. 153-155, Faziletin temelleri başlığında hikmet, şecaat, iffet ve adalet alt başlıkları aktarılmıştır.

7. Dini Bilgiler Ders Kitabı

Ahmet Lütfi Kazancı, Hüseyin Algül, Osman Çetin, Cahit Erdiñç, Hamza Özdemirci tarafından hazırlanıp Din İşleri Yüksek Kurulu'nun 23.07.1981 tarih ve 62-63 sayılı kararıyla ders kitabı olarak okutulmak üzere Türkiye Diyanet Vakfı tarafından basılan ve ders kitabı olarak okutulması amaçlanan kitabın ismi "Dini Bilgiler Ders Kitabı" dır. İtikat, ibadet, siyer ve ahlak derslerinde ayrı başlıklar oluşturulmuştur. Ayrı ders başlıklarından oluşan derslerin ilk başta planları aktarılmakta ve konuların açıklanmasından sonra sorularla dersler devam etmektedir.

Kitabın planlarınının 1975 müfredat konularıyla benzerlik arz ettiği görülmektedir. Ancak kitaptaki bazı alt başlıkların müfredattaki başlıklarla uyumlu olmadığı tespit edilmiştir.⁵⁷⁴

Kitabın içeriği "Dersin Planı" ile başlayıp konuların değerlendirilmesiyle devam edip özet ve sorularla son bulmaktadır. Konuların anlatımının sonunda açık uçlu sorular yer almaktadır. Dönemin soru anlayışına uygun olan açık uçlu sorular sayesinde hedef kitleden hem geri bildirim alınmakta hem de öğrencilerin kendi cümleleriyle konuyu tekrar etmeleri sağlanmaktadır.

7. 1. İtikat Dersi

İtikat dersi yirmi üç dersten meydana gelmektedir. Ders başlıkları genel anlamda müfredat başlıklarıyla uyum içerisindedir. Eserde "Kitaplara İman" başlığı ile "Vahiy Kimlere Gelir?" alt başlığında velilere gelen ilhamdan bahsedilmiştir. Bu durumun vahiy olmadığı ve peygamberlere gelen ilham kuvvetinde bulunmadığı ifade edilmiştir.

574 A. Lütfi Kazancı, Hüseyin Algül, Osman Çetin, Cahit Erdiñç, Hamza Özdemirci, *Dini Bilgiler Ders Kitabı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 23-30, Müfredatta yer almayan kitapta bulunan alt başlıklardan bazıları şunlardır: Allah'a iman ne demektir?, Allah'ın birliği, Allah'ı neden sevmeliyiz?, Kitapların muhtevisiyatı ve onlara iman, Mucize ne demektir?, Tebliğ ve beyan, Dinin ahkâmını icra etmek, Namazın sünnetleri vb. Bazı başlıkların ise müfredatta olmasına rağmen kitapta başlık olarak bulunmadığı görülmüştür: Faziletin temelleri alt başlığında hikmet, şecaat, iffet, adalet. Ruh terbiyesi başlığı altında sağlam bir inanca sahip olmak, sağlam bilgi edinmek, ruh terbiyesinde ibadetin rolü, hurafelerden sakınmak vb.

İlhama hiç kimsenin hatta velinin de uyma mecburiyeti olmadığı da açıklanarak bu konudaki yanlış anlamaların önüne geçilmeye çalışılmıştır.⁵⁷⁵ Ne kadar tedbir alınıralsa alınsın veli ve ilham kavramlarına yapılan bu vurgu toplumsal zihinlerde yer etmiştir. Günümüzde aynı konuya olan bakış açısının değiştiği, örgün eğitimdeki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarından anlaşılmaktadır. Örgün eğitimdeki ders kitaplarında yer alan dindeki doğru bilgi kaynakları aktarılırken ilhamın bilgi kaynağı olamayacağına altı çizilmiştir.⁵⁷⁶ Anlaşıldığı kadarıyla Kur'an kurslarında daha önceden veli-ilham vurgusu söz konusu iken son yıllarda farklı bir bakış açısı oluşturulmaya çalışılmış ve dini alanda yaşanan sorunlar yorum değişikliklerini zorunlu kılmıştır.

Mucizeler konusu aktarılırken Hz. Muhammed ile ilgili bazı mucizeler aktarılmış; öğrenciler, konuların sonunda yer alan sorularda Asrı Saadet isimli kitabın ikinci cildine yönlendirilmiştir. Hz. İbrahim'in ateşe atılması, Hz. Musa'nın asasının yılan olması mucizelerinin Kur'an-ı Kerim'den okunmasının istenmesi ise hedef kitlenin temel kaynaklara yönlendirildiği, Kur'an-ı Kerim mealinden ödevler verildiği anlamına gelmektedir.⁵⁷⁷ Kitabın genel anlamda kullandığı dile bakıldığında doktriner bir bakış açısının olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Muhammed'den "Peygamberimiz" şeklinde bahsedilmesi bu durumu kanıtlamaktadır. Bazı başlıklarda "Hz. Peygamber" kelimesi tercih edilmiş olsa bile konuların devamında "Bizim Peygamberimiz" cümlesinin eklenmesi aynı bakış açısını yansıtmaktadır.

"Ahiret İman" başlığında ele alınan "Kıyamet Günü ve Alametleri" konusunda ise kıyametin büyük alametleri maddeler halinde ele alınmıştır. Müslim'den rivayet edilen bir hadis-i şerife dayandırılan alametler ayrıntılı olarak işlenmiştir.⁵⁷⁸ Kader ve kazaya imandan bahseden bölümde ise bireyin iradesine vurgu yapılmış ve kişilerin kusurlarını görmezden gelip kaderi bahane etmenin doğru bir bakış açısı olmadığı ifade edilmiştir.⁵⁷⁹

575 Kazancı, Algül, Çetin, Erdiñç, Özdemirci, *Dini Bilgiler Ders Kitabı*, s. 29.

576 Bkz. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, MEB Yayınları, Ankara 2018.

577 Kazancı, Algül, Çetin, Erdiñç, Özdemirci, *Dini Bilgiler Ders Kitabı*, s. 41.

578 Kazancı, Algül, Çetin, Erdiñç, Özdemirci, *Dini Bilgiler Ders Kitabı*, s. 48-49.

579 Kazancı, Algül, Çetin, Erdiñç, Özdemirci, *Dini Bilgiler Ders Kitabı*, s. 54-55.

Hayır ve şerrin dereceleri başlığında çocuğu terbiye için dövmenin hayır tarafı daha çok olan gruba dâhil olduğu ifade edilmektedir. Dövmenin ya da dayağın güzel olmadığından, ancak terbiye için dövmenin de sonucu bakımından faydaları olduğu aktarılmıştır.⁵⁸⁰ Dönemin eğitim ve öğretim anlayışına uygun bir anlayışla yazıldığı belli olan cümleler günümüzde değişen eğitim paradigmasına uygun bir bakış açısını göstermektedir.

İslam dininin diğer dinlerden üstün olduğu ile ilgili ortaya konulan tezlerin de bilimsel bakış açısına sahip olmadığı gözükmektedir. Hintlilerin “ineğe taptıkları”, Hristiyanların ise “üç ilah inancına” sahip oldukları iddiası bahsi geçen din sahipleri tarafından kabul edilmişken; Kur'an kurslarında İslam dininin üstünlüğünün ispatlanması için bu verilerin kullanılması eğitim ilkeleriyle uyuşmamaktadır. Bu konuda dinlerin kendilerini nasıl tanımladıkları üzerinden yorum yapmak doğru bilgiye dayalı bir yorum kabul edilebilirdi.⁵⁸¹

7. 2. İbadet Dersi

İbadet dersi on altı dersten oluşmaktadır. Bu dersin içeriği incelendiğinde ilmihal kitaplarını hatırlatan bir bakış açısı görülmektedir. Herhangi bir ilmihal kitabında bulunabilecek bilgiler eserde yer almaktadır. “Sular” başlığı altında aktarılan “Temizlik yönünden suların önemi, temizlik yönünden suların çeşitleri, temizleme şekilleri” alt başlıklarında aktarılan bilgiler oldukça ayrıntılı işlenmiştir.⁵⁸² Mutlak suların ayrıldığı bölümlerde, kuyulara hayvan düştüğünde kuyunun temizlenme şekillerine kadar ayrıntılar mevcuttur. Kur'an kurslarının üstlenmiş olduğu yaygın din eğitimi misyonu çerçevesinde öğrencilerine bu kadar ayrıntılı bilgi aktarımıyla kendisine nasıl bir hedef oluşturduğu anlaşılammıştır. Kuyulara düşen hayvanlara göre, kaç kovayla kuyunun temizlenmesi gerektiği en ince detaylarına göre an-

580 Kazancı, Algül, Çetin, Erdiñ, Özdemirci, *Dini Bilgiler Ders Kitabı*, s. 58.

581 Kazancı, Algül, Çetin, Erdiñ, Özdemirci, *Dini Bilgiler Ders Kitabı*, s. 61.

582 Kazancı, Algül, Çetin, Erdiñ, Özdemirci, *Dini Bilgiler Ders Kitabı*, s. 74.

latılırken ibadet alışkanlığı kazandırmakla ilgili hiçbir ifade görülmemiştir. Din eğitimi denildiğinde uzun yıllardır süregelen nakilci din anlayışının adı geçen eserde devam ettiği anlaşılmaktadır.

7. 3. Siyer Dersi

Siyer dersi, Hz. Muhammed'in hayat hikâyesinin kronolojik olarak aktarıldığı bir içeriğe sahiptir. On dokuz dersten oluşmaktadır.⁵⁸³ İçerik ile uyumlu olan 1975 yılı müfredatındaki siyer dersi açıklamalarında konuların tarih dersi kavramı dışında anlatılması istenmiştir. Ancak materyal olarak belirlenen konuların ele alınışı ezber ağırlıklıdır. Dersin ruhunu vermek öğreticiye kalmış gibidir. Derslerin sonunda yer alan bölümde ise tamamen ezber bilgilere dayanan sorular yer almıştır. Dönemin ezberci bilgi anlayışına uygun bir içerik oluşturulmasına rağmen din eğitimi gibi aklın yanı sıra kalbe de hitap etmesi gereken bir eğitim öğretim faaliyetinden daha farklı içerikler beklenmektedir.

7. 4. Ahlak Dersi

Ahlak dersi on dört ders başlığından meydana gelmektedir.⁵⁸⁴ Eserin ahlak başlığında, kelimenin sözlük anlamı dışında birkaç tanıma da yer verilmiştir. Huy ve karakter anlamlarına sahip olan ahlakla ilgili yapılan tanımlar; iyi huyu benimsemek, her kötü huydan sıyrılmak, insandaki manevi değerler ve davranışlar topluluğu olarak belirlenmiştir.⁵⁸⁵ Konularda verilen örnekler ve kullanılan kaynaklara bakıldığında ilahi bir ahlak anlayışının kazandırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Ahlak ilminin amacı olarak birey mutluluğunun sağlanması gösterilmiştir. Ahlakın fert ve cemiyet üzerindeki tesiri başlığında verilen maddeler ahlaklı bireyin özelliklerinden bahsetmekte; bireye sağladığı faydalarla ilgili cümlelere rastlanmamaktadır.⁵⁸⁶ Kita-

583 Kazancı, Algül, Çetin, Erdinç, Özdemirci, *Dini Bilgiler Ders Kitabı*, s. 121-181.

584 Kazancı, Algül, Çetin, Erdinç, Özdemirci, *Dini Bilgiler Ders Kitabı*, s. 185-225.

585 Kazancı, Algül, Çetin, Erdinç, Özdemirci, *Dini Bilgiler Ders Kitabı*, s. 185.

586 Kazancı, Algül, Çetin, Erdinç, Özdemirci, *Dini Bilgiler Ders Kitabı*, s. 186, Ahlakın fert üzerindeki tesirleri başlığında ahlaklı kişilerin doğru, dürüst, çalışkan olacağı, vazifelerini bileceği, din vatan milleti sevecekleri, temizliğe dikkat edecekleri maddeleştirilmiştir.

bın sonraki bölümlerinde ahlaki vazifeler başlığında bireyin sorumlu olduğu kişilere karşı ne gibi görevleri olduğu maddeler halinde belirlenmiştir. Yapılan sıralama önce "Allah'a karşı vazifelerimiz, sonra Peygamberimize karşı vazifelerimiz" şeklinde devam etmektedir. İnsanın kendi şahsına karşı vazifeleri, karı-kocanın birbirlerine karşı vazifeleri, anne-babanın çocuklarına karşı vazifeleri, çocukların anne ve babalarına karşı vazifeleri ve son olarak da kardeşlerin birbirlerine karşı vazifeleri yine maddeler şeklindedir.⁵⁸⁷

Ahlak dersinde "İctimai Vazifeler" dört ayrı bölümde ele alınmaktadır. Toplumsal sorumluluktan, vatan ve milleti sevmenin öneminden, askerlik ve yurt savunmasından, vergi verip kanun ve nizamla uymadan, milli birlik ve beraberliğin öneminden bahsederek milli bakış açısının yanı sıra iyi bir vatandaşın özelliklerini kurs öğrencilerine kazandırmayı hedeflemektedir.⁵⁸⁸ Derste kullanılan örnekler, İslam ahlakının kazandırılmak istenmesiyle beraber Müslüman-Türk büyüklerinin üstün ahlakını ele alarak Türk-İslam sentezini öğrencilerine kazandırmak isteyen ve milli terbiyeyi esas alan Kur'an kursu anlayışını göstermektedir.

Kitapta içerikle ilgili soruların hazırlanması hedeflere ulaşmada öğreticiye kolaylık sağlayacak özelliktedir. Sorular incelendiğinde ise farklı soru şekillerinin belirlendiği anlaşılmaktadır. Bazı sorulardan sonra öğrencilere tercih hakkı verilmiştir: "Dinin asıl sahibi kimdir? Peygamberler dinin sahibi midir? Yoksa Allah adına insanlara tebliğ eden insanlar mıdır?" sorusu bu duruma örnektir.⁵⁸⁹ Bazı sorular bilgi ölçmeye yönelik hazırlanırken; analiz ve sentez yeteneğini ölçmeye yönelik sorular görülmektedir. Öğrencilerin kendi içinde öğrendiklerini tartışmalarını isteyen sorular da mevcuttur: "Sadaka veren bir insanın Müslüman olduğunu söyleyebilir misiniz? Konuyu kendi aranızda tartışın. Amellerin vakitlere bağlı olduğunu çeşitli misallerle anlatın. Elektrik lambasını düşünün. Onun yanmasının, düşmeye, düşmenin santrale, santralin motora... bağlı olduğunu ve her şeyin

587 Kazancı, Algül, Çetin, Erdiç, Özdemirci, *Dini Bilgiler Ders Kitabı*, s. 188-193.

588 Kazancı, Algül, Çetin, Erdiç, Özdemirci, *Dini Bilgiler Ders Kitabı*, s. 197-209.

589 Kazancı, Algül, Çetin, Erdiç, Özdemirci, *Dini Bilgiler Ders Kitabı*, s. 7.

en son yine Allah'a muhtaç olduğunu arkadaşlarınıza anlatın"⁵⁹⁰ vb. Özellikle siyer dersiyile ilgili olarak hazırlanan sorular hedef kitlenin bilgi düzeyini ölçmeye yöneliktir: "Veda hutbesi hangi tarihte, nerde irad olundu? Rıdvan biatı ne zaman ve hangi şartlarda yapıldı?" vb.⁵⁹¹

Ayrıca Bayraktar; "Dini Bilgiler" ders kitabının öğrenciler için cazip olmadığını, içinde geçen terimlerin hedef kitlenin seviyesinin üzerinde olmasından dolayı anlamakta zorlandıklarını aktarmış ve bu bilgileri dönemin öğreticilerine dayandırmıştır. Kaza ve kader konusunda geçen "ecel-i kaza", "ecel-i müsemma" terimleri bu konuya verilen örneklerdir. Yapılan bu yorumlar Kur'an kurslarında okutulan kitabın öğrencilerin gelişim düzeyleriyle uyum göstermediğini, öğrencilerin ön bilgileri hakkında bilgi sahibi olunmadığını hatırlatmaktadır.⁵⁹²

8. İnancım, İbadetim, Peygamberim, Ahlakım

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın çağdaş verileri göz önünde bulundurarak Kur'an kursları için materyal olarak hazırladığı "Temel İslam Bilgileri" adlı eser, dört ayrı kitaptan oluşmaktadır. İnancım, İbadetim, Peygamberim ve Ahlakım isimli kitaplardan oluşan seri, 2006 yılında hazırlanmıştır.

Kitap serileri hakkında yapılan çalışmaların bir kısmı öğreticilerin ders kitaplarıyla ilgili değerlendirmelerini içermektedir. Bu değerlendirmelerden biri, Hatice Kübra Yeniay'ın 2011 yılında Kayseri ili Kocasinan ilçesinde görevli olan öğreticilere uygulanan anketten çıkan sonuçlara dayanmaktadır. Öğreticilerin genel olarak ünitelerin başlarında yer alan "Ünite Hakkında, Öğrenme Hedefleri, Üniteye Çalışırken" bölümlerini faydalı buldukları, kitaptaki başlıklarla içeriğin birbiriyle uyumlu olduğunu düşündükleri, ayet ve hadislerin konuya uygun olarak seçildiği ve bilgilerin objektif bir dille sunulduğunu düşünmektedirler. Ancak bazı açılardan eserde eksiklikler görüldüğü sonucuna varıldığı da araştırmada dile getirilmektedir. Konu başlıklarının dikkat çekici olmadığı

590 Kazancı, Algül, Çetin, Erdinç, Özdemirci, *Dini Bilgiler Ders Kitabı*, s. 10-16.

591 Kazancı, Algül, Çetin, Erdinç, Özdemirci, *Dini Bilgiler Ders Kitabı*, s. 165-178.

592 Bayraktar, *Eğitim Kurumu Olarak Kur'an Kursları Üzerine Bir Araştırma*, M. Ü. İFAV Yayınları, İstanbul 1992, s. 102.

ifade edilmiştir ki bu durumun eserle ilgili olmadığı, çünkü öğretim programlarında belirlenen konu başlıklarına göre kitabın içeriğinin oluşturulduğu belirtilmelidir. Konuların öğrenci seviyesine uygunluğu ile ilgili de olumsuz geri dönütler vardır ki yukarıda ifade edilen açıklama burada da geçerlidir. Kitapta yer alan değerlendirme sonuçlarından farklı soru türlerinden yararlanılmadığı ortaya çıkmıştır. Yine araştırma sonucuna göre kitapta kullanılan dilin öğrencilerin seviyesinin üzerinde olduğunun düşünüldüğü de belirtilmiştir.⁵⁹³

8. 1. İnançım

Serinin ilk kitabı olan “İnançım” adlı eser; müfredatla uyumlu olarak dokuz üniteden oluşmaktadır. Eser Prof. Dr. Erdoğan Pazarbaşı, Doç. Dr. Ali Kuşat ve Doç. Dr. Süleyman Akyürek tarafından hazırlanmıştır. İlk üç ünite inanç esaslarına hazırlık niteliğindedir.⁵⁹⁴ Her ünitenin ilk bölümünde yer alan “Ünite Hakkında, Öğrenme Hedefleri, Üniteyi Çalışırken” başlıklarından üniteyi çalışırken dikkat edilmesi gereken hususlar “İnançım” kitabında birbirine benzer yönlendirmeler içermektedir. Ünite başlıklarındaki hedeflere ulaşıp ulaşılmadığının kontrol edilmesi, anlaşılmadıysa konunun tekrar okunması istenmiştir. Ünite içindeki etkinliklerin yapılması istenmiş ve son olarak da kaynakçadan ulaşılabilen eserlerin incelenmesi için yönlendirme yapılmıştır.⁵⁹⁵ “Sıra sizde, düşünelim, araştıralım, öğrenelim” isimli etkinliklerin yerine getirilmesi ısrarla vurgulanırken; bu etkinliklerde zaman zaman hedef kitlenin özelliklerinin, bilgi ve becerilerinin göz önünde bulundurulmadığı görülmektedir.⁵⁹⁶ Kitapta görsel materyallere vurgu yapılmamış olması önemli bir eksiklik olarak görülmektedir. Sayfaların farklı renklerle

593 Hatice Kübra Yeniay, “İnançım” Adlı Ders Kitabının Değerlendirilmesi (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2012, s. 99-103.

594 Erdoğan Pazarbaşı, Ali Kuşat, Süleyman Akyürek, İnançım, Temel İslam Bilgileri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 7-50.

595 Pazarbaşı, Kuşat, Akyürek, İnançım, Temel İslam Bilgileri, s. 6.

596 “Kur’an’dan insanın yaratılış aşamalarını anlatan ayetleri bularak okuyunuz, Esma-i Hüsnâ’dan Allah’ın celal sıfatlarıyla ilgili olanları araştırınız, Fiziksel, biyolojik ve toplumsal yasalar ile kader arasındaki ilişkiyi açıklayınız, Kur’an’ın mucize oluşunu ve belağatini inceleyiniz” vb. cümleler bu konuda örnektir.

de düşünölmüş olması bir canlılık sağlamış olsa bile, okuma parçaları, şiirler ve resimler noktasında zayıf bir görüntü arz etmektedir.

8. 2. İbadetim

Temel İslam Bilgileri serisinin ikinci kitabı olan *İbadetim*; diğer eserlerde olduğu gibi "Ünite Hakkında, Öğrenme Hedefleri ve Üniteyi Çalışırken" bölümleriyle başlamaktadır. Dr. Yaşar Yiğit ve Dr. Ekrem Keleş tarafından kaleme alınan ünite ele alınan konu başlıkları hakkında bilgi verilen ilk bölüm "Ünite Hakkında"dır. Öğrenme hedeflerinde, ünite sonunda ulaşılması gereken amaçlar aktarılmakta; son bölümde ise üniteye çalışırken dikkat edilmesi gereken noktalar hatırlatılmaktadır.⁵⁹⁷ "Birlikte Konuşalım, Düşünelim, Not Edelim, Tartışalım, Araştıralım Öğrenelim" başlıkları eserde kullanılmıştır.⁵⁹⁸ Her ünitenin sonunda yer alan ünite özeti ise önemli olan noktaların öğrenciler tarafından anlaşılması için tekrar niteliğindedir. Sonda yer alan soruların bir kısmı açık uçlu sorular iken; bazı sorular çoktan seçmeli olarak hazırlanmıştır. Örgün eğitimde de bahsi geçen yıllarda devam eden çoktan seçmeli soru tekniğinden yaygın din eğitimi de etkilenmiştir. Genel olarak sorular bilişsel düzeyde hazırlanmıştır. Konu aralarında yer alan, tartışılması ve birlikte konuşulması istenen konu başlıkları hedef kitlenin yaş ve eğitim düzeyi göz önünde bulundurulduğu zaman pek mümkün gözükmemektedir.

Kitap yedi üniteden oluşmaktadır. Kitapta hem ikinci ünite olan temizlik ünitesi hem de üçüncü ünite olan namaz ünitesinde okuyalım başlığında anlatılan konularla ilgili öğrencilerin ilmi-hallere yönlendirilmesi söz konusudur.⁵⁹⁹ İbadetlerle ilgili yer verilen bilgiler, öğrencilerin günlük yaşamına olan katkısı açısından zaten oldukça ayrıntılı iken; bir de ilmi-

597 Yaşar Yiğit, Ekrem Keleş, *İbadetim*, Temel İslam Bilgileri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013, s. 6-20.

598 Yiğit, Keleş, *İbadetim*, Temel İslam Bilgileri, s. 10-11.

599 Örnek olarak; mestler üzerine yapılan meshin detaylarını ilmi-hallerden okuyunuz, hangi durumlarda sehiv secdesi gerektiğini ve nasıl yapıldığını ilmi-hallerden araştırınız, yolcu namazıyla ilgili detayları ilmi-hallerden okuyunuz vb.

hallerden aynı konuların ayrıntılarının okunmasının istenmesi öğrencilere ilmihale başvurma alışkanlığını kazandırmayı amaçlamaktadır.

Üçüncü ünite olan namaz ünitesinde “Üniteye Çalışırken” başlığında namazın bireysel ve toplumsal işlevini benimsetmeye çalışan bir anlayış vardır. Öğrencinin çevresindeki özelde namaz, genelde din algısını yorumlaması gereken sorular oluşturulmuştur. “Çevrenizde namaz, vakitleri gözlenen bir huzur anı olarak mı yoksa bir külfet gibi mi algılanmaktadır? Üzerinde düşünün. Kur'an'da namazın muhakkak insanları kötülükten uzaklaştıracağı söylendiği halde bazı namaz kılanların kötülükler işlemesi hakkında ne düşünüyorsunuz? Değerlendirin.” bu tür sorulara örnektir.⁶⁰⁰ “Hac ve Kurban” ünitesinde üniteyi çalışırken Diyanet İşleri Başkanlığı'nca hazırlanan “Hac Özlemi” ve “Umre” adlı CD'lerin izlenmesi istenmiştir. Görsel materyal olarak yönlendirilen CD'lerin konuların anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Yine Başkanlığın yayınları arasında olan “Hac İlmihali, Umre Rehberi, Haccı Anlamak ve Hicaz Albümü” eserlerinin okunması,⁶⁰¹ Başkanlığın ilk yıllarda da vurgu yaptığı eserlerin ya da Başkanlıkça tavsiye edilen kitapların materyal olarak kullanılması geleneğinin devam ettiğini kanıtlamaktadır.

8. 3. Peygamberim

Serinin üçüncü kitabı olan Peygamberim isimli eser; Prof. Dr. Nahide Bozkurt ve Dr. Remziye Yılmaz tarafından kaleme alınmıştır. Altı üniteden oluşan kitap; Hz. Muhammed'in peygamberlik öncesi dönemini, peygamberliğini, örnek ahlakını, ilme ve öğrenmeye verdiği önemi ele almaktadır.⁶⁰² Kitabın genelinde Hz. Muhammed'den “Peygamberimiz” şeklinde bahsedilmesi doktriner bakış açısının bir sonucudur.⁶⁰³ Ünitelerin başında yer alan “Üniteye Çalışırken” bölümünde kitabın genelindekine benzer yönlendirmeler kullanılmıştır. Ünite başındaki

600 Yiğit, Keleş, İbadetim, Temel İslam Bilgileri, s. 50.

601 Yiğit, Keleş, İbadetim, Temel İslam Bilgileri, s. 120.

602 Daha fazla bilgi için bkz. Nahide Bozkurt, Remziye Yılmaz, *Peygamberim Temel İslam Bilgileri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011.

603 Kitabın bazı bölümlerinde Hz. Peygamber lafzının kullanılması da söz konusudur.

hedeflere ulaşılmadığı takdirde konuların tekrar okunması ve kaynaktan yararlanılması istenmiştir. Konularla ilgili görsel yayınların izlenmesi tavsiye edilmiştir.⁶⁰⁴ Kurslarda -her ne kadar hedef kitleye bırakılmışsa da- basılı materyal dışında görsel materyallerin eğitim öğretim sürecine katkı sağlaması söz konusudur. Eserde “Düşünelim, Sıra Sizde, Biliyor musunuz? Araştıralım, Öğrenelim” etkinlikleri öğrencilerde konuların pekiştirilmesine yöneliktir. Etkinliklerin bir kısmında sorulan sorular tarihle bugünü bağdaştırmaya yöneliktir. Örneğin; “Bugün de bazı toplumlarda kâhinlik ve büyücülüğün az da olsa bulunmasının sebepleri nelerdir? Bu tür olumsuz davranışlardan kaçınma konusunda neler yapılabilir? Peygamberimizin Mekke'nin fethi sırasında okuduğu hutbenin bugün için önemi nedir?”⁶⁰⁵ Etkinliklerin bir kısmında ise bilişsel bilgidен farklı olarak duygu eğitime vurgu söz konusudur. Hz. Muhammed'in çocukluk yıllarındaki örnek olayların araştırılması ve bu olayların oluşturduğu duygu ve düşüncelerin paylaşılmasının istenmesi bu konuya örnektir.⁶⁰⁶ Hz. Muhammed'in arkadaşlık tarzı ile kendi arkadaşlık tarzının değerlendirilmesini isteyen soru da aynı doğrultudaki etkinliklerdendir.⁶⁰⁷ Hz. Muhammed'in kadınların eğitimine verdiği önemle ilgili konular değerlendirildikten sonra hedef kitleden kadınların eğitim düzeyinin yükseltilmesiyle ilgili neler yapılabileceğinin cevabı istenmiştir. Ayrıca tarihsel süreç içinde kadınların eğitimi konusunda ne gibi farklı anlayışların ve etkilerinin olduğu da üzerinde düşünülmesi beklenen sorulardandır.⁶⁰⁸ Aslında hedef kitlesinin çok büyük bir bölümü kadınlardan oluşan kurslarda, onların tarihteki eğitim öğretim süreçlerinin gündeme alınması önemlidir.

Hz. Muhammed'in hayatının kronolojik olarak anlatıldığı ilk ünitelerden sonra O'nun örnekliliğinin açıklandığı üniteler yer almaktadır. “Peygamberimizi Nasıl Örnek Almalıyız (Taklit Etme mi? Örnek Alma

604 Bozkurt, Yılmaz, *Peygamberin Temel İslam Bilgileri*, s. 6.

605 Bozkurt, Yılmaz, *Peygamberin Temel İslam Bilgileri*, s. 10-74.

606 Bozkurt, Yılmaz, *Peygamberin Temel İslam Bilgileri*, s. 14.

607 Bozkurt, Yılmaz, *Peygamberin Temel İslam Bilgileri*, s. 116.

608 Bozkurt, Yılmaz, *Peygamberin Temel İslam Bilgileri*, s. 127.

mı?)” başlığında taklit etme ve örnek almanın arasındaki farka dikkat çekerek konuya giriş yapılmıştır. Hz. Muhammed’i modelleme olarak ifade edilen örnek almanın, O’nun yaşadığı dönemin kendine ait özelliklerini koruyarak günümüze aktarmak demek olmadığı ifade edilmiştir.⁶⁰⁹ Kullanılan araç ve gereçlerin toplumun kültürel ve ekonomik yapısına bağlı olarak değiştiğiyle ilgili vurguların sonunda Hz. Peygamber’in hangi davranışlarının örnek alındığının değerlendirilmesi istenmiştir.

8. 4. Ahlakım

Yedi üniteden oluşan bu eser Doç. Dr. Celal Türer, Prof. Dr. Erdoğan Pazarbaşı, Doç. Dr. Süleyman Akyürek ve Doç. Dr. Ali Kuşat tarafından kaleme alınan serinin son kitabıdır. Sunuş bölümünde ahlakın tanımından, ahlaki değerlerden, İslam’ın ahlaka verdiği önemden, bireysel ve toplumsal sorumluluklardan, İslam ahlakında sevgiden ve kültürel mirastaki önemli şahsiyetlerden bahsedilmiştir. Başkanlığın diğer eserlerde de vurguladığı gibi halkın din konusunda bilgilenme ihtiyacının hurafelerden uzak bir şekilde oluşturulmaya çalışıldığı ifade edilmiştir.⁶¹⁰ Ünitelerin başında yer alan “Üniteyi Çalışırken” bölümünde serinin diğer bölümlerinde olduğu gibi etkinliklerin mutlaka yapılması, ulaşılamayan hedeflerle ilgili konuların tekrar okunması ve kaynakçadan eserlerin incelenmesi istenmiştir. İlk ünite ahlakın tanımı yapılmıştır. Ahlak; değer yargılar, yapılması gereken görevlerin bütünü olarak ve toplumdaki iyi ya da kötü davranışların manzumesi olarak tanımlanmıştır.⁶¹¹ Ahlakın kaynakları olarak İslam dininin iki temel kaynağı gösterilmiştir. Kur’an-ı Kerim ve Hz. Muhammed’in hayatı ve sözleri ahlakın kaynağı olarak kabul edilmiştir. Kur’an ve sünnet merkezli bir ahlak anlayışından hareket eden bir bakış açısıyla “Ahlakım” kitabı hazırlanmıştır.

Etkinlikler içinde sorulan bazı sorular -öğrencilerin yaş ve eğitim oranları göz önüne alındığında- onların düşünsel yeteneklerini zor-

609 Bozkurt, Yılmaz, *Peygamberim Temel İslam Bilgileri*, s. 93.

610 Celal Türer, Erdoğan Pazarbaşı, Süleyman Akyürek, Ali Kuşat, *Ahlakım Temel İslam Bilgileri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 3.

611 Türer, Pazarbaşı, Akyürek, Kuşat, *Ahlakım Temel İslam Bilgileri*, s. 7.

layacak tarzdadır. "Hz. Peygamberin ahlak modeli olması hususunda akla gelebilecek bir soru şudur: Peygamberimizden 14 asır sonra, onun yaşadığı kültür ve coğrafyadan apayrı bir ortamda yaşayan insanların, peygamberimizi bugün örnek alması mümkün müdür? Eğer mümkünse bu nasıl olacaktır? Bu soruyu sınıfça cevaplayınız."⁶¹² ve "Biyolojik anne-babalık ile psikolojik-eğitsel anne babalık arasındaki farkları söyleyiniz."⁶¹³ soruları bu konuda örnektir. Eserdeki "Din-Ahlak İlişkisi" başlığında yapılan din tanımlarının ahlak eksenli olduğu görülmektedir. "İnsanların saadete ulaşmak için inanarak hayatlarına yansıttıkları ahlaki değerlerin bütünü, ahlaklı yaşam tarzı" şeklinde dinle ilgili yapılan tanımlar ise dindarlıkla hedeflenen bireyin ahlaklı insan olduğunu ifade etmektedir.⁶¹⁴

Kitapta yer alan "İslam Ahlakında Sevgi" başlıklı ünite de Allah, Peygamber sevgisinden bahsedilirken ilerleyen başlıklarda "Bayrak ve Vatan Sevgisi" ele alınmakta, milli bir bakış açısının, sorumluluk sahibi yurttaşlar yetiştirmenin Kur'an kurslarında hedeflendiği anlaşılmaktadır.⁶¹⁵ Serinin diğer kitapları gibi bu kitapta da ünite özeti, üniteyi gözden geçirme ve değerlendirme soruları yer almaktadır. Kitaptaki görsel öğeler yeterli olmadığı gibi etkinlikler hazırlanırken hedef kitlenin özelliklerinin göz önünde bulundurulmadığı düşünülmektedir. Temel İslam Bilgileri serisinin içeriği birkaç ayrıntı dışında 2004 ve 2012 Öğretim Programlarının konu başlıklarıyla aynıdır.

9. Dinim İslam Temel Bilgiler

Diyanet İşleri Başkanlığı yayınlarından çıkan eser, 22.08.2013 tarihli Din İşleri Yüksek Kurulu kararıyla Prof. Dr. Muhammet Şevki Aydın'ın editörlüğünde basılmıştır. Kitabın giriş bölümünde "Bu Kitaptan Nasıl Yararlanalım?" başlığı altında Kur'an kurslarının farklı yaş ve düzeydeki bireylere hizmet vermesinden dolayı yaşanan zor-

612 Türer, Pazarbaşı, Akyürek, Kuşat, *Ahlakım Temel İslam Bilgileri*, s. 22.

613 Türer, Pazarbaşı, Akyürek, Kuşat, *Ahlakım Temel İslam Bilgileri*, s. 82.

614 Türer, Pazarbaşı, Akyürek, Kuşat, *Ahlakım Temel İslam Bilgileri*, s. 17.

615 Türer, Pazarbaşı, Akyürek, Kuşat, *Ahlakım Temel İslam Bilgileri*, s. 97-116.

luklara dikkat çekilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 2005 yılında yeni bir din eğitim anlayışı benimsediğini ve bu anlayışla beraber ders kitabına bağlı ama bağımlı olmayan bir eğitimin kabul edildiği de ifade edilmiştir. Hem öğreticiler hem de öğrenciler için bilgileri ezberlemeye dayalı değil, bilgiye nasıl ulaşacağını bilme, araştırma, yeni bilgiler üretebilme gibi becerileri geliştirmeyi hedefleyen bir eğitim öğretim anlayışı ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu nedenle materyal olarak ders kitaplarının eğitim paydaşlarına ilham verici olması ama sınırlandırıcı olmaması üzerinde durulmuştur. Öğrenmenin öznesi olan öğrencinin merkeze alınması ve ulaştığı bilgileri kullanarak günlük hayatında karşılaştığı sorunlarına çözüm bulabilen bireyler yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Son olarak kitabın Hanefi ve Şafi mezhebi esas alınarak hazırlandığı ifade edilmiştir. Bu açıdan mezhepler arası yaklaşımla kitabın hazırlandığı ve bu yaklaşım sayesinde öğrencilerin mezhepler arasındaki farklılığı daha iyi anlayacağı ortaya konulmuştur.⁶¹⁶ Yaygın din eğitimi kurumu olarak Kur'an kurslarındaki eğitimin pedagojik değil, teolojik temele dayanması yine de kurumun din eğitimi anlayışını mezhepler arası olarak nitelendirmesine engel olmamıştır. Ülkedeki nüfusun büyük bir çoğunluğunun kendisini Hanefi veya Şafii olarak isimlendirmesi eserde iki mezhebi anlayışın ele alınmasına neden olmuştur. Ancak ülkede sayısal olarak yoğun bir nüfusa sahip olmayan diğer görüşlerin dile getirilmemiş olması mezhepler arası yaklaşımın sınırlarını daraltmaktadır.

Kitap, kur sistemine göre hazırlanan öğretim programı esas alınarak yazılmıştır. İtikat, ibadet, ahlak ve siyer öğrenme alanlarında hazırlanan eser, ünite başlıklarına göre konuları ele almaktadır. Ünitelerden önce Âşık Yunus ve Yunus Emre'den dörtlükler aktarılmıştır. Birinci kurdaki başlıklar itikat dersi için "İnsan ve Din, İman ve İnsan"dır.⁶¹⁷ İbadet dersinin başlıkları "İbadet ve Mükellef, Temizlik",⁶¹⁸ ahlak dersinin "İslam'da

616 *Dinin İslam Temel Bilgiler*, DİB Yayınları, Ankara 2016, s. 4-5.

617 *Dinin İslam Temel Bilgiler*, s. 12-22.

618 *Dinin İslam Temel Bilgiler*, s. 26-53.

Ahlak",⁶¹⁹ siyer dersinin ise "Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed" şeklinde.⁶²⁰ 2012 yılı İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programlarında yer alan konu başlıkları ile kitaptaki içerik birbirleriyle uyumludur. Konuların sonunda yer alan etkinlikler öğrencilerin konuyla ilgili kendi tecrübelerini paylaşmalarını sağlamaya yönelik olduğu gibi arkadaşlarıyla öğrendiklerini müzakere etmesi anlayışı üzerine kurulmuştur. Aynı zamanda Kur'an-ı Kerim mealinden konuların içeriklerine uygun olarak bireysel araştırmaya yönelik ödevler verilmiştir. Konularla ilgili içerikle uyumlu ayetler, tanımlar ve hadis-i şerifler sayfa kenarlarında verilmiştir. Kitapla ilgili açıklamalarda ifade edilen mezhepler arası yaklaşımın örneklerinden ilki "Mükellef ve Davranışları" başlığındadır.⁶²¹ Alt başlıkların açıklanmasından sonra Şafii mezhebinin ef'al-i mükellefin tasnifi anlatılmıştır. Kitabın ilerleyen sayfalarında da aynı şekilde Şafii mezhebinin bakış açısı ayrıca vurgulanmıştır.⁶²²

İslam'da Ahlak ünitesinin "Güzel Ahlakı Nereden Öğreniriz?" alt başlığında güzel ahlakın iki kaynağı olduğu ifade edilmiştir. İlki Kur'an-ı Kerim diğeri ise Hz. Muhammed'in uygulamaları olarak gösterilmiştir ki bu durum kurslardaki ahlakın ilahi ya da dini ahlak olduğunu göstermektedir. Aynı konunun etkinlik çalışmasında ise tarihten veya günümüzden örnek bireylerin ele alınması isteği söz konusudur. Model şahsiyetlerin sadece tarihle sınırlandırılmamış olması ise bireylerin örnek alınabilirlik şansını arttırmaktadır.⁶²³

Siyer dersinin hazırlık çalışmasında Hz. Muhammed'in çocukluk ve gençlik yıllarında öğrenilen bilgilerden öğrencileri en çok etkileyen olayla ilgili duygu ve düşünce paylaşımı yapılması istenmiştir.⁶²⁴ İslam

619 *Dinin İslam Temel Bilgiler*, s. 55-63.

620 *Dinin İslam Temel Bilgiler*, s. 67-78.

621 *Dinin İslam Temel Bilgiler*, s. 33.

622 Guslün farzları başlığında mazmaza ve istinşakın Şafii mezhebine göre sünnet olduğu ifade edilmiştir. Kanın abdesti bozmayacağı, teyemmümün sadece toprakla yapılması, sırasına uygun olarak teyemmümün yapılması farzdır, Şafii mezhebindeki hayız süresinin farklılığı, İbadet dersiyle ilgili bölümde "Namazda Okunan Dua ve Tesbihler" başlığında Hanefi ve Şafii mezheplerine göre iki farklı alt başlıkta dua ve sureler aktarılmıştır.

623 *Dinin İslam Temel Bilgiler*, s. 58-61.

624 *Dinin İslam Temel Bilgiler*, s. 67.

dininin en önemli örnek şahsiyeti olarak Hz. Muhammed ile öğrencilerin duygu paydaşlığının sağlanması açısından seçilen etkinlik örnekleri eserin ilk sayfalarında ulaşılmak istenen yeni eğitim öğretim anlayışını kanıtlar tarzdadır. Aynı zamanda siyer haritası gibi kullanılan görsel materyaller de farklı bireylere yönelik eğitimi desteklemektedir.

Ahlak konularının işlendiği bölümlerde iyi bir Müslüman güzel ahlaklı bir insan olarak tanımlanmıştır. Ahlak dersinde işlenen konu başlıklarındaki etkinlikler genel olarak Kur'an-ı Kerim mealinden yapılacak çalışmalar şeklindedir. Kitapta İslam ahlakının ön gördüğü insan modelinden bahsedilirken başlıklar ayrıntılarıyla açıklanmış, İslam ahlakında kötü görülen ve yerilen başlıklardaki kavramlar ise sadece tanımlarıyla yetinilmiştir.⁶²⁵

İtikat dersindeki "Peygamberlere İman" konusunda mucizeden bahsedilmektedir. Aynı başlıkta kerametın de tanımı yapılmış, mucize ve kerametın arasındaki farka dikkat çekilmiştir.⁶²⁶ Örgün din eğitiminde bilgi kaynakları aktarılırken ilham, keşf gibi kavramların kesinlikle bilgi kaynağı olarak kabul edilmemesi gerektiği vurgulanırken; yaygın din eğitiminde kerametden bahsedilmesinin amacı çok anlaşılammıştır.

Kitapta yer alan konu başlıkları ve konuların ele alınış şekli ilmihal kitaplarını hatırlatmaktadır. Örneğin, hac çeşitlerinin, zekât ve namaz gibi ibadetlerin ele alınışı bu duruma örnek teşkil etmektedir.⁶²⁷ Kur'an ile birlikte kâinatı okuyan bireyler yetiştirmeyi hedefleyen,⁶²⁸ hazır bilgilerin ezberlenmesiyle bunun gerçekleşemeyeceğini belirten bir anlayıştan bahsederken özellikle itikat ve ibadet derslerindeki bilgi yoğunluğu kendi içinde tezat teşkil etmektedir. Eseri klasik ilmihal kitaplarından ayırt eden temel özelliği ise etkinliklerde görülmektedir. Etkinlikler, konu başlıkları ile uyumlu olarak belirlenmiş, Kur'an meali odaklı çalışmalar istenmiştir. Ancak bazı sorular ya da etkinlikler hedef kitleyi açacak özellikte görünmektedir. Örneğin zekât konusu

625 *Dinin İslam Temel Bilgiler*, s. 186.

626 *Dinin İslam Temel Bilgiler*, s. 223.

627 *Dinin İslam Temel Bilgiler*, s. 227-235.

628 *Dinin İslam Temel Bilgiler*, s. 6.

anlatıldıktan sonra altın, gümüş ve hayvanlardan bazı değerler verilerek zekâtının hesaplanması istenmiştir ki Kur'an kurslarına gelen öğrencilere bu durumun nasıl bir katkısı olduğu anlaşılammıştır. Aynı şekilde kaderle ilgili kavramlar aktarılırken; "Eceli gelmeden kimse kimseyi öldürmez ise katil niçin yaptığından sorumlu tutulmuştur?" sorusunun arkadaşlarla tartışılması istenmiştir. Bu sorular hedef kitleyi aşacak sorulara örnek teşkil etmektedir.⁶²⁹ Kitabın sonunda yer alan kaynakçada ise dipnot uygulaması yerine eserlerin topluca aktarılmasına karar verildiği anlatılmıştır. Eserde Kur'an kurslarının farklı yaş ve özellikteki bireylere yönelik eğitim veren bir kurum olduğu ifade edilmiş yalnız hazırlanan eserin hangi yaş grubunu hedef kitle olarak belirlediği aktarılmamıştır. Kitapta yer alan etkinlikler ise çok büyük bir bölümünü ev hanımlarının oluşturduğu –hatta okuma yazma bilmeyen ya da ilkokul mezunu olan- öğrencilerin yerine getirebileceği şekilde belirlenmemiştir.⁶³⁰ Bu açıdan büyük emekler verilerek oluşturulan eserin hedef kitleye olan uygunluğunun tekrar gözden geçirilmesi, eğitimin başarısı açısından oldukça önemlidir.

10. Genel Değerlendirme

Günümüzde Kur'an kurslarıyla ilgili işleri düzenleme görevi Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Din Eğitimi Şubesi Müdürlüğü'ne aittir. Kursların açılış, eğitim-öğretim, yönetimiyle ilgili işleri düzenlemek, okutulacak ders kitaplarını hazırlamak Araştırma Planlama ve Koordinasyon Dairesi Başkanlığı ile işbirliği içinde yürütülürken öğrenci ve öğretmenlerle ilgili istatistikleri toplamak, Kur'an kursu binalarıyla ilgili çalışma ve teklifleri değerlendirmek gibi görevler de Din Eğitimi Şubesi Müdürlüğü tarafından yerine getirilen görevlerdir. Program

629 *Dinin İslam Temel Bilgiler*, s. 335.

630 Konuyla ilgili yapılan alan çalışmaları hedef kitenin eğitim düzeyleri hakkında bilgi vermektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Zahide Bulut, 18-50 Yaş Arası Bayanların Kur'an Kurslarına Devam Motivasyonları (Ankara-Keçiören Örneği), (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009; Emre Yılmaz, Kur'an Kurslarında Öğrenim Gören Yetişkin Bayanlarda Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma (Bilecik Örneği), (Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2017.

Geliştirme Şubesi Müdürlüğü'nün ise Kur'an öğretimi konusunda araştırmalar yapmak ve böylece kurslar arasında metot birliği sağlamak ve ders cetvellerini incelemek gibi görevleri vardır.⁶³¹

Kur'an kurslarının eğitim öğretim faaliyetlerine başladığı 1924 yılından itibaren kurslarda Kur'an alfabesi ve Kur'an-ı Kerim kullanılmış olması, kursların hedeflerine uygunluk arz etmektedir. 1943 yılında hazırlanan ilk talimatnamede de kaynak olarak Kur'an-ı Kerim'in kullanılmış olması yukarıdaki görüşü desteklemektedir.⁶³²

Sonraki dönemlerde Diyanet İşleri Başkanlığı'nun yayımladığı eserlerden bir kısmı Kur'an kursları için yardımcı kaynak olma özelliğini göstermiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi ilk dönemlerde materyal kavramıyla kast edilen basılı kaynaklardır.⁶³³ 1975 yılı müfredatında ise dönemin şartlarına uygun olarak teyp, plak ve kasetlerin materyal olarak kullanılması istenmiştir.⁶³⁴ Değişen eğitim öğretim programlarıyla birlikte dini bilgiler alanında okutulan kitaplarda da değişimler yaşanmıştır.

Kullanılan öğretim materyalleri incelendiğinde Kur'an kurslarındaki dini bilgiler, ahlak dersinin bireysel ve toplumsal ahlakı geliştirici özelliğinden ziyade bilgi aktaran ve öğüt veren mevize tarzında eserler olduğu görülmektedir. Ahlak konularının işlenişinde bireysel ve toplumsal ilişkileri düzenleyen kurallardan bahsetmek mümkün iken ibadetlerin sonucu olarak ortaya çıkması gereken ahlaki kazanımlardan söz edilmemektedir. Sıyer dersinin materyallerinde ele alınan içeriklerin de genel olarak mucize örgüsüne vurgu yaptığı ve kronolojik olarak olay ve olguları aktaran bir bakış açısına sahip olduğu anlaşılmaktadır.

631 Daha fazla bilgi için bkz. İzzet Tosun (Derleyen), *Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri*, (1924-1997).

632 *Diyanet İşleri Reisliği Kur'an Öğretici Kursu Hakkında Özel Talimat*, 19.07.1943, s. 1.

633 1924-1950 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın "halkı dini konularda aydınlatmak" görevini yerine getirme konusundaki imkânlardan uzak tutulduğunu düşünenler olmuştur. Bunu desteklemek için de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayımladığı kitap sayısının sadece otuz üç olmasını dile getirmişlerdir. Daha fazla bilgi için bkz. İsmail Kara, *Şeyhendifinin Rüyasındaki Türkiye*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998, s. 118.

634 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı (Yüziünden Okuyanlar İçin)*, 1975, s. 5.

Kur'an kursları için hazırlanan ya da tavsiye edilen kitapların -en azından 2000'li yıllara kadar- ilmihal kitaplarının bakış açısıyla oluşturulduğu da anlaşılmaktadır. Bu bakış açısının Müslüman dünyasına kazandırdığı anlayış, yapılan ibadetleri borç mantığında gören, sayısal sonuçlarına göre değerlendiren bir mantık üzerine kurulmuştur. Kullanılan materyallerin genelinde ifade edilen, her ibadetin icrasında aktarılan ayrıntılar, bireylerin zihinlerinde oluşan din algısını, dindarlık ölçeğini tarihsel süreçte sayı ve ritüellerle şekillendirmiştir.⁶³⁵ Zaten geleneksel ilmihal anlayışında, bireylerin günlük ibadetlerini yerine getirebilecek dini altyapıya sahip olması hedefler arasındadır.

Kurslarda hem öğrenci hem de öğreticiler için hazırlanan basılı materyaller dışında görsel ve işitsel alana ait çalışmaların yoğunlaştırılması, akıllı tahta uygulamasının yaygınlaştırılması, elektronik kitap ve ders yazılımlarının hazırlanması, Kur'an kurslarının hedeflerine ulaştırmada katkı sağlayacaktır.⁶³⁶

635 Okumuş, "İlmihal Dindarlığının Ahlak Algısı Ya da "Ahlaklı İnsan" Tasavvurumuzun Geleneksel Kaynakları Üzerine Bazı Tespitler", s. 263-265.

636 Akyürek, "Kur'an Kursu Öğretim Materyallerine İlişkin Değerlendirmeler", *Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu I*, Ankara 2012, s. 462.

BÖLÜM IV: ÖĞRETİCİ VE HEDEF KİTLEDE DEĞİŞİM

1. Öğreticilerde Değişim

Eğitim öğretim sürecinin temel ögeleri arasında öğrenci, öğretici, müfredat, kullanılan araç gereçler gibi faktörler bulunmaktadır. Belirtilen unsurlar içinde öğretmenlerin kritik bir rolü vardır. Müfredatları uygulayacak olan, araç gereçleri tespit eden, öğrencilere rehberlik yapması gereken öğretmenler, aynı zamanda eğitim öğretim sürecini planlayan kişilerdir.

Kur'an kursu öğretmenleri, eğitim öğretim işlerini yürütürler. Öğreticilerin Kur'an'ı yüzünden okutmayı öğretme, namaz sure ve dualarını ezberletme, bazı surelerin anlamlarını aktararak inanç, ibadet ve ahlak konularında bilgi verme ya da hafızlık yapmak isteyen bireyleri bu konuda yetiştirme gibi görevleri vardır.⁶³⁷

Bu görevleri yerine getirirken Diyanet İşleri Başkanlığı'nda görevli olan personelin - Kur'an kursu öğreticisi dâhil- 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda yer alan genel özellikleri taşımasının yanında farklı bir takım özelliklere sahip olmaları da beklenmektedir. Öğreticilerin İslam dininin ön gördüğü nitelikleri taşımasının yanı sıra Başkanlığın

637 *Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönergesi*, 10.12.2002.

görev sınırları içinde olan inanç, ibadet ve ahlakla ilgili konularda da hem aktarım hem de kazanım odaklı hareket etmeleri gerekmektedir.⁶³⁸

Kur'an kursu öğreticisi olabilmek için öğreticilik stajyerliğinin kaldırılması, en az imam hatip lisesi mezunu olunması ve Başkanlıkça açılan aşere, takrib ve tayyibe kursunun başarıyla bitirilmesi şartları aranmaktadır. Kur'an kursu öğreticiliği yeterlik belgesi alınabilmesi için ise merkezi sistemle yapılan yazılı sınavdan 70 ve üzeri puan alanlar mülakata katılabilme hakkını kazanmaktadır. "Stajyer Kur'an Kursu Öğreticiliği" yeterlik belgesine sahip olan kişiler, KPSS'den aldıkları puana göre Kur'an kursu öğreticisi olarak atanabilmektedir.⁶³⁹

Günümüzde atanma şartları, yeterlikleri Başkanlık ve işbirliği halinde olduğu diğer devlet kurumları tarafından belirlenen öğreticilerin, yaşanan tarihi süreçte eğitim öğretim algısı değiştikçe nitelikleri ve nicelikleri de değişime uğramıştır. Eğitim öğretim sürecini planlayan ve bu süreci yönetmekle sorumlu olan öğreticilerin kursların ilk açıldığı tarihten itibaren hangi eğitimlerden geçtikleri, özlük hakları, toplumdaki saygınlıkları öğreticilerle ilgili algılarda belirleyici unsurlardan olmuştur. Farklı eğitim öğretim anlayışları, beraberinde öğretmen ya da öğretici niteliklerinin değişimini de getirmiştir.⁶⁴⁰ Öğreticilerde yaşanan değişimleri -varsa gelişimleri- ise nitelik ve nicelik açısından ele almak mümkündür. Sürecin pratik ayağında bulunan, süreci yöneten öğreticilerde -öğretmenlerde- hangi niteliklerin arandığı ya da aranması gerektiği konunun sınırları içindedir. Öğreticiler için belirlenen şartların zaman içerisinde değişip değişmediği de Kur'an kurslarındaki eğitim hareketlerini anlamada önemlidir.

638 İbrahim Turan, "Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 13, S. 1, s. 48.

639 Korkmaz, "Kur'an Kurslarında Din Eğitimi", s. 80. Geçici öğretici görevlendirilmesi ise 03.11.2014 tarih ve 6066 sayılı talimata göre yürütülmesi istenmiştir. Bu açıdan görevlendirilecek kişinin KPSS (DİHBT) sınavından 60 alması, bu puanı alan kişi yoksa bahsi geçen sınavlara girilmiş olması şart koşulmuştur. İl Müftülüğü Sınav Kurulunun yaptığı mülakatta en fazla puanı alanlardan itibaren bir sıralama yapılması da karara bağlanmıştır.

640 Alim Kaya, Asuman Baysal, Enver Sarı, *Psikolojik Danışma ve Rehberlik*, Anı Yayıncılık, Ankara 2005, s. 3.

1. 1. Kur'an Kursu Öğreticilerinin Niteliksel Değişimleri

1. 1. 1. 2000 Öncesi Kur'an Kursu Öğreticilerinin Değişimleri

Her mesleğin kendi içinde yeterlilikle ilgili ölçütleri vardır.⁶⁴¹ Yeterlik, bir görevi yerine getirebilecek bir takım özelliklere sahip olmak anlamına gelmektedir.⁶⁴² Bir kurumun misyon ve vizyonu yeterlik ile ilgili maddelerin belirlenmesinde ölçüt kabul edilir. Kur'an kurslarındaki öğretici niteliklerinin tarihsel süreç içinde değiştiği noktalar resmi belgeler dışında tarihin canlı tanıklarının aktardıklarından hareketle de yorumlanmıştır.

Diyanet İşlerine bağlı olarak açılan dar'ul-huffazların 1925 yılında bazı şehirlerde eğitim vermesiyle ilgili olarak Maarif Vekâleti ile müftülükler ve dolayısıyla Diyanet İşleri Reisliği arasında yazışma trafiği yaşanmıştır. Konya'da Diyanet'in bilgisi dâhilinde açılan dar'ul-huffazın kapatılması isteği Maarif Vekâleti tarafından dile getirilirken, Diyanet İşleri Reisliği huffaz muallimlerinin kadroya tabi olmadığından bahsetmiştir.⁶⁴³ Yazışmalar dar'ul-huffaz'ın kapatılmasıyla sonuçlanmıştır.⁶⁴⁴ Buradan huffaz muallimi olarak isimlendirilen öğreticilerin kadroya tâbi çalışmadıkları anlaşılmaktadır.

Kur'an kurslarının ilk eğitim verdiği yıllara bakıldığında 1928 tarihli Cami Hademesi Nizamnamesinin dönemin Kur'an kursu öğreticilerinin sahip olması gereken özellikleri hakkında bir takım bilgilere ulaşılmasına imkân verdiği görülmektedir. Cami hizmetlerini ilmi ve bedeni hizmet şeklinde ikiye ayıran nizamnamede "reisu'l kurra" olarak isimlendirilen Kur'an kursu öğreticileri ilmi hizmet kategorisinde kabul edilmiştir. 5. madde de ilmi hizmete seçilecek kişiler için imtihan

641 Kuran kursu öğreticilerinin yeterlikleri için bkz. Mehmet Korkmaz, "Yaygın Din Eğitiminde Yeterlik Ölçeği Geliştirme Süreci Kuran Kursu Öğreticileri Eğitim Öğretim Yeterlikleri Ölçeği Örneği", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 28.

642 Ziya Bursalıoğlu, *Eğitim Yöneticisinin Yeterlikleri*, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara 1981, s. 5.

643 "Dar'ul huffaz muallimlerinden kadroya tabi olmamaları hasebiyle ücretlerinin makam-ı senaveriden vaki olan tebliğ ve irsal olunacak havalenamerine istinaden tesviyesi lüzumu 4 Teşrinievvel 1341 tarihinde murakıplığa tebliğ kılındığını Divan-ı Muhasebat Riyaset-i Aliyesinden varid 2 Teşrinisani 1341 tarihinde 5526/24 numaralı tezkire ile iş'ar kılınmakla ifa-yı muktezası temenni olunur efendim." BCA, (51 0 0 0), 12.99.20.

644 BCA, (51 0 0 0), 12.100.12.

yapılması karara bağlanmış ve imtihanları yapacak azaların isimlerinin müftüler tarafından Diyanet İşleri Reisliği'ne bildirilmesi istenmiştir. Aynı nizamnamenin 8. maddesinde ise öğrencilerin de dâhil olduğu ilmi hizmette çalışanlar için bir takım şartlar belirlenmiştir. Bu şartlar içinde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak, vazifelerini yerine getirmesine engel herhangi bir sağlık sorunu olmamak, askerlik hizmetini yapmış ya da tecil ettirmiş olmak şeklinde sınırlar çizilmiştir. Özel olarak ise yapılan sınavda başarılı olanlardan eda ve sada imtihanına tabi olacağı ifade edilmiştir. Nizamnameden anlaşıldığı gibi Kur'an kurslarında görev alacak öğrencilerin⁶⁴⁵ imtihanla seçildiği, imtihana girebilmek için gerekli özelliklerin dışında adayların Kıraat ilminden icazet almış olmaları ve hafız olmaları belirlenen şartlar arasındadır.⁶⁴⁶ Nizamnamede dikkat çeken başka bir nokta cami görevlilerinin vefatları halinde görevlinin oğluna bahsi geçen görevin verilebilmesidir yani evlatlar bu konuda tercih nedenidir. Osmanlı Devleti'nde var olan bu uygulamanın Cumhuriyet döneminde de devamı söz konusudur.⁶⁴⁷ Öğrencilerin hafız olmalarının tercih edilmesi süregelen bir özellik olarak karşımızda durmaktadır. İcazetnamelerin ise 3 Mart 1924 tarihindeki Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ndan önce dört yıllık yükseköğrenime denk sayıldığına burada belirtmek gerekir.⁶⁴⁸ Yazılı ve sözlü icazet olarak ikiye ayırabileceğimiz, dini ilimlerde kullanılan bu geleneğin kıraat-i aşere eğitimiyle ilgili olarak halen devam ettiğini de biliyoruz.⁶⁴⁹ Nizamnamede belirlenen özelliklere haiz kimse olmadığı ya da başvurmadığı takdirde kadroların yine de doldurulması gerektiği ifade edilerek belirlenen şartlardan taviz verilebildiği anlaşılmaktadır.

645 Kuran öğrencileri için reisi'l kurra, kurra gibi isimler o dönemde kullanılan unvanlardır.

646 12.08.1928 gün ve 6995 nolu *Cami Hademeleri Nizamnamesi*, Madde 21, <http://isamveri.org/pdf/frisaleosm/R063899.pdf>. (07.03.2019).

647 Daha fazla bilgi için bkz. *Cami Hademeleri Nizamnamesi*, 12.08.1928, Madde 10,14,16.

648 İcazetnameler için bkz. Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1983, s. 110-128.

649 Durmuş Arslan, "Kıraat İliminde İcazetname Geleneği ve Bir İcazetname Örneği", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 7, Aralık 2003, s. 299, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın nezareti altındaki Haseki Eğitim Merkezinde sürdürülen bu geleneğin Kur'an eğitiminde kullanılmasıyla ilgili bazı icazetname örneklerine sahibiz. Bunlardan biri de Hafız Fikri Aksoy'a ait icazetnamedir.

1935 tarihli "Cami Hademesi Nizamnamesi"nde ise cami ve mes-citlerde açılacak hizmetlerin müsabaka imtihanı ile verileceği hükme bağlanmıştır. İmtihana katılacak istekliler olmadığı takdirde bu görevlerin vekaleten yürütülmesi istenmiş, üç yıl sonunda uygun görülürse vekillerin asil olarak atanması kararlaştırılmıştır. Nizamnamenin 16. maddesinde kurrâ reisliği imtihanları Kur'an'ı bütün ezberlemiş olan ve (ilmi kıraatten) izin almış olanlar arasından (takriben) yapılması istenmiş, izin almış istekli kişinin imtihansız verilmesi, imtihan heyetinde ilmi kıraati bilen bir üyenin bulundurulması da karara bağlanmıştır.⁶⁵⁰

İlk dönemlerde imam-hatiplik ya da huffaz muallimliği gibi ilmi hizmet görevini yerine getiren isimlerin çalışma koşulları, iki görevi bir arada yürütebilme şartları Kur'an eğitimiyle ilgili aktardıkları diyaloglar dönemin öğretici profiliyle ilgili bizlere yol göstermektedir. Konuyla ilgili olarak Hafız Hasan Akkuş'un 1923'te Galata Arap Camii imam-hatipliğine, 1926'da Nuruosmaniye Camii hatipliğine, bir süre sonra ikinci imam-hatipliğine ve 1934'te 30 lira maaşla İstanbul ikinci hâfız muallimliğine atandığı bilgisi mevcuttur. Akkuş, 1950-1960 yılları arasında da imam-hatiplik ve Kur'an muallimliği görevlerini birlikte yürütmüştür.⁶⁵¹ 1960'ta iki görevin birlikte yürütülmesi uygulamasına son verilince imamlığı tercih ederek 1926 yılından beri sürdürdüğü fiilî Kur'an hocalığını bırakmıştır.⁶⁵² Bahsi geçen tarihe kadar Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bünyesinde çalışan personelin iki görevi bir arada yürütebildiği anlaşılmaktadır. Ancak 1960 yılından itibaren iki görevden birinin tercih edilmesi istenmiş ve Hafız Hasan Akkuş imamlığı tercih edip otuz yıldan uzun bir süre devam ettirdiği Kur'an kursu öğreticiliğini bırakmıştır.

Uzun yıllar Kur'an kursu öğreticisi olarak çalışan Hafız Hasan Akkuş, imam hatiplik yaptığı dönemde resmî görev alanının dışında, ücretsiz ve idari alanın bilgisi dışında 1926 yılında Nuru Osmaniye Ca-

650 *Cami Hademesi Nizamnamesi*, 01.05.1935. Tarih ve 2991 Sayılı Resmi Gazete, s. 5132.

651 Hafız Hasan Akkuş Hocaya Kuran muallimliği ve İmam Hatiplik görevini bir arada yürütmesi için izin verilirken, aynı yıllarda Ömer Aköz Hocanın İmam Hatip Okulunda ders okutmasına -görevini aksatabileceği endişesiyle- izin verilmemiştir.

652 Recep Akakuş, "Hasan Akkuş", *DİA*, C. 2, TDV Yayınları, İstanbul 1989, s. 275.

minin bir köşesinde Kur'an öğretimi de yapmıştır. Dönemin Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi, tedavi için Cerrahpaşa hastanesinde tedavi edilirken Akkuş'un Başkan Rıfat Börekçi'ye yönelik sözleri dönemin Kur'an eğitim ve öğretimi, öğreticilerin durumları hakkında bilgi vermektedir.⁶⁵³ Akkuş'un imam hatiplik görevini yerine getirirken öğrenci okuttuğu ancak bu durumun kanunî olmadığı anlaşılmaktadır. Huffâz muallimi olarak görev yapmayan başkanlık personeli dâhi olsa çocuklara Kur'an-ı Kerim öğretmesinin ve ders vermesinin resmi makamlarca hoş karşılanmadığı açıktır. Kur'an kursu öğreticilerinin resmî makamlardaki algısı dışında halk nazarında da eski saygınlığını ve statüsünü koruyamadığı aktarılan anekdotlardan anlaşılmaktadır. 1924 doğumlu Hafız Harun Soydaş'ın anılarında aktardığı kadarıyla oğlunu, hafız kursuna göndermeye karar veren babasına "Oğlunu dilenci mi yapmak istiyorsun?" şeklinde bir tepki gelmiştir.⁶⁵⁴ Bu durum Kur'an-ı Kerim ile ilgilenmeye çalışan bireylerin geleceğinin çok parlak olmadığını düşündürmektedir. Kur'an muallimlerine ödenen ücretin miktarı da yukarıda aktarılan anekdotu destekler niteliktedir.⁶⁵⁵ Anlaşıldığı kadarıyla bahsi geçen dönemde Kur'an kursu öğreticisi olmak ya da din eğitim öğretimiyle ilgili herhangi bir mesleği devam ettirmek halk nezdinde itibarı yüksek olan bir özelliğe sahip değildir.

Kur'an kursu öğreticisi olarak ilk dönemlerde ismi geçen Ömer Aköz de Posta Telgraf Nezâreti imamlığı ile 1913'de ilk defa memuriyete başlamıştır. Aköz; cebir, hendese ve Kur'an-ı Kerim muallimliği, Dârülhilâfe Medresesi tefsir, fıkıh, Kur'an-ı Kerim müderrisliği, imamlık gibi farklı görev alanlarında bulunmuştur.⁶⁵⁶ Aköz'ün 1340 tarihinde imam ve hatip mektebi Kur'an muallimliğine 1000 kuruş maaşla tayin edildiği ifade edilmiş, daha sonra Tevhid-i Tedrisat aleyhinde bulun-

653 Hafız Hasan Akkuş; "Bak efendi hazretleri! Allah'tan korkuyoruz, bu talebeleri okutuyoruz. Sizden korkuyoruz, kaçacak yer arıyoruz. Allah rızası için buna bir çare bulun!" demiştir.

654 Koç, "Eğitim Tarihimizden Hatıralar Işığında Kur'an Hocalığı", http://www.tidef.org/img/20140407__2837335468.pdf, (05.02.2019).

655 Ömer Aköz'ün 1924 yılında Kur'an kursu hocalığına 1000 kuruşla tayin edilmesi bu duruma örnektir.

656 Abdülkerim Abdulkadiroğlu, "Ömer Fazıl Aköz", *DİA*, C. 2, TDV Yayınları, İstanbul 1989, s. 284-285.

duğu iddia edilerek mahkeme edildiği ve Ömer Aköz'ün beraat ettiği zikredilmiştir. Maarif Vekilliği'nden Diyanet İşleri Reisliğine gönderilen yazıdan, dönemin öğretici ücreti öğrenildiği gibi Ömer Aköz'ün Tevhid-i Tedrisat kanunu ile ilgili yargılandığı da anlaşılmaktadır.

Öğreticilerin eğitim öğretimdeki sınırları 10 Aralık 1930 tarihli İstanbul Müftülüğü'nün tamiminde de Kur'an-ı Kerim ve namaz sure ile dualarını öğretebilmeleri şeklinde belirtilmiştir. Bu öğretim için izin verilen hoca efendilerin isimleri Fatih bölgesinde Hafız Ömer Ödem (1932 tarihinde öğrenci okutma izni verilmiştir), Hafız Hasan Akkuş (1934) ve Hafız Necati Bilgin (1936) dir. 1944 yılında farklı hoca efendilerin isimleri bu listeye eklenmiştir. Sait Çayırılı, Necati Bilgin, Ömer Ödem, Mustafa Ilter, Ömer Aköz, M. Hilmi Bilge, İdris Okur ve Ferhat Genişyürek bunlar arasındadır.⁶⁵⁷

Kur'an kursu öğreticisi olarak çalışan görevlilerin unvan ve görevlerinin yer aldığı tablolar incelendiğinde 1925 yılı Diyanet İşleri Reisliği Bütçe Kanunu'nda "huffaz muallimi" adı görülmektedir.⁶⁵⁸ 2 Nisan 1925 de Hafız-ı Kur'an yetiştirmek üzere Diyanet bütçesine "hafız muallimleri ücuratı" adlı özel ödenek konması doğrultusunda verilen önerge de TBMM'de kabul edilmiştir.⁶⁵⁹ 1935-1939 yılları arasındaki kadroların gösterildiği tablolara bakıldığında, Kur'an kursu öğreticisi unvanının Hıfz muallimi yanında ilk defa kullanımı söz konusudur. 1924 yılından itibaren mesleki unvanlarda "huffaz muallimi ya da hıfz muallimi" unvanları kullanılırken 1939-1949 yıllarındaki tablolarda ise sadece Kur'an öğreticisi ifadesine rastlanmaktadır. Kur'an kursu öğreticileri için kullanılan unvanlar eğitim öğretim süreci hakkında ipuçları da barındırmaktadır. Hıfz muallimi unvanı, sadece Kur'an okutmaya ve ezberletmeye yönelik bir bakış açısını göstermektedir. Kur'an kursları, uzun yıllar boyunca yaygın din eğitimi kurumu olarak değil, hafız yetiştiren eğitim

657 Daha fazla bilgi için bkz. Sadık Albayrak, *Türkiye'de Din Kavgası*, Medrese Yayınları, İstanbul 1980, s. 248-249.

658 Nihat Aytürk, Yaşar Çelik, Enver Şahinarslan, *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Tarihçesi, (1924-1987)*, Diyanet İşleri Başkanlığı APK Dairesi Başkanlığı, Ankara 1987, s. 45.

659 Turgay Gündüz, "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Öğretimi Kronolojisi (1923-1998)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 7, C. 7, 1998, s. 545-546.

kurumları olarak -öğreticilerin unvanından hareketle- eğitim öğretim sürecini devam ettirmiştir ve öğretmenlerde seçilirken hafızlık yukarıda ifade edilen sebeplerden dolayı tercih nedeni olmuştur. 11.11.1937 tarihli Nizamnamenin 16. maddesi de bu durumu desteklemektedir. Nizamnamede kurrâ reisliği imtihanlarının nasıl olması gerektiğiyle ilgili kurallar ortaya konulurken 18. madde Kur'an'ı ezbere bilenlerin seçilmesi gerektiğiyle ilgili bir hüküm ifade etmektedir.⁶⁶⁰ Kur'an kursu öğretmenleri için kullanılan kurrâ reisliği ya da kurrâ tercihinde hafızlık her zaman kabul edilme şartlarında ilk sırayı almıştır.

Diyanet İşleri Reisliğinin 19.07.1935 tarihli Yüksek Baş Vekâlet Müsteşarı'na yönelik gönderilen yazıda bütçenin (D) cetvelinde dokuz tane kırk liralık, üç tane otuz liralık ücretli hıfz muallimliğinin mevcut olduğu ifade edilmiştir. Bu öğretmenlerin belirli bir mekteplerinin olmadığı, müftülerin gösterdiği cami ve mescitlerde yine müftülerin kontrolü altında görevlerini yerine getirdikleri belirtilmiştir. Kur'an öğretimi için cami ve mescitlerin kullanılması dışında dönemin ücret aralığı da anlaşılmaktadır. Hıfz muallimlerinin görevi olarak da "İlk tahsilini bitirmiş olup ibadette okumak için Kur'an bellemek isteyenlere Kur'an'ı belletmek ve ezberlediklerini Kur'an'a mahsus usul ve kıraat üzere dinlemek ve hatalarını düzeltmek." olarak belirlenmiştir. Maddenin devamında ilk tahsilini bitirmiş olmanın mutlaka şart olduğu ve bu konuda "mükerreren tebligat" yapıldığı belirtilmiştir.⁶⁶¹

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 03.01.1952 tarihli yazısında Kur'an kursu öğretmenlerinin müftülüklerle gönderdiği cetvellerin tetkik edilerek ilk tahsilini bitirmemiş veya ilkokuldan mezun olmadığı halde okul çağında olan çocukların kursa alınmaması ve kayıtlarının silinmesinin sağlanması istenmiştir. Aynı yazışmanın farklı maddelerinde "...ücrete geçirilecek fahri Kur'an öğretmenlerinden..." bahsedilmektedir.⁶⁶² Fahri öğretmenliğin bahsi geçen yıldan günümüze kadar devam eden ve beraberinde pek çok eğitim öğretim sorununa kaynaklık eden bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır.

660 Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamlık*, s. 64.

661 BCA, 19.07.1935, (030 10), 26 151 4.

662 BCA, 03.01.1952, Sayı: 115-5 / 40, (051 V33), 4 31 28.

Öğreticilerin atanma şartlarıyla ilgili olarak ulaşabildiğimiz belgelerden bir diğeri 1943 tarihli özel talimattır. Öğreticilerin görev sınırları ve kurslarda okutulacak derslerin belirlendiği talimatnamede "Kur'an-ı Kerim'in namazda ve ibadetlerimizde kendisine mahsus kıraati ve tecvit üzere doğru okunmasının temini" amacıyla öğretici tayin edildiği aktarılmıştır. 1943 yılında kurs öğretmenlerinin tek görevinin Kur'an-ı Kerim'i hem doğru okumak hem de doğru okunmasını veya ezberlenmesini sağlamak olarak belirlendiği görülmektedir.⁶⁶³ Ayrıca Kur'an kursu öğretmenlerinin, imam hatip ve müezzinlerin namazda Türkçe ezan ve kametle Kur'an-ı Kerim'i usul ve kıraati üzere güzel okumalarını temin etmek gibi bir vazifeyle karşı karşıya kaldıkları da görülmektedir.⁶⁶⁴ Öğreticilerin, Kur'an-ı Kerim'in doğru okunması ve ezberlenmesinin sağlanması, bunu yaparken de namaz ve diğer ibadetlerde Kur'an-ı Kerim'in okunmasının temel amaç edinilmesi görevleri arasındadır. Türkçe ezan ve kamet uygulamasının devam ettiği yıllarda kurs öğretmenlerinin de bu noktada paylarına düşen görevi yapması beklenmektedir. Öğreticilerin, görevlerine pazar ve bayram günleri dışında her gün belirlenen saatler arasında devam etmesi istenmiştir. Kur'an öğreticisinin mesai saatleri hakkında aylık bir cetvel gönderilmesi istenmiş ve Kur'an öğretmenlerinin atama şekilleri müftünün seçimi, vali ya da kaymakamın memuriyeti tasdikine bağlanmıştır.⁶⁶⁵

Kur'an öğretmenlerine olan ihtiyaç, her dönemde devam eden bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. 17.03.1945 tarihli Osmaniye müftülüğünden Konya müftülüğüne gönderilen bir yazı, bahsi geçen dönemde Kur'an öğretmenlerine olan ihtiyacı göstermektedir. 10 yıldan beri sürdürülen Kur'an öğretmenliğinin sona erdiği ifade edilerek Kur'an öğreti-

663 *Diyanet İşleri Reisliği Kur'an Öğretici Kursu Hakkında Özel Talimat*, 19.07.1943, Madde 5: "Kur'an öğreticisinin vazifesi: 4. Madde de yazıldığı üzere ilk tahsil çağını bitirmiş olanlardan arzu edenlerin Kur'an-ı Kerim'e mahsus olan usul ve kaideler veçhile kıraatini öğretmek ve ezberlemek isteyenlerin ezberlerindeki sahife ve cüzleri dinlemekten ibarettir..."

664 Özel talimatın 5. Maddesinde Kur'an öğreticisinin vazifesi şu şekildedir: "...Bundan başka imam, hatip ve müezzinlerin namazda Türkçe ezan ve kametle Kur'an-ı Kerim'i usul ve kıraati üzerine güzel okumalarını temin etmekle mükelleftir."

665 *Diyanet İşleri Reisliği Kur'an Öğretici Kursu Hakkında Özel Talimat*, 19.07.1943, s. 1.

cisi istenmiştir. Yazı, hem Kur'an öğreticilerinin nicelik açısından yeterli olmadığını göstermekte hem de öğrencilerin aldıkları ücretler hakkında bilgi vermektedir. Bununla ilgili yazı şu şekildedir: "Kazamızda on sene beri teşekkür eden Kur'an-ı Kerim öğretmenliği inhilal etmiştir. Vilayetinizde edası, sadâsı mükemmel, mücevvid hafızların bulunduğu takdirde hükümetin verdiği gıda, melbûsât maddeleri hariç ayda 56 lira verilmektedir. Salih olan hafızlardan birini intihab ederek isminin müftülüğümüze iş'ar buyrulmasını saygılarımla rica ederim."⁶⁶⁶ Kur'an öğreticiliği için, eda ve sadası güzel olan hafızların tercih edilmesi, bu görev için gerekli niteliklerin değişmediğini kanıtlamaktadır. Ücret olarak belirlenen 56 liranın yanı sıra gıda ve giyecek yardımlarının hükümet tarafından yapıldığı da anlaşılmaktadır.

Çok partili hayata geçişin getirdiği değişimleri aktaran Banguoğlu, halkın bir numaralı gündeminin din hizmetleri ve din eğitimi meselesi olduğunu aktarmıştır. Sonrasını kendisinin ifadelerinden takip edelim: "...İmam hatip mektepleri kapatılmış, uzun yıllar din adamı yetişmez olmuştu. Beş on ayet ezberleyen din adamı geçiniyor, bunlara da hademe-i hayrat adı veriliyordu. Bir ara bunların aylıklarının on lira olduğunu biliyorduk. İlahiyat fakültesi kaldırılmış, vaiz, müftü seviyesinde mü'mine yol gösterecek kimse bulunmaz olmuştu."⁶⁶⁷ Aktarılan bilgiler ışığında din adamlarına niteliksel olarak gelişme gösterebilecekleri alanların oluşturulmadığı, bu nedenle de topluma rehberlik edecek özelliklere sahip din eğitimi görevlisi bulmakta zorluk çekildiği, var olanlarında sayısal olarak yetersiz olduğu sonucuna varılmaktadır.

1949 yılı Diyanet bütçesiyle ilgili yapılan görüşmeler sırasında söz alan Balıkesir mebusu Eminittin Çeliköz de kurslarla ilgili izlenimlerini aktarmıştır: Çeliköz, adı geçen tarihte kursların mahallelerde erbabı hayrın yardımıyla yenilenmiş olduklarından bahsetmektedir. Çeliköz sözlerine "Bu Kur'an-ı Kerim Okulu yalnız Kur'an'ın talimi, tecvidi ve bazen fırsat bulursa din dersleri de vermekle meşgul olu-

666 BCA, Diyanet İşleri Başkanlığı Evrakı, (051), 12.103.19.

667 Banguoğlu, *Kendimize Geleceğimiz*, s. 97.

yor." diye devam etmiştir. Kursların ağırlıklı olarak Kur'an-ı Kerim'in yüzünden okunuşu üzerine yoğunlaştığı, -fırsat bulunursa- din dersi verdiğini aktarmaktadır. Din dersinden kastında dönemin şartları ve özel talimatlar göz önünde bulundurulduğunda ilmihal eğitimi olduğu düşünülmektedir. Konuşmasında, öğreticilerin 55 lira ile çalıştığını aktaran Çeliköz, bu ücretin diğer hademei hayrata göre fazla görülebileceğini, ancak öğreticilerin sabah 9'dan 16.00'a kadar çalıştıklarını, devamlı ezber dinlediklerini, kıraatleri düzelttiklerini belirtmiştir. Ayrıca ilçelerde görevli olan öğreticilerin 45, illerde çalışanların ise 55 lira ücret aldıklarını bütçe görüşmelerinden öğrenmiş olmaktadır. Öğreticilerin ücretlerinin ve tahsisatlarının artırılması da istenmiştir. Çeliköz, öğreticilerin kıraatinin çok güzel olduğundan bahsettikten sonra onlarla çalışmanın önemiyle ilgili bir konuşma yapmış, öğreticilerin bugünün rejimi ve dünya işleriyle ilgili konularda da bilgilendirilmesi gerektiğini aktarmıştır.⁶⁶⁸ Aslında bu yorum, dönemin öğreticilerinin tek yönlü yetiştirildiği, Kur'an'ı güzel okuma üzerine yoğunlaştırıldığı izlenimini uyandırmaktadır. Günün rejimi ve dünya işleriyle ilgili bilgilendirme yapılmasının istenmesi, dönemin öğreticileriyle ilgili algıyı göstermektedir. Yukarıda birbirinden farklı kişilerden aktarılan bilgiler ışığında, Kur'an kursu öğreticilerinin Kur'an'ı güzel okuma özelliklerinin yeterli görüldüğü ama sayılarının hizmet sunma açısından yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Sayısal olarak eksikliği hissedilen Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin farklı kurumlarda görev alma isteğinin bazen kabul edildiği bazen de reddedildiği anlaşılmaktadır. 30.04.1952 tarihinde imam hatip okullarında ibadet, akaid ve diğer din derslerini okutmak üzere Ömer Aköz'ün önerildiği, ancak 20.05.1952 tarihli yazıda İstanbul Mushafı ve Dini Eserler Tetkik Heyeti Reisi Ömer Aköz'ün imamlık görevinden dolayı imam hatip okulunda görevlendirilmesinin mahzurlu görüldüğü Başkanlık tarafından ifade edilmiştir.

Kur'an kursu öğreticilerinin niteliksel değişimleriyle ilgili ulaşılan belgelerden biri de 1952 tarihli Hayrat Hademesi Tüzüğü'dür. Tüzükte,

668 Abdullah Akın, *Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi 1920-1950*, Ensar Neşriyat, Ankara 2011, s. 414.

öğreticiler için kullanılan unvan Reîsü'l-kurrâ olmuştur. Reîsü'l-Kurrâ imtihanlarının kıraat ilminden icazet alanlar arasında "takrip"ten yapılabacağı ifade edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş olanların tercih edilme nedeni olduğu tüzükten anlaşılmaktadır.⁶⁶⁹ Kur'an kurslarında görevlendirilecek olan bireylerle ilgili hafızlığın her zaman tercih nedeni olduğu görülmektedir.⁶⁷⁰ Bazı belgelerde bu zorunluluk şeklinde ifade edilirken; bu tüzükte tercih sebebi olarak belirtilmiştir.

Kur'an kursları için hazırlanan özel talimatlardan biri de 1959 yılında olandır. Talimatnamede, öğreticiliğe tayin edilecek kişilerin en az ilkokul mezunu olmaları ve Hayrat Hademesi Tüzüğü'nün 2. maddesindeki⁶⁷¹ şartları da taşımaları belirtilmiştir. Tüzükte istenilen şartlardan biri "iyi ahlaklı olmak, haysiyet ve namusa dokunur bir suçla..." suçlanmamış olmaktır. İyi ahlaklı olmanın ölçütünün ne olduğu çok açık değildir ama din eğitim öğretim süreciyle uğraşan görevliler için ahlak önemli bir ölçüttür. Şartları taşıyanların imtihanlarının Hayrat Hademesi Tüzüğü'nün imam-hatip tayiniyle alakalı hükümleri gereğince yapılması istenmiştir.⁶⁷² Hayrat Hademesi Tüzüğü'nün 12. maddesi görevlilerle ilgili yapılan sınav ölçütleri ile ilgilidir. Kurra imtihanlarının kıraat ilminden izin almış olanlar arasında "takripden" yapılacağı ve Kur'an'ı ezberlemiş olanların tercih edileceği karara bağlanmıştır.⁶⁷³

1959 yılı özel talimatında, Kur'an kurslarında haftada bir kere vaaz şeklinde bir çalışma yapılması istenmiş ve bu çalışmanın Kur'an kursu öğreticileri tarafından değil müftüler ve vaizler tarafından verilmesi mad-

669 12.05.1952 Tarihli 8107 Sayılı *Resmî Gazete*, Karar No: 3/14892.

670 1928 Tarihli Hayrat Hademesi Tüzüğü'nde hafızlık temel şartlar arasında gösterilmiştir.

671 Hayrat hademesinin aşağıdaki vasıf ve şartları haiz olmaları lazımdır: a- Türk vatandaşı ve Müslüman olmak, b- İyi ahlaklı olmak, haysiyet ve namusa dokunur bir suçla ve alelittak ağır hapis veya o derecede cezayı müstelzim bir fiil ile mahkûm bulunmamak veya hacir altına alınmış olmamak, c- Bulaşıcı hastalıklara müptela olmamak veya vazifesini iyi görmeye mani olabilecek bedeni veya akli arıza ve hastalıklarla malul olmadığı resmi hekim raporuyla anlaşılacak, d- Askerlik fiili hizmetini yapmış veya yedek devresine nakil edilmiş olmak veya askerlik hizmetine elverişli olmadığı sabit bulunmuş veya tecil edilmiş olmak, bu vasıfta kimse bulunmadığı takdirde a, b, c fıkralarında yazılı şartları haiz olanlar arasından 18 yaşını ikmal edenler dahi hayrat hademeliğine alınabilirler.

672 *Diyanet İşleri Reîsliği Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1959, s. 3.

673 *Hayrat Hademesi Tüzüğü*, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara 1952, s. 4.

deleştirelmıştır. Kur'an kursu öğretmenlerine bu görevin verilmeyişi yapılan eğitim öğretimin dinî nasihat ve vaaz şeklinde olduğunu göstermektedir.⁶⁷⁴ Aslında bu şekilde bir görev dağılımının olması, görev dağılımında uzmanlık alanlarının göz önünde bulundurulduğu şekilde anlaşılabilir. Demek ki Kur'an kursu öğreticisi denildiğinde 1959 yılında sadece Kur'an'ı yüzünden okutmayı ya da ezberletmeyi amaç edinmiş, dini nasihat ve vaaz yapma görevinin emanet edilmediği görevliler anlaşılmaktadır.

Aynı talimatnamede nahiye ve köylerdeki kursların Maarif müdür veya memurun yetkili kılacağı öğretmenler tarafından denetiminin yapılması istenmiştir. Buradaki ilginç nokta Maarif ile işbirliği halinde olan Kur'an kurslarının köy öğretmenleri tarafından denetlenebilmesidir. 1960'lı yıllarda öğretmenlerin ilk öğretmen okullarından mezun olduklarını ve eğitim süresinin toplam altı yıl olduğunu biliyoruz.⁶⁷⁵ Bu açıdan öğretmenler kurs öğretmenlerinden daha eğitimlidir ancak yaygın din eğitimi yapan bir kurumun görevlisini denetlemek ve karar vermek için daha eğitilmiş olmanın yeterli bir tercih nedeni olmadığı ilköğretim okulu müfredatının, din eğitim ve öğretimi gibi ayrı bir eğitim süreci gerektiren bir kurumda denetleme ve rehberlik yapabilmek adına hazırlanmadığı düşünülmektedir.

1959 yılında Maarif Vekâleti'ne sunulan raporda da din adamlarının eğitim düzeylerinin istenen seviyede olmadığı ifade edilerek üniversite mezunu din adamlarının yetiştirilmesi gerektiği gerekçeleriyle aktarılmıştır: "Din gibi mudil ve fikri olgunluk isteyen bir konuda söz edecek kimsenin behemehâl üniversite bir tahsilden geçmesi lüzumuna inanıyoruz. Nitekim komisyonumuzca ziyaret edilen memleketlerin çoğunda din adamları ancak üniversite seviyesinde bir teoloji tahsili yaptıktan sonra vazife alabiliyorlar. Buna göre imam hatip okulları da üniversite mezunu din adamları yetişinceye kadar, acilen

674 *Diyanet İşleri Reisliği Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1959, s. 4, "İtikadat ve ibadeta dair haftada bir defa Müftüler veya Vaizler tarafından mev'ize verilir."

675 Mustafa Güçlü, "1950 ve 1980 Yılları Arasında Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Alanında Görülen Temel Eğilimler", *Türkiye Sosyal Politika ve Çalışma Hayatı Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 4, 2013, s. 88.

din adamı yetiştirme ihtiyacı ile kurulmuş müesseseler olarak görmek gerektiğine kaniyiz ..."⁶⁷⁶ Raporda imam hatip okullarının din adamları yetiştirme süreci ara dönem olarak görülmüş, asıl amacın üniversite mezunu görevliler olduğu anlaşılmaktadır.

21.11.1960 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nda çalışan personelin –Kur'an kursu öğretmenleri de dâhil- ek görevlerini iadelerinin karara bağlandığı belirtilmiştir.⁶⁷⁷ Hafız Hasan Akkuş'un Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde beraber yürüttüğü görevlerden birini bırakması da bahsi geçen kararla ilgilidir.

1961 yılında eğitim öğretim komitesi tarafından hazırlanan raporda, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın imam hatip okulları programlarının yeterli olmadığı ya da yürütülemediği gerekçesiyle ilkökul mezunlarının istihdam edildiği bilgisine ulaşılmıştır. Başkanlığın bu şekilde ilkökul mezunu personel seçimi raporda –bazı bakımlardan haklı- bulunmuştur.⁶⁷⁸ İlahiyat Fakültesi'nden yetişmiş elemanları bünyesine alacak şekilde teşkilatlanmamış olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın çalışanlarına ödediği ücretin oldukça düşük olduğu ve üniversite mezunu bireylerin geleceğini bu kadrolara bağlamasının mümkün olmadığı ifade edilmiştir.⁶⁷⁹

21.03.1964 tarihinde ise Diyanet İşleri Başkanlığı'nın liyakatsiz öğretmenler olarak isimlendirdiği bireylerin, İlahiyat Fakültesi bünyesinde yetiştirmedikleri yukarıdaki rapordan anlaşılmaktadır. Öğreticilerin eksikliklerinin giderilmesi için İstanbul'da bir Kur'an Akademisi'nin kurulmasıyla ilgili girişiminden bahsedilmektedir.⁶⁸⁰ Başkanlığın, bazı öğretmenler için kullandığı "liyakatsiz" sıfatı bahsi geçen yıllarda Kur'an öğretmenliği yapan görevlilerle ilgili bir takım sıkıntılar olduğunu ortaya koymaktadır.

1963 yılı ise Kur'an kurslarıyla ilgili bazı tespitlerin, çözüm önerilerinin ve değişikliklerin gündeme geldiği yıl olarak hatırlanabilir. Dönemin Diyanet İşleri Başkanı H. Hüseyin Erdem'in başkanlığında hazırlanan raporda öğretmenlerle ilgili dikkat çeken noktalar şunlar olmuştur:

676 *Türkiye Eğitim Milli Komisyonu Raporu*, MEB Yayınları, İstanbul 1960, s. 112.

677 *BCA*, 21.11.1960, Sayı: 24539, (051 V33), 4 37 19.

678 *Din İle İlgili Eğitim ve Öğretim Komitesi Raporu*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1961, s. 15.

679 *Din İle İlgili Eğitim ve Öğretim Komitesi Raporu*, s. 19.

680 *BCA*, 21.03.1964, 86 10, (030, 01), 105 657 9.

“Kur'an öğreticilerinin kadroya bağlanması, bunun köylere de temsilî cihetine gidilmesi”, “Köy Kur'an kursu öğreticileriyle köy öğretmenleri arasında iş birliğinin sağlanması.”⁶⁸¹ Raporda, kararlara dâhil olacak kadar köy öğretmenleriyle işbirliğinin vurgulanması, Başkanlığı temsil eden öğretici ile Milli Eğitim Bakanlığı'nun temsilcisi öğretmenin aynı doğrultuda eğitim vermesi, birbiriyle çelişen uygulamalardan uzak durulması, devletin iki farklı kurumunun temsilcisinin yan yana olmasının kurum tarafından önemsendiğini, köy öğreticileri ve öğretmenleri arasında herhangi bir işbirliğinin var olmadığı ama oluşturulmaya çalışıldığını düşündürmektedir. Öğreticilerin 1963 yılına kadar, devletin kadrolu bir elemanı olarak çalışmadığı rapordan çıkarılan sonuçlardan bir diğeridir. Özlük haklarına uzun süre sahip olmayan, oldukça cüzi miktarlarda maaşla eğitim vermeye çalışan Kur'an kursu öğreticilerinin haklarında iyileştirme çabaları görülmektedir. Kur'an öğreticilerinin kadroya bağlanması isteği, yaklaşık kırk yıllık bir sürecin sonucudur. 1965 yılında çıkan Diyanet İşleri Başkanlığı Personel Kanunu ile görevli personel memur kabul edilmiştir. Hâfız Harun Soydaş'ın aktardığına göre 1965 yılına kadar müftülerin ve Diyanet İşleri Başkanı'nın maaşı devlet tarafından ödenip onlar memur kabul edilirken Başkanlığın diğer personeli bu haklardan yararlanamamaktaydı.⁶⁸²

1965 yılında hazırlanan Kur'an Öğretim Kursları özel talimatında da öğretmenler için istenen vasıflar 1959 yılındaki özelliklerle aynıdır ve herhangi bir değişiklik söz konusu değildir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan başka bir özel talimatnamede ise⁶⁸³ “Kurs öğretmenliğine tayin edileceklerde aranılacak vasıflar”⁶⁸⁴ başlığı altında ayrı bir bölüm mevcuttur. Başlıkta dahi dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır. Yıllardır “Kur'an kursu öğreticisi” ifadesi kullanılırken bahsi ge-

681 BCA, Diyanet İşleri Başkanlığı Evrakı (051), 4.37.21.

682 Öcal, “Türkiye’de Kur’an Eğitim ve Öğretiminde Görülen Gelişmeler ve Bir İcâzetname Örneği”, s. 109.

683 İzzet Tosun tarafından derlenen *Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri (1924-1997)* kitabında Kuran Kursları Özel Talimatnamesi olarak başlıklandırılan bölümün tarihi mevcut değildir. Talimatnamenin sonunda yer alan Redaksiyon Heyeti Mensupları olarak ismi geçen müftülerin çalıştığı seneler tespit edilmiş ve tarih en son 1964-1966 yılları aralığına indirilmiştir.

684 DİB, *Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1965, s. 1.

çen yılda "kurs öğretmeni" cümlesi kullanılmaktadır. Bu ayrımın çok önemli olmadığı düşünülebilir. Ancak günümüzde de bu tartışmanın devam ettiğini unutmamak gerekir. Kurs öğreticileri -en azından lisans mezunları- kendilerine öğretmen statüsü verilmesi gerektiğini ifade ederek bu değişikliğin sosyal ve özlük haklarında değişikliğe yol açacağını iddia etmektedirler. Anlaşıldığı kadarıyla 1960'lı yıllarda kurum, öğretmen ismini kullanmış ancak sonraki dönemlerde bazı sebeplerden dolayı "Kur'an kursu öğreticiliği" ismine geri dönmüştür.

Talimatnamede kurs öğretmenliği için 633 sayılı kanununun 22. maddesindeki ortak vasıflar taşınması yanında⁶⁸⁵ hafızlık, tecvit ve tashihi huruf gibi ilimler şart koşulmuştur. Bunlara ek olarak kıraat aşere, takrip ve tayyibe ilimlerinin bilinmesi öğreticilikte tercih nedeni olarak belirlenmiştir. Ancak yukarıdaki özelliklere sahip kişiler olmadığında tecvit ve tashihi hurufa dikkat ederek kurs öğretmenlerinin tespit edilmesi istenmiştir. Kur'an kursu açılmayan yerlerde ise Kur'an-ı Kerim ve ilmihal okutma görevinin imam-hatiplere verilmesi kararlaştırılmıştır. Öğretmenlerle ilgili talimatta bahsi geçen noktalardan biri de her ilde şeref kadrosu olarak reis-i kurra seçilmesidir.⁶⁸⁶ Reis-i kurraların seçiminde de aşere, takrip ve tayyibe gibi ilimlere olan hâkimiyet şart olarak görülmüştür. Bu özelliklere sahip biri olmadığında ise hafız olan, tecvit, eda ve seda bakımından liyakat sahibi öğretmenlerden reisü'l-kurrâ vekilinin seçilmesi karara bağlanmıştır.⁶⁸⁷

Talimatnamede, Kur'an kursu öğretmenlerinin okutacağı dersler belirlenmiştir. Yalnız kurslardaki bazı dersleri öğretmenlerin değil, müftü ya da yetkili kılacağı bir görevlinin (itikat, ibadet, usul-i fıkıh, hadis, tefsir dersleri) vermesi istenmiştir. Bu durum, Kur'an kursu öğretmenlerinin sadece Kur'an okutmaya yönelik eğitildiğini, öğretmenlerden olan beklentinin sınırlarını, sadece Kur'an eğitimiyle ilgili bilgi verebil-

685 633 sayılı kanununun 22. maddesinde "İtikadı, ibadeti, tavır ve hareketlerinin İslam törelerine uygunluğu çevresinde bilinir olduğu" cümlesi ortak niteliklerdendir. Hem inanç hem de ibadet olarak İslam geleneğine uygun olmadığı düşünülen bireylerin görev almasının hoş görülmediği anlaşılmaktadır. Başkanlık çalışanlarının sadece görev sınırları içinde değil, görev alanları dışındaki hal ve hareketlerinin de İslam töresine uygun olması gerektiği ifade edilmektedir.

686 DİB, *Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1965, s. 3.

687 Daha fazla bilgi için bkz. Yusuf Alemdar, "Reisül-Kurralık Makamı ve Son Reisül-Kurra Ahmed Efendi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 24, 2011.

diklerini göstermektedir.⁶⁸⁸ Benzer bir durum 1959 yılı özel talimatında da yer almaktaydı. 1959 yılında, haftada bir vaaz şeklinde verilmesi gereken ders için vaiz ya da müftünün görevlendirilmesi istenmişti. Bu talimatnamede de kurs öğretmenleri için Kur'an'la ilgili ilimler şart koşulmuş, diğer dini ilimlerle ilgili herhangi bir beklenti oluşmamıştır.

Aynı talimatnamenin sonunda geçici bir hüküm belirlenmiştir. 633 sayılı kanunun yürürlüğe girmesinden önce tayin olan öğretmenlerin altı aylık kurslara katılmaları ve başarılı olmaları şart koşulmuştur. Başarılı olamayanlar için beş yıl içinde tekrar kurs almaları, böylece ikinci bir hak tanınması sağlanmıştır. Bu katılımda da başarılı olamayanların öğretmenlikten alınması ve başka bir göreve nakledilmesi uygun görülmüştür.⁶⁸⁹

1965 tarih 633 sayılı kanunun 5. bölümünün geçici 3. maddesinde de Kur'an kursu öğretmenlerinin ilkokul mezunu olanlarından tekâmül kurslarını başarıyla bitirenlerin barem dereceleri ile kadroya alınacakları belirtilmiş, tekâmül kursu görmeyenlerin ise tayinlerinin yapılacağı ancak beş yıl içinde açılacak kursları başarıyla bitirme zorunluluklarının olduğu ifade edilmektedir. İlköğrenimlerini yapmamış olanların da en geç beş yıl içinde öğrenimlerini bitirmiş olmaları şartı getirilmiştir.⁶⁹⁰

688 DİB, *Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1965, s. 3.

689 DİB, *Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1965, s. 5.

690 "Geçici Madde 3 – Bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihte, Diyanet İşleri Başkanlığı İller kuruluşlarında (İmam -Hatip, İmam, Müezzın, Hatip ve Kur'an kursu öğretmeni) olarak görevli bulunanlardan:

a)Ortaokulu, dengi okulları ve daha yukarı dereceli okulları bitirmiş olanlarla, ilkokul öğrenimli olup da tekamül kurslarını başarı ile sonuçlandırmış olanlar, öğrenim durumlarına göre, ilk defa memuriyete girişte alabilecekleri barem dereceleri ile aylıklı imam - hatip ve müezzın kadrolarına alınırlar. Bu gibilerin ücrette geçen hizmetlerinden üç yılı bir terfi süresi sayılarak intibakları yapılır. Ancak bu şekilde üç dereceden fazla terfi sağlanamaz.

b) İkokulu bitirmiş olup da tekamül kursu görmemiş olanlarını (a) bendine göre tayin ve intibakları yapılır. Ancak bunların beş yıl içinde, açılacak kursları, başarı ile geçirmeleri şarttır.

c) İlköğrenimini yapmamış olanların en geç beş yıl içinde bu öğrenimlerini tamamlamaları esastır.

d) (b) ve (c) bentlerindeki şartları yerine getiremeyenler emekliye sevk edilir.

e) Bu Kanun yürürlüğe girmeden önce iller kuruluşunda maaşlı kadroya dahil edilenlerden, evvelce ücretli hizmeti olanların, ücrette geçen süreleri bu madde uyarınca terfilerine sayılır.

f) Halen görevi başında bulunan Kur'an öğreticileri de yukarıdaki bendler dairesinde bu kanuna ekli 2 sayılı cetveldeki aylıklı Kur'an öğretici kadrolarına alınırlar. Emeklilik durumları için T.C. Emekli Sandığı Kanunu hükümleri saklıdır." *Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun*, 22.06.1965.

1970 Kur'an-ı Kerim Kursları Özel Talimatında, kurs öğreticilerinin mesleğe kabul şartları ya da yeterlikle ilgili herhangi bir açıklama mevcut değildir. Talimatnamenin 19. maddesinde, kursların her ay denetlenmesi ve durumla ilgili rapor düzenlenmesi istenmiş, kurs yöneticilerinin ve kurs öğretmenlerinin tezkiye ve terfi işlemlerinde bahsi geçen raporların dikkate alınması karara bağlanmıştır.⁶⁹¹ Daha öncede ifade edildiği gibi, kursların denetiminin Başkanlık tarafından yapılmaması kurslarda yer alan bazı aksaklıkların gözden kaçmasına neden olmuş ve sağlıklı kararların verilmesini engellemiştir.

1971 yılındaki Kur'an Kursları Yönetmeliği'nin III. bölümünde ise öğreticilerde bulunması gereken nitelikler belirlenmiştir. Kur'an kursu öğreticilerininin 633 sayılı kanununun 22. maddesindeki ortak nitelikleri taşımasının yanı sıra farklı niteliklere de sahip olması gerektiği ifade edilmiştir. Devlet memurları kanununa göre, öğreticilerin genel şartları taşımasıyla beraber hafız olmaları tercih nedeni olarak belirlenmiştir. En az imam hatip okulu ikinci devresi öğrenim veren herhangi bir dini okuldan mezun olunması şart olarak koşulmuştur ki öğreticiler için ilk defa lise düzeyinde bir okuldan mezun olunması istenmiştir. Yukarıdaki şartlara haiz biri bulunmadığı takdirde en az ilkokul mezunu olan kişiler içinden yapılacak sınavla kurs öğreticilerinin belirlenmesi gerekli görülmüştür. Oluşturulacak sınav komisyonunda Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü'nden bir üye ile Diyanet İşleri Başkanlığı'na kurulacak üç kişinin bulunması karara bağlanmıştır.⁶⁹²

Aynı yönetmelikte Kur'an kurslarındaki takrir derslerinde müftü veya vaizlerin de görev alabileceği belirtilmiş, Milli Eğitim Bakanlığı'nda görevli öğretmenlerden de destek istenmiştir. Bu durum Diyanetin kendi içinde eğitim öğretim personeli olarak adlandırılabilir öğreticilerin sayısal verilerinin yeterli olmadığını aklı getirmektedir.

Yeterli sayıda imam-hatip lisesi mezunu isteklisi olmadığı gerekçesiyle vekâleten göreve alınan yaklaşık olarak 12.000 ilkokul me-

691 DİB, *Kur'an-ı Kerim Kursları Özel Talimatı*, 1970, s. 5.

692 DİB, *Kur'an Kursları Yönetmeliği*, 1971, s. 4.

zunu imam hatip 1977 yılında asalete geçirilmiştir.⁶⁹³ Eğitim öğretim tarihinde buna benzer uygulamalar Milli Eğitim Bakanlığı tarafından da gerçekleştirilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı da vekâleten görevlendirdiği ilkokul mezunu imam hatipleri kadroya geçirerek dolaylı yoldan kursları etkilemiştir. Yeterli sayıda öğretici bulunmadığı durumlarda Başkanlığın diğer personelinin Kur'an öğretiminde görevlendirilmesi aşına olduğumuz bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şekilde devam eden uygulamalar eğitim öğretim sürecinin pratik ayağını oluşturan öğretici niteliklerinin ortak payda da buluşmasını engellemiştir.

1977 yılında yürürlüğe giren "Din Hizmetleri Sınıfındaki Görevlere Atanacaklar İçin Yeterlik ve Yarışma Sınavları Özel Yönetmeliği" öğreticilerin eğitim seviyelerinde farklı düzenlemeler getirmiştir. İmam hatip lisesinin 1. devresini bitirmiş olmak öğreticilik için yeterli görülmüştür.⁶⁹⁴ 11.10.1978 tarihinde yürürlüğe giren Diyanet İşleri Başkanlığı Özel Sınav Yönetmeliği ile birlikte Kur'an kursu öğreticilerinin "... İmam Hatip Lisesini bitirmiş olmaları..." yeterliği belirlenerek öğreticilerin lise düzeyinde mezuniyetleri şart koşulmuştur. Kur'an kursu öğreticisi olmak isteyenlerin Kur'an ve dini bilgiler öğrenme alanlarından sınava tabi tutulacakları yönetmelikten anlaşılmaktadır.⁶⁹⁵ 11.03.1980 yılındaki "Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönetmeliği"nin dördüncü bölümü olan "Nitelikler ve Atamalar" bölümünde ise Kur'an kursu öğreticilerinin en az imam hatip lisesi ikinci devre ya da imam hatip lisesi mezunu olmaları istenmiş; bu niteliklere haiz kişiler olmadığı takdirde imam hatip ortaokulu ya da ilkokul mezunu olabilecekleri karara bağlanmış, hafızlık yine tercih nedeni olarak görülmüştür.⁶⁹⁶

Eğitim seviyeleri yükseltilmeye çalışılan öğreticilerin de eğitim öğretim sürecini planlamalarında işlerinin çok kolay olmadığı açıktır. 1975 ve 1979 yılı Kur'an kursları müfredatları, kullanılan dil, öğretmen mer-

693 Komisyon, *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı, Tarihçe, Teşkilat, Hizmet ve Faaliyetler, (1924-1997)*, s. 45.

694 06.07.1977 Tarihli 15988 Sayılı *Resmi Gazete*.

695 11.10.1978 Tarihli 16431 Sayılı *Resmi Gazete*.

696 11.05.1980 Tarihli 16926 Sayılı *Resmi Gazete*.

kezli bir anlayışla hazırlanmış olması, öğreticilere oldukça fazla sorumluluk yüklemektedir. Müfredatta, grup çalışması yapması gereken, öğrencilerin kabiliyetlerini keşfetmesi beklenen ve itikadî konularda ikna yeteneği kazandırması gereken kişiler öğreticiler olarak belirlenmiştir.⁶⁹⁷

1980 yılında yayınlanan bir genelge ile Kur'an kurslarındaki eğitim öğretim faaliyetlerinin camilerde de devam etmesi istenmiştir. Camilerde yapılacak eğitimin imam hatip, müezzin kayyım gibi Başkanlık personeline yerine getirilmesi, görevlilerin başarı ve başarısızlık gibi durumlarının değerlendirilmesi de genelgede dile getirilen hususlardandır.⁶⁹⁸ Kur'an kursu öğretici sayısının yeterli olmaması nedeniyle böyle bir karar alındığı açıktır. 23.04.1981 tarihli genelgede de bir önceki yıl camilerdeki Kur'an eğitiminin imam hatipler tarafından verilmesinin sebebi zikredilmiştir. Kur'an kursu olarak inşa edilen binaların tamamına kadro bulmanın ya da aranılan niteliklere sahip öğretici tayin etmenin mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Bu nedenle kurs açılan yerlerde ihtiyaçların öncelikli olarak bu şekilde tamamlanması istenmiştir.⁶⁹⁹ Yalnız Başkanlığın Kur'an kurslarındaki eğitimi, kurumdaki her personelin yerine getirebileceği bir görev alanı gibi görmesi, kursların toplumdaki algısını etkileme gücüne sahiptir ve eğitim öğretim -daha da önemlisi din eğitimi- bu iş için gerekli donanımına sahip bireyler tarafından yerine getirilmek zorundadır. Kur'an-ı Kerim'i güzel okuyabilen her bireyin eğitim vermesinin sonuçlarının çok da iç açıcı olmayacağı düşünülmektedir.

Ek olarak 1981 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak çalışan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ve İmam Hatip Lisesi Meslek dersi öğretmenlerinin de müftülüklerin uygun görmesi ve Bakanlık onayı ile birlikte Kur'an kursu öğreticisi olarak görev yapmalarına karar verilmiştir. Kur'an kurslarında, Başkanlığın atamaları dışında hiç kimse- nin öğreticilik yapamayacağı, kursların eğitim öğretim denetim işleri- ne karışamayacakları kural olarak genelgede belirlenmiştir.⁷⁰⁰

697 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975-1979.

698 DİB, *Genelge No: 2*, "Camilerde Açılacak Kurslar", 02.06.1980, s. 1.

699 DİB, *Genelge No: 10*, "Kur'an Kursları", 23.04.1981, s. 1.

700 DİB, *Genelge No: 10*, "Kur'an Kursları", 23.04.1981, s. 2.

1980 Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönetmeliği'nin ikinci bölümü ödevler ve sorumluluklar başlığı altındadır. Alt başlıklarında ise görevlilerin uyması gereken kurallar, kişisel sorumluluklar gibi maddeler yer almaktadır. Beşinci maddesi Başkanlığa bağlı olarak çalışan personelin İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esasları ile kanun, tüzük, yönetmelik, genelge ve emirlere bağlı kalmakla ve bunları sadakatle uygulamak zorunda olduklarıyla ilgili olup sadakat alt başlığı altındadır. Davranış ve işbirliği başlığı altında ise çalışanların uyması gereken ilkeler ayrıntılı olarak belirlenmiştir. Dini ve resmi sıfatlarının gerektirdiği güvene layık davranmaları, dini ve milli bütünlüğü bozan söz ve davranışlardan uzak durmaları, Başkanlığı kamuoyu önünde küçük düşürücü faaliyetlerde bulunmaması ve bulunanları desteklememeleri ilkeleri benimsenmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kamusal kimliğiyle bağlantılı olarak millî ve dinî bütünlüğü sağlama garantörlüğünün Başkanlık personeli tarafından dikkate alınması istenmiştir. Dikkat çeken noktalardan biri de cami, mescit, Kur'an kursu gibi dini hizmet veren yerlerin yapımı ya da onarımında görev almış olan özel ve tüzel kişilere karşı Başkanlık görevlilerinin herhangi bir sorumluluk taşımak zorunda olmadıklarıyla ilgilidir.⁷⁰¹ Özellikle vakıf ve dernek ismi altında bahsi geçen yerlere yardımda bulunan, kurs binalarının yapımını üstlenen kişi ve kuruluşların dini hizmetlere müdahil olmak istedikleri, personel ile vakıf, dernek yöneticileri arasında bu nedenle sıkıntılar yaşandığı bilinmektedir. Başkanlığın hem kurumların işleyişine hem de eğitim sürecine müdahil olmak isteyenlere karşı dikkatli olması, personelini bu şekilde bir çekişme içinde bırakmaması gerekmektedir.

Aynı yönetmeliğin nitelikler ve atama bölümünde bölge Kur'an kursu müdürünün yükseköğrenim görmüş olma şartı vardır. Bölge Kur'an kursu müdür yardımcıları ile Kur'an kursu öğretmenlerinin en az imam hatip okulu ikinci devre ya da imam hatip lisesi mezunu olmalarını şart koşmuş, bu şartlara sahip bireyler bulunamadığı

701 DİB, *Görev ve Çalışma Yönetmeliği*, 1980, Madde 7, s. 4.

takdirde imam hatip okulu birinci devre, imam hatip lisesi orta kısım mezunu olanlar tercih edilebilir denilmiştir. Bunlarda bulunmazsa ilkokul mezunu olanların atanabileceği ve hafız olanların tercih nedeni olduğu da ifade edilmiştir. Müezzin-kayımların da en az ilkokul ve Kur'an kursunu bitirmiş olmaları gerekliliği aktarılmıştır.⁷⁰²

1981 tarihli genelgede de benzer bir durum söz konusudur. Kurslarda görevlendirilecek öğreticilerin öğrenim durumları belirlenmiş, bahsi geçen niteliklere sahip personel bulunamadığı zamanlar için fahri öğretici uygulaması çözüm önerisi olarak getirilmiştir. Öğretici tayinlerinin yüksek din öğrenimi veren fakülte ve yüksekokullar ile en az imam hatip lisesi I. devre mezunları arasından imtihana tabi tutularak seçilmesi, şayet bahsi geçen niteliklerde öğretici bulunamazsa ilkokul mezunu hafızlar arasından seçim yapılması kararlaştırılmıştır.⁷⁰³

1980 yılı yönetmeliğinde de kurs öğreticilerinin görevleri ayrıntılı olarak maddeleştirilmiştir. Kur'an kurslarındaki eğitim öğretim hizmetlerinin planlanması, ders programlarına uygun olarak eğitimin devamlılığı, öğreticilerin sorumluluk alanında sayılırken; Kur'an-ı Kerim'i yüzünden okutmak, tecvit ve tashih-i huruf öğretmek, namaz ve surelerini ezberletmek ve meallerini okutmak, itikat, ibadet ve ahlakla ilgili bilgiler vermek ve kursta disiplini sağlayarak, öğrencileri bilgili, ahlaklı ve büyüklerine karşı saygılı olarak yetiştirmek de öğreticilerin amaçları arasında gösterilmiştir. Kur'an kursu öğreticilerinin, kursların fiziki ortamlarının düzenlenmesi ve evrakların hazırlanmasına yönelik görevleri de belirlenmiştir. Yukarıda da aktarıldığı gibi öğreticilerin görevleri incelendiği zaman önceki yıllardan herhangi bir farklılık göze çarpmamaktadır. Yönetmeliğin yürürlükte olduğu yıllarda öğreticilerin, hedef kitleye rehberlik yapma misyonundan ziyade öğrencilere bilgi aktarımı görevini üstlenmeleri söz konusudur. "Ezberletmek, öğretmek, bilgiler vermek, okutmak" şeklinde düzenlenen fiiller öğretmen odaklı bir bakış açısının ürünüdür. Kurs öğreticilerine çalışma saatleri olarak hafta-

702 DİB, *Görev ve Çalışma Yönetmeliği*, 1980, Madde 7, s. 6.

703 DİB, *Genelge No: 10*, "Kur'an Kursları", 23.04.1981, s. 2.

da beş gün, günde de altı saatlik bir süreç belirlenmiştir. Öğreticilerin Başkanlığın okutulmasını uygun gördüğü ders kitaplarını okutmak ve hazırlanan müfredatı uygulamakla görevli oldukları eklenmiş, ayrıca kurslarda uygulanacak öğretim metotlarının Başkanlık tarafından düzenlenecek talimatla belirlendiği de aktarılmıştır.⁷⁰⁴

Öğreticiler için kullanılan unvanların da zaman zaman değiştiği görülmektedir. 05.11.1984 tarihli Kur'an Kurslarında Ek Ders Ücreti başlıklı genelgedeki esaslar yazılırken de "Kur'an kursu öğretmeni" ifadesi kullanılmıştır.⁷⁰⁵ 1960'lı yıllarda kullanılan "öğretmen" kelimesinin bahsi geçen belgeye kadar tekrar kullanılmadığı görülmektedir. Yıllarca resmi belgelerde "Kur'an kursu öğreticisi" ifadesi kullanılırken değişikliğin nedeni statüyle ilgili olabileceği gibi sadece genelgeleri, yazışmaları hazırlayan personelin kullandığı kavramsal dil farklılığı da olabilir. Çünkü bu belgeye kadar aynı yıl içindeki diğer yazışmalarda kavramsal değişime rastlanmamıştır.

1985 yılı müfredatında öğretmenlerin, konuları işlerken de düşündürücü ve ikna edici bir şekilde içeriği ele alması istenmektedir. Genel anlamda öğretmenlerin omuzlarına ağır yükler yüklenmiştir. Eğitim seviyesi olarak birbirinden oldukça farklı sistemlerde yetişmiş olan öğretmenlerin, tüm eğitim öğretim ortamını düzenleyen kişilerden oluşması, onların süreçteki önemini arttırmaktadır. Ahlaki değerlerde de rehberlik yapması beklenen kurs öğretmenlerine hem bilgi aktarımı hem de rehberlik görevi verilmiştir.⁷⁰⁶ Görüldüğü kadarıyla zaman içerisinde sorumluluklarda bir artış vardır. İlk yıllarda sadece Kur'an-ı Kerim'in okunmasını veya ezberlenmesini sağlamakla görevli olan kurs öğretmenlerinin zamanla kurslardaki tüm derslerden sorumlu olan, öğrencilerine rehberlik yapmak ve onlara değer kazandırmak zorunda olan bir görev alanları oluşmuştur.

Görev alanı genişleyen öğretmenler için bir takım başarı ölçütleri de getirilmiştir. 1989 yılındaki genelgede "Başarılı Kur'an Kursu Öğretici-

704 DİB, *Görev ve Çalışma Yönetmeliği*, 1980, Madde 231, s. 69-70.

705 DİB, *Kur'an Kurslarında Okutulacak Ders Saatleri ile Ek Ders Ücretlerine Dair Esaslar*, s. 2.

706 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1985, s. 6.

lerinin Ödüllendirilmesi" başlığı, Kur'an kurslarında verimi arttırmak, Kur'an öğretimini yaygınlaştırmak ve hafızlık kurumunun gelişimini sağlamak için bu konuda çalışkan ve gayretli olanların teşvik edilmesini hedeflemiş gözükmektedir. Teşvik amacıyla da öğrenci mezun edilmesiyle ilgili bazı rakamlar belirlenmiş ve bu kurallar çerçevesinde fazla öğrenci mezun eden kurs öğretmenlerine teşekkür belgesi, takdirname verilmesi istenmiştir. Belgelerin verilmesinde, kurs öğretmenlerinin kadrolu ya da fahri olması arasında herhangi bir farklılık olmadığı ifade edilmiştir. Hac ve umre organizasyonunda görevlendirilecek personelle ilgili olarak bu durumun değerlendirileceği eklenmiş, sadece erkek görevlilerin bu değerlendirmeye tabi tutulacağı da ayrıca belirtilmiştir.⁷⁰⁷ Bir sonraki başlık ise "Başarısız Öğreticiler" dir. Görevlerinde dikkatsizliği ve düzensizliği olan, öğrencileriyle yeteri kadar ilgilenmeyen ve öğrenci sayısı 20'den aşağı düşen⁷⁰⁸, sene sonu sınavlarında en az 10 öğrenci mezun edemeyen kursun öğreticisinin bir başka kursa görevli olarak gönderilebileceği yönünde karar alınmıştır. Öğreticilerin performanslarının değerlendirilmesinde belirlenen ölçütler genel olarak mezun edilen öğrenci sayısına odaklanmış görünmektedir.

Kur'an kurslarıyla ilgili olarak hazırlanan yönetmelikler, yönergeler ve müfredatlar dışında, yapılan araştırmalar da öğretici niteliklerine ve onların toplumdaki yansımalarına ulaşmayı sağlamaktadır. Bu anlamda M. Faruk Bayraktar'ın 1991 yılında Kur'an kursları üzerine yaptığı araştırma, alanında ilk kabul edilebilecek özelliklere sahiptir. Öğreticilerin, öğrenciler tarafından nasıl algılandığı, ders işleme yöntem ve tekniklerindeki tercihleri, sosyal hayatları hakkında bilgiler sunmaktadır. Araştırmada, öğretmenlerin dua, ayet ve surelerin meallerini okutma durumunda farklı istatistikî bilgilerde ortaya çıkmıştır. Araştırma öğrencilerin sadece %3'ü öğrendiği dua ve surelerin anlamlarıyla birlikte okutulduğunu ifade etmektedir, öğretmenlerin bu konudaki beyanı ise yaklaşık % 60'ı bulmaktadır.⁷⁰⁹ Verilerin elde edildiği dönem dü-

707 DİB, *Genelge No: 78*, "Kur'an Kursları ve Ek Ders Ücretleri", 27.07.1989, s. 8.

708 1984 tarihindeki genelgede öğrenci sayısının 15'in altına düşmesi başarısızlık nedeni kabul edilmektedir.

709 Bayraktar, *Eğitim Kurumu Olarak Kur'an Kursları Üzerine Bir Araştırma*, s. 88.

şünüldüğü zaman 1985 yılı müfredatının yürürlükte olduğu yıllardan bahsedilmektedir. Müfredatta ise Kur'an-ı Kerim mealinin okutulmasıyla ilgili konu başlıkları mevcuttur.⁷¹⁰ Müfredatları ve müfredattaki yönergelerini uygulamaya geçirmesi gereken öğretmenlerin konuları içselleştirmemiş olması, teorikteki başarının pratiğe aktarılmasına engel olabilmektedir. Konulardan haberdar olması gereken öğretmenlerin, süre ve duaların meallerini okutmaları gerektiğini bildikleri varsayılmakta ancak araştırmamızın sınırları dâhilindeki öğretmenlerin bu yönergeyi yerine getirmediği anlaşılmaktadır.

Öğretmenlerin katıldıkları etkinlikleri belirlemeyi amaç edinen sorulara verilen cevaplar incelendiğinde ise sosyal faaliyet olarak öğretmenlerin görevleriyle bağlantılı alanlara yöneldikleri anlaşılmaktadır. Vaaz ve sohbet yapmak, mukabele okumak, müezzinlik yapmak, müzik çalışmaları yapmak gibi etkinlikler yoğunlukta iken gezi ve piknik düzenlemek son sıralarda yer almaktadır.⁷¹¹ Buradan öğretmenlerin sosyal hayatla olan bağlantılarının zayıf olduğu, dini alanla ilgili alışkanlıklarını etkinlik olarak gördükleri sonucuna varılmaktadır.

Aynı araştırmada öğretmenlerin, öğretim yöntemlerinin anlaşılması için "Ders veriş metodunuz nedir?" sorusu sorulmuştur. Öğretmenlerin %59.43'ü anlatım, %22.64'ü soru cevap, %2.83'ü öğrenciyeye ders anlatırıldığını ve %15.09'u ise çeşitli öğretim metotlarına başvurduklarını belirtmişlerdir. Bu nokta önemlidir; çünkü öğretmenlerin bir kısmı, hangi öğretim yöntemlerini kullandıklarına açıklık getirememişlerdir ki buradan öğretmenlerin farklı öğretim yöntem ve teknikleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları sonucuna varılabilir.⁷¹²

1991 yılındaki Kur'an Kursları Yönetmeliği'nde ise kurs öğretmenleriyle ilgili olarak belirlenen bazı maddelerin sonradan değişikliğe uğradığı görülmüştür. Yönetmeliğin 35. maddesi, ihtiyaç halinde Kur'an

710 Daha fazla bilgi için bkz. DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı (Yüzünden Okuyanlar İçin)*, Ankara 1985.

711 Bayraktar, *Eğitim Kurumu Olarak Kur'an Kursları Üzerine Bir Araştırma*, s. 90-91.

712 Bayraktar, *Eğitim Kurumu Olarak Kur'an Kursları Üzerine Bir Araştırma*, s. 86.

kurslarında görev yapabilecek geçici elemanlarla ilgilidir. Değişiklikten önce emekli olan Kur'an kursu öğretmenleri, kurs öğretmenliği sınavını kazanmasına rağmen ataması yapılmayan ya da yükseköğrenim görmüş hafızların kurs öğreticisi olarak geçici olarak görevlendirilmeleri istenmiştir. Ancak yapılan değişikliklerle beraber yukarıdaki şartları taşıyan görevliler bulunamadığı takdirde en az imam hatip lisesi seviyesinde olup il müftülerince yapılacak sınavda başarılı olanların da geçici olarak kurs öğreticisi olarak atanabilmeleri kabul edilmiştir. Kur'an kursu gibi hedef kitlesi sürekli değişebilen bir din eğitimi kurumunda görev alacak bireylerin alanlarının uzmanı olmaları yanı sıra insan ilişkileri, bireysel gelişim ve bireysel farklılıklar gibi konularda eğitim almış olmaları gerekirken öğretmenlerin eğitim seviyelerinin liseye düşürülmesi yapılan yanlışlardan biri gibi gözükmektedir. Başkanlığın başvurduğu çözümler, sürekli tekrar eden bir özellikte günümüze kadar aynı uygulama devam etmiştir. Aradan geçen yıllara rağmen Başkanlığın öğretici yetiştirme alanında projeler üretmesi beklenirken geçici kurs öğretici uygulaması normalleşmiş gözükmektedir.⁷¹³

Öğreticilerin eğitim düzeyleriyle ilgili olarak 30.12.1992 tarihi itibarıyla oluşturulan personel tablosu incelendiğinde Kur'an kursu müdür ve öğretmenlerle ilgili bilgilere ulaşılmaktadır. Kur'an kursu müdürü olarak belirlenen yöneticilerin hepsinin yükseköğrenim mezunu oldukları görülmektedir. Öğrenim durumlarına bakıldığında öğretmenlerin çok büyük bir oranının imam-hatip lisesi mezunu oldukları görülmüştür. Bu durum yukarıda anlatılan bilgileri doğrulamaktadır. Her öğrenim kademesinden öğretmenlerin varlığı Kur'an kurslarında farklı seviyelerde eğitim öğretim yeterliliğine sahip bireyler olduğunu göstermektedir. Aynı fakülte mezunlarının dahi bireysel yeteneklerinden dolayı farklı öğrenim durumları düzenleyebilecekleri bilinirken, bu kadar farklı eğitimden geçen öğretmenlerle belirlenen hedeflere nasıl ulaşıldığı ya da verilen eğitimin niteliği soru işareti olarak zihinlerde kalmaktadır.

713 DİB, *Kur'an Kursları Yönetmeliğinin Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik*, 28.06.1997, S. 23033.

01.03.1993 tarihli Diyanet İşleri Başkanlığı Sınav, Atama ve Nakil Yönetmeliği'nin 11. maddesinin d fıkrası stajyer Kur'an kursu öğreticisi olabilmek için belirlenen şartları içermektedir. En az imam hatip lisesi mezunu olunması ve Kur'an kursu öğreticiliği sınavının kazanılmış olunması bu şartlardandır. Yönetmelikte önce yazılı sonra sözlü sınav uygulanması istenmiş; yazılı sınavın klasik ya da test şeklinde yapılabileceği ifade edilmiştir. Stajyer Kur'an kursu öğreticilerinin kıdemli bir öğreticinin, Kur'an kursları müdürünün ya da müftünün rehberliğinde derslere girecekleri, katılmak zorunda oldukları eğitim kurslarından sonra durumlarının değerlendirileceği karara bağlanmıştır.⁷¹⁴

Öğreticilerin eğitim durumlarıyla ilgili problemler 1993 yılında gerçekleştirilen I. Din Şurası'nın sonuç bildirisinde özetlenmiştir. Toplum aydınlatma sorumluluğu olan din görevlilerinin tayininde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın daha hassas davranması gerektiği, zaman zaman düzenlenen Hizmetiçi eğitim seminerleriyle görevlilerin yetiştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁷¹⁵ Başkanlığın, din görevlilerinin eğitim düzeyi dışında da sorunlar yaşadığı farklı alanlar olduğu anlaşılmaktadır.

1992 yılı itibarıyla illere göre Kur'an kursu öğreticilerinin dağılımına bakıldığında ise bazı illerde öğretici bulunmadığı görülmektedir. Ağrı ve Şırnak'ta 1992 yılında tek bir öğreticinin bulunmadığı, Bitlis, Siirt, Tunceli, Hakkâri'de kadrolu bayan öğreticinin, Ardahan ve Iğdır'da ise erkek öğreticinin olmadığı anlaşılmaktadır. Türkiye genelinde toplam 2664 bayan, 2041 erkek Kur'an kursu öğreticisi görev yapmıştır.⁷¹⁶ Bir yandan kurs öğreticilerinin sayısal yetersizlik sorunu devam ederken bir yandan da görevde olan personelle ilgili ödül ve ceza kriterleri belirlenmiştir. Görevli olan öğreticilerden ceza ve ödül alanlara bakıl-

714 01.03.1993 Tarihli 21511 Sayılı Resmi Gazete.

715 I. Din Şurası, 1-5 Kasım 1993, (Mehmet Bulut, "Din Görevlisi Yetiştirme Sorunu ve Diyanet İşleri Başkanlığına Eleman Yetiştiren Kurum Olarak İmam Hatip Okulları (Tarihi Süreç İçinde Gelişmeler)", II. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, Ankara 2003, s. 550'den naklen).

716 DİB, 1992 Yılı İstatistikleri, Ankara 1993, s. 26-29. Bayan öğreticilerin 2077 tanesi, erkek öğreticilerin ise 1337'si merkezde görev yaparken diğerleri kasaba veya köylerde görevlidir. Aynı kaynaktan Kur'an kursu istatistikleri bölümünde 2667 bayan öğretici, 2278 erkek öğretici rakamı aktarılmıştır.

diğında uyarı, kınama ve aylıktan kesme cezası alan erkek öğretmenler olduğu gibi, teşekkürname ve takdirname alan öğretmenler de bulunmaktadır. Taşra teşkilatında 1143 boş kadro olduğu görülmektedir. Taşra teşkilatında düzenlenen 51 hizmet içi eğitim kursuna katılan öğretici sayısı 100 kadın, 149 erkek öğretici olarak görülmektedir. 1995 tarihli Kur'an Kursları Yönergesi'nde Kur'an kurslarındaki verimi arttırmak ve Kur'an öğretimini yaygınlaştırmak amacıyla çalışkan ve gayretli öğretmenlere teşekkür belgesi veya takdirname verilmesi kararlaştırılmıştır. Kaç öğrenci mezun ettiklerine göre de belgeler belirlenmiştir.⁷¹⁷

1997 yılında DİB tarafından hazırlanan, Başkanlığın tarihçe ve teşkilatından bahseden kitapta da Kur'an kursu öğretmenlerinin başarı ölçütlerini etkileyecek bazı öneriler aktarılmıştır. Öğreticilerin kurslardaki dersleri okuturken dersin lüzumuna inandırıp sevdirmeye çalışmaları, yumuşak, güzel ve tatlı bir üslup kullanılması, tedriciliğe uygun bir eğitim verilmesi hedeflenmiştir. Öğrencilerin kişiliğine saygı duyulması, alay etme, azarlama gibi tutumlardan uzak durulması öğütlenmiş; adalet, zamanı iyi kullanma alışkanlığı, disiplinli olma gibi ilkeleri göz önünde bulundurmaları hatırlatılmış, hatta zaman zaman öğretmenlerin Başkanlıkça devamlı ikaz edildikleri de eklenmiştir.⁷¹⁸ Öğreticilerin öğrencilere karşı tutum ve davranışlarına dikkat etmelerinin istenmesi, bu noktada oluşan sorunların habercisi gibidir. Öğreticilerin ikaz edildikleri noktalar genel olarak iletişimde kendini göstermektedir. Derslerin sevdirmesinin istenmesi dışında, öğrencilerin onurlarını kırarak davranışlardan uzak durulmasının gündeme gelmesi dahi din eğitim öğretimi açısından önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Kur'an kursu öğreticisinin, toplumda oluşturması gereken imaj; hoşgörüsüz, şiddete meyilli, tahammülsüz bir birey olmasa gerektir ve bununla ilgili uyarıların gündemde olması bile eğitim öğretim sürecinin sağlıklı ilerlemesine engel bir durum olarak görülmektedir.

717 Aynı durum 1989 yılındaki genelgede "Başarılı Kur'an Kursu Öğreticilerinin Ödüllendirilmesi" başlığı ile ele alınmıştır. Örneğin; "20-25 arası yüzünden öğrenci mezun edenlere teşekkür belgesi ile Başkanlık yayınlarından kitap, 25'den fazla yüzünden öğrenci mezun edenlere takdirname ile Başkanlık yayınlarından kitap."

718 Komisyon, *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı Tarihçe, Teşkilat, Hizmet ve Faaliyetler (1924-1997)*, s. 656.

Aynı eserde farklı eğitim kurumlarından mezun olan Kur'an kursu öğreticilerinin eksik olduğu yönler de ele alınmıştır. İmam hatip liselelerinden mezun olan öğretmenlerin pedagojik formasyon derslerini almamış olmaları, alan bilgilerinin ve pratiğe yönelik uygulamaların yetersiz oluşu gündeme getirilmiştir. İlahiyat Meslek Yüksekokullarından mezun olanların ise hem pedagojik formasyon almış olmaları hem de alan bilgileri derslerinin öğrenilmesi olumlu kabul edilmiş ancak tüm derslerin iki yıl gibi kısa bir sürede verilmesi eleştirilerek, mezun sayısının da yeterli olmadığı ortaya konulmuştur. İlahiyat Fakültesi mezunlarının Kur'an-ı Kerim ve Arapça derslerini ilk iki yıl yoğun olarak görmeleri ama diğer yıllardaki müfredatlar da aynı yoğunluğun olmaması ve pratiğe yönelik uygulamalarının olmayışı eleştirilmiştir.⁷¹⁹ Kitapta aktarılanlardan hareketle birbirinden farklı seviyelerde olan, din eğitimiyle ilgili meslek gruplarına hitap eden eğitim öğretim kurumlarının yetiştirdiği elemanların yeterli olmadığı yönlerin mevcudiyeti anlaşılmaktadır. Yıllar önce dile getirilen sorunun halen devam etmesi, lisans ya da ön lisans eğitimi veren kurumların kendi içinde branşlaşmaya gitmemiş olması, yetiştirilen öğrencilerin içinde yaşadıkları topluma ve mesleklerine yapmaları gereken katkıyı en aza indirmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı, mezun oldukları eğitim kurumları birbirinden çok farklı olan öğretmenlerin niteliklerini ortak noktada buluşturmaya çalışmış ve personelinin eğitim seviyelerini gözden geçirmiş ve Kur'an kursu öğretmenleri de dâhil personeline yükseköğretim mezunu olma şartı getirmiştir. 1992-1993 eğitim öğretim yılında 50.000 din görevlisinin Açık Öğretim Fakültesinde öğrenim görmesi planlanmıştır. Personelin üniversite mezunu olmalarını hedefleyen bu proje istenen sonuca ulaşamamıştır.⁷²⁰ Sonraki dönemlerde İlahiyat Meslek Yüksekokulları açılmıştır ve bu okulların açılma nedeni olarak din görevlilerinin eğitim seviyelerinin yükseltme gereği gösterilmiştir. 1995 yılında yapılan bazı düzenlemeler ile 1999-2000 yılı itibarıyla

719 Komisyon, *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı Tarihçe, Teşkilat, Hizmet ve Faaliyetler (1924-1997)*, s. 656-658.

720 Halil Kaya, "Açık Öğretim Nedir? Ne Kazandıracak?", *Diyanet Aylık Dergi*, Aralık 1991, S. 12, s. 7-12.

öğrenci kontenjanının tanınmaması bu girişimlerin yine sonuçsuz kalmasına neden olmuştur. İlahiyat Ön Lisans Programının açılma nedeni olarak 1997 yılında "...İmam hatip lisesi mezunu olup kamu kuruluşlarında din hizmetleri sınıfında çalışan memurların eğitim düzeylerini yükseltmektir," cümleleri aktarılmıştır.⁷²¹ Yıllara yayılan bu çabalar, öğrencilerin de dâhil olduğu din görevlilerinin niteliklerinde iyileştirme adımlarıdır. Bazı projeler başlamadan biterken bazı projeler yoluyla görevlilerin eğitim seviyeleri teorikte de olsa yükseltilmiştir.

1. 1. 2. 2000 Sonrası Kur'an Kursu Öğreticilerinin Değişimleri

2000 yılı sonrasında Kur'an kursu içeriğinde meydana gelen değişimler öğretmenleri de dolaylı olarak etkilemiştir. Bu konudaki belgelerden biri 2002 tarihli Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönergesidir. Yönergenin 106. maddesi Kur'an kursu öğretmenlerinin görevlerini maddeler halinde aktarmıştır. Bu görevler incelendiğinde Kur'an-ı Kerim'i yüzünden okumayı öğretmek, tecvit ve tashih-i huruf konularında bilgi vermek, namaz surelerini asıllarına uygun okunuşlarını sağlamak, ezberletmek ve meallerini öğretmek, itikat, ibadet ve ahlak konularında bilgiler verip uygulamalı olarak öğretmek şeklinde eğitim öğretimle ilgili başlıklar vardır.⁷²² Kurs öğretmenlerinin görevleri, Kur'an kurslarının hedef cümleleriyle benzerlik arz etmektedir. Ders kitabı olarak Başkanlıkça yayınlanan ya da tavsiye edilen kitapların okutulması da öğretmenlerin görevleri arasındadır. Görev alanı olarak eğitim öğretim etkinlikleri dışında idari alanlardaki görevleri de aktarılmıştır. Aynı yönergenin 132. maddesinde öğretmenlerin denetlenmesinden de bahsedilmektedir. Öğreticilerin mesleki yeterlikleri ve kılık kıyafetlerinin Kur'an kursu öğreticiliği mesleğine uygun olup olmadığı denetlemede dikkat edilmesi istenen noktalar olarak belirlenmiştir. Denetimlerin yapılmasından sorumlu olan murakıpların kurs denetimlerini mesai saatleri içinde yerine getirmeleri istenmiştir.⁷²³ Kursların ve öğreticilerin

721 Daha fazla bilgi için bkz. Komisyon, *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı Tarihçe, Teşkilat, Hizmet ve Faaliyetler (1924-1997)*.

722 DİB, *Görev ve Çalışma Yönergesi*, Madde 106, 2002, s. 30.

723 DİB, *Görev ve Çalışma Yönergesi*, Madde 106, 2002, s. 30.

rin denetimleri, uzun yıllardan sonra kurum içinden olan murakıplar tarafından yerine getirilmeye çalışılmıştır. Milli eğitim müfettişlerinin denetimlerinde -kurumun ve kursların işleyişi tam olarak bilinmediği için- gözden kaçan eksiklikler bu şekilde giderilmiştir.

Son zamanlarda tüm meslek grupları için bazı yeterlik ölçütlerinin belirlendiği görülmektedir. Her meslek grubundan beklentiler farklı olmakla beraber eğitim öğretim gibi evrensel olan bir meslekten söz ediliyorsa tüm dünyada geçerli olan ölçütler dışında her kültüre ve topluma göre değişen farklı kriterler de söz konusudur. Eğitim-öğretim alanında gerçekleştirilen tüm değişiklikler öğretmenlerin -öğreticilerin- ellerinde şekillenmektedir. Değişimin bu kadar hızlı olduğu dünyamızda öğretimi düzenleyen bireylerin taşınması gereken bireysel, eğitimsel ve iletişimsel özellikleri de hızla değişebilmektedir. Örgün eğitimde bile öğretmen yeterlikleriyle ilgili ilk resmi çalışmalar 1998 yılında başlamıştır.⁷²⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı çalışan personelin de mesleki yeterliklerinin belirlenmesi, bazı ölçütlerin oluşturulması, yeterlik değerlendirilmelerinin yapılması zaman içinde önemli bir ihtiyaç haline gelmiştir.

2004 yılında Kayseri'de "Din Görevlilerinin Yeterlikleri" başlıklı ilmi bir toplantı düzenlenmiştir. Genel olarak aktarılan yeterlikler tüm personel için geçerli olsa bile özel anlamda Kur'an kursu öğreticileri için belirlenmiştir.⁷²⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı'nun personeli için hazırlanmış olduğu yeterlikler temel ve özel yeterlikler olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Temel yeterliklerin ise kendi içinde alan, eğitim öğretim, genel kültür şeklinde alt başlıkları vardır. Kur'an kursu öğreticilerinin sahip olması gereken yeterliklerin ayrıntılı olarak burada incelenmesi araştırmanın kapsamını aşmaktadır.⁷²⁶ Ancak öğreticilerden beklenen özelliklerin anlaşılması açısından birkaç örnek verilmiştir. Temel eğitim öğretim yeterlikleri başlığı altında öğreticilerin; "Yetişkin eğitiminin

724 MEB, *Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri, Öğretmen Yetiştirme ve Geliştirme Genel Müdürlüğü*, Ankara 2017, s. 2-6, https://oygm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_12/11115355_YYRETMENLYK_MESLEYY_GENEL_YETERLYKLERY.pdf, (07.11.2018).

725 Korkmaz, *Kur'an Kursu Öğreticilerinin Eğitim-Öğretim Yeterlikleri*, s. 20.

726 Daha fazla bilgi için bkz. Mehmet Korkmaz, *Kur'an Kursu Öğreticilerinin Eğitim-Öğretim Yeterlikleri*, DİB Yayınları, Ankara 2012.

ilke, yöntem ve tekniklerini uygulaması, sure ve dua öğretmenin yöntem ve tekniklerini uygulaması, etkili iletişim ilke, yöntem ve tekniklerini uygulaması, eğitim teknolojisindeki yeniliklerden yararlanması, din eğitimi, öğretimiyle ilgili yeni yaklaşım, yöntem ve tekniklerden yararlanması, sorun çözme becerisine sahip olması." beklenmektedir. Özel yeterlikler çerçevesinde ise "Yüzünden ve ezbere Kur'an öğretim tekniklerini bilir, uygular, öğrencilerin psikolojik, sosyal, dini ve ahlaki gelişim özelliklerini tanır, öğretim amaçlarına uygun ölçme ve değerlendirme amaçlarını belirler, öğrencilere rehberlik yaparak olumlu davranmaya yönlendirir." maddeleri belirlenmiştir.⁷²⁷ Yukarıda ifade edilen, öğrencilerin özelliklerini belirledikleri maddeler yeterlik belirleme ilkeleri açısından değerlendirilebileceği gibi pratik çerçevede uygunluğu da tartışmaya açıktır. Kur'an kurslarında çalışan pedagojik formasyon eğitimi almamış olan görevlilerin bu ilkeleri hayata nasıl geçirecekleri belirsizliğini korumaktadır. Öğretim yöntem ve tekniklerinden, rehberlik yapmaktan -hangi konularda rehberlik yapacağı da açık değildir- uygun ölçme ve değerlendirme amaçlarından, yeni yaklaşım yöntem ve tekniklerinden haberdar olunması, öğrencilerin yaş seviyelerinin çok farklı olduğu bir kurumda psikolojik, sosyal, dini ve ahlaki gelişim özelliklerinin bilinmesi ve buna göre davranılması geniş yelpazeli bir birikimi gerektirmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın gerçekçi bir bakış açısıyla, bu yeterlikleri hizmet içi eğitim kurslarıyla vermesinin mümkün olmadığını görmesi gerekir.

Geçici olarak görevlendirilen öğrencilerin özelliklerinin de 2004 yılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursu Yönergesinin 23. maddesinde belirlendiğini aktarmak gerekir. Kadrolu öğrencilerin görevlendirilmesinin esas olduğu ancak kadrolu öğrencilerin ihtiyaca cevap veremediği durumlarda devlet memuru, memur emeklisi ya da sigortalı olup kurs öğrenciliği yapabilecek nitelikte olanların göreve getirilmesi istenmiştir. Göreve kabul edilebilmesi için öğrencilerin müftünün tekli ve mülki amirin onayına ihtiyaç duyulduğunu eklemek gerekir.⁷²⁸

727 DİB, *Taşra Teşkilatında Din Hizmetlerini Yürütenlerin Temel ve Özel Yeterlikleri*, s. 20.

728 DİB, *Kur'an Kursları Yönergesi*, 2004, s. 5.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın personelinin eğitim düzeyini yükseltme çabalarından biri olarak 2005 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesinde İlahiyat Lisans Tamamlama Programının başlatılmış olması gösterilebilir. Başkanlık personeli örgün eğitim dışında bulunan bu çözümden faydalanmış ve eğitim seviyelerini teorik düzeyde de olsa yükseltmişlerdir.⁷²⁹

Kur'an kurslarıyla ilgili yapılan alan araştırmalarından biri Mehmet Emin Ay'a aittir. Bayraktar'ın yaptığı araştırmadan yıllar sonrasına ait bulgular elde ettiğimiz bu araştırmada öğrencilerin dua, ayet ve surelerin meallerini okutma oranlarının halen yükselmediği görülmektedir. Öğreticilerin %29,2'si meallerin tamamını okuttuğunu, %58,3'ü bazılarını okuttuğunu, %12,5'i ise okutmadığını belirtmişlerdir. Öğreticilerin öğrencilerle olan diyalogunun genel anlamda olumlu olduğu araştırma sonucunda ulaşılan bulgulardandır.⁷³⁰

Öğretim programları kadar öğrencilerin ne kadar önemli olduğunu gösteren araştırma sonuçlarından biri de Tokat'tan gelmiştir. 2008-2009 öğretim yılında Tokat merkez ve köylerinde yapılan denetimlerde öğrencilerin planlama konusunda hassas davranmadıkları, bazılarının denetimleri geçiştirmek için önceki yılların planlarını uyguladıkları, güdüleme, bireysel farklılıklara dikkat etme, hedef davranışı söyleme gibi hususları göz ardı ettikleri dile getirilmektedir.⁷³¹ Sadece bir ilden hareketle genelleme yapmak doğru bir bakış açısı olmayabilir, yalnız hazırlanan programların uygulanışında yaşanan sıkıntılar ya da eksiklikler açısından bizlere bir fikir vermektedir. Bilimsel temellere dayanarak hazırlanan bir öğretim programı ya da ders kitabı onu uygulayacak bireyin elinde şekil alacaktır.

2009 yılında hazırlanmış olan Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönerge-

729 Nurullah Altaş, "Türkiye'de Dini Yükseköğretim Alanında Uzaktan Eğitimle İlgili Algı Sorunları ve İLİTAM Uygulamaları", *Değerler Eğitimi Dergisi*, Haziran 2016, C. 14, s. 17.

730 M. Emin Ay, *Problemleri ve Beklentileriyle Türkiye'de Kur'an Kursları*, s. 162-163.

731 Mustafa Önder, "Yeni Öğretim Programı ve 8 Ay Süreli Kur'an Kursları (Muhteva, Uygulama, Problemler ve Çözüm Önerileri)", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, s. 305.

sinin 6. maddesi ise öğretmenlerin görevlerini belirlemektedir.⁷³² Kendisine verilen eğitim ve öğretim görevini programın eğitim anlayışına göre yerine getirmek, öğrencilerin ilgi ve yeteneklerinin geliştirilmesine rehberlik etmek ve amirlerin verdiği diğer görevleri yapmak gibi yükümlülükler belirlenmiştir. Öğreticilerin görevleri içinde programda belirlenen eğitim yaklaşımına uygun bir eğitim öğretim ortamı hazırlamak dikkat çekmektedir. Eğitim yaklaşımları aynı zamanda yöntem ve teknikleri, materyali kapsamaktadır. Bu açıdan öğretmenlerin Kur'an kurslarının eğitim felsefesini pratiğe dökebilecek zihinsel ve bilişsel alt yapıya sahip olmaları gerekir. Görev maddelerinden biri olarak belirlenen "Öğrencilere ilgi ve yeteneklerinin gelişiminde rehberlik yapılması."⁷³³ cümlesi öğretmenlere bakış açısının ve öğretmenlerin görev sınırlarının değiştiğini açık bir şekilde göstermektedir. Önceden öğretmenler -her şeyi bilen, her şeyi dile getiren, karar veren, otoritenin simgesi iken- eğitim yaklaşımlarındaki değişimlerle beraber, öğrencilerinin bireysel farklılıklarını önemseyen, karar veren değil, rehberlik eden pozisyonunda görülmektedir. Aynı yönergenin 11. maddesi başarılı öğretmenlerin ödüllendirilmesi ile ilgilidir. Onların ödüllendirilme nedeni, Kur'an kurslarındaki verimin artırılması, Kur'an öğretiminin yaygınlaştırılması ve çalışkan personelin teşvik edilmesidir. Ödüllendirilmede belirlenen kriterler arasında görevine olan bağlılığı, eğitim öğretimdeki başarısı, yeni eğitim teknikleri ve teknolojilerinin takibi, mesleğinde uzmanlaşmaya olan gayreti, öğrenci sayısının artırılması, irşat görevini çeşitli etkinliklerle ulaştırma çabası, öğrenci ve velilerle olan iletişimi vardır.⁷³⁴ Önceki yıllarda da başarılı öğretmenlerle ilgili bir takım ölçütler belirlenmiştir. Özellikle 1989 ve 1991 yıllarında öğretmenler için belirlenen kriterler öğrenci sayısının artırılmasına odaklanmışken son yıllarda bu maddeler değişkenlik ve çeşitlilik göstermiştir.

732 DİB, *Kur'an Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönergesi*, 2009, s. 2.

733 DİB, *Kur'an Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönergesi*, 2009, s. 2.

734 DİB, *Kur'an Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönergesi*, 2009, Madde 11, s. 4.

Kur'an kursu öğreticilerinin göreve kabul şartlarındaki değişimin yanında, görevleri esnasında kariyer sınıflandırmasına gidilmiştir. Önceki yıllarda sadece "Kur'an kursu öğreticiliği" unvanı kullanılırken; son zamanlarda kariyer basamaklarına "Uzman Kur'an kursu öğreticiliği, Kur'an kursu başöğreticiliği" unvanları eklenmiştir. 23.12.2011 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan Vaizlik, Kur'an Kursu Öğreticiliği, İmam-Hatiplik ve Müezzin-Kayyımlık Kadrolarına Atama ve Bu Kadroların Kariyer Basamaklarında Yükselme Yönetmeliği'nin geçici 1. maddesinde atama şartları belirlenmiştir.⁷³⁵ Belirlenen şartlar içerisinde lisans mezunu olunması ortak nokta olarak görülmektedir. Farklı yıllarda kriterler değişmiş, genel ve özel şartlar tespit edilmiş ve sözlü sınavdaki konular da netleştirilmiştir.⁷³⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönetmeliği'nde ise Kur'an kursu öğreticilerinin görevleri yanında uzman öğretmenler ve başöğreticiler için de ek sorumluluklar getirilmiştir.⁷³⁷

2014-2015 eğitim öğretim yılı Kur'an kursları uygulama esaslarının alt başlıklarından biri de "Geçici öğretici görevlendirilmesinde dikkat edilecek hususlar"dır. Kur'an kurslarında öğretmenlerin geçici olarak görevlendirilmesi yukarıda da ifade edildiği gibi kursların tarihi boyunca rastlanan bir uygulamadır. Yalnızca yıllar içinde geçici öğretmenlerin göreve kabul şartları değişiklik arz etmiştir. Teknolojinin ilerlemesiyle beraber öğretici adayları ve Başkanlığın iletişim şekli şeffaflaştı. İhtiyaç duyulan öğretici sayısı müftülüklerin web sayfasından ilan edildiği gibi, sınav sonuçları da aynı sistemle duyurulmaktadır. Bu durum akıllara gelebilecek soru işaretlerini engellemektedir. Geçici öğretmenlerin görevlendirilmesi için önce yeterlik sınavı sonrada mülakat gereklidir. Şartları taşıyan kişilerin bulunamaması durumunda ise en az imam hatip lisesi mezunu olanlar arasında il müftülüklerinin yapacağı sınavlara göre öğretmenlerin tespiti istenmektedir. Ek olarak kurslarda ilk defa geçici öğretici olarak çalışacak bireylerin hizmet içi eğitim alması

735 DİB, Vaizlik, Kur'an Kursu Öğreticiliği, İmam-Hatiplik ve Müezzin-Kayyımlık Kadrolarına Atama ve Bu Kadroların Kariyer Basamaklarında Yükselme Yönetmeliği, Madde 1.

736 Daha fazla bilgi için bkz. DİB, 2014 Yılı Kur'an Kursu Uzman Öğreticisi Sınav Şartları.

737 DİB, Görev ve Çalışma Yönetmeliği, 2014, Madde 38-39.

istenmiştir.⁷³⁸ DİB'in öğretici niteliklerinin arttırılması ile ilgili olarak en fazla başvurduğu yöntem hizmet içi eğitimler olmuştur. Hizmet içi eğitimler bazen kadrolu bazen de geçici öğretilere yönelik olabilmekte ve anlaşıldığı kadarıyla öğretileri, eğitim öğretim sürecini planlarken ve uygularken aynı düzlemde birleştirmeyi amaç edinmektedir.

2015-2016 eğitim öğretim yılında geçici öğretici görevlendirmelerinin İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğü'nce belirlenen usul ve esaslar çerçevesinde, insan kaynakları yönetim sistemi programı üzerinden yapılacağı ve sistem üzerinden işlemler tamamlanmadığında geçici öğretilerin fiili olarak göreve başlayamayacakları karara bağlanmıştır.⁷³⁹ Aynı uygulama esasları çerçevesinde Kur'an kursu öğrenci ve öğreticilerinin yaygın din eğitimiyle ilgili olarak teklif, sorun ve şikâyetlerini bildirmeleri için "Bize Yazın" afişlerinin asılması istenmiştir. Yaygın din eğitiminin kurum içindeki farklı bireylerinin bakış açısını önemseydiği ve bu doğrultuda çalışmalar yaptığı görülmektedir. Kur'an kurslarının kendi içindeki denetiminde de görevlilerin haftada en az üç kursa gitmeleri hedeflenmiştir.⁷⁴⁰ Kurslarda görevlendirilmek üzere PDR öğretmenlerinin çalışma sınırları, çalışma şekilleri de aynı uygulama esaslarına konu olmuştur. Kur'an kurslarında psikolojik danışma ve rehberlik çalışmalarının yapılması ve bu çalışmaların bireysel çözüm odaklı olması yaygın din eğitimi açısından önemli bir yeniliktir. PDR öğretmenlerinin öncelikle yatılı Kur'an kurslarında görev yapmaları ayrıca bazı durumlarda birden fazla kursta görevli olmalarının istenmesi, yeterli derecede görevli rehberlik personelinin olmadığını göstermektedir.⁷⁴¹

Aynı eğitim öğretim yılında, Kur'an kurslarındaki derslerde birden fazla öğreticinin görev alabileceği belirtilmiştir. Haftada 12 saat olan

738 DİB, 2014-2015 Eğitim-Öğretim Yılı Kur'an Kursları Uygulama Esasları, Geçici Öğretici Görevlendirmede Dikkat Edilecek Hususlar.

739 DİB, 2015-2016 Eğitim-Öğretim Yılı Kur'an Kursları Uygulama Esasları, Geçici Öğretici Görevlendirmeleri, Madde 1-2, s. 10. Konuyla ilgili bkz. MEB, İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğü Çalışma Yönergesi, 2014.

740 DİB, 2015-2016 Eğitim-Öğretim Yılı Kur'an Kursları Uygulama Esasları, Kur'an Kurslarını Tanıtıcı Materyaller ile Diğer Hususlar, s. 11.

741 DİB, 2015-2016 Eğitim-Öğretim Yılı Kur'an Kursları Uygulama Esasları, PDR Öğretmenlerinin Çalışma Usul ve Esasları, Ek 4, s. 1.

Kur'an-ı Kerim dersinde ayrı bir öğreticinin, dini bilgiler dersinde ise farklı bir öğreticinin görev alabileceği ancak bu durumun zorunlu olmadığı -eski- den olduğu gibi- istenirse her derse tek bir öğreticinin girebileceği de karara bağlanmıştır. Öğreticilerin farklı branşlarda uzmanlaşması anlamına gelen bu uygulama, birden fazla öğreticinin görev yaptığı merkezi kurslar için hayata geçirilebilir özelliğe sahipken daha mütevazı olanaklara sahip olan kurslarda birden fazla öğretici bulmak zaten mümkün değildir.

Öğreticiler için belirlenen yeterli ölçütleri zaman içinde değişmiş olsa bile, öğreticilerin hafız olmaları tercih nedenyken Başkanlığın -farklı isimlerle ifade edilse bile- yapmış olduğu sınavlarda başarılı olmaları da belirlenen kriterler arasındadır. Öğretici olmak isteyenlerin KPSS' den Başkanlığın belirlediği puanı almaları, kurs öğreticiliği yapmaya engel bir durumlarının olmaması gibi maddelerde ilk atamada belirlenen özelliklerdendir.⁷⁴² Kur'an Kursu öğreticisinin görevleri ise Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat ve Görev Yönergesi'nde şu şekilde belirlenmiştir:

- a. Kurs öğrencilerine usulüne göre Kur'an-ı Kerim'i yüzünden okumayı öğretmek,
- b. Yüzünden okumayı öğrenenlere tecvit ve tashih-i huruf konularında bilgiler vermek ve Kur'an-ı Kerim'i bu kurallara uygun okumayı öğretmek,
- c. Hafızlık yapmak isteyenlere, Kur'an-ı Kerim'i usulüne göre ezberletmek,
- d. Namaz sureleri ile dualarının aslına uygun okunuşlarını sağlamak, ezberletmek ve meallerini öğretmek,
- e. Müfredat programına göre öğrencilere itikat, ibadet ve ahlak konularında bilgiler vermek ve ibadetlerin yapılışını uygulamalı olarak öğretmek,
- f. Ders kitabı olarak Başkanlıkça yayınlanan kitapları ve Başkanlık yayınları bulunmadığı takdirde Başkanlıkça tavsiye edilip gönderilen kitapları okutmak,

742 DİB, *Vaizlik, Kur'an Kursu Öğreticiliği, İmam-Hatiplik ve Müezzin-Kayyumluk Kadrolarına Atama ve Bu Kadroların Kariyer Basamaklarında Yükselme Yönetmeliği*, 23.12.2011 Tarih ve 28151 Sayılı Resmi Gazete.

- g. Kursun temiz ve düzenli tutulmasını sağlamak,
- h. Ramazan ayı ile dini gün ve gecelerde müftülükçe verilecek görevleri yapmak,
- i. Pansiyonu bulunan kurslarda öğrencilerin iâşe ve ibate işlerinin düzenli bir şekilde yürütülmesini sağlamak,
- j. Görevli bulunduğu Kur'an kursunda yurt ve pansiyon olmadığı zaman müftülükçe yapılacak programa göre, yurt ve pansiyonu olan Kur'an kurslarında nöbet tutmak,
- k. Görev alanıyla ilgili konularda amirlerince verilen diğer görevleri yerine getirmek,
- l. Yaz Kur'an kurslarında görev yapmak,
- m. Ders saatleri dışında öğrencilere rehberlik etmek ve etüt yaptırmak.⁷⁴³ Maddeler halinde ifade edilen özellikler incelendiğinde öğreticilerin alan bilgisine sahip olmalarının yanı sıra öğretim yöntem ve tekniklerini bilmesi, hedef kitleye hitap edebilecek genel kültüre sahip olması da gerekmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın personel yeterlikleri çerçevesinde, 2014 yılında DİB Program Geliştirme Daire Başkanlığı tarafından Kur'an kursu öğreticilerinin, uzman ve baş öğreticilerin temel ve özel yeterlikleri belirlenmiştir. Öğreticiler için belirlenen temel yeterlikler, kursların öğrenme alanları olan Kur'an-ı Kerim, inanç, ibadet, ahlak ve siyerle ilgili kriterlerdir. Kur'an kursu öğreticilerinin temel yeterlikleri arasında maharic-i huruf ve tecvit kurallarına riayet ederek Kur'an-ı Kerim okuması, bazı sure ve cüzleri ezbere okuyabilmesi, ezberlediği ayet ve surelerin anlamlarını, inanç, ibadet ve ahlak esaslarını açıklayabilmesi vardır. Özel yeterlikler ise bireyin gelişim basamaklarını, ilgi, ihtiyaç ve yeteneklerini bilmesi, öğretimi ihtiyaçlar doğrultusunda planlayabilmesi, hedef kitleyle iletişim becerisine sahip olması şek-

743 DİB, *Görev ve Çalışma Yönergesi*, Madde 126; *Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönetmeliği*, S. 29033, <https://www.memurlar.net/haber/473015/diyanet-isleri-baskanligi-gorev-ve-calisma-yonetmeli.html>, (02.01.2019).

linde belirlenmiştir. Kur'an kursu uzman öğretici yeterlikleri için de hafız olunması, görevinin gerektirdiği şekilde Arapça ve Osmanlıca kullanabilmesi, projeler üretebilmesi de vardır. Baş öğretmenlerin ise aşere-takrib-tayyibe düzeyinde kıraat uygulayabilmesi, ölçme-değerlendirme teknik ve araçlarını kullanabilmesi ve meslektaşlarına rehberlik yapabilme özelliklerine sahip olması beklenmektedir. Uzman ve baş öğretici yeterlikleri hem temel hem de özel yeterlik başlıklarında daha ayrıntılı olarak belirlenmiştir.⁷⁴⁴ Yukarıda ifade edilen özellikler yıllar içinde Kur'an kurslarındaki tecrübe birikiminin

1. 2. Kur'an Kursu Öğreticilerinin Niceliksel Değişimleri

Diyanet İşleri Başkanlığı 1924 tarihinde Başbakanlığa bağlı idari bir teşkilat olarak kurulmasına rağmen modern yöntemlerle çalışması Araştırma, Plan ve Program Bütçe Başmüsavirliği biriminin kuruluşuyla başlamıştır.⁷⁴⁵ Bu nedenle gerek Kur'an kursu öğretmenleri gerekse hedef kitle ile ilgili istatistikî bilgilere ulaşılsa bile kurumun kendi içinde böyle bir çalışma yapması uzun zaman almıştır. Diyanet İşleri Reisliği kurulduğu dönemlerde teşkilatın kadro ve personel durumu son derece zayıf durumdaydı. 429 sayılı kanunun, teşkilat kanunu olmaması, öğretmenler açısından net bir bilgiye ulaşmayı engelse de ilk dönemlerde Kur'an kursu öğretmenleri için unvan olarak Başkanlığın kendi kayıtlarında "huffaz muallimi" ifadesi kullanıldığı bilgisine sahibiz. Osmanlı medrese sisteminden yetişen ve huffaz muallimi olarak isimlendirilen kurs görevlilerinin unvanlarından da anlaşıldığı gibi hafız olmaları, öğretici olma şartları arasında yer almaktadır.

1924-1926 yılları arasında Diyanet İşleri Reisliğinin kadro yapısı sadece bütçe kanunlarında yer almaktadır. Maaş ücret yekûnu olarak

744 Daha fazla bilgi için bkz. DİB, *Personel Yeterlikleri*, Ankara 2014, <https://hukukmusavirligi.diyanet.gov.tr/Documents/Diyanet%20%C4%B0%C5%9Fleri%20Ba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20Personel%20Yeterlikleri.pdf>, (13.03.2019).

745 Mehmet Nuri Yılmaz'ın Diyanet İşleri Başkanlığı'nun hizmete özel olarak hazırlanmış olduğu istatistikî bilgileri içeren kitapçığın sunuş bölümündeki cümlelerinden alınmıştır.

kadro bilgilerine ulaşmak mümkün olmuştur. Huffaz muallimleri kadro ismi olarak yer almış ancak sayıları belirtilmemiştir. 1929 yılında Barem (Genel Kadro) Kanunu ile birlikte Başkanlığa kadro tahsisi yapılmıştır. Ancak din hizmetlerinden sayılan hıfz muallimlerinin barem dışı olarak farklı bir cetvelde yer aldığı ifade edilmelidir. Ayrıca 1929 yılında teşkilat içinde kadro düzenlemesine gidilmiş, din hizmetleri Diyanet İşleri Reisliğine bağlanmıştır. Maddi sıkıntılar yüzünden Diyanette görevli olanların memur sayılamayacağı kararı verilmiştir. Aynı zamanda 1929 yılında Diyanetin merkez ve taşra teşkilatı tespit edilmiştir.⁷⁴⁶ 1927 yılından 1935 yılına kadar "hıfız muallimi" ifadesi kullanılarak isimlendirilen Kur'an kursu öğreticileri için 1935 yılından sonraki bütçe kanununa ekli cetvelerde Kur'an öğreticisi unvanı kullanılmaya başlanmıştır. 1950 yılında ise bazı kadroların bütçe kanunlarına eklendiği ancak Kur'an öğreticilerinin barem dışı gösterilmeye devam edildiği görülmüştür.⁷⁴⁷

22.06.1935 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 2800 sayılı Diyanet İşleri Reisliği Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun ile teşkilatın kadroları, dereceleri ve unvanı yeniden tespit edilmiştir.⁷⁴⁸ 29.04.1950 tarihinde yürürlüğe giren 5634 sayılı kanunla personele yeniden düzenlemeler getirilmiştir. Kur'an öğreticileri 1970 yılına kadar barem dışı bütçe kanunlarının "D" cetvellerinde gösterilmeye başlanmıştır.⁷⁴⁹

Diyanet İşleri Reisliği tarafından Başvekâlet Müsteşarlığı'na gönderilen 1935 tarihli yazıda, 12 hafız muallimliği kadrosunun bulunduğu ifade edilmektedir. Bahsi geçen kadroların 1924 yılından itibaren devam ettiği bilgisine de ulaşılmaktadır.⁷⁵⁰ Bu açıdan Kur'an kursu öğreticilerinin sayılarına ulaşmak mümkün olmuştur. Ancak öğreticilerin sayısal verileriyle ilgili 1971-1984 yılları arası unvanlara göre

746 Sadık Albayrak, *Şeriaten Laikliğe*, Sebil Yayınevi, İstanbul 1977, s. 367.

747 Aytürk, Çelik, Şahinarslan, *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Tarihçesi, (1924-1987)*, s. 39-42.

748 2800 Sayılı *Diyanet İşleri Reisliği Teşkilat ve Vazifelerine Dair Kanun*, Kanun Tertip: 3, 22.06.1935, S. 3035.

749 *Düstur, III. Tertip*, C. 31, s. 1950-1957.

750 BCA, *Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Evrakı*, (030.10.0.0), 26.151.4.

ayırım yapılmadığından dolayı net bilgilere ulaşılamamaktadır.⁷⁵¹ Yapılan tasnif, hizmet sınıfları şeklinde yapılmıştır ki bu da Kur'an kursu öğretici sayısına ulaşılmasına engel olmuştur. Çünkü din hizmetleri sınıfı olarak belirlenen grubun içinde vaiz, murakıp, imam-hatip, müezzin, kayyım ve dersiam, Kur'an kursları öğreticisi yer almaktadır.

Kur'an kursları personelinin kadrolu çalışanları ile geçici personel kadrosunda görev yapan personelin sayılarının neredeyse eşit olması, Başkanlığın kısa vadeli çözümlerle öğretici sorununu düzeltmeye çalıştığını göstermektedir.⁷⁵² Kurslardaki öğretici sayıları zamanla artsa bile kadrolu olmayan -farklı isimlerle nitelendirilen- personelin sayılarında herhangi bir azalmaya gidilmediği anlaşılmaktadır. Mevcut öğreticilerin cinsiyetlere göre dağılımına bakıldığında ise son dönemlerde gittikçe artan oranda bayan kurs öğreticilerin lehine bir artış gözlemlenmektedir. 2012 yılı itibariyle Kur'an kurslarındaki öğreticilerin %87'sini kadınlar oluşturmaktadır. Aynı yıl itibariyle Kur'an Kursu Öğretici sayısı 4.462'dir.⁷⁵³ Hedef kitlenin genel olarak yetişkin bayarlardan oluşması ister istemez öğreticilerinde bayan olma zorunluluğunu getirmiştir. 2018 rakamlarına göre mevcut Kur'an kurslarında 19.051 Kur'an Kursu Öğreticisi, 106 Kur'an Kursu Uzman Öğreticisi ve 6 Kur'an Kursu Baş Öğreticisi görev yapmaktadır.⁷⁵⁴

751 Kadro iptal ve ihdas işlemleri ile unvan değişiklikleri aynı kararnameler içinde gösterildiği için "Din Hizmetleri" olarak ifade edilen kadroların ne kadarının imam hatip, vaiz, murakıp, kayyım, müezzin ya da Kur'an kursu öğreticisi olduğu bilinmemektedir. Başkanlığın ilgili birim kayıtlarından çıkarılan verilere göre verilen tablolarda ise öğretici sayısının net olmadığı yıllar 1970-1980 yılları olarak aktarılmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. İzzet Tosun (Derleyen), *Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri, (1924-1997)*, s. 13-14.

752 2016 yılı itibariyle Kur'an kurslarında görevli olan 19.163 kadrolu, 19.022 geçici personel hizmet vermektedir. <http://www2.diyanet.gov.tr/EgitimHizmetleriGenelMudurlugu/Sayfalar/KuranKursuHizmetler.aspx>, (07.02.2019).

753 DİB, *2012 Yılı Performans Programı*, <https://stratejigelistirme.diyanet.gov.tr/Documents/2012%20Performans%20program%C4%B1.pdf>, (15.06.2019).

754 DİB, *2018 İdare Faaliyet Raporu*, s. 14, <https://stratejigelistirme.diyanet.gov.tr/Documents/2018%20%C4%B0dare%20Faaliyet%20Raporu.pdf>, (02.07.2019).

1. 3. Öğreticilerin Ücret Değişiklikleri

1924 yılı Diyanet İşleri Reisliği bütçesinde TBMM'de yaşanan tartışmalar dönemin din işlerindeki görevlilerine ödenen maaşlarla ilgili bizlere birtakım bilgiler vermektedir. Tartışmalarda huffâz muallimlerinin yani Kur'an kursu öğretmenlerinin adı geçmese de Başkanlıkta görevlilerin ücretleri arasında kıyas yapmak konusunda fikir vermektedir. Vaizlere verilmek istenen üç liradan bahsedilmektedir ki Kastamonu mebusu Halit Bey bu konudaki düşüncelerini aktarırken: "Başka devairde başka kadrolarda üç lira maaş var mı? Diğer devairde asgarî maaş on liradır beyim. Bundan bir şey çıkmaz. Rica ederim buna muvafakat buyurun!"⁷⁵⁵ 18 Mart 1924 yılında kabul edilen 442 sayılı "Köy Kanunu" da dönemin görevli imamlarıyla ilgili bilgilere ulaşılmıştır. Kanunun dokuzuncu faslı köy imamlarıyla ilgilidir. 83-86. maddelerde köy imamlarının ücretleri ele alınmaktadır. "Köy imamlarına köyce şimdiye kadar ne veriliyorsa yine o verilecektir. Ancak verilen şeyler, ihtiyar meclisi vasıtasıyla toplanır ve verilir." Köy kanununda halkın kendi arasında topladığı bir ücretten bahsedilmektedir ki bu Kur'an kursu öğretmenlerinin durumunun çok parlak olmadığını ortaya koymaktadır. Başkanlık personeline ödenen ücretlerin, öğretmenlerin sayısal değerlerine olan etkisi göz önünde bulundurulması gereken faktörlerdendir.

Diyanet İşleri Reisliğinin kuruluşundan birkaç ay sonra bütçesi TBMM'ye getirilmiştir. 17 Nisan 1924'de yapılan müzakereler sonucunda bütçe maliyeye iade edilmiştir. Maliye encümeni bütçede hiçbir değişiklik yapmadan meclise tekrar gönderince müzakereler başlamıştır. Bütçe görüşmelerinde dikkat çeken nokta ise Başkanlık personeline ayrılan maaş miktarının çok düşük olmasıdır.⁷⁵⁶ 1924 yılı Diyanet İşleri Reisliği Bütçesi incelendiğinde hıfz muallimleri ile ilgili herhangi bir ödeme kalemi görülmemektedir. 1925 yılında ise "huffaz muallimleri ucüratı" başlığında 4800 liralık bir kayıt vardır.

755 Bütçeyle ilgili alınan kararlar için bkz. TBMM, *Zabıt Ceridesi*, İçtima, 41, 19.04.1340, s. 840-850.

756 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Yıl: 2, C. 8, s. 895- 902.

1926 yılında herhangi bir ödeme kaydı yokken 1927 yılı bütçesinde "hıfz muallimleri" kaleminde maaş bölümü boş bırakılmış, 10 kişiden bahsedilmektedir ücret olarak 40 kuruş belirlenmiştir ki karşılaştırma yapılabilmesi açısından aynı bütçede kantarcının 40, hademenin 30, şoförün ise 75 kuruş aldığını belirtmek gerekir. 1928 yılında da 10 kişi için belirlenen 40 kuruştur.⁷⁵⁷ 1931 yılı D cetvelinde de 9 hıfz muallimine 40 ücret ödenmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁵⁸ 1935 yılı bütçe kanununda ise 14 ücretli Kur'an öğreticisi görülmektedir. 1939 yılı bütçe kanununun 4. maddesine göre 28 Kur'an öğreticisi mevcuttur ve halen maaşlı olarak değil ücretli olarak çalışmaktadırlar. 1950 yılında sayıları 131'e çıkan Kur'an öğreticilerinin ücret bilgileri bu cetvelde belirtilmemiştir.⁷⁵⁹ Din görevlilerinin devlet memuru sayılmamaları ve kendilerine maaş ödenmemesi 1927 yılındaki değişikliklerden biridir. Şura-yı Devlet (Danıştay) kararının halkın din görevlisine olan bakış açısını ve bu görevlere olan talebi de etkilediği düşünülmektedir.⁷⁶⁰

Kur'an kursu öğreticileriyle ilgili ulaşabildiğimiz bireysel belgelerden biri 1944 tarihli bir görevlendirme belgesidir. Fıkıh ve Kur'an muallimliğinde bulunan Ömer Fazıl'ın⁷⁶¹ 1340 (M.1924) 1000 kuruş maaş ile Kur'an muallimliğine tayin edilmesi ise dönemin ücretleri konusunda bir fikir vermektedir. Ömer Aköz'ün emeklilik kesenek bordrosu da elimizde mevcuttur. 20.09.1951 tarihli belgede toplam olarak geçen rakam 43.75 olarak görülmektedir.

1965 yılında Başkanlığa bağlı çalışan görevlilerin ücret aralığı, dönemle ilgili fikir vermesi bakımından önemlidir. Kur'an öğreticilerinin maaş aralığının 300-450 lira arasında değiştiği görülmüştür. Fikir vermesi açısından aynı dönemde müftülerin 500-950 lira arası maaşı

757 Aytürk, Çelik, Şahinarslan, *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Tarihçesi*, (1924-1987), s. 117.

758 Nail Arslanpay, *Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluşu, Çalışması ve Birimlerinin Tanıtılması*, (1924-1973), Ayıldız Matbaası, Ankara 1973, s. 16.

759 Arslanpay, *Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluşu, Çalışması ve Birimlerinin Tanıtılması*, (1924-1973), s. 16-20.

760 Öcal, "Türkiye'de Din Politikaları Etkisinde Din Görevlisi Yetiştirme Sorunu", *Dem Dergi*, S. 2, s. 74.

761 Ömer Fazıl Aköz kastediliyor.

varken vaizlerin 350-800, imam-hatip, müezzin-kayyımların ise 300-800 lira maaş aldıkları aktarılmıştır.⁷⁶²

05.11.1984 tarihli Kur'an Kurslarında Ek Ders Ücreti başlıklı genelge, öğreticilere ek ders ödenmesiyle ilgili şartları ortaya koymaktadır. Genelgenin ayrıntılarına değinilmeyecektir. Sadece genelgenin 10. maddesinde, Kur'an kurslarında ek ders ücreti uygulamasına yeni başlandığı vurgulanmış, gerekirse çevredeki orta dereceli okul idarecilerinin tecrübelerinden faydalanılması istenmiştir.⁷⁶³ Kuruluşundan altmış yıl sonra Kur'an kurslarında ek ders ücreti uygulamasının başlaması da bir yenilik olarak altı çizilmelidir.

Aynı genelgede Kur'an kurslarındaki ek ders ücretleri karara bağlanmıştır. Öğretici açığının olduğu anlaşılan yıllarda müftülerin ve vaizlerin haftada belirli bir saate kadar derslere girebildikleri anlaşılmaktadır. Kurs öğreticilerinin haftada 24 saat ders okutabildikleri ancak başka bir sınıfta öğretici açığını kapatmak için istekli olanların haftada 6 saate kadar derse girebilecekleri belirtilmiştir. Öğretici açığının Kur'an kurslarında her dönemde var olan bir sorun olduğu anlaşılmakta ve mümkün olduğu kadar ortaya çıkan bu açık öncelikle kurum içinde, bu durum mümkün olmazsa kurum dışından gelen talepler doğrultusunda çözülmeye çalışılmıştır. Ancak bu durum hedef kitlesi kadar öğreticileri de birbirinden çok farklı olan bir kurumla karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir.

Ek ders ile ilgili esaslarda tüm personelin eşit olarak kabul edilmediği de görülmektedir. Yüksekokul mezunu olan ve olmayan personelin maaş karşılığı girecekleri dersler ve ücretlendirmenin farklı olduğu 4. madde de ifadesini bulmuştur. Yüksekokul mezunu Kur'an kursu öğretmenlerinin haftada 15 saat maaş karşılığı 9 saat mecburi, 6 saat isteğe bağlı ek ders görevi alabileceği belirtilirken yüksekokul mezunu olmayan öğretmenlerin 18 saat maaş karşılığı derse girmeleri, 6 saat mecburi, 6 saatte isteğe bağlı görev yapmaları istenmiştir.⁷⁶⁴

762 *Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun*, 22.06.1965, s. 85-86.

763 DİB, *Genelge No: 39, "Kur'an Kurslarında Ek Ders Ücreti"*, 05.11.1984, s. 2.

764 DİB, *Kur'an Kurslarında Okutulacak Ders Saatleri ile Ek Ders Ücretlerine Dair Esaslar*, 1984, s. 2.

Yönetici öğretmen olan kurs öğretmenleri ile yönetici olmayanlarda da farklı bir uygulama kabul edilmiştir.

1. 4. Genel Değerlendirme

Öğreticilerin nitelik ve nicelik olarak tarihi süreçte bir takım değişiklikler yaşadığı aşikârdır. Her şeyden önce Kur'an kursu öğreticilerinin ilk yıllarda Osmanlı eğitim sisteminde yetişen bireyler olduğu, Cumhuriyetin kendi öğreticilerini Kur'an kursu öğrencileri içinden yetiştirmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Tevhid-i Tedrisatın pratikteki karşılığı sağlıklı bir şekilde ilerlemediği için 1924-1950 yılları arasında aydın din görevlisi yetiştirmek için herhangi bir eğitim kurumu oluşamamıştır. Bu durum, Diyanet İşleri Başkanlığı'nı Kur'an öğreticileri de dâhil personel konusunda sıkıntıya sokmuştur.⁷⁶⁵ Kuruluşundan yaklaşık yirmi yıl sonra bir sayfalık özel talimatla, kırk yıl sonrada hazırlanan müfredatla eğitim öğretim etkinlikleri düzenlenmeye çalışılan Kur'an kurslarının öğreticilerini de yetiştirmek için ciddi bir çaba harcamadığı ortadadır.

Uzun yıllar Kur'an kursu öğreticilerinin sadece Kur'an-ı Kerim'i kendine mahsus kıraat ve tecvidiyle okunmasını sağlamaları istenmiştir.⁷⁶⁶ Sonraki yıllarda da öğreticilerden hafız olmaları, kıraat ilimlerine vakıf olmaları⁷⁶⁷ beklenmiştir. İlk yıllarda ilkokul mezunu olunması yeterliken 1980'li yıllarda fakülte ve yüksekokullar ile en az imam hatip lisesi I. devre mezunları arasından imtihanla seçilmeleri, bu şartlara sahip kimse olmadığında ilkokul mezunu hafızlar arasından seçim yapılması kararlaştırılmıştır.⁷⁶⁸ Öğreticilerin niceliksel olarak değişimi daha yavaş olmuştur. 1935 yılına gelindiğinde 12 hafız mualliminden bahsedilmektedir.⁷⁶⁹ Çok partili hayata geçişle birlikte öğreticilerin sayısında gözle görülür bir fark olmuştur.

765 Hasan Yavuzer, *Çağdaş Din Hizmeti ve Diyanet İşleri Başkanlığı -Dini Otorite ve Teşkilatların Sosyolojik Analizi-*, Laçin Yayınları, Kayseri 2006, s. 75-81.

766 *Diyanet İşleri Reisliği Kur'an Öğretici Kursu Hakkında Özel Talimat*, 19.07.1943, s. 1.

767 DİB, *Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1965, s. 1.

768 DİB, *Genelge No: 10, "Kur'an Kursları"*, 23.04.1981, s. 2.

769 BCA, *Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Evrakı*, (030.10.0.0), 26.151.4.

2000'li yıllardan sonra eğitim öğretim sürecinde meydana getirilmeye çalışılan değişiklikler dışında öğreticilerin gelişimi içinde bazı adımlar atılmıştır. Öğreticilerin gelişimlerine katkı sağlamak için yapılan uygulamalardan biri, Kur'an kursu öğrenci ve öğreticilerine yönelik oluşturulan kitap okuma listesidir. Öğreticilerin mesleki bilgi ve formasyonlarına katkı sağlamak, değerlerin ezberlenmesinden ziyade özümsemesini kolaylaştırmak, Kur'an kurslarının toplumdaki saygınlığını arttırmak gibi hedeflere yönelik hazırlanan listedeki kitapların çok büyük bir bölümünün DİB'in kendi yayınevinden çıkan kitaplar olduğu görülmektedir.⁷⁷⁰

Yine kurslarda uygulanmaya başlanan çerçeve esnek program öğreticilere geniş bir alan bırakmaktadır. Eğitim bilimleri açısından yöresel özelliklerin göz önünde bulundurulması, bireysel farklılıkların önemsenmesi açısından bu yaklaşım olumlu sonuçlar doğurabilmektedir. Kurslarda zaman zaman öğreticilerden manevi danışmanlık yapması dahi beklenmektedir. Kurslara gelen öğrenci profilinin yetişkin ve eğitim düzeyi düşük bayanlardan oluşması pek çok sosyal sorunu da kurslara taşımaktadır. Öğreticiler eğitim öğretim sürecini kontrol etmeleri dışında rehberlik ve danışmanlık hizmeti gibi bir yükü de taşımak zorunda kalmışlardır.⁷⁷¹

Diyanetin son yıllarda yaptığı çalışmalar arasında iki projeden bahsedilebilir. İlki yaygın din eğitiminin geliştirilmesi, diğeri de yaygın din eğitimini verecek olan personelin kalitesinin yükseltilmesidir. Yeni program öğrenen merkezli yöntem kullanan, millî ve manevî değerlere saygılı bireyler yetiştirmeyi amaçlayan ve sonuçtan çok süreci önemseyen bir yapıdadır. Bu yönüyle örgün eğitimdeki değişikliklerden etkilenen bir yönü olduğu söylenebilir. Kur'an kurslarında öğreticilik yapan görevlilerin seçimi önceki dönemlerden farklı bir takım kriterlere ve sınavlara dayanmaktadır. Öğreticilerin seçimi önceden Diyanet İşleri Başkanlığı'nun

770 DİB, *Kur'an Kursu Öğretici ve Öğrencilerine Yönelik Kitap Okuma Listesi*, s. 1-11.

771 Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. Abdullah İnce, "Kuran Kurslarının Danışmanlık ve Rehberlik Fonksiyonu: Öğretici Görüşlerine Dayalı Sosyo-Psikolojik Bir Analiz (Sakarya İli Örneği)", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 19, S. 35, s. 121-149.

inisiyatifinde iken yapılan değişikliklerle kamu personeli seçme sınavı ve yeterlilik sertifikaları gibi farklı kriterler devreye sokulmuştur⁷⁷²

2. Hedef Kitlede Değişim

2. 1. 2000 Öncesi Kur'an Kurslarında Değişim

“Verilmek istenen mesajın ulaşması hedeflenen grup veya topluluk.”⁷⁷³ olarak tanımlanan hedef kitle, mesajın kendisine ulaşması gereken, eğitimin yakın ve uzak amaçlarının görüldüğü, arzulanan dini anlayış, tutum ve davranışların kazandırıldığı bireylerdir.

Verilmek istenen mesajın belirlenmesinde –eğitim açısından bakılırsa bu durum genel ve özel amaçlar olarak isimlendirilebilir- hedef kitlenin rolü önemlidir. Hedef kitlenin ilgi ve ihtiyaçları tespit edilmeden ve amaçlar bu ihtiyaçlara uygun belirlenmeden yapılan eğitimin başarılı olması mümkün değildir. Zaten eğitim faaliyetleri aynı zamanda bir iletişim sürecidir. Yaygın din eğitimindeki iletişimde ise hedef kitlenin yaşı, cinsiyeti, mesleği, hayata bakış açısı, ilgi, istek ve beklentileri eğitim sürecini belirlemektedir.⁷⁷⁴ Kur'an kurslarındaki bireylerin yaş, eğitim, cinsiyet gibi özellikleri yıllar içinde farklılıklar göstermiştir. Kur'an kurslarının uzun bir süre halka yönelik eğitim veren bir kurum olmaktan ziyade, mesleki eğitim vererek kurum içi eleman yetiştiren bir fonksiyona sahip olması hedef kitlenin özelliklerini sınırlandırırken; zaman içerisinde yaygın din eğitim kurumu fonksiyonunu üstlenmesi hedef kitlenin yaş ve cinsiyet açısından farklılaşmasını sağlamıştır.

Kur'an kurslarındaki hedef kitlenin yaş aralığı önemli değişkenlerden biridir. 1920'li yıllarda öğrencilerin en az ilkokul mezunu olmaları ya da ilkokul öğrenim çağını geçmiş bir yaşa ulaşmışlarsa Türkçe harflerle okuryazar olmaları kursa devam için şart koşulmuştur.⁷⁷⁵ 1924

772 İbrahim Ural, «Kur'an Kursları ve Din Eğitimi», *Din Öğretimi Dergisi*, S. 36, s. 83.

773 *Günce Türkçe Sözlük*, “Hedef Kitle” (Erişim 3 Ocak 2018).

774 Kasım Kocaman, “Yaygın Din Eğitimi İletişimi Sürecinde Hedef Kitlenin Özellikleri Bilmenin Önemi”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2013, s. 737.

775 12.08.1928 gün ve 6995 nolu *Cami Hademeleri Nizamnamesi*, s. 1146-1152, <http://isamveri.org/pdf/frisaleosm/R063899.pdf>, (05.03.2019).

yılında ise Kur'an kurslarındaki hedef kitle on iki yaş ve üzeri çocuklar olarak belirlenmiştir. Bu da Kur'an kurslarının hedef kitlesinin ilk yıllarda oldukça sınırlı olduğu anlamına gelmektedir.⁷⁷⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı'nın İstanbul müftülüklerine gönderdiği tamim, gelecek olan öğrencilerle ilgili sınırları da oluşturmuştur: 10.12.1930'da "12 yaşından küçüklere hiçbir şey öğretilmemek, 12 yaşından büyüklere ise sadece Kur'an-ı Kerim, namaz sure ve dualarını -sıkı kontroller altında- öğretebilmeleri için bazı hoca efendilere izin verildi."⁷⁷⁷ cümleleri ile hedef kitle 12 yaş ve üstü olarak belirlenmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla 1926'da kapatılan dar'ul-kurrâlarda,⁷⁷⁸ hedef kitle de 12 yaş üstü öğrenciler olarak belirlenmiştir. Zaman içerisinde hedef kitleyle ilgili yapılan değişiklikler kursların çalışma sahasını değiştirmiştir. 1977 yılı yönetmeliğinde ilkökul mezunu olanların kurslara devamına izin verilirken; kesintisiz sekiz yıllık eğitim sonucunda yapılan değişikliklerle beraber ilköğretim okulu mezunları hedef kitle olarak görülmüştür.⁷⁷⁹

Cumhuriyetin ilk yıllarında hıfz muallimlerinin görevleri arasında "İlk tahsilini bitirmiş olup ibadette okumak için Kur'an bellemek veya Kur'an'ı ezberlemek isteyenlere Kur'an'ı belletmek ve ezberlediklerini Kur'an'a mahsus usul ve kıraat üzere dinlemek ve hatalarını düzeltmek." cümleleri kullanılmıştır. İlk tahsilini bitirme ifadesi hedef kitlenin yaş aralığını belirlemiştir.⁷⁸⁰

Zeki Salih Zengin, 1941 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'na hedef kitlenin yaş aralığıyla ilgili şikâyetler olduğunu aktarmaktadır. İlköğretim mecburiyeti olan çocukların daha doğrusu 7-16 yaş aralığındaki öğrencilerin, Kur'an kurslarına kaydedildiği ancak bu durumun kanunlara aykırı olduğu ifade edilmiştir. Şikâyetlere verilen cevabi yazıda böyle bir

776 Çağırıcı, "Kur'an kursu", *DİA*, C. 26, Ankara 2002, s. 424.

777 Öcal, *İmam Hatip Liseleri ve İlköğretim Okulları*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1994, s. 35.

778 İlk yıllarda Kur'an okulları olarak isimlendirilebilecek "Dar'ul-kurrâlar" zamanın Maarif Vekili Vasıf (Çınar) tarafından Tevhid-i Tedrisat kanunu gereğince devralınmak istenmiş, fakat Diyanet İşleri Reisi Rifat (Börekeçi) onları ihtisas okulu olarak isimlendirecek Başkanlığın yetki alanında bırakmış hatta sayılarını da yavaş yavaş artırmıştır.

779 Çağırıcı, *DİA*, s. 425.

780 BCA, *Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Evrakı*, (030.10.0.0), 26.151.4.

ihlalin olmadığı belirtilmiştir. Konuyla ilgili olarak Zengin; bahsi geçen yıllarda ilköğretim süresinin 5 sene olduğunu 7-16 yaş arası öğrencilerin şikâyete konu olmasının nedeninin anlaşılmadığını ifade etmiştir.⁷⁸¹

19.07.1943 tarihli Kur'an Öğretici Kursu Hakkında Özel Talimatta Kur'an-ı Kerim öğrenmek isteyenlerin ilk tahsil çağını bitirmiş olması şart koşulmuştur. Ayrıca öğrencilerin, Kur'an-ı Kerim'i az çok okumasını öğrenmiş olanlardan bulunmaları gerektiği ifade edilmiştir.⁷⁸² Konuyla ilgili başka bir açıklamaya rastlanmadığı için Kur'an okumayı hiç bilmeyen, harfleri dahi tanımayan bireylerin hedef kitle dışında mı tutulduğu anlaşılmamaktadır. Şayet Kur'an okumayı bilmeyen bu kişiler kurslara kabul edilmiyorsa o zaman hedef kitlenin oldukça daraltıldığı sonucuna varılmaktadır.

Kur'an kurslarındaki öğrenciler için yardım istendiği anlaşılan, 23.05.1954 tarihli basında Kur'an Kursları Yardım Derneği'nin hazırladığı ve dağıttığı beyanname ise dönemin hedef kitlesi hakkında ipuçları vermektedir:

«Muhterem dindaş! Kutsiyetinden şüphemiz olmayan yegâne kitabımızı korumak vazifemiz, neşir ve taammüm edebilmesine yardımcı olan imkânımız saadetimizdir...

Madde 1- Kur'an öğrenmek yahut hifz etmek veyahut talim etmek için yurdun her köşesinden gelip resmi Kur'an kurs hanelerine sığınan muhtaç yavrularımızın her türlü ihtiyaçlarına yardımcı olmak, kurs bulunmayan mahaller için müsaade istihlal etmek, lüzumu halinde yurdun her mıntıkasında şube açmak üzere bir cemiyet kurulmuştur.

Madde 4 - Azami yıllık aidat miktarı (120) liradır.⁷⁸³ Görülebildiği kadarıyla 1954 yılında verilen bu ilanla kurslarda okuyan öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamak için bir çözüm bulmaya çalışılmaktadır. Hedef kitleden bahseden bu ilan, bahsi geçen dönemde yurdun farklı

781 Zengin, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Kur'an Kurslarının Kurulması ve Gelişimi", Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 11, S. 2, 2011, s. 13.

782 MEB, *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Öğretici Kursu Hakkında Özel Talimat*, 19.07.1943, s. 1.

783 Jaschke, "Yeni Türkiye'de Kur'an-ı Kerim Kursları", İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, C. 5, İstanbul 1973, s. 57.

yerlerinden gelen öğrencilerin bulunduğu ve halkın yardımlarına ihtiyaçlarının olduğunu ifade etmektedir.

1959 Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı'nın ilk maddesinde ise Kur'an öğretim kurslarının cami hizmetinde çalışanlarla en az ilk tahsilini bitirmiş veya ilk tahsil çağını geçirmiş ve ilkokulla ilgisi bulunmayanlar arasında arzu edenlere Kur'an-ı Kerim öğretileceği belirtilmiştir.⁷⁸⁴ Kursların hedef kitesinin içinde cami hizmetlilerinin açıkça dile getirilmesi bir ilktir. Cami hizmetinde çalışanlara Kur'an-ı Kerim öğretilmesinin amaçlanmış olması, hedef kitle içinde çalışanların da bulunması, kurum içi eleman yetiştirmeye yönelik bir amacı barındırmaktadır. En az yirmi öğrenciyi alabilecek genişlikte bir eğitim öğretim ortamından da bahsedilmesi, bahsi geçen dönemde sınıfların düzeni ve doluluk oranı hakkında bilgi vermektedir.

1959 tarihli bu talimatta ayrı bir başlık halinde kursa alınacak öğrencilerde aranacak şartlar da belirlenmiştir. Daha önceki yıllarda aranmayan bazı şartların 1959 yılında getirildiği görülmektedir. Muhtarlıktan bireyin "iyi ahlaklı olduğu, haysiyet ve namusuna dokunur bir hali bulunmadığına" dair vesika alması istenmiştir. İyi ahlaklı olmak gibi soyut bir kavramla ilgili muhtarlıktan belge istenmesi ilginç bir yenilik olarak dikkat çekerken; kursa öğrenci olarak kabul edilecek bireylerde birtakım değerlerin mevcudiyetine de önem verildiği anlaşılmaktadır. "Bulaşıcı hastalıklara musap ve akli arızası bulunmadığına dair hekim raporu ve aşı kâğıdı" da istenen belgeler arasındadır.⁷⁸⁵ 1943'de olduğu gibi kursa katılacak bireylerin en az ilkokul mezunu olmaları ya da ilk tahsil çağını geçirmiş olmaları gerekli görülmüştür. İlk tahsil çağı olarak 15 yaş sınırı belirlenmiştir. İlkokul mezunu olmayanların Türk harfleri ile okuyazar olduklarını ibraz etmeleri gerekmektedir. Bu belgeye sahip olamayanlar yani okuyazar olamayanların Kur'an kurslarına kabulü ilk defa dile getirilmiştir. Okuyazar olmayanlar diğer kursiyerlerden farklı olarak "aday öğrenci" statüsünde görülmüştür. Kur'an kursları

784 *Diyanet İşleri Reisliği Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1959, s. 1.

785 *Diyanet İşleri Reisliği Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1959, s. 1.

için ilk defa farklı bir kategori oluşturulmuş ve aday öğrenci olarak kabul edilenlerin Kur'an öğreticileri tarafından altı aydan fazla olmamak şartıyla Türk harfleriyle okuma yazma öğretimi yapılması kabul edilmiştir. Okuma yazma öğretiminde nasıl bir metodun takip edileceğinin Maarif Müdürlüğü'nün tavsiyesine göre şekilleneceği belirtilmiştir. Hatta öğretimin teşkilatın içinden ya da dışından bir ya da birkaç kişiye havale edilebileceğine altı ay içinde Türk harfleriyle okuma yazmayı öğrenemeyenlerin ya da bir ay derslerin yarısından fazlasına iştirak etmeyenlerin kursla ilişkilerinin kesileceği ifade edilmiştir. Okuma yazma kurslarına bu nedenle gönderilenlerin okuryazar olduğunu kanıtlamadıkça Kur'an kurslarına alınmayacağı da ayrıca eklenmiştir.⁷⁸⁶ 1 Kasım 1928 tarihinde yapılan Harf İnkılabının üzerinden yaklaşık otuz yıl geçmesine rağmen Türkçe okuryazarlığı olmayan bireyler için çalışmaların devam ettiği sonucuna varılabilir. Kurslar "aday öğrenci" statüsü ile birlikte sadece Kur'an eğitimi veren bir kurum değil, Türkçe okuma yazma öğretimi yapan bir kurum görevini de üstlenmiştir. Bu konuda ne kadar başarılı olduğu bilinmemektedir. Ancak bahsi geçen eğitim öğretimin, önceki yıllarda mevcut olmayıp 1959 yılındaki özel talimatta yer alan bir yenilik olduğu tekrar vurgulanmalıdır.⁷⁸⁷

Bahsi geçen özel talimat ile sınıfların erkekler için 18 yaşından büyük ya da küçük olmalarına göre ayrılması istenmiştir. Kızlar içinse bu şekilde bir yaş ayırımından bahsedilmemiştir. Bu durum, hedef kitlenin yaş seviyelerine göre ayrılmalarının bireysel farklılıklar ve gelişim özelliklerinin göz önüne alınması olarak yorumlanabilir. Kur'an kurslarının kontrollerinde dikkat edilmesi istenen noktalardan biri olarak, hedef kitlenin yaş aralığı gösterilmiştir. "Samî'in sıfatı ile de olsa" kurslarda ilk tahsil çağında olup ilkokulu bitirmemiş öğrencinin bulunup bulunmadığına dikkat edilmesinin istenmesi⁷⁸⁸ kursa devam eden öğrencilerin yaşlarıyla ilgili devletin hassasiyetini kanıtlamaktadır.

786 *Diyanet İşleri Reisliği Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1959, s. 3.

787 *Diyanet İşleri Reisliği Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1959, s. 5.

788 *Diyanet İşleri Reisliği Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1959, s. 6.

1959 yılı talimatında kurs yerinin müsait olması durumunda takip, aşare, tashihi huruf gibi üst seviyelerde öğretimin yapıldığı, öğleden önce ve öğleden sonra olmak üzere iki dönemden oluşan bir eğitim öğretimden bahsedilmektedir. Kurslarda yapılan öğretimin basit bir yüzünden okuma şeklinde olmayıp alana eleman yetiştirmeye yönelik olduğu görülmektedir. Standart çalışmaların dışında ilk defa mesai saatleri bitiminden sonra Kur'an öğretimine -mülkiye amirinin izni dâhilinde- müsaade edilmiştir. Geceleri iki saati geçmemek şartıyla iş saatlerinde kursa devam imkânı bulamayan bireylere hem Kur'an öğretimi hem de Türk harfleriyle okuma yazma öğretimi sağlanmıştır.⁷⁸⁹ Öğretim saatlerinde ilk defa esneklik sağlandığı, Kur'an kurslarının Kur'an bilen bireylere üst düzeyden eğitim vermenin yanı sıra, iş gücü sahibi bireyleri de hedef kitesinin içine aldığı görülmektedir. Bu açıdan 1959 yılı itibarıyla hedef kitenin genişletilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Aynı talimatnamede kursların tatil zamanı olarak Ramazan ayı belirlenmiştir. Öğrencilerden camilerde mukabele okuyacak kadar yetişmiş olanların bu ayda görev almalarının sağlanması istenmiş ve kurs öğrencilerinin de müftülük emrinde aynı mahalde camilerde vazife alacakları belirtilmiştir. Kur'an kurslarının uzun yıllar boyunca kurum içi eleman yetiştirme amacının öncelikli olduğunu kanıtlayan kararlardan biri de budur. Talimatnamede, her ne kadar akşam kurslarıyla çalışan bireylerin hedeflenmiş olduğu görülse bile din eğitiminin farklı alanlarında görev yapabilecek kişiler yetiştirme hedefi ilk sırada yer almaktadır. Teorik olarak eğitim alan kursiyerler bir süre sonra pratik alanda da görev almaktadırlar.⁷⁹⁰

Kur'an öğretim kursları özel talimatının⁷⁹¹ 3. maddesinde kurslardan mezun olan hedef kitle için, kursların cazip hale getirilme isteği gündeme gelmiştir. Mezun olanlara imkânlar sağlanması kurum içi görevli bireyler

789 *Diyanet İşleri Reisliği Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1959, s. 3.

790 *Diyanet İşleri Reisliği Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1959, s. 7.

791 İzzet Tosun tarafından derlenen *Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri (1924-1997)* kitabında "Kur'an Kursları Özel Talimatnamesi" olarak başlıklandırılan bölümün tarihi mevcut değildir. Talimatnamenin sonunda yer alan Redaksiyon Heyeti Mensupları olarak ismi geçen müftülerin çalıştığı seneler tespit edilmiş ve tarih en son 1964-1966 yılları aralığına indirilmiştir.

yetiştirme ihtiyacına yönelik görülmektedir. Kurslardaki eğitimin üç devreye ayrılması ve her devre için belirlenen dersleri alan öğrencilerin farklı statülerde istihdam edilmesi istenmiştir. Özellikle ikinci ve üçüncü devre mezunlarının kadrolu imam hatip, müezzin ve kayyım, müftülüklerde görev yapmak üzere memur, müstahdem ya da özel ve resmi kurumlarda imam, müezzin, gassal olarak atanabilecekleri belirtilmiştir.⁷⁹²

Talimatın 10. maddesi de öğrencilere bir takım haklar tanınmasını kabul etmiştir. Öğrencilere devlet vasıtalarındaki indirimden yararlanma hakkı tanınmış, mezuniyet imtihanını başarıyla bitirenler için icazet töreni yapılabileceği ifade edilmiş ve komisyonun yaptığı sınava dışarıdan katılımın kabul edileceği aktarılmıştır.⁷⁹³ Kur'an kursu öğrencilerinin diğer öğrencilerle aynı statüde görüldüğü ve kursun yaptığı imtihanların herkese açık olması ibaresiyle ilk defa karşılaşıldığı ifade edilmelidir.

Kursa alınacak öğrenciler için herhangi bir yaş haddi belirlenmemiştir. Ancak ilkokula devam eden öğrencilerin yaz devresi dışında kursa kabul edilmeyeceği karara bağlanmıştır. Yaş sınırı olmadığı için farklı yaşlarda, seviyelerde ve yaş gruplarında bireylerin öğrenci grubu içinde olacağı düşünülünce farklı sınıflar açılması istenmiştir.⁷⁹⁴ Ancak hangi yaş aralıklarına göre bu ayırımın yapılacağı net olarak belirlenmemiştir. Kursa devam edemeyen bireyler için mülki amirin izni dâhilinde gecede iki saati geçmemek kaydıyla gece kursları açılabilceği karara bağlanmıştır ki aynı durum 1959 yılı özel talimatında da mevcuttu.⁷⁹⁵

1961 yılında Kur'an kursları ile ilgili olarak Milli Eğitim Bakanlığı'na sunulan raporda ise hedef kitlenin yaş aralığından bahsedilmiş ve durumla ilgili eleştiriler aktarılmıştır: "Komisyonumuz Kur'an kurslarının bugünkü durumunu devrim ilkeleriyle olduğu gibi din esasları ile de telif edilemez bulmuştur. Reşit olmayan çocuklara manasını anlamadıkları kutsal metinlerin ezberletilmesinde bir fayda görülmemiştir. Bu sebeple Kur'an derslerinin ancak reşit olan kimselere ve Arapça bildiği

792 DİB, *Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1965, s. 1.

793 DİB, *Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1965, s. 2-3.

794 DİB, *Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1965, s. 1-3.

795 *Diyanet İşleri Reisliği Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1959, s. 4.

İlahiyat Fakültesi'nce tasdik edilen yetkililer tarafından verilmesi uygun görülmüştür.⁷⁹⁶ Yukarıdaki rapordan dönemin Kur'an kurslarıyla ilgili olarak bazı yorumlara ulaşmak mümkündür. Kurslarda verilen eğitimin sadece yüzüne okuma şeklinde devam ettiği ve yetişkin eğitiminden ziyade küçük çocuklara yönelik eğitimin ağırlıklı olduğu, hatta çocuklardan ziyade reşit bireylerin hedef kitle olarak belirlenmesi istendiği anlaşılmaktadır. Raporu hazırlayanların cümlelerinden, Kur'an kurslarında çocukların değil yetişkinlerin görülmek istendiği sonucuna varılmaktadır. Öğretici olarak ise Arapça bilen kişilerin bu eğitimi vermesi gerektiği hatta Arapça bildiklerinin İlahiyat Fakülteleri tarafından tasdik edilmesinin istendiği görülmektedir. Raporu hazırlayan kişi dönemin Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Sadettin Evrin'dir.

633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanunun müezzinliğe kabul şartlarından biri olarak bireylerin ilkokul ve Kur'an kursunu bitirmiş olmaları şart koşulmuştur. Anlaşıldığı kadarıyla Kur'an kursları, yaygın din eğitimi kurumu olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın çatısı altında, bir yandan halka yönelik din eğitimi çalışmaları yapma görevini yerine getirirken bir yandan da eleman yetiştirmeye devam etmektedir.⁷⁹⁷

1970 yılı özel talimatında yatılı öğrenci olabilmek için 12 yaşından küçük ve 18 yaşından büyük olmamak gerektiği ifade edilmiştir. Bazı Kur'an kurslarının yatılı olarak eğitim verdiği bilinmektedir. Hedef kitle olarak belirlenen yaş gruplarının bir ders yılı içinde 30 gün devam etmemesi halinde kursla ilişkisinin kesileceği ifade edilmiştir. Öğrencilerin devam mecburiyetinin olması, eğitim öğretimde bilgi akışı ve davranış kazandırma için önemli tedbirlerden biri olarak görülebilir.⁷⁹⁸

1971 yılı Kur'an Kursları Yönetmeliği'nin IV. bölümünü hedef kitleyle ilgili kabul şartları oluşturmaktadır. Kurslara kabul şartları arasında en

796 *Din ile İlgili Eğitim ve Öğretim Komitesi Raporu*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1961, s. 23-24.

797 *Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki 633 Sayılı Kanun*, Madde 22, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t04/c029/cs_04029100ss0641.pdf, (06.08.2018).

798 DİB, *Kur'an-ı Kerim Kursları Özel Talimatı*, 1970, s. 6.

az ilkokul mezunu olmak gerekli görülmüştür. İlkokul mezunu olmayıp mecburi öğrenim yaşını geçirmiş olanlar için ise Milli Eğitim ya da İlköğretim Müdürlüğüne Türk harfleriyle okuyup yazdıklarına dair belge ibraz etmeleri istenmiştir.⁷⁹⁹ Yönetmeliğin 15. maddesinde, Kur'an kurslarını bitirme imtihanlarının her devrenin sonunda sözlü olarak yapılması karara bağlanmıştır. İmtihanlarda başarılı olanlara ise "Kur'an kursu bitirme belgesi" verilmesi uygun görülmüştür. Öğrencilerin kursa devamları mecburi görülmüştür. Kursların eğitim öğretime devam ettiği sürenin 1/5'inden fazla devamsızlık yapan öğrencilerin kurs sonunda yapılan imtihanlara girme hakkını kaybedeceği 21. madde de ifade edilmiştir.⁸⁰⁰ Ayrıca yönetmelikte Kur'an kurslarını bitirme sınavlarının sözlü olarak yapılması kararlaştırılmış, imtihan heyetinin müftünün başkanlığında bir Milli Eğitim Bakanlığı temsilcisi ve bir Kur'an kursu öğreticisinden oluşmasına karar verilmiştir. Kur'an kursu bitirme belgesi verilebilmesi için bireyin "Kur'an-ı Kerim'i yüzünden okumayı öğrenmesi, bazı sureleri ezberlemesi ve kurs programlarında mevcut bilgileri edinmesi." şart koşulmuştur.⁸⁰¹

1975 müfredatında hedef kitleyle alakalı dikkat çeken maddelerden biri inançla ilgili konularda öğrencilere yapılan aktarımla yetinilmeyip diğer bireyleri ikna edebilecek yetenek kazandırmanın amaçlanmış olmasıdır.⁸⁰² Bu durum iki şekilde yorumlanabilir. İlki Kur'an kursu öğrencilerinin öğrendiklerini aktaran, tebliğ görevini üstlenebilen bireyler olarak yetiştirmek, ikincisi ise yaygın din eğitimi alanında çalışmayı düşünen bireyler için kursların buna uygun amaçlar seçmiş olduğudur. Derslerde karşılaştırmalara yer verilmesinin istenmesi ise farklı din anlayışlarına, din içinde yer alan değişik yorumlara Kur'an kurslarının yumuşak bakış açısını göstermekte ve kursların bu bakış açısını öğrencilerine aktarmak istediğini ispatlamaktadır.

Yukarıda ifade edilen, kursların kurum içi eleman yetiştirme amacını Beyza Bilgin'in aktarımları desteklemektedir. Bilgin'e göre, 1977

799 DİB, *Kur'an Kursları Yönetmeliği*, Ankara 1971, s. 5.

800 DİB, *Kur'an Kursları Yönetmeliği*, Ankara 1971, s. 7.

801 DİB, *Kur'an Kursları Yönetmeliği*, Ankara 1971, s. 6.

802 DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı*, 1975, s. 11.

yılına kadar Kur'an kursları meslek okulu gibi çalışmışlardır. Kurslardan diplomasını alanlar aynı zamanda yeterlik sınavını da kazanırlarsa başkanlık içinde çalışabilmektedirler. 1977 yılından sonra ise ihtiyaç halinde kurs mezunları personel olarak görev yapmıştır. Günümüzde Kur'an kurslarının kurum içi eleman yetiştirme görevi sona ermiş gözükmektedir. Halka yönelik din bilgilerinin öğretildiği bir yer olma özelliği dışında farklı bir statüsünden bahsetmek mümkün değildir.⁸⁰³

16.06.1983 yılındaki genelgede hedef kitleyle ilgili yaş sınırı belirlenmiştir. 17 yaşını dolduranların (18 yaşından gün alanların), derslere 1/5'den daha fazla devamsızlık yapanların, mazeretsiz ya da aralıksız 25 gün devamsızlığı bulunanların kursla, yurt ve pansiyonlarla ilişkilerinin kesilmesi istenmiş ve ikinci yıl kursa devam edemeyecekleri belirtilmiştir.⁸⁰⁴

Hedef kitlenin yaş sınırının yıllara göre sürekli bir değişim gösterdiği görülmektedir. Devam mecburiyeti ise sürekli gündeme alınan maddeler arasındadır.⁸⁰⁵ Aradan çok fazla zaman geçmeden 10.11.1983 tarihinde bir önceki genelgede belirlenmiş olan hedef kitlenin yaş sınırının değiştirildiği görülmektedir. Daha önce 18 yaş sınırı varken bazı maddelerin tashih edilmesiyle birlikte yaş sınırı 16 yaşından gün almış olmak şeklinde değiştirilmiştir. Kurslarla ilişkileri kesilecek öğrencilerde de aynı şekilde düzeltmeye gidilmiş 16 yaşını dolduranların ibaresi getirilmiştir.⁸⁰⁶ Yaklaşık beş aylık bir süre zarfında bu değişikliğe gidilmesinin nedenleri ise belirtilmemiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kuran kurslarındaki hizmet çeşitliliğinden olan akşam kurslarına kabul için gereken şartlar içinde öğrencilerden istenen öğrenim belgesi vardır ki bunun açılımında en az ilkokul diploması veya ilkokul mezunu olmayıp da mecburi öğrenim çağını geçmiş olanların Türk harfleriyle okuryazar olduklarına dair Milli Eğitim Gençlik ve Spor Müdürlüklerinden alınacak belge bunlardan biridir. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Türk harfleriyle okuryazar olmak

803 Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, s. 130.

804 DİB, *Genelge No: 34*, "Kur'an Kursları", 16.06.1983, s. 3.

805 DİB, *Genelge No: 34*, "Kur'an Kursları", 16.06.1983, s. 3.

806 DİB, "34 No'lu Genelgenin Tashih Edilen Maddeleri", 10.11.1983.

vurgulanan bir özellik olmuştur. Hatta bir dönem Kur'an kursları aday öğrenci kabul ederek okuma yazma kursu olarak bile fonksiyon göstermiştir. Gündüz eğitim veren kurslarda artık okuma yazma bilmeyen öğrenciler olmayacağı için akşam kurslarına gelen yetişkinler için bu şekilde bir şart getirilmiştir. Türk harfleriyle okuryazar olmayan bireylerin kurslara kabulünün mümkün olmadığı böylece dile getirilmiştir.⁸⁰⁷

27.07.1989 yılında "Kur'an Kursları ve Ek Ders Ücretleri" başlığında genelgede disiplin talimatından bahsedilmiştir. Ayrıntılı olarak hazırlanan Kur'an Kursları Disiplin Talimatı daha önceki yıllarda dile getirilmeyen pek çok suç ve ceza çeşidini göstermektedir. Öncelikle kurs öğrencileri için genel ilkeler belirlenmiştir. Öğrencilerin itikadı, ibadeti, tavır ve hareketleri ile İslam töresine uygun davranması, doğru sözlü olup yalandan nefret etmesi, iyi nazik tavırlı olması, zamanını iyi kullanması ve kendisinin Cumhuriyet evladı olduğunu unutmaması gibi pek çok madde yazılmıştır.⁸⁰⁸ Cumhuriyet evladı olduğunun unutulmamasını belirten madde; devletin bir kurumu olarak Kur'an kurslarının Cumhuriyet ilkelerine bağlı bireyler yetiştirmesi gerektiğini vurgulamaya yöneliktir. Bazı maddelerin de bu hususu destekler nitelikte olduğu görülmektedir. "Yalandan nefret etmek, sıhhat ve kuvvetini faydalı işlerde kullanmak"⁸⁰⁹ bu duruma örnek olabilir. Genel ilkelerden sonra disiplin suçlarından örnekler verilmiştir. Birbirinden çok farklı aşamalarda suçların maddeleştirildiğini söylemek gerekir. Verilen ödevi yapmamak, kursa geç kalmak disiplin suçu sayılırken; hırsızlık, yaralama, sahtekârlık da disiplin suçu olarak görülmektedir. Yalan söylemek, muâşeret kurallarına uymamak disiplin suçları içindeyken kumar oynamak, patlayıcı madde getirmek, boykot veya işgal gibi davranışlarda bulunmak, bildiri getirmek, herhangi bir siyasi partinin kurs içinde ve dışında propagandasını yapmak da

807 DİB, *Genelge No: 38, "Kur'an Kursları"*, 16.08.1984, s. 11.

808 DİB, *Genelge No: 78, "Kur'an Kursları ve Ek Ders Ücretleri"*, 27.07.1989, *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursları Disiplin Talimatı*, s. 1-2.

809 DİB, *Genelge No: 78, "Kur'an Kursları ve Ek Ders Ücretleri"*, 27.07.1989, *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursları Disiplin Talimatı*, s. 1.

disiplin suçlarından⁸¹⁰ Birbirinden oldukça farklı suçların mutlaka cezaları birbirinden farklıdır. Disiplin suçlarından bazıları 80'li yıllardan önce Türkiye'de yaşanan olayların tekrarını engellemeye yönelik gözükmektedir. Afiş asmak, toplu eylemlerde bulunmak, bildiri dağıtmak, kursa patlayıcı, yaralayıcı aletler getirmek tedbir niteliğinde görülmektedir. 5. madde de disiplin suçlarından birini işleyen öğrencilere belirlenmiş disiplin cezalarından birinin verilmesi disiplin kurulunun takdirine bırakılmıştır. Bu cezalar, uyarma, dikkat çekme, tekdir (kınama), mahrumiyet cezası, kurstan uzaklaştırma, ilişik kesilmesi, kovma şeklindedir. Cezaların tanımları da yapılmıştır. Uyarma, dikkat çekme cezaları kurs öğretmeni tarafından verilebilirken; diğer cezaların sadece disiplin kurulu tarafından verilmesi istenmiştir. Talimatta yazılı olmasa bile toplum vicdanını incittiği düşünülen her suça ceza verilebileceği de belirtilmiştir. Tekdire kadar olan cezalar sözlü olarak bildirilirken daha sonraki cezaların yazılı olarak hem öğrenciye hem de velisine duyurulması karara bağlanmıştır.⁸¹¹ Ayrıntılı olarak aktarılan disiplin suçları, cezaları Kur'an kursları için ilklerden biridir.

27.07.1989 yılındaki genelgeyle beraber öğrencilerdeki yaş sınırına ekleme yapılmıştır. Genelgede kursa başvuran bayanlar için yaş sınırı aranmayacağı ve ancak yaş sınırı nedeniyle ayrı sınıf açmanın da mümkün olmadığı ifade edilmiştir.⁸¹² Öğrencilerin kayıtlarının silinmesiyle ilgili olarak da değişikliğe gidildiği anlaşılmaktadır. Aralıksız 20 gün devam etmeyen öğrencilerin kaydının silineceği karara bağlanmıştır.⁸¹³ Buna ek olarak idarenin emir ve talimatlarına uymayan, kursun düzen ve disiplinini bozan, verilen ödev ve görevleri yerine getirmeyen, tutum ve davranışları İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esaslarıyla uyuşmayan öğrencilerin yazılı olarak uyarılmasına, iki defa uyarıldığı halde tutum ve davranışlarında düzelme olmayan öğrencilerin hem

810 DİB, *Genelge No: 78, "Kur'an Kursları ve Ek Ders Ücretleri"*, 27.07.1989, *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursları Disiplin Talimatı*, s. 1-2.

811 DİB, *Genelge No: 78, "Kur'an Kursları ve Ek Ders Ücretleri"*, 27.07.1989, *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursları Disiplin Talimatı*.

812 DİB, *Genelge No: 78, "Kur'an Kursları ve Ek Ders Ücretleri"*, 27.07.1989, s. 3.

813 1983 yılındaki genelgede devamsızlık hakkı 25 gün olarak belirlenmişti.

kursla hem de yurt ve pansiyonlarla ilişkilerinin kesilmesine karar verilmiştir.⁸¹⁴ 1959 yılında hazırlanan özel talimatnamede kurslara kabul için istenen belgeler arasında muhtarlıktan alınacak "İyi ahlaklı olduğu, haysiyet ve namusuna dokunur bir hali bulunmadığına" dair vesikayı akla getirmektedir. Sadece bahsi geçen yılda istenen vesika dışında böyle bir belge daha sonra istenmemiştir.⁸¹⁵

Hedef kitleyle ilgili kabul şartlarının 1991 Kur'an Kursları Yönetmeliği'nde aynı şekilde devam ettiği görülmektedir. En az ilkokul mezunu olmak ya da mecburi öğrenim çağı geçmiş ise Türk harfleriyle okuryazar olmak bu şartlar arasındadır.⁸¹⁶ Kurs süresinin 1/5'i devamsızlık yapanların, idarenin talimatlarına uymayanların, kursun düzenini bozan, ödev ve sorumluluklarını yerine getirmeyen, İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak ilkeleriyle bağdaşmayan öğrencilerin önce yazılı olarak uyarılması, herhangi bir değişiklik meydana gelmediği takdirde kursla ilişkilerinin kesilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Önceki dönemlerde devamsızlığa vurgu yapılmıştır. Buna ek olarak yaygın din eğitimi kurumu olarak Kur'an kurslarının, öğrencilerinin davranışlarından kendini sorumlu hissettiği, İslam ilkeleleriyle bağdaşmayan davranışları tasvip etmediği gibi, kurum itibarını zedeleyecek bu tür hareketleri olan öğrencilerle bağını kesmek istediği anlaşılmaktadır. Aynı yönetmelikte kurslarda 18 yaşını doldurmuş erkekler için en az 10 kişi olmak şartıyla ayrı bir sınıf açılabileceği, sayı olarak 10 kişiye ulaşamadığı durumlarda erkek kursiyerlerin akşam kurslarına yönlendirilmesi istenmiştir. Bayanlar için yaş sınırıyla ilgili olarak herhangi bir sınıf açılımının gerekmediği ifade edilmiştir.⁸¹⁷

1993 yılında düzenlenen 1. Din Şurası'nda zorunlu eğitimin sekiz yıla çıkarılması halinde, Kur'an kurslarının bu değişiklikten etkilenmemesi için alınması gereken tedbirlerden bahsedilmiş, değişiklikle

814 DİB, *Genelge No: 78, "Kur'an Kursları ve Ek Ders Ücretleri"*, 27.07.1989, s. 5.

815 Daha fazla bilgi için bkz. *Diyanet İşleri Reisliği Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, Alkan Matbaası, Ankara 1959.

816 DİB, *Kur'an Kursları Yönetmeliği*, Ankara 1991, s. 2-3.

817 DİB, *Kur'an Kursları Yönetmeliği*, Ankara 1991, s. 3.

ilgili kanun tasarısına “Beş yıllık ilkokul üzerine en az üç yıl süreli Diyanet Kur'an eğitim merkezlerinde verilen eğitim zorunlu eğitimden sayılır.”⁸¹⁸ hükmünün yer almasının sağlanması istenmiştir. Ancak sonraki yıllarda meydana gelen değişiklikler böyle bir hükmün değişiklik tasarısına eklenemediğini göstermektedir.

1996 yılına gelindiğinde Kur'an kurslarına olan ilgi oldukça artmıştır. Fakat 1995 yılından itibaren ülkede tartışılmaya başlanan sekiz yıllık zorunlu eğitim toplumunda birtakım tereddütlere neden olmuştur. 13- 17 Mayıs 1996 günlerinde yapılan 15. Milli Eğitim Şurası sekiz yıllık zorunlu eğitim kararı almıştır.⁸¹⁹ Kur'an kurslarına kayıt kabul edilirken zorunlu eğitimin kabulüyle beraber yönetmelikte değişiklik yapılmış ve 5. sınıfı bitirmeyen çocukların kurslara kabulü engellenmiştir. 1999 yılında Kur'an kurslarına kayıt yaptırmak için ilköğretimi bitirme şartı getirilmişken; yaz kurslarına devam edebilmek için 5. sınıfı bitirme ön şartı gerekli görülmüştür.⁸²⁰ Yapılan değişiklikler Kur'an kurslarındaki öğrenci sayısı bakımından ciddi sıkıntılar ortaya çıkarmıştır.⁸²¹

Uygulama ile birlikte 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kurulu ve Görevleri Hakkındaki kanun ile Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursları ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği'nde yapılan değişiklikler Kur'an kurslarına devam edecek olan öğrenciler için yaş sınırı getirmiştir. Yaygın din eğitimiyle ilgili getirilen yaş sınırlaması 17.09.2011 tarihli 4115 sayılı kanunla son bulmuştur.⁸²²

818 Komisyon, *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı Tarihçe, Teşkilat, Hizmet ve Faaliyetler (1924-1997)*, s. 574.

819 Daha fazla bilgi için bkz. 15. Milli Eğitim Şurası, 13-17 Mayıs 1996, http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29165430_15_sura.pdf, (11.06.2019).

820 22.06.1965 Tarihli 633 Sayılı *Diyanet İşleri Başkanlığı Kurulu ve Görevleri Hakkındaki Kanun*, No: 4415, Ek Madde 3: “İlk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri dışında, Kur'an-ı Kerim ve mealini öğrenmek, hafızlık yapmak ve dini bilgiler almak isteyenlerden ilköğretimi bitirenler için, Diyanet İşleri Başkanlığınca Kur'an Kursları açılır. Bu kurslardaki din eğitimi ve öğretimi kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcilerinin talebine bağlıdır. Ayrıca ilköğretimin 5'inci sınıfını bitirenler için tatillerde ve Milli Eğitim Bakanlığının denetim ve gözetiminde yaz Kur'an Kursları açılır.”

821 Rakamsal bilgiler için bkz. Mustafa Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, Düşünce Yayınları, İstanbul 2011.

822 Mehmet Bahçekapılı, *Türkiye'de Din Eğitiminin Dönüşümü*, (1997-2012), İlke Yayınları, İstanbul 2014, s. 19.

28 Şubat 1997 sonrasında yaşanan değişimler de din eğitimi alanında bir takım değişiklikleri beraberinde getirmiştir. 11 Haziran 1997'de Genelkurmay Başkanlığı İstihbarata Karşı Koyma ve Güvenlik Daire Başkanı Tümgeneral Fevzi Türkeri tarafından gerçekleştirilen brifinglerde ele alınan konulardan biri de Diyanet İşleri Başkanlığı'yla ilgilidir. "Diyanet İşleri Başkanlığı dâhil ülkede din işlerinin tamamen kontrolsüz olduğu, hatta kendini aşamamış birçok akademik olan veya olmayan din adamının bilerek veya bilmeyerek temelleri çok önceden atılan Cumhuriyet'in temel ilkelerinin tehdit altında olduğuyla ilgili gelişmelere yardımcı olduğu."⁸²³ belirtilmiştir. Başkanlığın isim verilerek zan altında bırakıldığı bir dönemde kendisiyle ilgili hem çevredekilerin hem de kurumun kendisinin bir algı değişimiyle karşılaştığı düşünülebilir. Öğrenci sayılarının düşmesi dışında Başkanlığın kendi içinde bir değerlendirmeye gitmiş olması ya da devletin farklı bir kurumu tarafından "Cumhuriyet karşıtı" ilan edilmesinin özgüven eksikliğine yol açtığı varsayılmaktadır.

2. 2. 2000 Sonrası Kur'an Kurslarında Değişim

2004 yılı Kur'an Kursları Öğretim Programı'nda ise hedef kitlenin yaş aralığıyla ilgili birbirinden farklı bilgiler ortaya çıkmaktadır. Öğretim programında yapılan tanımda kurslar "...yetişkinlerin İslam dininin kutsal kitabını yüzünden okumayı öğrendikleri..."⁸²⁴ yerler olarak sınırlanmıştır. Tanımdan hareketle Kur'an kurslarının hedef kitlesinin yetişkinler olarak belirlendiği düşünülmektedir. Ancak müfredatın ilerleyen sayfalarında hedef kitlenin özellikleriyle ilgili verilen ipuçları yukarıdaki tanımla çelişmektedir. Öğretim programında, "arkadaşlar ve gençler" hitabının kullanılmış olması hedef kitle olarak belli bir yaşın altında bireylerin seçildiğini göstermektedir. Öğretim programında drama ve kavram haritası gibi öğretim yöntemlerinden bahsedilmiş olması da yetişkinlere yönelik bir eğitim düzeyinden bahsedilmedi-

823 Hulki Cevizoğlu, *28 Şubat Bir Hükümet Nasıl Devrildi*, Ceviz Kabuğu Yayınları, İstanbul 2012, s. 158.

824 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 1.

ğini, öğrenim düzeyi düşük, yaş seviyesi yüksek olan hedef kitlenin özelliklerinden ya da öğrenme ihtiyaçlarından hareket edilmediğini kanıtlamaktadır.⁸²⁵ Hâlbuki 2004 yılının öğretim programında Kur'an kurslarının yetişkinlere bilgi aktaran yaygın din eğitimi kurumu olduğu aktarılmıştır.⁸²⁶ Aynı zamanda Kur'an kurslarına bahsi geçen yıllarda öğrenci olarak devam eden bireylerin çok büyük bir kısmını yetişkin ev hanımlarının oluşturduğu da bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında, programı hazırlayanlar ve giriş bölümünü yazarların zihinlerinin çok net olmadığı, öğretim programı hazırlanırken hedef kitlenin yaş seviyesinin göz önünde bulundurulmadığı akıllara gelmektedir.

2007 yılı Diyanet İşleri Başkanlığı Genelgesi'nin 23. maddesinde Kur'an kurslarındaki öğrencilerin ihtiyaçlarının karşılanmasında yardımcı olan gerçek ve tüzel kişi ve kuruluşların hangi amaçla olursa olsun eğitim öğretim faaliyetlerine katılmalarına izin verilmeyeceği ifade edilmiştir.⁸²⁷ Hedef kitlenin ihtiyaçlarının karşılanması noktasında farklı zamanlarda değişik kişi ve kuruluşların yardımlarına başvurulmuş olması bu kişilerin kurslar ve öğrenciler üzerinde söz söyleme hakkı olduğu anlamına gelmemelidir. Kurulduğu ilk yıllardan itibaren zaman zaman bu duruma vurgu yapan Başkanlık, bu seferde hedef kitlenin eğitim ve öğretimine müdahale edilemeyeceğini karara bağlamıştır.

Hedef kitleyi korumayı ön gören kurallardan biri de 2009 yılındaki yönergede yer almaktadır. Yönergede, öğrencilerin korunması yanı sıra öğrencilerin uyması gereken kurallar da ele alınmıştır. 82. maddesinde öğrencilerin dini, milli, ahlaki ve insani değerleri benimseyen; ailesini, vatanını, milletini seven, insan haklarına saygılı bireyler olması gerektiği belirtilerek; öğrencilerin sorumluluk sahibi bireyler olma isteği de maddeye eklenmiştir. Öğrencilerin toplum değerlerine uyması, dürüst, erdemli ve çalışkan bireyler olmalarıyla beraber dil, din, ırk ve cinsiyet ayrımı yapmamaları, bölücü, siyasi faaliyetlere katılmamaları, muhtaç

825 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 68-83.

826 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 1.

827 *Diyanet İşleri Başkanlığı Genelgesi*, Ankara 2007, s. 32.

olanların yardımlarına koşmaları, sağlığa zararlı ve bağımlılık yapan maddelerden uzak durmaları alt maddeleri ile birlikte yönergede yer almıştır.⁸²⁸ Yukarıdaki ifadeler, hedef kitleye kazandırılması amaçlanan değerlere vurgu yapmaktadır. Öğrencilerle ulaşmak istenen hedefler incelendiğinde hem milli hem evrensel motiflerin kullanıldığı görülmüştür.

Yönergenin 83. maddesi de “öğrencilerin korunması”yla ilgili alt başlıkları içermektedir. Aile içi ya da aile dışı şiddete maruz kalan, kötü alışkanlıklara bulaşma ihtimali olan, her türlü onur kırıcı davranışa maruz kalabilecek öğrencilerle ilgili tedbir alınması gerektiği belirtilmiştir.⁸²⁹ 1989 yılında ilk defa dile getirilen öğrenci disipliniyle ilgili kullanılan dilin 2009 yılında değiştiği görülmektedir. Önceki yıllarda daha otoriter bir dil tercih edilip öğrencilerin hangi durumda cezalandırılacağı ayrıntılarıyla aktarılırken, 2009 yılında koruyucu ve kuşatıcı bir söylem tercih edilmiştir. Artık Kur'an kurslarının sadece öğrenciyi cezalandırmak için fırsat kollayan bir eğitim kurumu olarak değil, onları korumaya ve ödüllendirmeye çalışan bir kurum olarak da karşımıza çıktığı görülmektedir. Ders içi ve dışındaki tutumlarıyla örnek gösterilebilen öğrencilere teşekkür ya da takdir belgesi verilmesi de bu yorumlar çerçevesinde düşünülmelidir.

Ayrıca disiplin cezalarının tanımlarında ve sınırlamalarında değişiklikler olduğu, önceki yıllara nazaran disiplin ceza çeşitlerinin azaldığı anlaşılmaktadır. Uyarma, kınama, kurstan kısa süreli uzaklaştırma, kurstan ilişik kesilmesi ceza başlıkları olarak belirlenmiştir. “Disiplin cezasını gerektiren davranışlar” başlığı altında ilk olarak 1989 yılında dile getirilmiş olan disiplin cezası gerektiren davranışlar aynı şekilde devam etmiş ve Kur'an kursu disiplin kurulunun görevleri, ceza takdirinde dikkat edilecek hususlar, savunma hakkı, cezalara itiraz gibi başlıklar eklenmiştir.⁸³⁰

828 DİB, *Kur'an Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönergesi*, 2009, s. 27.

829 DİB, *Kur'an Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönergesi*, 2009, s. 28.

830 DİB, *Kur'an Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönergesi*, 2009, s. 28-29.

2011 yılı öğretim programında ise öğrenci profilinin zamanla değiştiği bilgisi aktarılmıştır. Öğrencilerin, 2011 yılı itibarıyla %66'sının 23 ve üzeri yaş grubu yetişkin ev hanımlarından oluşması yukarıdaki bilgiyi kanıtlar niteliktedir. Öğrenci profilinde meydana gelen bu değişiklik, bayan öğretmenlerinde sayısal olarak artışını beraberinde getirmiştir.⁸³¹ Son yıllarda öğrencilerin bayanlardan oluşması kurslardaki eğitim öğretim süreciyle ilgili bir takım sıkıntılarda oluşturmaktadır. Derslere katılımların zamanında olmaması ve devam etme konusunda gerekli özenin gösterilmemesi sürecin başarıya ulaşmasına engel olabilmektedir. Aynı zamanda yaş oranının yüksek oluşu algılarda bir takım sıkıntılara yol açmakta, öğretmenlerdeki motivasyonu, eğitim sürecini başarıyla tamamlama arzusunu negatif yönde etkilemektedir.⁸³² Seviye gruplarının oluşturulması, bahsi geçen problemlerin çözümü olabilir ancak oluşturulan seviye gruplarının ön bilgiler yanında yaş aralıkları da dikkate alınarak meydana getirilmesinin kurslardaki eğitim öğretim sürecine daha fazla katkı sağlayacağı akla gelmektedir.

17.09.2011 tarih ve 633 sayılı kanun hükmünde kararnamenin Resmi Gazete'de yayınlanmasıyla beraber Kur'an kurslarına devam etmek isteyen bireylerde yaş sınırı ortadan kaldırılmıştır. 2013 yılında ise 4-6 yaş grubuna yönelik olarak Kur'an kursları öğretim programı hazırlanmıştır.⁸³³ Kur'an kurslarıyla ilgili başka bir yaş sınırlaması ise 03.03.2000 tarih ve 23982 sayılı resmi gazetede yayımlanan Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursları ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği ile oluşmuştur. 2011 yılında bahsi geçen yaş sınırlaması kaldırılınca Diyanet İşleri Başkanlığı'nda Kur'an Kursları ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği'ni gözden geçirmiş ve 07.04.2012 tarih ve 28257 sayılı bir yönetmelik hazırlamıştır.⁸³⁴ Tüm bu değişikliklerin ayrıntılarıyla aktarılmış olmasının nedeni Kur'an kurslarında son dönemlerde yaşanan bu kanun

831 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programları (Pilot Uygulama)*, 2011, s. 6.

832 Kurt, "Kur'an Kursları ve Muhatap Kitleleri", s. 701.

833 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı Okul Öncesi Dönemi*, Ankara 2013.

834 Bahçekapılı, *Türkiye'de Din Eğitiminin Dönüşümü, (1997-2012)*, s. 83.

hükümünde kararnamelerin, yönetmeliklerin, yönergelerin arasında kurumun eğitim ve öğretim sisteminde yapmak zorunda oldukları değişikliklerdir. Hitap ettiği öğrencilerin yaş sınırlarının değişmesi kurslara devam eden öğrencilerin sayılarında da artışlar meydana getirmiştir. Muhataplarına yaş ve seviyelerine göre eğitim vermek zorunda olan kurum, her bir değişiklikten sonra yeni bir bakış açısıyla yola devam etmek zorunda kalmıştır. Eğitim gibi uzun soluklu bir dönemin başarıya ulaşabilmesi için eğitim kurumunun neyi nasıl öğretmesi gerektiğini bilmesi ve net olması gerekir. Ayrıca yapılan değişiklikler sonucunda Kur'an kurslarının yetişkin eğitim kurumu gibi görev yaptığını belirtmek gerekir, önceki dönemlerde küçük yaştaki bireylerin devam ettiği bir kurum olan Kur'an kursları, artık ev hanımlarına yönelik hizmet sunan bir özelliğe sahip olmuştur. Kur'an kurslarındaki öğrencilerin cinsiyetlere göre dağılımı da bizlere son yıllardaki bariz değişikliği göstermektedir.⁸³⁵

07.04.2012 tarihli Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği'nin 36. maddesi hedef kitleyle ilgili disiplin kurallarını netleştirmiştir. Belirlenen kurallara uymayıp kursun düzenini bozan, ödevlerini ve görevlerini yerine getirmeyen bireylerin iki defa yazılı olarak uyarılmasına karar verilmiş, uyarıları dikkate almayıp davranışlarında düzelme görülmeyen bireylerin ise kurslarla ilişkilerinin kesilmesi istenmiştir. Aynı yönetmeliğin dördüncü kısmı yurt ve kurslarda öğrenim gören öğrencilerin ödül ve disiplin işleriyle ilgilidir. "Öğrencilerin dini, milli, ahlaki ve insani değerleri benimseyen; ailesini, vatanını, milletini seven, insan haklarına saygılı; sorumluluk duygusuna sahip bireyler olması beklenir."⁸³⁶ cümlesiyle hedef kitleye kazandırılacak özellikler belirlenmiş ve bu doğrultuda öğrencilerle ilgili hangi yakın amaçların gözetilmesi gerektiği alt maddelerde dile getirilmiştir. Alt maddelerde belirlenen bazı değerler dürüstlük, çalışkanlık, erdemlilik, hoşgörülü olmak, değerbilirlilik,

835 Kur'an kurslarının 2016 yılı verilerine göre kurslara devam eden öğrenci sayısı 674.703'dür. Bunların 567.691'i kadınlardan oluşmaktadır. Hedef kitlede kadınların sayısal üstünlüğü uzun zamandan beri devam etmektedir. <https://stratejigelistirme.diyaret.gov.tr/sayfa/57/istatistikler>, (16.12.2018).

836 DİB, *Kur'an Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği*, 07.04.2012 Tarihli 28257 Sayılı Resmi Gazete, Madde 36.

yardımseverlik gibi kelimelerle ifade edilmiştir.⁸³⁷ Ayrıca zararlı, bölücü siyasi faaliyetlere katılmamaları, iletişim araçlarını bu amaçla kullanmamaları, zararlı alışkanlıklardan uzak durmaları istenmiş ve çevresindeki bireylere karşı nazik ve hoşgörülü olmalarının davranış olarak kazandırılması amaçlanmıştır. Aynı zamanda öğrencilerin aile içi ve dışı şiddetten korunmaları, madde bağımlılığından ve her türlü onur kırıcı davranıştan uzak tutulmaları için gerekli tedbirlerin alınması ve öğrencilerin korunması başlığı altında belirlenen kurallardır.⁸³⁸

İlk olarak 1989 yılında disiplini bozan davranışlardan bahsedilmiş ve uygulanabilecek cezalar ele alınmıştır. 2012 yılındaki yönetmelikte de disiplin cezasının tanımı yapılmış ve disiplin cezası gerektiren davranışlar maddeleştirilmiştir. 2009 yılındaki yönergede öğrenciler için kullanılan dilde değişim olduğu ve cezalandırıcı bir bakış açısından ziyade kuşatıcı bir anlayışın olduğu yukarıda ifade edilmişti. 2012 yılındaki yönetmelikte ise öğrencinin gerekli davranışları kazanmamaları ya da kurallara uymamaları durumunda disiplin cezalarının devreye girebileceği anlaşılmaktadır. Uyarı, kınama, kurstan kısa bir süre uzaklaştırma ve son olarak da kurstan ilişkin kesilmesi olarak belirlenen disiplin cezalarının uygulanması için belirlenen kriterler birbirinden farklıdır. Başkasının eşyasını izinsiz kullanmak, görgü kurallarına uymamak, kişisel ya da ailevi bilgilerini kursa geç bildirmek ya da yanlış bildirmek gibi davranışlar uyarıyı gerektirirken; yalan söylemek, kavga etmek, tütün mamullerini bulundurmamak ya da içmek kınamaya neden olan davranışlar arasındadır. Kurstan kısa süreli uzaklaştırma gerektirenler ise ideolojik faaliyetlere katılmak, izinsiz gösteri düzenlemek ve başkasına ait mallara zarar vermektir. Ülkeyi, milleti, devleti temsil eden sembollere hakaret etmek, her türlü yasa dışı akım, siyasi parti ve oluşumun propaganda-sını yapmak kurstan ilişik kesmeyi gerektirir. Bunlara ek olarak ceza gerektiren başka maddeler de yönetmelikte yer almıştır.⁸³⁹

837 DİB, *Kur'an Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği*, 07.04.2012 Tarihli 28257 Sayılı Resmi Gazete, s. 27.

838 DİB, *Kur'an Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği*, 07.04.2012 Tarihli 28257 Sayılı Resmi Gazete, s. 28.

839 DİB, *Kur'an Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar İle Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği*, 07.04.2012, S. 28257.

2. 3. Genel Değerlendirme

Kur'an kurslarının hedef kitlesi 1920'li yıllarda ilkokul mezunu olan bireylerden veya okul çağı geçtiyse okuma yazma bilenlerden oluşmaktaydı.⁸⁴⁰ 1924 yılından itibaren hedef kitlenin yaş sınırı 12 yaş ve üstü olarak belirlenmiştir.⁸⁴¹ 1943 yılındaki talimatnameyle beraber Kur'an okumasını az çok bilenler arasından hedef kitlenin oluşturulması istenmiştir.⁸⁴² 1959 yılındaki talimatnamede en dikkat çeken noktalardan biri bireyin "iyi ahlaklı olduğu, haysiyet ve namusuna dokunur bir hali bulunmadığına" dair vesika almasının istenmiş olmasıdır.⁸⁴³ Aynı talimatnamede okuryazar olmayanların kursa kabulü ilk defa dile getirilmiş ancak diğer öğrencilerden farklı bir statüde olmalarına karar verilmiştir.⁸⁴⁴ 1970 yılında 12-18 yaş arası bireyler öğrenci olarak kabul edilirken⁸⁴⁵ 1980'li yıllarda yaş sınırı 16 olarak belirlenmiştir.⁸⁴⁶ 1996'da yapılan Milli Eğitim Şurasında alınan sekiz yıllık kesintisiz eğitim kararı ile birlikte 1999 yılından itibaren ilköğretimi bitiren bireylerin Kur'an kurslarına kabulü, 5. sınıfı bitirenlerin de yaz kurslarına kabulü karara bağlanmıştır. Kur'an kurslarındaki hedef kitleyle ilgili rakamsal değişiklikler genelde bu dönemde yaşanmıştır.

2004 öğretim programının hedef kitlesi ise yetişkinler olarak düşünülmüştür. Kur'an kursları tanımlanırken "...yetişkinlerin İslam dininin kutsal kitabını yüzünden okumayı öğrendikleri..." yerler olarak ifade edilmiştir.⁸⁴⁷ 2011 yılı öğretim programında ise öğrencinin %66'sının 23 ve üzeri yaş grubu yetişkin ev hanımlarından oluştuğu aktarılmıştır.⁸⁴⁸ Aynı yıl Kur'an kurslarına devam etmek isteyen birey-

840 12.08.1928 gün ve 6995 nolu *Cami Hademeleri Nizamnamesi*, s. 1146-1152, <http://isamveri.org/pdfrisaleosm/R063899.pdf>, (05.03.2019).

841 Çağrı, "Kur'an kursu", *DİA*, C. 26, Ankara 2002, s. 424.

842 MEB, *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Öğretici Kursu Hakkında Özel Talimat*, 19.07.1943, s. 1.

843 *Diyanet İşleri Reisliği Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1959, s. 1.

844 *Diyanet İşleri Reisliği Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, 1959, s. 3.

845 DİB, *Kur'an-ı Kerim Kursları Özel Talimatı*, 1970, s. 6.

846 DİB, "34 Nolu Genelgenin Tashih Edilen Maddeleri", 10.11.1983.

847 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2004, s. 1.

848 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programları (Pilot Uygulama)*, 2011, s. 6.

lerde yaş sınırı ortadan kaldırılmıştır. 2013 yılında ise 4-6 yaş grubuna yönelik olarak Kur'an kursları öğretim programı hazırlanmıştır.⁸⁴⁹

Kur'an kursları günümüzde farklı yaş gruplarına din eğitimi veren bir kurum olma özelliği göstermektedir. Hedef kitlenin birbirinden değişik yaş düzeylerinden oluşması, dini inanç gelişiminin değişik yaş düzeylerine yönelik farklılık göstermesi, kurumun işini daha da zorlaştırmaktadır. Bunun sonucunda akran eğitiminin bireylerin gelişimine olan olumlu etkisini Kur'an kurslarında görmek mümkün olmamıştır.⁸⁵⁰

Günümüzde Kur'an kurslarının hedef kitlesinin yaklaşık % 90'nun kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Kadınların büyük çoğunluğu ise yetişkin bireylerdir. Öğrenim durumu olarak ise ilköğretim mezunu olanlar kadar okuma yazma bilmeyenler de mevcuttur. Lise mezunu olanların sayıları ise gittikçe artmaktadır. Yetişkinlerin kurslardan beklentileri içinde pratik hayata uygulanabilir bilgiler edinmek, öğrendiklerinin inanç dünyalarına katkı sağlaması yer almaktadır. Yetişkinlerin istek ve beklentilerinin yanı sıra ergenlik döneminde olan öğrencilerin yatılı kaldıkları kurslardan eleştiri, sevgi eksikliği, aşırı disiplin gibi konularda şikâyet ettikleri araştırmalarda ortaya çıkan bilgilerdir. Kur'an kurslarının hedef kitlesinin yaş aralığı değiştikçe beklentiler, şikâyetler ve uyulması istenen kurallar da değişebilmektedir.⁸⁵¹

Kurslara devam eden bireylerle ilgili yapılan tespitler ve kursların ihtiyaç analizi, hedef kitlenin sınırları açısından önem taşımaktadır. Kursları bitiren bireylere verilen belge herhangi bir işlevselliğe sahip değildir. Bu açıdan tamamen istek temeline bağlı bir bakış açısına sahip olduğu görülmektedir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalardan birinde öğrencilerin kursa gelme nedenleri olarak dini bilgilenme isteği, sosyalleşme beklentisi, psiko sosyal beklentiler, boş zamanı değerlendirme

849 DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı Okul Öncesi Dönemi*, Ankara 2013.

850 Mehmet Akif Kılavuz, Fatma Betül Barlas, "Her Yaş Grubuna Birlikte Din Eğitim Hizmeti Götürebilecek Kurum: Kur'an Kursları", *Yeniden Yapılanmanın Eşiğinde Kur'an Kursları*, Yecder IV. Ulusal Din Görevlileri Sempozyum Bildirileri (27 Nisan 2013 - İstanbul), s. 269.

851 Koç, "Kur'an Kurslarında Din Eğitimi", s. 368.

gibi maddeler belirtilmiştir.⁸⁵² Araştırmada dikkat çeken noktalardan biri öğreticilerin Kur'an kursunun hedef kitlesinin yaş ortalamasının çok yüksek olmasından da kaynaklı olarak davranışsal değişikliklerin meydana gelmediğini belirtmeleri ve bireylerin bu konuda gayret göstermemeleridir. Hedef kitlenin yaş aralığının çok fazla olması "yetişkin eğitimi" kavramının literatürümüze girişinin bile oldukça yeni olması, yetişkin eğitiminin kendi içinde farklı dinamikler barındırması öğreticilerin başarılı olmalarını engelliyor gözükmektedir. Hedef kitlenin birbirinden farklı özelliklerinin yanında -Kur'an kurslarının doktriner öğretim yaklaşımıyla bağlantılı olarak- her dönemde ortak bazı özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Kurslara çocuklarını gönderen aileler ya da yetişkin birey olarak kurslara devam edenler belli ölçüde dini kültür almış, dini inanç ve davranışları kuvvetli olan bir çevreden gelmektedir. Bu durum kurslar için önemli bir avantaj oluştururken aynı zamanda yanlış ön bilgileri düzeltebilme konusunda sıkıntı teşkil edebilmektedir.

Aslında eğitim öğretim sürecinde yaşanan değişimler öğrencilere bilgi aktarım şeklini, onlara olan yaklaşımı da değiştirmiştir. Öğrencinin pasif olduğu öğretim sisteminde bilgiyi olduğu gibi almaya çalışan, yorum yapmak ya da değerlendirmekten uzak bir hedef kitleden bahsedilebilir. Son dönemlerde değişen öğretim yaklaşımıyla beraber öğreticinin rehber olması, öğrencinin öğrenme sürecinde gösterdiği gelişim, kişisel farklılıkları ve algılama biçimleri önemli görülmeye başlanmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nun kişisel gelişim amacıyla hedef kitlenin gelişiminde son yıllarda farklı projeler gündeme getirdiği görülmektedir. Hazırlanan kitap okuma listeleri, değerler kazandırılması kapsamında "Her Sınıfın Bir Yetim Kardeşi Olsun", "Kardeş Kuran Kursu" projeleri, "Her Ay Bir Konu Bir Konuk", "Kariyer Günleri" bahsi geçen projelerden bazılarıdır.⁸⁵³ Kur'an kursları, belirlenen projelerle beraber değerler eğitimine önem veren ve olumlu örneklerden yola çıkan bir misyon oluşturmaya başlamıştır.

852 Daha fazla bilgi için bkz. Abdullah İnce, "(Kur'an Kursu Öğreticisi Görüşlerine Göre) Kur'an Kurslarının Dini Sosyalleşmeye Katkıları", *Diyanet İlmî Dergi*, C. 53, S. 2.

853 DİB, *2015-2016 Eğitim Öğretim Yılı Kur'an Kursları Uygulama Esasları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü, s. 17.

SONUÇ

Araştırmamızda Kur'an kurslarının, din eğitimi kurumu sıfatı ile 1924'den günümüze kadar olan eğitim öğretim hareketleri ele alınmıştır. Müfredatlar, öğretim programları, kullanılan materyaller, öğretici ve hedef kitle açısından değişimi incelenen kursların ilk yıllardaki sayısal yetersizliğinin yanı sıra bu kurslardaki Kur'an eğitiminin sınırlarını çizen herhangi bir yazılı belgenin olmayışı kurslara gösterilen ehemmiyetin derecesi hakkında ipucu vermektedir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde II. Meşrutiyet ile başlayan eğitim odaklı tartışmalar, Cumhuriyet dönemindeki eğitime bakış açısını şekillendirmiştir. Bu nedenle Cumhuriyet döneminde yaşanan eğitim öğretim anlayışındaki değişiklikleri anlamak için önceki yılların incelenmesi gerekmektedir. Osmanlı eğitim sisteminde 19. yüzyılda Batı tarzı okulların açılmasıyla beraber yaşanan değişim, yeni kurulan devletin eğitim anlayışına da yansımıştır. Cumhuriyetle beraber eğitimde din, kaynak olmaktan çıkmış, genç Cumhuriyet laik bir devlet olarak eğitimde farklı bir tutum benimsemiş, örgün ve yaygın din eğitimini devlete bağlı kurumlar vasıtasıyla gerçekleştirmiştir.

3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile yaygın din eğitiminde farklı bir döneme girilmiştir. Aslında bahsi geçen kanun, din ilimleri alanında uzmanların yetiştirilme sorumluluğunu üzerine alırken uygulama alanı bu şekilde gerçekleşmemiştir. Örgün eğitimde din ve Kur'an derslerinin bulunması hafızlık meselesini çözmemiştir. Cumhuriyet döneminde Türkiye'de hafızlık yaptıracak kurum olarak Kur'an kursları görülmüş, sonraki dönemlerde din görevlisi yetiştirmek bu kursların amacına eklenmiş ve 1965 yılından sonra ise kurslar halka, dinini ve kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'i öğreten kurum olarak günümüze kadar gelmiştir.

Kur'an kurslarındaki eğitim uzun bir süre özel talimatlar vasıtasıyla yürütülmüştür. İlk özel talimatname 1943 tarihlidir. Bu talimatnameyi 1959, 1965, 1970 yıllarında hazırlanan talimatnameler izlemiştir. Tali-

matnamelerin genel çerçeve çizdikleri, eğitim öğretim sürecinin bazı alt başlıklarını içermedikleri anlaşılmıştır. Birkaç sayfalık talimatlarla eğitim öğretim faaliyetleri sürdürülmeye çalışılmıştır. Dini malumatın öğretiminden bahsedilmesi bile ancak 1965 yılı özel talimatıyla gerçekleşmiştir. Bu açıdan yaygın din eğitiminde uzun yıllar eğitim öğretim sürecinin çok net çizilmediği, kurslardaki öğrencilerin kişisel birikim ve eğitim becerilerine göre öğretimde birbirinden farklı bir süreç yaşandığı anlaşılmaktadır.

Özel talimatlardan sonra eğitim 1975, 1979 ve 1985 müfredatlarıyla devam etmiştir. Her üç müfredat da Kur'an-ı Kerim'i baştan sona okutma amacına yönelik bir düzenleme niteliğindedir. Öğretmen merkezli bir bakış açısıyla hazırlanan bu müfredatlar doktriner bakış açısının ürünüdür. 2004 yılında ilk defa Kur'an kursları için öğretim programı hazırlanmıştır. 2004 programının önceki müfredatlardan ayrılan yönlerinden biri bilgilerin ezberletilmesi yerine öğrenilenlerin anlamlandırılması mantığı üzerine kurulmuş olmasıdır. Aynı zamanda öğretim programı din ve ahlak anlayışında da farklı bir bakış açısına sahiptir. Mucizelerle örülü peygamber anlayışı terkedilmiş, ahlakta duyuşsal kazanımlar ön plana çıkarılmıştır. 2011 yılındaki öğretim programında ise yapısal değişiklikler söz konusudur. Temel öğretim programları ile birlikte ek öğretim programları şeklinde iki seçeneğin olduğu öğretim programında kur sistemi şeklinde aşamalı bir öğretim benimsenmiştir.

Müfredat ve öğretim programlarında yaşanan değişikliklerin yanı sıra Kur'an kurslarının hedef kitlesinin zaman içerisinde farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Kursların halka yönelik yaygın din eğitimi fonksiyonunu üstlenmesi 1965 tarihi itibarıyla başlamıştır. 1920'li yıllarda en az ilkokul mezunu olmaları istenen Kur'an kursu öğrencileri 1924 yılında on iki yaş üzeri bir sınırlandırma ile karşımıza çıkmaktadır. 1977'de yine ilkokul mezunu olanların kursa kabulünden bahsedilmişken 1999 yılında öğrencilere ilköğretim bitirme şartı getirilmiştir. 2012 yılıyla birlikte bu şart ortadan kaldırılmıştır.

Birbirinden farklı yaş gruplarını hedef kitle olarak belirleyen kurumların ortaya koyduğu müfredatların, öğretim programlarının ve

materyallerinin birbirinden farklı olması gerekmektedir. Kurslarda uygulanan öğretim programları, hedef kitlenin ilgi ve ihtiyaçlarından hareket etmediği ya da yetişkin ve çocuklar için aynı hedefleri belirlediği takdirde, eğitim öğretim sürecinin ayaklarından biri olan hedef kitle gözden kaçırılmış olacaktır.

Din eğitimi kurumu olarak Kur'an kurslarında hedef kitleye inanç eğitimi yapılırken ezbere dayalı öğrenmeden ziyade anlamlı öğrenmenin ön planda olması da amaçlanmalıdır. Kursun hedeflerinden biri öğrenmeyi öğrenen bireyler yetiştirmektir. İnanç esaslarını ezberleyen bireylerin öğrendiklerini hayatta karşılaştıkları problemlerde kullanmaları mümkün değildir. Anlamlı öğrenme problem çözümüne yardımcı olurken ezberler bazen yük olmaktadır. Bu nedenle hem genel olarak din eğitiminde hem de özel olarak Kur'an kurslarında eğitimin ne kadarının ezbere dayanması gerektiğinin belirlenmesi, anlamlı öğrenmeye ise daha fazla ağırlık verilmesi başarıyı getirecektir. İnanç esaslarının öğretimi duyuşsal öğrenme ağırlıklı olmak zorundadır. Duyuşsal öğrenme ise bireyin duygularını tanıması, ibadet ve duaların duygularını yönlendirmede ve geliştirmede olan etkisini fark etmesi üzerine kurulabilir.

1965 tarih ve 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanunla birlikte hedef kitlesi değişen kurslar, ahlak esaslarıyla ilgili işleri yürütme sorumluluğunu da üzerine almıştır. Başkanlığın genişleyen sorumluluk alanıyla birlikte farklı bir din anlayışının oluşması beklenmektedir. Din eğitiminin bireye yaklaşımının sadece akıl ya da sadece duygu boyutuyla ilgili olduğunu düşünmek doğru bir bakış açısı olmadığı gibi bu konuda bir sıralama yapmak da mümkün değildir. Sadece aklını kullanan bir kişi değil, aklı ve duyguları arasında denge kurabilen, potansiyelini kullanma becerisine sahip bireyler yetiştirmek din eğitiminin amaçları arasındadır. Kur'an kurslarındaki eğitim öğretim sürecinde belirlenen içerik ve bu içeriğin oluşmasına zemin hazırlayan din anlayışı da aklı temel aldığı gibi duygulara hitap edebilen ve davranış kazandırmayı amaçlayan bir niteliğe sahip olmalıdır.

Duygulara hitap eden din eğitimi ve Kur'an öğretiminde yeni metotların gerekli olduğu fikrini dile getirenlerden biri Beyza Bilgin'dir. Çocukların nasıl öğrendiğiyle ilgili eğitimcilerin sürekli aşama kaydettiklerini, değişen bilgiler ışığında din eğitim yöntemlerinin ve yaklaşımlarının değişmesinin kaçınılmaz olduğunu ifade eden Bilgin; değişen yaşam biçimleriyle beraber çocukların ileride nasıl sorunlarla karşılaşacağına bilinmediğini aktarmaktadır. Bu nedenle sorunlarını çözebilecek yeterlikte bireyler yetiştirilmesi gerekmektedir. Günümüzde dinin emir ve yasaklarının ezberletilerek aktarılması yerine özdenetim sistemi gelişmiş, birey-Tanrı ilişkisinde karar verme yetisine sahip bireyler yetiştirilmek zorundadır. Bireylerin ezberleyerek de öğrenebileceği ama bunun yerine öğrenmeyi istemenin, araştıran bireyler haline gelmenin ulaşılmak istenen hedeflere daha uygun olduğu Bilgin tarafından dile getirilmiştir.

Öğrenmeyi isteyen, araştıran bireylerin ek olarak ahlak ilkeleri çerçevesinde karar vermesi de beklenmektedir. Hâlbuki kurs müfredatlarında ahlak dersi haftalık saat açısından her zaman en az zaman dilimine sahip olmuştur. Genel anlamda ahlaki konulara bakıldığında "edep" kavramından hareket edildiği, ahlakın inanç ve ibadetle olan bağlantısının zayıf kaldığı görülmektedir. Hâlbuki dinin genel mantığında inanç, ibadet, ahlak bir bütün olarak bir değer ifade etmektedir. Bu açıdan resmi olarak DİB'e ahlakla ilgili tarihsel süreçte yüklenen misyon çerçevesinde, Kur'an kurslarının ahlaki davranış geliştirme noktasında süreci iyi planlamış olması ve kurlar arasındaki bağı güçlendirmiş olması beklenmektedir. Eğitimde baskıcı, otoriter ya da öğüt verici üslup, kurumları farklı nesillerde olumlu sonuçlara ulaştırmış olabilir. Ancak bu yaklaşımın ahlaki değerlerin içselleştirilmesine olan katkısı özellikle genç bireylerde çok zayıf kalmaktadır.

Etkili öğrenmenin gerçekleştirilebilmesi ve eğitim ortamının zenginleştirilmesi için uygun materyallerin de hazırlanması gerekmektedir. Kur'an kurslarında mutlak anlamda kullanılan materyallerden biri Kur'an-ı Kerim öğrenmeye yönelik olarak elifba kitabı ve Kur'an-ı

Kerim'dir. 1965 yılına kadar olan özel talimatnamelerde materyallerle ilgili açık bir ifade yoktur. 1965 talimatnamesinde kurslar için ders programı ve ders kitabı hazırlanması istenmiştir. Bu konuda asıl değişkenlik inanç, ibadet ve ahlak ders alanları için kullanılan materyallerdedir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayımladığı kitapların genel olarak ilmihal tarzında hazırlandığı anlaşılmaktadır. 2000'li yıllardan sonra Başkanlık tarafından hazırlatılan yazılı materyaller dışında görsel ve işitsel materyallerin kullanımı da söz konusudur.

Kur'an kurslarında teknolojik değişimleri göz önünde bulunduran, öğretim programlarına uygun olarak destekleyici materyallerin hazırlanması yanı sıra materyalleri kullanabilecek yeterlikte öğretici yetiştirilmesi de gerekmektedir. Kursların ilk yıllarında öğrencilerin eda ve sadası düzgün, kıraat ilminden icazet almış hafızlar arasından seçildiği anlaşılmaktadır. İlk dönemlerde görevli olanların Osmanlı eğitim sisteminde geçen bireyler olduğunu unutmamak gerekir. Zamanla Kur'an kurslarının kuruma eleman kazandırma amacı çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti kendi öğrencilerini yetiştirmeye başlamıştır. Hıfz muallimi olarak isimlendirilen öğrencilerin "...Kur'an'ı belletmek ve ezberlediklerini Kur'an'a mahsus usul ve kıraat üzere dinlemek ve hatalarını düzeltmek." şeklinde görevleri belirlenmiştir. Öğrencilerin İmam Hatip Lisesi mezunu olmaları beklentisinin dile getirildiği ancak yeterli başvurunun olmaması nedeniyle ilkokul mezunu öğrencilerin kadroya geçirilmesi kursların tarihinde rastlanan durumlardandır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın personelinin eğitim düzeyini yükseltme çabalarından bazıları başarısızlığa uğrarken 2005 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesinde İlahiyat Lisans Tamamlama Programı başlatılmış, zamanla on bir fakülteye yayılan bu uygulama yoluyla Başkanlık personeli bu durumdan faydalanmıştır. 2000'li yıllardan sonra ise öğrencilerin görev sınırlaması değişmiştir. Eğitimde öğretmen merkezli anlayışın değişmesiyle beraber öğrenciler, öğrencilere yol gösteren rehberler haline gelmiştir. Ayrıca öğrencilerin eğitim düzeylerinde yıllar içinde bir farklılık meydana geldiği kesindir. Başkanlığın son yıl-

larda yaygın din eğitimi veren personelin kalitesini yükseltme çabaları söz konusudur. Öğrenen merkezli bir bakış açısında süreci planlayan, öğrencilere rehberlik yapacak olan öğreticilerin önceki yıllardan farklı özellikler taşıması gerekliliği önemli bir sorun olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın öncelikleri arasında yer almak zorundadır. Başkanlığın planlamak istediği eğitim öğretim sürecinde öğretici alımlarındaki yelpazeyi daraltması, mevcut çalışanlarının karşılaştığı sorunları tespit ederek buna yönelik çözümler üreten bir fonksiyon üstlenmesi, kurslarda görevlendirmek istediği öğreticiler için belirlediği ölçütlerin dışına çıkıp kısa vadeli çözümlerden uzak durması gerekmektedir.

Kurslardaki eğitim öğretim sürecinin farklılık gösterdiği dönemler söz konusudur. Yalnız bu dönemler içerisinde Kur'an kurslarında değişmeyen bazı yapı taşları vardır. Kur'an-ı Kerim'in kendine mahsus kıraati ile okunmasının sağlanması ve isteyenlere hafızlık yaptırılması bu duruma örnektir. Kur'an-ı Kerim'in yüzüne okutulması ve ezberletilmesi temel amacı çerçevesinde verilen din eğitimi genel olarak ilmi-halci bir yaklaşımla devam etmiştir. Zamanla içeriğe ahlak esasları, Hz. Muhammed'in hayatı ve örneği de eklenmiştir. Kurslarının sayısı, öğrencilerinin niceliksel artışı ya da azalması ise aynı doğrultuda ilerlememiştir. İlk dönemlerde sayısal sınırlılıkları olan Kur'an kurslarında çok partili hayata geçiş ile birlikte hem kurs hem de öğrenci sayısında artış olmuştur. 1997 yılındaki kesintisiz eğitim kurslara olan talebi azaltırken 2012 Kur'an kurslarında hizmet çeşitliliğine gidildiği yıl olmuştur. Kurslarda yaşanan sayısal değişikliklerin bilimsel araştırma sonucunda olmadığı açıktır. Devletin yaygın din eğitimi kurumu olmasına rağmen meşruiyeti sürekli tartışılan kursların dönemin algısına, yönetimde bulunan bireylerin din eğitimine olan yaklaşımına göre değişim göstermesi dönemsel değişikliklerin devamının habercisidir. Ayrıca eğitimin insanların hayata bakış açılarını değiştirebilen bir niteliğe sahip olması nedeniyle tarih boyunca siyasetle uğraşan bireylerin eğitime ayrı bir önem vermeleri anlaşılabilir bir durumdur. Din ve din eğitimiyle ilgili siyasi sahada yaşanan dönüşümler ve değişimler, devlet kurumu olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nı ve dolaylı olarak da Kur'an kurslarını etkilemiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren din eğitim ve öğretimi yeterince ilgi -bilimsel anlamda- görmemiştir. Din eğitiminin gerekli olmadığı tezinden hareket etme modernitenin gerekleri arasında düşünülmüştür. Hâlbuki dinin birey ve toplumun hayatına olan etkisi göz önünde bulundurulduğunda bilimsel olmayan bakış açısının din eğitim öğretim tarihine olan olumsuz etkisi konuyla ilgili tecrübe birikiminin ve bilimsel çalışmaların gelişmesini engellemiştir. Din eğitim ve öğretiminin bilimselleşme sürecinde ideolojik yaklaşımların aşılması gereken bir engel olduğu, ister siyasi, ister geleneksel isterse dini kökenli olsun ön yargılı bir bakış açısının bilimselleşme sürecine katkı sağlamaktan ziyade bir sorun olarak din eğitiminin önünde durduğu görülmelidir. Bu tür yaklaşımlara sahip olan bireylerin de din eğitim ve öğretiminin bilimselleşme sürecine hiçbir şekilde katkıda bulunmadıkları bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır.

Türkiye'de din eğitimi veren kurumlara bilimsel bir gözle -duygusallıktan uzak- bakmanın zamanı artık gelmiştir hatta geçmektedir. Dinin, değerleri koruyan hatta değer üreten bir yapısının olduğu kabul edilmelidir. Sosyo-kültürel değişim ve gelişimleri takip edemeyen bir din eğitimi kurumunun değer üretmesini bir tarafa bırakın, var olan değerleri koruması veya aktarması olanaksızdır. Yaygın din eğitimi kurumu olarak Kur'an kurslarının Cumhuriyet dönemiyle yaşit olması, tartışmalar bir yana varlığını kesintisiz yürütmesi onu farklı kılan özelliklerdendir. En ücra köylerdeki camiler vasıtasıyla halka ulaşabilen bir kurumun meşruiyeti değil, bilimsel anlamda ilerlemelerinin tartışma konusu olması eğitime katkı sunacaktır. Bu nedenle Kur'an kurslarının cazibe merkezi haline gelmesi gerekmektedir. Farklı hedef kitlelere göre hobi alanlarının oluşturulması ulaşılan birey sayısını arttıracaktır. Bu konuda projeler oluşturabilecek bir kurulun çalışması sağlanabilir. Alanla ilgili yapılacak ilgi ve ihtiyaç tespitinden sonra seçilecek uygulama merkezlerinden alınacak sonuçlara göre uzun vadeli planlar yapılabilmelidir. Cumhuriyet tarihiyle eşdeğer olan Kur'an kurslarının bilimsel yaklaşımlara ve bilimsel bir bakış açısına sahip bireylerin araştırma ve projelerine ihtiyaç duyduğunu da ifade etmek gerekir.

KAYNAKÇA

2. *Milli Eğitim Şurası*, 15-21 Şubat 1943,
https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164619_2_sura.pdf, (01.08.2018).
15. *Milli Eğitim Şurası*, 13-17 Mayıs 1996,
http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29165430_15_sura.pdf, (11.06.2019).
- 2800 Sayılı *Diyanet İşleri Reisliği Teşkilat ve Vazifelerine Dair Kanun*, Kanun Tertip: 3, 22.06.1935, S. 3035.
- 12.05.1952 Tarihli 8107 Sayılı *Resmi Gazete*, Karar No: 3/14892.
- 06.07.1977 Tarihli 15988 Sayılı *Resmi Gazete*.
- 11.10.1978 Tarihli 16431 Sayılı *Resmi Gazete*.
- 11.05.1980 Tarihli 16926 Sayılı *Resmi Gazete*.
- 01.03.1993 Tarihli 21511 Sayılı *Resmi Gazete*.
- 1961 *Anayasası*, <http://www.anayasa.gen.tr/1961ay.htm>, (01.12.2017).
- Abdulkadiroğlu, Abdulkerim, “Ömer Fazıl Aköz”, *DİA*, C. 2, TDV Yayınları, İstanbul 1989, s. 284-285.
- Akakuş, Recep, “Hasan Akkuş”, *DİA*, C. 2, TDV Yayınları, İstanbul 1989, s. 275.
- Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1998.
- Akgün, Seçil, Uluğtekin, Murat, *Misak-ı Maarif*, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/807/10272.pdf>, (10.07.2019).
- Akgün, Vahdettin, “Kur'an Kursları ve Halkın Kur'an Kurslarından Beklentileri”, *Kur'an Kurslarında Eğitim Öğretim ve Verimlilik*, İstanbul 2000, s. 187-201.
- Akın, Abdullah, *Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi 1920-1950*, Ensar Neşriyat, Ankara 2011.
- Akinoğlu, Orhan, “Türkiye’de Uygulanan ve Değişen Eğitim Programlarının Psikolojik Temelleri”, *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, S. 22, 2005, s. 31-46.
- Akseki, Ahmet Hamdi, “Din Tedrisatı ve Dini Müesseseler Hakkında Bir Rapor”, *Sebilürreşad*, C. 5, S. 102, 1951.

- Akseki, Ahmet Hamdi, *İslam: Fitri Tabii ve Umumi Bir Dindir*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1966.
- Akseki, Ahmet Hamdi, *Yavrularımıza Din Dersleri 1*, Burhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul 1947.
- Akseki, Ahmet Hamdi, *Yavrularımıza Din Dersleri 2*, Burhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul 1948.
- Akseki, Ahmet Hamdi, *Yavrularımıza Din Dersleri 3*, Doğu Matbaası, İstanbul 1947.
- Akseki, Ahmet Hamdi, *Yavrularımıza Din Dersleri 4*, Burhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul 1947.
- Aktan, Coşkun Can, "Ahlak ve Ahlak Felsefesine Giriş", *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, 2009, s. 38-59.
- Akyürek, Süleyman, "Kur'an Kursu Öğretim Materyallerine İlişkin Değerlendirmeler", *Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu I*, Ankara 2013, s. 445-463.
- Akyüz, Yahya, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2001.
- Albayrak, Sadık, *Şeriaten Laikliğe*, Sebil Yayınevi, İstanbul 1977.
- Albayrak, Sadık, *Türkiye'de Din Kavgası*, Medrese Yayınları, İstanbul 1980.
- Alemdar, Yusuf, "Reisül-Kurralık Makamı ve Son Reisül-Kurra Ahmed Efendi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 24, 2011, s. 25-40.
- Altaş, Nurullah, "Türkiye'de Dini Yükseköğretim Alanında Uzaktan Eğitimle İlgili Algı Sorunları ve İLİTAM Uygulamaları", *Değerler Eğitimi Dergisi*, Haziran 2016, C. 14, s. 7-41.
- Altaş, Nurullah, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2001.
- Altunkaya, Mehmet, "Din Eğitiminde Kur'an Kursları", *II. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (23-27 Kasım 1998)*, Ankara 2003, s. 472-478.
- Arslan, Durmuş, "Kıraat İliminde İcazetname Geleneği ve Bir İcazetname Örneği", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 7, Aralık 2003, s. 291-317.
- Arslanpay, Nail, *Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluşu, Çalışması ve Birimlerinin Tanıtılması, (1924-1973)*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1973.

- Aslan, Kemal, *Dinimizi Öğreniyoruz 1-2-3 Yaz Kur'an Kursları Ders Kitaplarının Materyal Geliştirme İlkeleri Açısından İncelenmesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2011.
- Atay, Hüseyin, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1983.
- Ay, Mehmet Emin, *Problemleri ve Beklentileriyle Türkiye'de Kur'an Kursları*, Düşünce Kitabevi, Bursa 2005.
- Aydın, Ali Rıza, *Kur'an Kursu Öğreticilerinin Mesleki Problemleri*, (Yüksek Lisans Tezi), OMÜSBE, Samsun 1992.
- Aydın, M. Şevki, *Bir Din Eğitimi Kurumu Olarak Kur'an Kursu*, DİB Yayınları, Ankara 2010.
- Aydın, Mehmet Zeki, *Din Öğretiminde Yöntemler*, Nobel Yayınları, Ankara 2015.
- Ayhan, Halis, Hökelekli, Hayati, Mehmedoğlu, Yurdağül, Öcal, Mustafa, Ekşi, Halil, *Din ve Ahlak Eğitim ve Öğretimine Yeni Yaklaşımlar*, Dem Yayınları, İstanbul 2004.
- Ayhan, Halis, *Türkiye'de Din Eğitimi*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul 2014.
- Ayten, Ali, "Din ve Sağlık: Bireysel Dindarlık, Sağlık Davranışları ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 13, S. 13, 2013, s. 7-31.
- Aytürk, Nihat, Çelik, Yaşar, Şahinarslan, Enver, *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Tarihçesi, (1924-1987)*, Diyanet İşleri Başkanlığı APK Dairesi Başkanlığı, Ankara 1987.
- Bahçekapılı, Mehmet, *Türkiye'de Din Eğitiminin Dönüşümü, (1997-2012)*, İlke Yayınları, İstanbul 2014.
- Baltacı, Cahit, "Cumhuriyet Döneminde Kur'an Kursları", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S. 6, 1999, s. 181-186.
- Baltacı, Cahit, "Türk Eğitim Sisteminde Kur'an Kurslarının Yeri", *Kur'an Kurslarında Eğitim Öğretim ve Verimlilik*, 2000, s. 15-18.
- Banguoğlu, Tahsin, *Kendimize Geleceğimiz*, Derya Dağıtım, İstanbul 1984.
- Başkurt, İrfan, "İslam Eğitiminde Kur'an Öğretimi ve Kur'an Kursları", *DEM Dergisi*, S. 1, 2007, s. 52-57.

- Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1994.
- Bayraktar, M. Faruk, "Hafızlık Eğitiminin Geleneksel Yöntemleri ve Kur'an Kursları", *X. Kur'an Sempozyumu Kur'an ve Eğitimi*, (12-13 Mayıs 2007), Fecr Yayınları, Ankara 2008, s. 117-138.
- Bayraktar, M. Faruk, *Eğitim Kurumu Olarak Kur'an Kursları Üzerine Bir Araştırma*, M. Ü. İFAV Yayınları, İstanbul 1992.
- BCA, (51 0 0 0), 12.100.12.
- BCA, (51 0 0 0), 12.99.20.
- BCA, *Diyanet İşleri Başkanlığı Evrakı*, (051), 12.103.19.
- BCA, 03.03.1924, (051 V05), 2134.
- BCA, 19.07.1935, (030 10), 26 151 4.
- BCA, 21.03.1964, 86 10, (030, 01), 105 657 9.
- BCA, *Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Evrakı*, 21.03.1964, (Zengin, Zeki Salih, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Kur'an Kurslarının Kurulması ve Gelişimi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 11, S. 2, s. 1-24).
- BCA, 25. 03. 1340 (1924), (051. 3. 27. 1), (Zengin, Zeki Salih, "Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Hazırlanmasından Sonraki İlk Dönemde Uygulanışı ve Din Eğitimi", *Dini Araştırmalar*, Mayıs- Ağustos 2002, C. 5, S. 13, s. 81-106).
- BCA, 03.01.1952, Sayı: 115-5 /40, (051 V33), 4 31 28.
- BCA, *Diyanet İşleri Başkanlığı Evrakı*, (051), 4.37.21.
- BCA, *Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Evrakı*, (030.10.0.0), 26.151.4.
- BCA, 21.11.1960, Sayı: 24539, (051 V33), 4 37 19.
- Bilgin, Beyza, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Yeni Çizgi Yayınları, Ankara 1995.
- Bolay, Süleyman Hayri, "Akseki, Ahmet Hamdi", *DİA*, C. 2, TDV Yayınları, İstanbul 1989, s. 293-295.
- Bozkurt, Nahide, Yılmaz, Remziye, *Peygamberim Temel İslam Bilgileri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011.
- Bozkurt, Nebi, "Darülkurra", *DİA*, C. 8, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 543-545.
- Bozkurt, Nebi, "Hafız", *DİA*, C. 15, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 74-78.

Buhari, *el-Camiu's-Sahih*, C. 6, İstanbul 1979.

Bulut, Mehmet, "Yaygın Din Eğitimi", *Diyanet İlmî Dergi*, C. 29, S. 3, Ankara 1993, s. 3-9.

Bulut, Zahide, *18-50 Yaş Arası Bayanların Kur'an Kurslarına Devam Motivasyonları (Ankara-Keçiören Örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009.

Bursalıoğlu, Ziya, *Eğitim Yöneticisinin Yeterlikleri*, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara 1981.

Buyrukçu, Ramazan, *Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Gücü*, TDV Yayınları, Ankara 2011.

Buyrukçu, Ramazan, *Kurumsal Değişim ve Gelişim Boyutlarıyla Türkiye'de Mesleki Din Eğitim-Öğretimi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2007.

Büyüker, Kamil, "İstanbul'da Mardinli Bir Asker, Mutasavvıf: Ömer Fevzi Mardin (1878 1953)", *Makalelerle Mardin*, İstanbul 2007, s. 74-96.

Cami Hademeleri Nizamnamesi, 12.08.1928,

<http://isamveri.org/pdfrisaleosm/R063899.pdf>, (07.03.2019).

Cami Hademesi Nizamnamesi, 01.05.1935. Tarih ve 2991 Sayılı Resmi Gazete.

Cevzici, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2014.

Cevizoğlu, Hulki, *28 Şubat Bir Hükümet Nasıl Devrildi*, Ceviz Kabuğu Yayınları, İstanbul 2012.

Ceylan, Hasan Hüseyin, *Din-Devlet İlişkileri*, Risale Yayınları, İstanbul 1991.

CHP Yedinci Kurultay Tutanağı, Ankara 1948.

Çağrı, Mustafa, "Ahlak", *DİA*, C. 2, TDV Yayınları, İstanbul 1989, s. 1-9.

Çağrı, Mustafa, "Kur'an Kursu", *DİA*, C. 26, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 423-426.

Çapcıoğlu, Fatma, *Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar Çerçevesinde İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programlarının İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.

Çelebi, Ahmed, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, (Çev. Ali Yardım), Damla Yayınevi, İstanbul 1998.

Demir, Ömer, "Kur'an Öğretiminde Temel Boyutlar", *Ekev Akademi Dergisi*, S. 72, 2017, s. 263-290.

Demirel, Özcan, Kiroğlu, Kasım, *Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2006.

DİB, "34 No'lu Genelgenin Tashih Edilen Maddeleri", 10.11.1983.

DİB, *1992 Yılı İstatistikleri*, Ankara 1993.

DİB, *2012 Yılı Performans Programı*,

<https://stratejigelistirme.diyaret.gov.tr/Documents/2012%20Performans%20program%C4%B1.pdf>, (15.06.2019).

DİB, *2014 Yılı Kur'an Kursu Uzman Öğreticisi Sınav Şartları*.

DİB, *2014-2015 Eğitim Öğretim Yılı Kur'an Kursları Uygulama Esasları*, D Grubu Kur'an Kursları.

DİB, *2014-2015 Eğitim-Öğretim Yılı Kur'an Kursları Uygulama Esasları*, Geçici Öğretici Görevlendirmede Dikkat Edilecek Hususlar.

DİB, *2015-2016 Eğitim Öğretim Yılı Kur'an Kursları Uygulama Esasları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

DİB, *2015-2016 Eğitim-Öğretim Yılı Kur'an Kursları Uygulama Esasları*, Geçici Öğretici Görevlendirmeleri.

DİB, *2015-2016 Eğitim-Öğretim Yılı Kur'an Kursları Uygulama Esasları*, Kur'an Kurslarını Tanıtıcı Materyaller ile Diğer Hususlar.

DİB, *2015-2016 Eğitim-Öğretim Yılı Kur'an Kursları Uygulama Esasları*, PDR Öğretmenlerinin Çalışma Usul ve Esasları.

DİB, *2016-2017 Eğitim-Öğretim Yılı Kur'an Kursları Uygulama Esasları*, Projeler ile Eğitim-Öğretimin Etkinliğini Artırmaya Yönelik Faaliyetler.

DİB, *2018 İdare Faaliyet Raporu*, <https://stratejigelistirme.diyaret.gov.tr/Documents/2018%20%C4%B0dare%20Faaliyet%20Raporu.pdf>, (02.07.2019).

DİB, *Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü*,

<https://egitimhizmetleri.diyaret.gov.tr/>, (11.12.2017).

DİB, *Eğitim Hizmetleri, 1924-1997*.

DİB, *Genelge No: 10, "Kur'an Kursları"*, 23.04.1981.

DİB, *Genelge No: 2, "Camilerde Açılacak Kurslar"*, 02.06.1980.

DİB, *Genelge No: 34, "Kur'an Kursları"*, 16.06.1983.

DİB, *Genelge No: 38, "Kur'an Kursları"*, 16.08.1984.

- DİB, *Genelge No: 39, "Kur'an Kurslarında Ek Ders Ücreti"*, 05.11.1984.
- DİB, *Genelge No: 46, "Kur'an Kursları ve Ek Ders Ücretleri"*, 02.01.1986.
- DİB, *Genelge No: 78, "Kur'an Kursları ve Ek Ders Ücretleri"*, 27.07.1989,
Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursları Disiplin Talimatı.
- DİB, *Görev ve Çalışma Yönergesi*, 2002.
- DİB, *Görev ve Çalışma Yönetmeliği*, 1980.
- DİB, *Görev ve Çalışma Yönetmeliği*, 2014,
- DİB, *Hafızlık Eğitim Programı*, 2010.
- DİB, *Hizmet İçi Eğitim Yönetmeliği*, 1994.
- DİB, *İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları (Yüzüenden Okuyanlar İçin)*, Ankara 2012.
- DİB, *Kur'an Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönergesi*, 2009.
- DİB, *Kur'an Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönergesi*, 2012.
- DİB, *Kur'an Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği*, 07.04.2012 Tarihli 28257 Sayılı Resmi Gazete.
- DİB, *Kur'an Kursları ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği*, 03.03.2000,
23982 Sayılı Resmi Gazete.
- DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı (Yüzüenden Okuyanlar İçin)*, Ankara 1975.
- DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı (Yüzüenden Okuyanlar İçin)*, Ankara 1979.
- DİB, *Kur'an Kursları Müfredatı (Yüzüenden Okuyanlar İçin)*, Ankara 1985.
- DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı (Pilot Uygulama)*, Ankara 2011.
- DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı (Yüzüenden Okuyanlar İçin)*, Ankara 2004.
- DİB, *Kur'an Kursları Öğretim Programı Okul Öncesi Dönemi*, Ankara 2013.
- DİB, *Kur'an Kursları Yönergesi*, Ankara 1990.
- DİB, *Kur'an Kursları Yönergesi*, Ankara 1995.
- DİB, *Kur'an Kursları Yönergesi*, Ankara 2004.
- DİB, *Kur'an Kursları Yönetmeliği*, Ankara 1991.
- DİB, *Kur'an Kursları Yönetmeliği*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1971.
- DİB, *Kur'an Kursları Yönetmeliğinin Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik*, 25.01.1995, 22186 Sayılı Resmi Gazete.

- DİB, *Kur'an Kursları Yönetmeliğinin Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik*, 28.06.1997, S. 23033.
- DİB, *Kur'an Kurslarında Okutulacak Ders Saatleri ile Ek Ders Ücretlerine Dair Esaslar*, 1984.
- DİB, *Kur'an Kursu Eğitimleri*, <http://www2.diyaret.gov.tr/Egitim-HizmetleriGenelMudurlugu/Sayfalar/KuranKursuHizmetler.aspx>, (04.06.2018).
- DİB, *Kur'an Kursu Öğretici ve Öğrencilerine Yönelik Kitap Okuma Listesi*.
- DİB, *Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, Ongun Kardeşler Matbaası, Ankara 1965.
- DİB, *Kur'an-ı Kerim Kursları Özel Talimatı*, Baylan Basımevi, Ankara 1970.
- DİB, *Kur'an-ı Kerim Öğretiminde Usul*, 02.01.1986.
- DİB, *Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanuna Bir Ek Madde Eklenmesine Dair Kanun* (Resmi Gazete İle Yayımlı: 5.8.1999 Sayı: 23777), Kanun No 4415, Kabul Tarihi 22.07.1999.
- DİB, *Personel Yeterlikleri*, Ankara 2014,
- <https://hukukmusavirligi.diyaret.gov.tr/Documents/Diyaret%20%C4%B0%C5%9Fleri%20Ba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20Personel%20Yeterlikleri.pdf>, (13.03.2019).
- DİB, *Görev ve Çalışma Yönergesi*, Madde 126, Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönetmeliği, S. 29033,
- <https://www.memurlar.net/haber/473015/diyaret-isleri-baskanligi-gorev-ve-calisma-yonetmeliği.html>, (02.01.2019).
- DİB, *Taşra Teşkilatında Din Hizmetlerini Yürütenlerin Temel ve Özel Yeterlikleri*.
- DİB, *Vaizlik, Kur'an Kursu Öğreticiliği, İmam-Hatiplik ve Müezzin-Kayyımlık Kadrolarına Atama ve Bu Kadroların Kariyer Basamaklarında Yükselme Yönetmeliği*, 23.12.2011 Tarih ve 28151 Sayılı Resmi Gazete.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Genelgesi*, Ankara 2007.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun*, 22.06.1965 Tarihli 633 Sayılı No: 4415,
- https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t04/c029/cs__04029100ss0641.pdf, (06.08.2018).

- Din ile İlgili Eğitim ve Öğretim Komitesi Raporu*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1961.
- Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, MEB Yayınları, Ankara 2018.
- Diyanet İşleri Reisliği Kur'an Öğretici Kursu Hakkında Özel Talimat*, 19.07.1943.
- Diyanet İşleri Reisliği Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı*, Alkan Matbaası, Ankara 1959.
- Dinin İslam Temel Bilgiler*, DİB Yayınları, Ankara 2016.
- Doğan, Hıfzı, "Cumhuriyet Döneminde Ortaöğretim Programlarının Şekillenmesinde Etkili Olan Görüşler", *75. Yolda Eğitim*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 193-214.
- Doğan, Recai, "1980'e Kadar Türkiye'de Din Öğretimi Program Anlayışları", *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar*, (28-30 Mart 2001), Ankara 2004, s. 611-646.
- Doğan, Recai, "Yaygın Din Eğitiminin Neliği", *Din Eğitimi*, (Editörler: Recai Doğan, Remziye Ege), Grafiker Yayınları, Ankara 2013.
- Dursunoğlu, O. Fehmi, *Kur'an Kurslarına Yardımcı Ders Kitabı ve Elifba*, Bahar Yayınevi, İstanbul 1978.
- Düstur*, III. Tertip, C. 16, s. 1501-1504.
- Düstur*, III. Tertip, C. 31, s. 1950-1957.
- Düstur*, III. Tertip, C. 5, s. 665
- Ebu Davud, *es-Sünen*, C. 1, Mısır 1952.
- Ebu Davut, *Vitr*, 14.
- Erkılıç, Turan Akman, "Eğitim Yönetimi Ders Kitaplarının İçerik ve Fiziksel Özellikleri Açısından İncelenmesi", *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 4, s. 295-307.
- Ertürk, Selahattin, *Eğitimde Program Değişikliği*, H. Ü. Yayınları, Ankara 1972.
- Frolov, İvan, *Felsefe Sözlüğü*, (Çev. Aziz Çalışlar), Cem Yayınevi, İstanbul 1991.
- Genç, Reşat, *Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar (3 Mart 1924 Tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998.
- Güçlü, Mustafa, "1950 ve 1980 Yılları Arasında Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Alanında Görülen Temel Eğilimler", *Türkiye Sosyal Politika ve Çalışma Hayatı Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 4, 2013, s. 83-91.

- Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 3 Ocak 2018. <https://sozluk.gov.tr/>
- Gündüz, Turgay, "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Öğretimi Kronolojisi (1923-1998)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 7, C. 7, 1998, s. 543-558.
- Güngör, Erol, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2010.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (Çev. Salih Tuğ), İrfan Yayıncılık, İstanbul 1993.
- Hayrat Hademesi Tüzüğü*, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara 1952.
- I. *Din Şurası*, 1-5 Kasım 1993, (Bulut, Mehmet, "Din Görevlisi Yetiştirme Sorunu ve Diyanet İşleri Başkanlığına Eleman Yetiştiren Kurum Olarak İmam Hatip Okulları (Tarihi Süreç İçinde Gelişmeler)", II. *Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri*, Ankara 2003, s. 550'den naklen).
- I. *Kur'an Sempozyumu*, Bilgi Vakfı, Ankara 1994, s. 85, (Müzakereci Mehmet Said Hatipoğlu).
- İnce, Abdullah, "(Kur'an Kursu Öğreticisi Görüşlerine Göre) Kur'an Kurslarının Dini Sosyalleşmeye Katkıları", *Diyanet İlmî Dergi*, C. 53, S. 2, s. 149-174.
- İnce, Abdullah, "Kuran Kurslarının Danışmanlık ve Rehberlik Fonksiyonu: Öğretici Görüşlerine Dayalı Sosyo-Psikolojik Bir Analiz (Sakarya İli Örneği)", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 19, S. 35, s. 121-149.
- İz, Mahir, *Din ve Cemiyet*, Med Yayınları, İstanbul 1979.
- Jaschke, Gotthard, (Çev. Hayrullah Örs), *Yeni Türkiye'de İslamlık*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1972.
- Jaschke, Gotthard, "Yeni Türkiye'de Kur'an-ı Kerim Kursları", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, C. 5, İstanbul 1973, s. 47-63.
- Kablan, Zeynel, "Hedef Belirleme: Bilişsel, Duyuşsal ve Devinişsel Alanlar", https://www.researchgate.net/profile/Zeynel_Kablan/publication/272748732_Bolum_5_Hedef_Belirleme_Bilissel_Duyussal_ve_Devinissel_Alanlar/links/54ed845f0cf2465f, (04.05.2018).
- Kalaycı, Nurdan, *Cumhuriyet Döneminde İlköğretim*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988.
- Kara, İsmail, "Din ile Devlet Arasında Sıkışmış Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı", *MÜİFD*, S. 18, s. 29-55.

- Kara, İsmail, Şeyhendifinin Rüyasındaki Türkiye, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998.
- Karaman, Hüseyin, "İslam Ahlakının Kaynakları", *İslam Ahlakı Temel Konular Güncel Yorumlar*, DİB Yayınları, s. 51-68.
- Kaya, Alim, Baysal, Asuman, Sarı, Enver, *Psikolojik Danışma ve Rehberlik*, Anı Yayıncılık, Ankara 2005.
- Kaya, Halil, "Açık Öğretim Nedir? Ne Kazandıracak?", *Diyanet Aylık Dergi*, Aralık 1991, S. 12, s. 7-12.
- Kaya, Zeki, *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*, Pegem A Yayıncılık, Ankara 2006.
- Kayıklık, Hasan, "Bireysel Dindarlığın Psikolojik Kaynakları", *Dini Araştırmalar*, Mayıs-Ağustos 2002, C. 5, S.13, s. 27-40.
- Kazancı, A. Lütfi, Algül, Hüseyin, Çetin, Osman, Erdinç, Cahit, Özdemirci, Hamza, *Dini Bilgiler Ders Kitabı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- Kazıcı, Ziya, *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, M.Ü. İFAV Yayınları, İstanbul 2012.
- Kesgin, Safiye, *Cumhuriyet Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Ahlak Eğitimi*, Maarif Mektepleri, Ankara 2019.
- Keyifli, Şükrü, *Yaygın Din Eğitiminde Yeni Yaklaşımlar*, İlahiyat Yayınları, Ankara 2013.
- Kılavuz, Mehmet Akif, Barlas, Fatma Betül, "Her Yaş Grubuna Birlikte Din Eğitim Hizmeti Götürebilecek Kurum: Kur'an Kursları", *Yeniden Yapılanmanın Eşiğinde Kur'an Kursları*, Yecder IV. Ulusal Din Görevlileri Sempozyum Bildirileri (27 Nisan 2013 - İstanbul), s. 267-284.
- Kılıç, Recep, *Ahlakın Dini Temeli*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.
- Kocaman, Kasım, "Yaygın Din Eğitimi İletişimi Sürecinde Hedef Kitlenin Özelliklerini Bilmenin Önemi", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2013, s. 737-749.
- Kocaoğlu, Hatice, *Kur'an Kursları Öğretim Programının Eğitimde Program Geliştirme İlkelerine Uygunluğunun Değerlendirilmesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2014.

- Koç, Ahmet, "Eğitim Tarihimizden Hatıralar Işığında Kur'an Hocalığı", http://www.tidef.org/img/20140407__2837335468.pdf, (05.02.2019).
- Koç, Ahmet, "Kur'an Kurslarında Din Eğitimi", *Din Eğitimi*, (Editörler: Mustafa Köylü Nurullah Altaş), Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2012, s. 349-376.
- Koçoğlu, Kıyasettin, *21. Yüzyıl Türkiyesi'nde Hurafeler*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2009.
- Komisyon, *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı Tarihçe, Teşkilat, Hizmet ve Faaliyetler (1924-1997)*, DİB Yayınları, Ankara 1999.
- Korkmaz, Mehmet, "Kur'an Kurslarında Din Eğitimi", *Din Eğitimi*, (Editörler: Recai Doğan Remziye Ege), Grafiker Yayınları, Ankara 2013, s. 366-387.
- Korkmaz, Mehmet, *Kur'an Kursu Öğreticilerinin Eğitim-Öğretim Yeterlikleri*, DİB Yayınları, Ankara 2012.
- Korkmaz, Mehmet, "Yaygın Din Eğitiminde Yeterlik Ölçeği Geliştirme Süreci Kuran Kursu Öğreticileri Eğitim Öğretim Yeterlikleri Ölçeği Örneği", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 28, s. 239-256.
- Korukçu, Adem, Işıkoğan, Davut, "Yaz Kur'an Kurslarında Uygulanan Kur Sistemiyle İlgili Öğreticilerin Görüşleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 1, 2016, s. 201-222.
- Koyunkaya, Melike Yiğit, *Eğitimin Amaçları ve İşlevleri*, <https://docplayer.biz.tr/24030118-Egitimin-amaclari-ve-islevleri-yrdoc-dr-melike-yigit-koyunkaya.html>, (09.01.2019).
- Köksal, M. Asım, *Gençlere Din Kılavuzu*, Köksal Yayıncılık, İstanbul 1999.
- Mardin, Ömer Fevzi, *Din Dersleri*, Aydınlık Basımevi, İstanbul 1946.
- MEB, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı*, 2000.
- MEB, *Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri, Öğretmen Yetiştirme ve Geliştirme Genel Müdürlüğü*, Ankara 2017, https://oygm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_12/11115355_YYRETMENLYK_MESLEYY_GENEL_YETERLYKLERY.pdf, (07.11.2018).
- MEB, *İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğü Çalışma Yönergesi*, 2014.
- MEB, *Tebliğler Dergisi*, 1281, 25.XI.1963.
- MEB, *Tebliğler Dergisi*, 29.03.1982.

- Mutluel, Osman, Bostan, Yasin, "Çocukta Değer Bilinci ve Karakter Eğitimi", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2, 2014, s. 106-112.
- Müftüoğlu Kurt, Ayşegül, "Kur'an Kursları ve Muhatap Kitleleri", *IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri*, Ankara 2009, s. 695-716.
- Okumuş, Namık Kemal, "İlmihâl Dindarlığının Ahlâk Algısı Ya Da "Ahlâklı İnsan" Tasavvurumuzun Geleneksel Kaynakları Üzerine Bazı Tespitler", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 14, s. 234-276.
- Okumuşlar, Muhiddin, "Din Eğitiminde Etkin Bir Yöntem Olarak Hikâye", *SÜİFD*, 2006, s. 237-252.
- Olgun, İbrahim, *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Dersleri II*, Bilgi Basımevi, Ankara 1970.
- Öcal, Mustafa, "Türkiye'de Din Politikaları Etkisinde Din Görevlisi Yetiştirme Sorunu", *Dem Dergi*, S. 2, 2007, s. 72-82.
- Öcal, Mustafa, "Türkiye'de Kur'an Eğitim ve Öğretiminde Görülen Gelişmeler ve Bir İcâzetname Örneği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 2, 2004, s. 81-140.
- Öcal, Mustafa, *Din Eğitim ve Öğretiminde Metodlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013.
- Öcal, Mustafa, *İmam Hatip Liseleri ve İlköğretim Okulları*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1994.
- Öcal, Mustafa, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011.
- Önder, Mustafa, "Yeni Öğretim Programı ve 8 Ay Süreli Kur'an Kursları (Muhteva, Uygulama, Problemler ve Çözüm Önerileri)", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, s. 297-308.
- Özdemir, Sabri, *İtikad, İbadet, Ahlak*, Gaye Matbaacılık, Ankara 1979.
- Pazarbaşı, Erdoğan, Kuşat, Ali, Akyürek, Süleyman, İnancım, Temel İslam Bilgileri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.
- Pazarbaşı, Erdoğan, Kuşat, Ali, Akyürek, Süleyman, Türer, Celal, *Ahlakım Temel İslam Bilgileri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011.
- Sinanoğlu, Mustafa, "İman", *DİA*, C. 22, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 212-214.

- Şanver, Mehmet, "TBMM Tutanaklarına Göre Türkiye'de Din Eğitimi (1946-1957)", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, 1996, s. 333-347.
- Şenat, Fatma Asiye, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Anlayarak Kur'an Okuma Durumları Üzerine Bir Çalışma", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, s. 143-164.
- Şimşek, Serkan, *Din Görevlilerinin Din Anlayışına Psiko-Sosyal Bir Yaklaşım (K. Maraş Örneği)*, Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2009.
- Taş, Kemaleddin, *Türk Toplumunun Diyanet İşleri Başkanlığı'na Bakışı, (İstanbul Örneği)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001.
- TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Yıl: 2, C. 8.
- TBMM, *Zabıt Ceridesi*, İçtima, 41, 19.04.1340.
- Tosun, Cemal, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Pegem Yayınları, Ankara 2001.
- Tosun, İzzet, (Derleyen), *Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri, (1924-1997)*, Başkanlık Birim Kayıtları.
- Turan, İbrahim, "Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 13, S. 1, s. 47-73.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Dergisi*, *Tutanak*.https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200442.pdf, (07.02.2019).
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, <http://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm>, (15.02.2018).
- Türkiye Eğitimi Milli Komisyonu Raporu*, MEB Yayınları, İstanbul 1960.
- Ural, İbrahim, "Kur'an Kursları ve Din Eğitimi", *Din Öğretimi Dergisi*, S. 36, s. 82-85.
- Uzunoglu, Ahmet, *Diyanet İşleri Başkanlığı Mevzuatı*, Ankara 1978.
- Yaltkaya, Şerafeddin, *Benim Dinim*, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, Ankara 1943.
- Yavuzer, Hasan, *Çağdaş Din Hizmeti ve Diyanet İşleri Başkanlığı -Dini Otorite ve Teşkilatların Sosyolojik Analizi-*, Laçın Yayınları, Kayseri 2006.
- Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. 1, Çelik-Şura Yayınları, İstanbul 1992.

Yeniay, Hatice Kübra, *"İnancım" Adlı Ders Kitabının Değerlendirilmesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2012.

Yılmaz, Emre, *Kur'an Kurslarında Öğrenim Gören Yetişkin Bayanlarda Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma (Bilecik Örneği)*, (Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2017.

Yılmaz, Nazif, *Kur'an-ı Kerim'i Nasıl Öğretelim?*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınevi, İstanbul 2016.

Yiğit, Yaşar, Keleş, Ekrem, *İbadetim, Temel İslam Bilgileri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013.

Zengin, Zeki Salih, *"Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Kur'an Kurslarının Kurulması ve Gelişimi"* Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 11, S. 2, 2011, s. 1-24.